

63.5(0)
F 88

ЕТНОС і Культура

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

№4 – 5
2008

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Етнос і культура

№ 4-5/2008

Івано-Франківськ

ЕТНОС І КУЛЬТУРА. Часопис Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: Збірник науково-теоретичних статей. Гуманітарні науки / **Головний редактор В.І.Кононенко.** – Івано-Франківськ: Видавництво “Плай” ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – №4-5. – 192 с.

Ухвалено до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ЕТНОС І СУСПІЛЬСТВО

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Кононенко В.І. (голова) – доктор філологічних наук, професор, академік АПН України; **Хороб С.І.** (відповід. секретар) – доктор філологічних наук, професор; **Бунчук Б.І.** – доктор філологічних наук, професор; **Возняк С.М.** – доктор філософських наук, професор; **Голянич М.І.** – доктор філологічних наук, професор; **Грбовецький В.В.** – доктор історичних наук, професор; **Грещук В.В.** – доктор філологічних наук, професор; **Гуйванюк Н.В.** – доктор філологічних наук, професор; **Карпенко З.І.** – доктор психологічних наук, професор; **Карпенко О.Ю.** – доктор історичних наук, професор; **Козаренко О.В.** – доктор мистецтвознавства, професор; **Красівський О.Я.** – доктор історичних наук, професор; **Криса Б.С.** – доктор філологічних наук, професор; **Круль П.Ф.** – доктор мистецтвознавства, професор; **Кузутяк М.В.** – доктор історичних наук, професор; **Ларіонова В.К.** – доктор філософських наук, професор; **Макар Ю.І.** – доктор історичних наук, професор; **Макарчук С.А.** – доктор історичних наук, професор; **Максименко С.Д.** – доктор психологічних наук, професор; **Марчук В.В.** – доктор історичних наук, професор; **Матвійшин В.Г.** – доктор філологічних наук, професор; **Москалець В.П.** – доктор психологічних наук, професор; **Наулко В.М.** – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України; **Орбан-Лембрик Л.Е.** – доктор психологічних наук, професор; **Павлюк С.М.** – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України; **Пазенок В.С.** – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України; **Панчук М.І.** – доктор історичних наук, професор; **Полюга Л.М.** – доктор філологічних наук, професор; **Романюк М.Д.** – доктор економічних наук, професор; **Савчин М.В.** – доктор психологічних наук, професор; **Савчук Б.І.** – доктор історичних наук, професор; **Салига Т.Ю.** – доктор філологічних наук, професор; **Станкевич М.Є.** – доктор мистецтвознавства, професор, член-кореспондент Академії мистецтв України; **Степовик Д.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор; **Черепанин М.І.** – доктор мистецтвознавства, професор.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Денисюк І.О. – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);
Панчук М.І. – доктор історичних наук, професор (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України).

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
код 02125266
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

738409

© Видавництво “Плай” ЦІТ, 2008
© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2008

ТЕОРІЯ ЕТНОЛОГІЇ: НАУКОВИЙ АПАРАТ

Українська етнологічна наука за останні десятиліття заявила про своє утвердження, ідеологічне переосмислення, методологічне та теоретичне підсилення. Адже етнографія радянського часу моделювалась для реалізації антицивілізаційної, цинічної за своєю суттю імперської програми “злиття націй” у єдиний радянський (читай – російський) народ. Антигуманна ідея, фашистська за змістом, охоплювала етнокультурною трагедією на фактичне знищення культурного неповторного багатства на одній шостій планети (так величали себе правителі Радянського Союзу), начебто жертвуючи і російським культурним надбанням, що було лукавим всеоправдуванням. Адже російська народна, а особливо професійна, культура збагачувалась завдяки відвертому процесові російського етноцентризму, коли інтелект і творчість інших націй і народів СРСР русифікувалися, переміщуючись у російські центри – Москву, Ленінград тощо, а решта ще непокірної національної еліти змушена була обслуговувати комуністично-пролетарські ідеали або бути робочою силою в сибірських копальнях.

Під імперську ідеологію формулювався науковий апарат гуманітарних наук, зокрема етнографії як науки про народ, його походження, традиційну культуру, побут, світогляд тощо. Прогресивність культури вбачалась лише у зв'язку із соціалістичною реальністю, комуністичними ідеалами, інтернаціоналізмом (злиттям націй).

З наукового обігу негласно вилучались такі поняття, як “національний”, “нація”, “походження народу”, “національна історія”, “національна культура” тощо. Традиційна культура українців розглядалась не інакше як у контексті східнослов'янської, яка розумілась як

російська і переважно на паралелях подібності.

Об'єктивізація української сучасної етнологічної науки вимагає суттєвого спростування, корекції лженаукових концепцій, версій, понять, тенденційно поданих явищ, подій тощо. При цьому наука, повноцінно і правдиво висвітлюючи етнічну історію, повинна уніфікувати науковий термінологічний апарат як основу об'єктивного розкриття етнокультурного процесу. У радянській етнографії існував принцип двочинності понять, коли для зарубіжних досліджень той чи інший термін застосовувався в одній дефініції, а в контексті радянської дійсності його значення пристосовувалось до ідеологічних настанов. Наприклад, щодо поняття “етногенез” народи Африки, Азії, Америки, Європи потрактовувались у конструктивному руслі, тимчасом до походження українців, росіян, білорусів була створена формула одномоментного народження “трійнят”, а з тим хибним постулатом хибувало визначення ієрархічного процесу становлення нації з його хронологічних періодів. Основою пеленання “трійнят” служила надумана етноісторична спільність – народність як одна з позицій таксономічного ряду, а етнологічність родоплеменних об'єднань як праобразів трьох східнослов'янських народів до уваги не бралась.

На жаль, деяка частина теоретичного баласту разом із поняттєвим апаратом, як рудименти радянської етнографічної науки, була інкорпорована, у певному дезавулюванні, окремими етнологами, істориками, а також філософами в сучасну етнологію.

Ще подекуди в науковій літературі, на побутовому рівні оперують термінами “багатонаціональна Україна”, “поліетнічність України”, що є насправ-

ді ідеологічним анахронізмом, штампом із радянської, а тепер російської, реальності, де справді було і є багато націй. У російсько-радянську епоху намагались користуватися не поняттям “національна меншина” (де ж би то застосувати до росіян в Україні, Білорусі та інших країнах), а здебільшого “національність” – українська національність, грузинська, молдавська, але російська – нація, тимчасом термін “національність” означає лише належність особи до тієї чи іншої нації, а не саму історичну спільність. Україна була й залишається мононаціональною державою, у якій є представники багатьох націй і народів із статусом національних меншин, і всі вони становлять сьогодні українську конституційну, або політичну, націю. Конституювавшись як громадяни України, представники інших націй і народів залишили за собою природне право, забезпечене Конституцією і законодавством України, зберігати свої предковічні традиції в українському етнокультурному середовищі і називати себе представниками грузинської, литовської, російської, німецької, французької чи іншої нації, будучи громадянами України. Таким чином, науково правильно слід називати Україну, Францію, Польщу, Латвію та іншу країну не багатонаціональною державою, а державою, у якій проживають представники багатьох націй і народів, тобто національні меншини, бо це перечитиме такому поняттю щодо Росії, Індії та ін., де справді живе багато націй, оскільки там поняття “багатонаціональна держава” відповідає дійсності.

Можна мати надію, що і в публіцистиці, і в побутовій розмові меншатиме кількість некоректних понять і термінів із розуміння таких явищ, як “народ”, “нація”. Сьогодні нація вже сприймається як етнополітична, а не лише як етнокультурна спільнота, й усвідомлюється на побутовому рівні хоч невеличка, але різниця між таксономічними рівнями етногенетичної ієрар-

хії – “народ”, “нація”, коли “народ” – уже не населення, а генетична спорідненість людського колективу, яка обжила певний географічний простір, створила певні цінності, психологічно адекватна спільнота, але ще політично не організована, щоб захистити себе.

Політично організований, структурований народ переростає в найвищий таксономічний рівень етнічної ієрархії – націю. Саме цей компонент стосувався політичного життя нації і замовчувався в Радянському Союзі, хоча декларувалась можливість виходу із СРСР і створення самостійної держави.

Стала помітною й інша тенденція. Можливо, це епізодичність, коли на теорію сучасної етнологічної науки працюють філософи, соціологи, історики, по-своєму, з позиції філософії визначають дефініцію окремих понять, зокрема “субетнос”, “субнація”, “субетнічна спільнота” тощо, коли неповні розуміється суть цього явища. Дуже часто в цьому контексті відбувається підміна етнічного, традиційного з наданням переваги соціальному, культурі тощо, у той час як їх слід розглядати симбіозно, але з перевагою генетичного, синкретичного, а не соціального. Автори цих термінів у “Малій енциклопедії етнодержавознавства” визначають субетнос не як етнічну спільноту, а як етнічну систему, що виділяється всередині етносу і на соціальних засадах. Українські козаки через свій військовий стан визнаються субетносом українського етносу, при цьому забувається, що це тимчасовий стан, військово-суспільний патріотичний обов’язок українців захищати свою Батьківщину. Запорізька Січ була представлена козаками майже з усієї етнічної території, майже з кожного села на певний час, демократизм військової організації дозволяв відвідувати свою сім’ю, родину й покидати військово-козацьке товариство за власним бажанням. Козацтво – це соціальна і зовсім не етнічна категорія. Також безпідставно, некоректно говорити про субетнос за принципом етнологаль-

них культурних традицій, підмінюючи цим поняттям або протиставляючи етнографічні групи – гуцулів, лемків, бойків, поліщуків тощо.

Субетноси – це давні згаслі етнічні спільноти, частина яких етнокультурно збереглася в середовищі іншого етносу, уберігши також етнічну пам’ять. За певних сприятливих умов такий субетнос може проявляти свою етнічну самостійність. Субетнічні спільноти збереглися в Російській Федерації – помори, сибіряки, донські козаки та ін. В Україні відсутні історичні та етнічні умови наявності субетносів. Час малокваліфікованим ученим-гуманітаріям відкинути нав’язливу думку про те, що етнографічні групи українців є не що інше, як субетноси.

Ті ж автори пропонують для розгляду таке поняття, як субнація. А такого явища, як субнація, у природі не існує, хіба що теоретично, оскільки не було випадку відродження субетносу в етнос, а відтак відсутній ґрунт для творення субнації. Сучасні нації можуть виникати внаслідок етнічної дивергенції, розпаду етнічних спільнот, а також унаслідок певної політичної ситуації – через формування якогось державного утворення. Така антинаукова артикуляція, яка нібито претендує на теоретичне обґрунтування, але чомусь із невдалими прикладами з української етнічної історії, наводить на думку про політичне підґрунтя подібного розумування. Аналогічне теоретизування за своєю суттю має підступний політичний характер, наштотуючи на хай ненаукову підказку, що етнографічні групи можуть переростати в етноси, делікатно натякаючи на відродження москвофільського руху, моделюючи можливість виникнення внутрішньоетнічного неспокою моноетнічних націй.

У цьому ж річищі і зовсім на догоду сучасним російським геостратегам формулюється новітнє поняття – “етнонація” як новоутворена етнічна спільнота, базою для якої може слугувати

навіть національна (етнічна) меншина, яка перемістилася в інше етнічне середовище і там претендує на самостійний розвиток, трансформуючись в етнос, відкидаючи основне: кожен етнос му- сить мати свою етнічну територію. На іншій етнічній території представники іншого етносу (нації) можуть бути етнічною (національною) меншиною (групою), оскільки вони мають свою етнічну територію, яку покинули.

Таке антинаукове теоретизування збігається з геостратегічною російською доктриною, коли росіяни в колишніх радянських республіках, особливо в Україні, не хочуть, щоб їх називали національною меншиною. Вони б воліли, щоб утвердилося таке поняття, як “етнонація”. І, на жаль, деякі сучасні українські філософи, політологи, соціологи, недостатньо володіючи знаннями з етнології, зокрема теорії етногенезу, інколи користуються цим поняттям як модним новотвором. Насправді має право на існування термін, який означає перехід етносу (народу) в націю як етнонаціональний процес, аналогічно до того, як відбулася трансформація роду в плем’я, і цей перехід набув означення як родоплемінний, але ніхто ще не додумався людське об’єднання в статусі племені іменувати “родоплем’ям”. Про це та багато інших прикладів можна говорити як про політичне замовлення, оскільки вони нічого спільного з ґрунтовною наукою не мають.

Уже здійснюється уточнення дефініції існуючих понять і термінів, подаються нові, з огляду на постійний розвиток науки етнології. Наприклад, під поняттям “діаспора” розумілися всі особи, які опинилися за межами своєї держави, отож, не враховувалося, що деяка частина етнічних територій за несприятливих історичних обставин потрапляла в територіальні межі сусідньої держави. Виникла ситуація, коли корінний етнос на обжитій ним території прирівнювався до осіб чи груп, що опинилися на іноетнічній території, і називався діаспо-

рою, що принципово невірне. Таке явище слід іменувати як етнічне зарубіжжя, а не діаспора. В українській дійсності приблизно 300 тисяч кв. км освоєних українцями земель стало територіями сусідніх держав разом із їх корінними мешканцями. Таким чином, “українські етноісторичні землі” відповідають термінові “українське етнічне зарубіжжя”, або “українське зарубіжжя”.

Зазначимо, що новий сучасний підхід допоможе не лише зорієнтуватися кожному в точному формулюванні етнологічних понять і термінів, а й перейнятися тим, що без пізнання і святисного зберігання народної традиційної культури як незглибного пласту вважати себе повноцінною людиною неможливо. Космополітизм – одне з найреакційніших проявів сучасної епохи.

Для наочності подаємо лише декілька уточнених понять і термінів із теорії етнології.

Етнічні процеси – зміни, які виникають у структурі етнічних спільнот різних рівнів (мегаетнічних об’єднань, етноутворень етноландшафтних ареалів, власне етносів тощо) унаслідок історичних соціально-економічних обставин, природних глобальних чинників, генетично-духовних спонук тощо. Такі зміни носять здебільшого закономірний характер, але можуть провокуватися суб’єктивними чинниками (насильницькі дії домінуючих етносистем над підкореними етносами, позитивні консолідаційні чи адаптаційні зміни всередині етносу тощо).

Етнологічна наука виділяє два типи етнічних процесів: ті, які ведуть до тіснішого згуртування етносистем (інтеграційні), і ті, у яких закладена основа для різного ступеня поділу всередині етноутворення, як зміна структури і виникнення таксономічної ієрархії етносу, що може вести до розпаду етнооб’єднань (диференційні). До інтеграційних етнічних процесів відносяться етнічна і міжетнічна консолідація, адаптація, міксація. Диференційним етнічним проце-

сам властиві дії, які ведуть до етнічної дивергенції, дисперсизації, сепарації і парціації.

Український етнос пройшов шлях сепарації, коли спочатку з мегаетнічного слов’янського об’єднання виділилося східнослов’янське макроетнічне утворення і врешті внаслідок історичних, етногенетичних, етнокультурних дивергентних дій сформувався український етнос. Різномандшафтна етнічна територія, об’єктивні чинники історичного процесу становлення українців як етносу спричинилися до внутрішньоетнічних утворень – етнографічних груп. Українці пережили час і процес, коли Росія з геостратегічних імперських амбіцій із підкорених народів намагалась утворити цілком штучне мегаетнічне об’єднання під назвою радянський (читай – російський) народ.

Національні (етнічні) меншини можуть провокувати дезінтеграційні етнічні процеси.

Національна меншина (етнічна група) – частина нації, яка внаслідок певних суспільно-історичних, соціальних обставин змушена була покинути свою етнічну територію й опинитися в інонаціональному середовищі на території іншої нації. Означення “національна меншина” стосується угруповання людей, незалежно від того, що відемігрування з Батьківщини відбулося, коли їхня спільнота перебувала в статусі етносу, який згодом трансформується в націю. Такий процес характерний для багатьох народів середньовіччя, зокрема це торкається скандинавських народів періоду раннього середньовіччя, які у процесі завойовницьких воєн опинилися на іншій етнічній території; оселившись там, лише через певний час, у пізньому середньовіччі, ці народи набули статусу націй, а їхні співвітчизники називаються вже не “етнічна група”, а “національна меншина”.

Еміграція українців припадає на такий таксономічний період, коли вони вже перебували в статусі нації і їх кон-

солідоване співжиття в іноетнічному середовищі іменувалося як національна меншина. Найчисленніша українська національна меншина проживає в Росії (понад 5 млн. осіб), Канаді (близько 1 млн.), США, Молдові та інших державах. В Україні близько ста національних меншин, найчисленніша з них – це росіяни (приблизно 8 млн. осіб) (не плутати з російськомовним населенням), поляки, молдавани, євреї, болгари та ін.

Національна меншина може налічувати кілька мільйонів своїх співвітчизників, як українці в Росії чи росіяни в Україні, однак статус їх визначатиметься лише як національна меншина, так само як і спільнота, яка опинилася поза межами свого етнічного ядра із чисельністю в декілька сотень осіб. Дивно спостерігати за обуренням високоцивільнізованих росіян, які ще не позбулися імперського синдрому “старшого брата”, як господаря на величезних просторах колишнього Радянського Союзу, де він завжди виступав у статусі представника розпорядчої, єдиної (читай – окупаційної) нації, коли росіян в Україні іменують як національну меншину.

Національна (етнічна) ідентичність – сукупність ознак, які набулі етнічною спільнотою в процесі свого буття, усвідомлено визнаються як такі, що відмінні від ознак, які притаманні іншим етнічним утворенням. До таких етнічних ознак насамперед належить територія, освоєна спільнотою, яка стає для них “рідним краєм”, “батьківською землею”, “священною землею”, “історичною землею” тощо, а не лише територією поселення. З етнічною територією пов’язана історична пам’ять суспільного, соціального життя, творення матеріальних і духовних цінностей, наявність етнічних (національних) реліквій і святинь (пам’ятних місць, споруд, могил тощо). Існували як виняток етноси без батьківської території (цигани, євреї до створення держави Ізраїль).

Найсуттєвішою ознакою ідентичності виступає мова, не лише як спосіб

комунікації, а як неперевершений засіб творення культурного багатства в усіх сферах буття і творчості – писемного, художнього, мистецтва, пластики і конструкцій, виготовлення побутового та виробничого устаткування, знарядь, прикрас тощо, фольклорних шедеврів, обрядово-звичаєвих традицій та ін. Утрата або виведення мови з повнокровного етнічного функціонування стає небезпечною й може призвести до втрати етнічної ідентичності.

Мова – основний етнотворчий компонент, засобом якого уміцнюється історична пам’ять, утверджується національний патріотизм, самогідність, формується ідеологія любові до інших етносів, світової цивілізації, виходячи з етнопсихологічної домінанти, що “ми” (етнос) збагатили цивілізацію і своїм естетичним внеском.

Колонізатори, щоб приборкати завойований народ, створюють ситуацію витіснення рідної мови. Українці декілька століть вели й ведуть героїчну боротьбу за захист української мови від тотальної русифікації, колись від полонізації, мадяризації тощо, як усвідомленої необхідності самопорятунку від можливого знищення нації. Часткова полонізація, мадяризація не завдали стільки шкоди українському народові, як агресивна російська політика окупантів, зокрема на сході України, де серйозно вражено етнокод.

Міцності етнічній ідентичності надає релігійне життя як етнооблізаційний чинник. Монотеїстичних націй у світі є небагато, а здебільшого є політеїстичні, які склалися внаслідок ситуативного політичного життя. Захоплені народи піддавалися вимушеній корекції своїх релігійних переконань. Місіонерська політика колонізаторів суттєво впливала на характер місцевого віросповідання, коли традиційні релігії відступали перед тиском домінуючих у світі мусульманської чи християнської.

Українська нація пережила значні потрясіння у сфері релігійного життя.

Польське окатоличення, яке мало на початку жорстокий характер, українські інтелектуальні сили зуміли перетворити на національне віровизнання, що набуло назви Католицька церква східного обряду, або Українська греко-католицька церква. У духовній історії України цей процес здійснював позитивну місію, як підтримання національної ідеї соборності незалежної України.

У той же час Російська православна церква (ще має назву як Царславна через функціонування Синоду на чолі із царем як спосіб управління церквою) була вишуканим засобом русифікації і духовного поневолення українців. Негативні наслідки поведінки РПЦ в Україні, на відміну від діяльності православної церкви Київського патріархату, відчуваємо і в новітній українській історії.

Безперечна ознака етнічної ідентичності закладена у сфері традиційної культури і побуту. Саме через колорит традицій найбільш доступно сприймається особливість етнічного утворення. Етнічну ідентичність не слід ототожнювати із соціальною ідентичністю, як це до вподоби деяким західним ученим, які намагаються підвести теоретичні засади під начебто можливий загальноєвропейський міжетнічний інтеграційний процес, тобто зняти акценти, які стверджують етнічну неповторність, і моделювати космополітичну перспективу.

У деяких випадках слід відрізнити етнічну ідентичність від державної, якщо вони не збігаються. Зокрема йдеться про Швейцарію, коли держава сформувалася з представників чотирьох народів зі своїми територіями, своїми етнічними мовами, традиційними культурами тощо, тобто різними етнічними ідентичностями – німецькою, французькою, італійською, ретороманською. Етнічні ідентичності різні, а державна уніфікована через сферу єдиного правового, законодавчого поля.

Національна (етнічна) самоідентифікація – процес, який стосується особи у визначенні її належності до тієї

чи іншої нації (етносу) через сприйняття всього спектра навиків, побуджень, морально-поведінкових настанов, психологічного сприйняття, комфорту від співжиття зі своїми співвітчизниками, визнання їхньої історичної пам'яті, культурно-духовних цінностей, що викликає в особи відчуття національної (етнічної) гордості і самогідності. Визнання себе невід'ємною частиною етнічної спільноти побуджує патріотичні почуття в захисті й обстоюванні національних набутоків, у потребі самоучасті в суспільних процесах.

Становлення особи в координаті нації (етносу) передбачає вrostання її в цілісну систему зв'язків на їх первинному рівні – на рівні громад, де й відбувається унікальна процедура прилучення до етнічної спільноти через низку ініціальних дійств, засвоєння всієї гами традиційних звичаїв. Л.М.Гумільов мав переконання, що особи без нації немає. Соціальне задоволення отримує особа від своєї рольової участі в житті насамперед громади й нації, етносу.

Етнічність – процес засвоєння індивідом чи групою осіб усталених норм поведінки, вірувань, звичаїв, господарсько-виробничих традицій, соціальних обов'язків тощо, набутих етнічною спільнотою в часі й просторі свого буття. Це не що інше, як усвідомлене визнання себе спорідненим із цим етносом. Етнічність не може бути одноразовою дією, річчю, вона постійно в динаміці змін і здобутків. Зміст цього поняття наблизений до розуміння суті “етнічної ідентичності” чи “етнічного утворення”, для яких середовищем реальних учинків виступає той самий об'єкт – біоландшафтне, соціокультурне утворення – етнос.

Етнічність у соціопсихічному аспекті становить міцну світоглядну основу в ситуації індивідуального визначення своєї етнічної належності, а отже, усвідомленої відданості в справі збереження й примноження спільних набутоків. Формується етнічне почуття пат-

ріотизму як чинника успішної перспективи.

Націогенез – те саме, що етногенез, лише до цього етноієрархічного процесу додається ще одна суттєва стадія – трансформація етносу в націю як перехід етнокультурної етносистеми в етнополітичну із засадами суспільно-політичної самоорганізації. Процесом націогенезу, утворенням нації завершується унікальний за складністю історичний шлях у пошуку сприятливого способу життя, насамперед колективного за формою і стабільного за соціально-суспільними умовами. Цей шлях тривав десятки тисячоліть – від простіших форм колективного виживання людини – родів до більш досконалих соціально-генетичних форм – племен, а наступний етап людського поступу виразився в стадії колективного саморозвитку – народі і завершився однією з найскладніших у природі трансформацій – переходом у націю. Націогенезу властиві всі фази історичної спільноти людей.

Для кожної з існуючих нині етносистем (націй) були характерні свої періоди еволюційного переходу з однієї стадії людської спільноти до іншої, і ця історична своєрідність особливо помітна в процесі трансформації народу в націю.

Таке теоретичне обґрунтування націогенезу стосується націй, які ведуть свою етногенетичну тяглість на етнічній території ще з простіших форм суспільного співжиття – від роду, племені. Існує націогенез скороченого, а можливо, спрощеного процесу, коли один чи декілька народів завойовують величезні простори, витісняють чи асимілюють нижче за етноісторичним рівнем розвитку тубільне населення, формують націю політично-ситуативного, поліетнічного походження. До таких належать американці, бразильці, аргентинці, австралійці, новозеландці та ін.

Відсутність загальноприйнятих критеріїв на означення народу чи нації, на

ґрунті по суті незначних розбіжностей, усе ж спричинилась до визначення науково суперечливої періодизації цього етноісторичного процесу. Існують розбіжності і в періодизації становлення етноієрархічних спільнот – народу, нації – в українському націогенезі. Надуманою, політично зорієнтованою була версія російської історіографії, включаючи і радянську, за якою визначалось, що періоду Київської Русі відповідала стадія історичної спільноти – народність як етнічна сукупність росіян, українців і білорусів. Для формування українського народу відводилось пізнє середньовіччя, десь XV–XVIII ст., і лише з XIX ст. можна було говорити про українців як буржуазну націю.

Беручи до уваги найширший спектр етновизначальних ознак і етноісторичний стан українців уже в часі Києворуської держави, можна твердити, що це був період становлення й утвердження українського (руського) народу. Така етнокатегорія, як народність, є штучною, політично вдуманною, вона відсутня в етнічній ієрахії. За ознакою суспільно-політичної організації русинів (українців) можна вважати нацією, але за станом самосвідомості етнопсихологічного самосприйняття як етнічної спільноти, коли лише мобілізувалася спільна етноназва, етносвідомість і етнопсихологічна сумісність, позбуваючись племінної етновизначеності, зарано говорити про стадію нації. Козацькі повстання, визвольна війна під проводом гетьмана Хмельницького в XVI–XVII ст. переконливо свідчать про усвідомлену етнічну єдність українців, що завершило процес формування української нації.

Етнічний шовінізм – зухвале, принизливе ставлення етносу чи його частини до етнічних (національних) цінностей іншого етносу. Такий погляд на міжетнічні взаємини здебільшого виникає в середовищі імперських держав, політика яких орієнтована не лише на утримання в покорі завойованих наро-

дів, а й на те, щоб домогтися асиміляційних тенденцій у їхньому способі життя. Застосовуються найцінніші методи й засоби, спрямовані на приниження етнічних набутоків і цінностей: витіснення мови народу, спалювання святинь, історичної пам'яті, духовності, вирощування манкуртів (етнічно байдужих людей) тощо.

Тактика етнічного шовінізму передбачає насадження культури, норм поведінки, мови, віросповідання панівного народу тощо. Етнічний шовінізм проявлявся як потворне, руйнівне явище, унаслідок якого були знищені цілі цивілізації, оригінальні етнічні культури.

Колонізаторська шовіністична поведінка була поширеним явищем не лише в середньовіччі, вона захопила й новітню історію. Шовінізм може проявлятися і всередині етносу, коли побороється культура національних (етнічних) меншин, створюються несприятливі для етнічного самозбереження й розвитку умови життя.

Етнічна історія українців зазнала руйнівного впливу російського шовінізму. Декілька століть поспіль жорстокими засобами, як фізично, так і психологічно, витіснялись українська традиційність, високий інтелект, до російської історії і культури залучались національні цінності й творчі надбання українців. Теоретично моделювались етногенетичні концепції під політичні версії "старшого брата", "великороса" на протигагу "малороса", етнічне походження росіян із Київської Русі та інші лженаукові теорії. На сторожі українців були дві непоборні сили – етнічна пасіонарність (опірність) та вищість етнічної культури і духовності.

Етнічне зарубіжжя – споконвічно освоєна й обжита територія певним етносом, яка в окремих історичних обставинах, здебільшого внаслідок загарбницьких воєн чи політичних маніпуляцій, опиняється в територіальних межах сусідньої держави чи держав. Це час-

тина історико-етнічної території, яка штучно відокремлена від основного етнічного ядра, на якій залишились пам'ятки етнічної культури, побуту, традицій тощо. Корінні мешканці від окупаційної влади зазнавали жорстоких репресій шляхом виселення з предков'яних батьківських земель, як це сталося в польській державі з корінним українським населенням (сумнозвісна операція "Вісла" та ін.), або наполегливим процесом асиміляції. Прикладом таких дій може бути нещадна асиміляція білорусів і українців на їх історичних етнічних територіях, які захопила ще царська, а узаконила за собою радянська Росія.

Узгоджувальна комісія ЦВК СРСР із представників України (від України були учасниками М.Грушевський, Д.Багалій та ін.), Білорусії та Росії в 1924 р. рекомендувала повернути Україні території з населенням 1019230 осіб, тоді як російські представники вважали за доцільне повернути територію з 236 тисячами жителів. ЦК РКП(б) у 1925 р. прийняв постанову повернути Україні територію з населенням 278,1 тисячі осіб. До 1928 р. від України були відірвані землі з населенням 478 тисяч осіб, зокрема індустріальні райони, такі як Шахтинський і частина Таганрозького. Українське етнічне зарубіжжя в Російській Федерації складається із частини Донщини (близько 23,8 тисяч кв. км), південно-західної частини Брянської губернії (близько 14,2 тисяч осіб), південних частин Воронежської та Курської губернії (близько 43,9 тисяч кв. км).

У складі Російської Федерації існують території компактно заселені українцями вже понад два століття – на Північному Кавказі (3107 тисяч українців), у Центральних Чорноземних областях (1652 тисяч українців), на Кубані, Далекому Сході (Зелений Клин) з величезними територіями суцільного заселення.

Згідно з договором між Польщею і Радянським Союзом від 16 серпня 1945 р. та "Договору між Польською Респуб-

лікою і СРСР про обмін ділянками державних кордонів" до Польської Республіки відійшли історично етнічні українські землі площею близько 19,5 тисяч кв. км (Надсяння, Лемківщина, західна частина Бойківщини, Холмщина, Підляшшя).

У межах державної території Республіки Білорусь розміщені історико-етнічні українські землі (Берестейщина), як наслідок імперської позиції Радянської Росії в процесі безвідповідального влаштування кордонів між республіками СРСР.

Радянський уряд залишив за Румунією Південну Буковину – прадавню етнічну українську територію.

З поверненням 26.11.1944 р. Закарпаття до складу УРСР частина української етнічної території (Пряшівщина, 6 тисяч кв. км) була залишена урядом СРСР у складі Чехо-Словаччини.

Понад 100 тисяч кв. км українських історично етнічних земель розташовано на територіях сусідніх держав і має статус українського етнічного зарубіжжя чи просто – українського зарубіжжя, цілком відмінного по суті від поняття "українська діаспора".

Діаспора (розсіяні в просторі) – частина етносу, яка внаслідок певних історичних обставин чи з власної волі покинула свою етнічну територію (батьківську землю), опинившись на етнічній території іншого народу, отримавши можливість набуття громадянства іншої держави й водночас стати там частиною етнічної групи чи національної меншини.

Українська діаспора поділена на східну, тобто українців, які опинились на території республік, а з розпадом СРСР держав колишнього Радянського Союзу, і західну, тобто українців, які оселились у решті країн світу, незалежно від того, у якій півкулі вони розташовані. Міграція відбувалась здебільшого через західні європейські держави на американський, австралійський, аф-

риканський континенти чи в азійські держави.

Міграція через Західну Європу була викликана соціально-економічними важкими умовами в часи польського, австрійського, румунського й угорського панування в західних областях України, на Буковині й Закарпатті та історично-політичними спонуканими в часи визвольних змагань за українську державність. Східна діаспора була сформована як наслідок репресивних дій російської окупаційної влади проти українського народу, невольницького будування Санкт-Петербурга козацькими силами, постійного рекрутування українських юнаків до російської армії і насильницького переселення в Поволжя, Сибір, Казахстан та на інші території СРСР.

Ідеологія національна – створені в процесі спільного буття матеріальні, духовні, етноморальні цінності набувають усвідомленого загальнонаціонального сенсу і смислу як системи ідей і поглядів у взаємодії осіб, груп, товариств та інших соціальних і політичних утворень із реальною дійсністю – природним середовищем, суспільно-політичною владою. Ідеологія – це свідомісна, мисленна категорія як сукупність знань, поглядів, уявлень, переконань, принципів, догм, канонів тощо щодо певних явищ суспільного буття й суспільного розвитку і стану загалом. Ідеологія розуміється як осмислена оцінка, погляд, диференційований щодо окремих суспільних подій і суспільства в сукупності – основного напрямку розвитку, стратегії як окремої особи, так і групи осіб, об'єднаних у товариства, партії, інші соціальні утворення. Найбільш сконцентровано ідеологія сприймається в найвищій ієрархії – національній (державній). Національна (державна) ідеологія, тобто головний стрижневий аспект стратегії розвитку, матиме успіх на повну реалізацію, коли вона має цілковиту підтримку соціуму.

Національна ідеологія стосується нації, незалежно від стану суспільно-політичної організації – у стані бездержавності (поневолення) чи державності. Національна і державна ідеологія є тотожними поняттями, коли держава створена за етнічним принципом – на базі однієї нації, утворюючи націю-державу. На засадах моноетнічності нації-держави сформувалась українська держава, на противагу поліетнічності Російської Федерації.

Національна (державна) ідеологія може бути прогресивною і реакційною залежно від програмних завдань. Національно-визвольні війни, повстання, революції на покращення соціальних умов буття, демократичні, мирні рухи на реалізацію перспективи національного поступу мають прогресивний зміст ідеології, а ті, які руйнують, обмежують національний розвиток шляхом загарбницьких воєн, створення імперій, утримання жорстоких державних режимів, спротиву суспільній демократії, свободі особи тощо, мають реакційний, насильницький характер. Отож, існує ідеологія націоналізму як позитивного чинника успішного розвитку своєї національної спільноти без шкоди іншим націям і народам і фашистські, шовіністичні ідеології, зорієнтовані на поневолення, пригнічення, зневаження, приниження підневільних або політично чи економічно залежних етнічних спільнот.

Національна ідеологія українців завжди була зорієнтована на національне визволення з-під окупації російської, польської, австрійської, угорської, румунської. Українська ідеологія націоналізму проявилася в усіх історичних епохах у прагненні національної свободи і самостійної держави без будь-якого втручання в справи сусідніх народів. Кордоцентричний архетип українців вивторив м'яку, демократичну, надто поступливу форму національної ідеології, яка часто програвала у двобої із жорстокою шовіністичною ідеологією завойовників.

Формування в сучасних історичних умовах національної ідеології української держави повинне базуватися на несхитній позиції забезпечення реалізації природних прав громадянам України на продовження набутих національних цінностей, створених попередніми поколіннями, які зуміли цивілізувати етнічний простір ще із часів зарубинецької культури (II ст. до н. е. – I ст. н. е.), через Київську Русь до сучасної України. Головна мета національної (державної) ідеології – створити умови для збереження, пошанування й збагачення етнокультурного багатства як частини світової цивілізації, забезпечення гідних умов життя людини і її свободи.

СТИЛЬОВЕ РОЗМАЇТТЯ: ТВОРЧИСТЬ СУЧАСНИХ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Складні процеси взаємовпливів східно- та західноукраїнського варіантів української літературної мови, особливо відчутні в кінці XIX – на початку XX ст., сприяли подальшому розвитку літературної норми, формуванню єдиного загальнонаціонального мовного феномену. При визначальній ролі мовного доробку класиків українського красного письменства, передовсім зі Сходу України, потужна стихія західноукраїнського варіанта вплилася в літературний обіг і нині зазвичай усвідомлюється не як привнесена, а як орієнтована на закономірності розвою власне української мови.

Досить зважити на перелік лексичних вкраплень у літературну мову, зафіксованих Ю.Шевельовим (Ю.Шерехом) в “Енциклопедії Українознавства” 1949 року як “галичанізми”, щоб відчутти їхній невід’ємний зв’язок із сучасним слововживанням; пор. в абстрактній лексиці (*засада, властивість, зарозумілість, необізнаний, вплив, відчувати, розпука* тощо), у побутовому словнику (*парасоля, карафа, кава, серветка, цукерки, тістечко, фотель* тощо) [10, 356], де, окрім невідомого широкому загалу *карафа* (графин) та діалектного *фотель* (крісло), наведені приклади сприймаються як органічні для сучасної літературної мови [див. також: 8]. Пор., наприклад, уживання слова *розпука* в значенні ‘безнадія, відчай’: “Млу глуху *Розпуки*, смутку та зневіри Я здибав тільки на шляху” (П.Грабовський); у значенні ‘душевний біль, страждання’: “Він уже зрозумів, і *розпука* залляла його серце” (М.Коцюбинський); у звороті *хвилина (день, час) розпуки*: “В час *розпуки* Ми вгору все ж здіймали руки” (О.Олесь) [СУМ, т.8, с.782].

Відомо, що входження галицького наріччя в літературну мову в умовах його межового стану викликало неоднозначну реакцію з боку східноукраїнської інтелігенції, причому ця тенденція простежується не лише в працях культурних діячів XIX – початку XX ст., а й у часи тоталітаризму, коли західноукраїнські впливи розглядалися як протиположні процесам зближення української мови з російською, зросійщенню. З іншого боку, окремі польські дослідники наполягали, а часом і нині наполягають на існуванні “на руських землях” своєрідної мішаної польсько-української говірки, яку в полоністиці прийнято позначати терміном “кресів польський діалект” [7, 75], що фактично означає заперечення належності галицького наріччя до української мови. У цих умовах введення в мову письменників Західної України галичанізмів є водночас актом єднання різнобічних мовних потоків у єдиний загальнонаціональний корпус, безумовного визнання “українськості” галицьких діалектів.

У другій половині XX – на початку XXI ст. західноукраїнські письменники активно продукують художню прозу, меншою мірою – поезію, в яких різною мірою, у різний спосіб і з різною метою відтворюються особливості галицького наріччя (койне). В основі цих мовно-літературних процесів лежить повсюдне функціонування на Заході України галицького мовлення з різнобічними діалектними елементами в середовищі широкого загалу, включаючи інтелігенцію, сферу шкільної освіти, культури, засоби масової комунікації [див.: 2, 97–114; 4, 159–168]. У роки державної незалежності тенденції до поширення місцевого мовлення помітно посилюються, що знайшло вияв, зокрема,

у регіональних газетних публікаціях, виступах на телебаченні, радіо тощо.

Розвиваючись у річищі загальнокультурних процесів, що загалом обмежують позанормативні включення в мовне тло художніх творів, західноукраїнська літературна практика нашого часу має своє мовностильове обличчя, відмінні ознаки й риси саме в мовному вимірі. Специфічне мовно-літературне забарвлення західноукраїнського літературного руху пояснюється неперервністю його зв'язків зі "старою" літературною традицією, що характеризується іменами Івана Франка, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Марка Черемшини, Гната Хоткевича, Юрія Федьковича та інших діячів культури, для котрих місцеве мовлення було джерелом творчості, скарбницею народного світовідчуття. Уважаючи західноукраїнський варіант літературної мови загалом явищем минулого, не можна, однак, обминати той факт, що її характерні прикмети, зазвичай, в обмежених масштабах і в "пом'якшеному" форматі так чи так виявляють себе як у мові персонажів, так і в авторській оповіді.

Незгасним джерелом старих мовнокультурних традицій є мова письменників української діаспори, як художня творчість уже минулих часів (У.Самчук, І.Багрянний, В.Барка, Є.Маланюк та ін.), так і сучасних авторів. Відзначаючи, що "мова зарубіжних українців у її літературній формі не викликає тепер ніяких труднощів для сприймання", В.М.Русанівський, однак, зазначає, що "деякі слова частіше вживаються в зарубіжній публіцистиці" (до них віднесені такі, як *поетка, первень* та ін., які практично ввійшли в мовлення материкової України; серед інших відмінностей учений називає вживання [т] на місці [ф] у словах грецького походження (*міт, катедра*), флексії -и в іменниках третьої відміни (*совісти, сучасности, герметичности*) та ін. [5, 407–408], які в сучасному західноукраїнському мовленні сприймаються як унормовані).

Традиція включення в художні тексти галичанізмів частково підтримувана доробком письменників зі Сходу України, дія творів яких відбувається на західноукраїнських землях. Започаткована "Тінями забутих предків" М.Коцюбинського література часом не без присмаку ідеалізації зображала життя переважно гуцулів, рясно насичуючи тексти екзотизмами – назвами гуцульського одягу, страв, інших предметів побуту.

Нові західноукраїнські впливи посилились з утвердженням незалежності України й тенденцією до включення слів, які обмежують уживання запозичень із російської (або через посередництво російської), наближують літературний стандарт до власне національних коренів (хоч серед поширених в останній час слів та висловів, що ввійшли з галицького наріччя, чимало запозичень, передовсім із польської мови, які сприймаються в західноукраїнському регіоні як властиві саме українській мові). Категоричне заперечення нових входжень із західноукраїнського мовлення [див. про це: 2, 113–114] навряд чи виправдане, оскільки їхнє вживання охоче підтримують сучасна українська публіцистика, письменство як на Заході, так і на Сході України.

Вплив галицького мовлення на художню літературу й публіцистику на зламі двох століть простежується у творах західноукраїнського красного письменства. Ідеться передовсім про прозу, в якій знайшла відбиток практика сучасного галицького мовлення, здебільшого при відображенні мови літературних персонажів, а також при називанні предметів побуту, традиційних форм життя і под. Введення в художній текст регіоналізмів визначається багатьма чинниками, серед яких основне місце посідає потреба відтворення територіального колориту, орієнтація на конкретне культурне середовище, на галицьке наріччя як на спільний продукт дії говорів і говірок. Основний напрямок розвитку сучасного художнього мовлен-

ня в Галичині – включення регіональних вкраплень у загальнолітературний стандарт, з переважним дотриманням нормованого слововживання.

Художнє освоєння усного мовлення галичан репрезентоване передовсім у діалогах і монологіях як засіб індивідуалізації мови персонажів, створення художньо достовірних образів. Ступінь діалектних нашарувань у мові персонажів неоднаковий у різних авторів, з урахуванням, по-перше, культурного рівня сучасного мовця, про якого йдеться, по-друге, тих чи тих уподобань письменника. Якщо, скажімо, С.Пушик у романі "з народних уст" "Страж-гора" перетинає свою оповідь "чистим жіночим голосом" із магнітофона, то, природно, авторське слово й мова героїні суттєво різняться, однак монологи старої жінки вже не нагадують діалектної стихії, скажімо, стефаниківських творів. Наприклад:

Злізла і я з подрів – йду до хати.
– Мамо, я не маю спання.
Мама задумалася.
– Іди спати, а я полізу д'ній.
Я лягла в хаті. Лише задрімала – будять.
– Марусько, ти спиш?
– Що є?
– Йди собі на подри спати...
– Йой, Боже мій, Боже! Така ніч коротка! Коли я висплюся?

Відтак у мові персонажа відчутні ознаки авторського викладу, окремі діалектні слова, розмовний синтаксис, своєрідна інтонація галицького мовлення сприймаються як "оброблені" письменником, як імітація. Інший приклад. Оповідь про минуле, що її веде "від свого імені" Роман Поліпий ("Чорна свіча від Ілени" Р.Федоріва), включає широкий словесний набір, репрезентує не стільки власне діалектне, скільки загальногалицьке мовлення, ознаки західноукраїнського літературного варіанта; пор.: "Увечері того ж таки дня, коли ми повернулися з поля, тато вмилися біля криниці просто з цеберки й, згорнув-

ши в платину клевець із Могилок, зібралися йти до нашого сільського пароху отця Григорія Гребенюка за порадою". І далі: "Тато у своїх скупих оповідях не приховували, що їм не дуже баглося брати в руки остогидлого за чотири роки війни гвера, та й удома газдівство геть поросло хоптою...". Окремі місцеві вкраплення (*клевець, парох, твер, хопта, газдівство*), зрештою, не перешкоджають сприйняттю тексту, створюючи водночас колорит традиційного народного слововжитку, доповнюючи вельми літературну манеру викладу.

Іншого мовного варіювання видавав роман Р.Іваничука, присвячений творчим пошукам І.Франка, взаєминам тогочасних культурних діячів; якщо ж додати, що в уявному баченні героїв роману час від часу з'являються картини далекої минувшини (князь Данило Галицький воює з татарами, непокірні бояри зраджують князя і под.), що оповідь перекидається і в сучасність (працюють археологи, ведуться розмови про принади живопису), то за таких умов важко зберегти мовностильову єдність, а відтак і відтворити місцевий колорит.

Іваничукова оповідь про Франкову долю вирізняється ускладненим синтаксисом, розгорнутими періодами, наближеними за стилем до мови "старого Яцьківа" й самого Франка, включенням елементів тогочасного полонізованого "інтелігентського" мовлення. Пор. поєднання книжного мовлення з біблійними перегуками, польським текстом, застарілими словами (*резигнації*), народними висловами (*коміть головою*) і под.:

«Він замахнувся на поета, Франко заслонився рукою; одне, що я запам'ятав із тієї страшно миті, – мертво скоцюрблені пальці на Франковій правиці, й більше нічого не затямив, я не міг зворухнутися, спаралізований видивом неймовірного святотатства, та злочинна рука не вдарила – закостеніла, мов у Датана, що підняв камінь на Мойсея; Шпателько поволі осідав, його очі від переляку

Івано-Франківський національний університет
імені Василя Стефаника
код 02125266
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
17
№ 738409

стіл, оглушує Шпатьяку кулаком по голові, бере за комір, витягає із зали й пускає його коміть головою в темне фойє; і, немов глузливий реквієм над святотатцем, долинає з теміні сповнена резигнації улюблена Шпатьякова фраза: “Nad každim wisi katastofa!”».

При наявності багатьох причинно-наслідкових переходів мовне тло роману досить прозоре завдяки його підпорядкуванню суворій логіці викладу, добре залагодженій побудові складних синтаксичних утворень. На цьому тлі численні номінації, орієнтовані на галицьке наріччя, сприймаються як належне; пор.: уклалась *візія* далекої історії; підкладає у *ватру галузки* пахучої смеречини; у купальську ніч виходять із недеїв лукаві босоркані й незлобні *літавиці*; пор. також назви на кшталт *почекальня, трактирня, цвікери* і под. Пор. імітацію давнього мовлення: “Ти мовиш токмо про бояр і про себе. Про кмета, сином якого я есьм, про смерда, про невольника – про тих, хто єсть народом, ти й не згадуєш”.

Розмовне мовлення галичан не обминуло сфери поетичної творчості; галичанізм відіграють тут роль свого роду поетизмів, часом екзотизмів, що мають створювати додатковий ефект свіжості, неповторності, окраси стилю. Насиченість текстів словами маловживаними, застарілими, орієнтованими на мовлення добірне, вишукане, створює той загальний колорит притягальності, незвичності, що й засвідчує їхню поетичну вершинність:

Підперезавшись *костуром* ямбів,
натягнувши *кирею* традицій,
прощаюсь з віком атомним,
бо щось мені не сидиться.

І вже мандрівним *студеєм*
топчу снігові верета,
промінявши жупища келій
на біблійну скриньку вертепу.
(І.Калинець)

Ці поетичні вкраплення в україномовні тексти нерідко сприймаються су-

часним читачем як авторські оказіоналізми; більше того, часом важко – навіть фахівцеві – відділити власне авторський словотвір від узятого з місцевого мовлення, з тієї чи тієї говірки; введення “свіжих” поетизмів, запозичених із діалектного мовлення, зазвичай сприймаються як авторські знахідки. Якщо, скажімо, звернутися до матеріалів “Короткого словника авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття” Г.Вокальчук, то серед численних поетичних новотворів можна зустріти безпосередні галичанізми або частіше – утворення на ґрунті діалектних чи застарілих слів.

Як зауважував Ю.Шевельов (Шерех), “часто буває цінніше не відтворити щось скороминуще нове і власне, а вдало і глибоко, по-своєму використати те, що в мові вже є, таким чином внутрішньо (семантично) збагачуючи мову” [9, 34]. Пор.: “... із *солодич-сльозою* за мною, живи, з ким сама хочеш” (І.Калинець); “почепи між *сніжиньки-снізироньки* паперового метелика” (І.Калинець); “*Чугайстер-не-чугайстер* щось таке точнісінько як я...” (І.Малкович) [див.: 1]; пор. також інші вдалі новоутворення на ґрунті галицького слововживання: “Лад, злагода, згода, *сумир* – Скільки про це пророчено!” (Т.Мельничук).

Попри художні достоїнства, поетичні тексти з їх ритмомелодійною організацією надають матеріал для аналізу особливостей галицької акцентної системи, вимови окремих слів тощо. Своєрідний синтаксико-інтонаційний малюнок, що його створює галицьке мовлення, відкриває перспективи внесення нового звучання, оновлення ритміки, введення оригінальних рим, використання граматичних і правописних норм, не прийнятих у загальнолітературному вжитку.

Ти станеш збоку – й наче в *мевах*,
вздриш, як вони – десь там, в долині,
зі слів, немов із вух коневих,
виходять юні і вродливі...
(І.Малкович)

Такого єдиного, аж невимовно,
як тебе зберегти?
Я намалюю з дзвіночками *кловнів*,
щоби тишився ти.
(І.Малкович)

Мої там дороги і трави,
моє там дитинство *жиє*,
Та тільки дівчатко *русяве*
В пшениці густій – не моє.
(Д.Павличко)

Основну групу галицьких вкраплень у розмовно-літературне мовлення складають етнографізми – назви реалій місцевого побуту, одягу, страв і под., що створюють своєрідний колорит романтичності, часом ідилічності зображеного (адже у свідомості українців саме Прикарпаття з його зеленими Карпатами, стрімкими річками, смерековими хатами, гуцулами в кептарях і чересах і под. овіяне духом поетичності). В оповіді про місцеві традиції та звичаї не можна обминути назв (бодай запозичених), що відтворюють життя етнографічних груп; пор.: “Гуцулка древня журними губами Співа про Довбуша й червону його *барду*” (Т.Мельничук); “Найголовніше зробити міцною першу, ведучу *тасбу*, укріпити на ній кермо” (С.Пушик); “Іван сидить на задньому сидінні при самому вікні – у *дримбу* грає” (М.Матіос); “... співай про сім іржавих *тверів*, лиш не схиляйся при папері” (І.Малкович); “Носився блискавки *лилик* Над нами, наче іскор жменя” (Д.Павличко); “Сніг летить, колючий, ніби *трина*” (Д.Павличко); “Завітав небіжчик дідусь. У довгій, до п’ят, каштановій *кацабайці*” (Б.Бойко); “Хоч Вавро і так ніколи не ходив на жниво, не хитався над *рискалем*, коли копали картоплю” (Б.Бойко).

Значний корпус галичанізмів, що ними рясно наповнені тексти західноукраїнських письменників, – назви предметів, що характеризують традиції та побут представників місцевих етнографічних груп – передовсім гуцулів і бойків, – зустрічається в назвах творів. Скажімо, у назві повісті С.Пушика “Да-

раби пливуть у легенду” використане слово *дараба* (“пліт, збитий із дерев’яних кругляків”), бо йдеться про сплав гуцулами лісу гірськими річками. Д.Павличко одну з останніх збірок своєї поезії назвав “Золоте *ябко*”; пор. також назви “Чага” Т.Мельничука (*ябко, чата* не зафіксовані в СУМі); “Ці квіти нестерпні. Малий поетичний *зільник*” І.Калинця (зафіксовано в СУМі як діалектне). І.Малкович розповідав, що мав намір назвати свою першу збірку поезій “Ангелик в яферах” (*яфери, афини* – чорниці), але таку назву йому не дозволили. Введення етнографізмів у назву твору має на меті зацікавити читача незвичним словом, оновити лексикон, ввести елементи екзотики.

Відтворення діалектного мовлення на тлі загальнолітературної мови з домішками галицького наріччя вимагає включення додаткового словесного набору, пошуків засобів поєднання різностильових потоків, включення в текст часом досить віддалених одне від одного мовних елементів. Потрібний неабиякий художній смак, бодай і хист, аби тактовно звести до купи, здавалося б, несумісні фрагменти тексту; пор.:

“Колись давно полонинський ватаг кидав грань вівцям під ноги й промовляв: “Аби-сь мала, овечко, таке гаряче серце, як гаряча ватра, яку переступаєш!”.

Ловлю себе на тому, що теж схожий на ватага, бо за робочим столом пробую слова – чи дзвінкі, чи холодні, чи не з фальшивою позолотою, пропускаю їх через серце” (С.Пушик).

Присмак екзотики присутній у назвах населених пунктів, річок, гірських масивів тощо. Навіть власні імена та прізвиська мешканців краю часом сприймаються як незвичні (набір їх зазвичай не дуже широкий – чоловічі власні імена Степан, Микола, Михайло, Василь, Богдан, Роман; більш своєрідні жіночі імена, особливо однокореневі із чоловічими, – Богдана, Іванна, Стефанія, Соломія, Христина та ін.); пор.: “*Штефан Братишак*, дідич на

Полтвинських горбах, властитель двору – юридики “Золоте гніздо”, що недалеко Львова, знаний у краї маляр, обережно зсунувся з широкого ложа й почав одягатися; підлога під ним поскрипувала, як молодий лід; сутінь у покої ріділа й ще більше вибілювала оголену *Агнешку...*” (Р.Федорів).

Своєрідну групу місцевих слів складають назви родинності; її розгалуженість, поширення на досить далеких родичів відбиває збереження традиційних форм життя, чуття роду, особливо притаманне сільській громаді. Назви типу *вуйко, вуйна, нанашка, стрий, стрийна, стрик, швагро* і под. активно вживаються; їхнє введення в художні тексти закономірне, до того ж не викликає особливих труднощів у сприйманні за межами краю, створюючи водночас культурний колорит: “У Стопчаткові..., куди не йду, стоїть або мій батько, або мати, або сестра, або вуйна, або двоюрідна сестра” (Д.Павличко).

Сфера постійних зацікавлень західноукраїнських письменників – ритуальні формули, мовленнєвий етикет. Він не перешкоджає розитковій сюжету, водночас відтворює неповторний світ вітань-прощавань, подяк і перепрошувань. У мовленнєвому етикеті галичан знайшли відбиток запозичені в сусідів-поляків елементи підвищеної гречності, органічної для спілкування:

Найбільше мені сподобалося, як у Карпатах вітаються:

“Як ви дужі?” – запитують.

“Добре. Як ви?”.

Або:

“Чи у вас мирно?”

“Гаразд!”

Увечері, коли зустрічаються закохані:

“Як днювала, пишна чічко?”

“Миром!” – відповідає дівчина.

(С.Пушик)

У пошуках засобів індивідуалізації мови персонажів письменники Західної України зрідка вдаються до імі-

тації усного мовлення в повному обсязі його виявів, із включенням діалектного шару, відтак і позанормативної лексики; такі спроби, зазвичай художньо виправдані, водночас “вступають у конфлікт” із загальним контекстом, орієнтованим на норму; пор.: “Доньок повінував. Славний газда... Син менший літує – пасе маржину на полонині”; “Дати ’му. Сим гайдамацьким чоботом. Тільки раз. У старий келюх. І – доста” (Б.Бойко).

Чарівний світ галицьких казок, легенд, переказів, що тягнеться корінням ще в язичницькі часи й відтворює залишки старих вірувань і уявлень, знаходить відбиток у художніх текстах, обернутих своїм змістом переважно в етнографічне середовище. Образи *арідників, щезників, чугайстерів, лісовиків, нявок*, інші міфологеми знаходять новий смисловий підмурок у художній творчості, місцевому фольклорі. Скажімо, уже назва поетичного циклу Т.Мельничука “Флояра Мольфара” створює образ чарівника та його музичного інструмента – флюяри – символу поетичної снаги, високості духу творчості; пор.: “Я Мольфар, віра в безвір’ї, Міра безмір’я...”; пор.: “Аби язик по селу не пускала, як воротило, та не мольфарила...” (М.Матіос).

У Р.Федоріва образ уявного *змія* стає свого роду уособленням внутрішньої гризоти, пригніченого стану, розладу із самим собою; це майже двійник-потвора, що прийшов із казкових жахів: “Якщо ж сказати по правді, то раптового нічого не було, в хащах моєї душі підняв голову *змія*... Власне, я уявив себе плазуном, ніколи, мабуть так себе не ненавидів, як у цю хвилину. *Змія*, проте, був сильніший за мене”.

Правомірним є включення в літературний обіг чималої кількості слів, що їх словник відносить до застарілих, але які активно функціонують у Галичині, зокрема в книжковому стилі, для створення урочистого тону, підвищення мовної експресії; пор., скажімо, природне для галицького мовлення *чин* (від *чинити* – ‘діяти’): “... хоч пташка та сі-

дає вже на плечі, та не звершиться полювання *чин*” (І.Калинець), запозичене, але не втрачене *маєстат*: “Над чолом святині – Лиш три хрести і *маєстат* трави” (Р.Лубківський) (*маєстат* – велич, величчя); посилене додатковою експресією *рамці* (рамки): “... нехай не всі, о, далеко не всі дні мої і труди вартують золотих *рамців*, одначе це було здобуття самого себе” (Р.Федорів); застаріле *атрамент* (чорнило): “Хай виброджує на городі бузиновий *атрамент*” (І.Калинець) і под.

Вочевидь, не випадково в художніх текстах широко репрезентовані галичанізм-прикметники; забезпечивши однозначне тлумачення назви предмета, можна, завдячуючи означенню, показати своєрідне сприймання його місцевим населенням. Поетичний епітет додає назві нових барв і прикмет, викликає нові асоціації, додаткові оцінні конотації, пор.:

Затихає *хупаве* місто.

(І.Калинець)

Як напливає мак *чоренний*,
Мов кругла сцена, отворений,
де в глибині якийсь бідака
розп’ятий на дрібці маку.

(І.Малкович)

Ворухнулись бруньки-весняниці:
буде цвіт! буде май! буде мед!
З наречених – *вабкі* молодіці.

(Т.Мельничук)

Вигуківі слова, зазвичай зрозумілі з контексту, одержують додаткові емотивно-експресивні конотації на тлі ментальних характеристик, інших діалектних вкраплень, побутово-розмовної інтонації; пор.: “*Вйо!* Аби тільки не стояти, на них не чекати” (Б.Бойко); “*Йой*, що я мала через усіх вас”; “*Йо*, срібняки за твою душу...” (Б.Бойко);

“*Клай-гов! Клай-гов!*”

То голос лісосік.

(Тут лісосіку називають “*бутин*”).

(С.Пушик)

Ідея застереження, щс її передає вигук, набуває нового втілення – як передчуття загрози, передбачення негативного наслідку: “... І нам передчуття не раз кричало: “*Клай-гов!* – Спинись! – Не з тим йдеш... не туди!” (С.Пушик); “*Мой*, Мольфаре, кого ми підвіємо?” (Т.Мельничук).

Серед активно використовуваних словотвірних засобів фіксується запозичений із польської префікс *за-* на позначення більш високого ступеня ознаки: “А з іншого боку те оголошення якесь дуже невинне, *затише* перед всіма оголошеннями...” (Б.Бойко); форми із суфіксом *-ант (-янт)* на позначення особи за професією: *поліціант, офіціант* (Б.Бойко); поширення дієслівних форм із *-ся* на місці звичного безсуфіксного вживання: “Ви то не дуже у цьому *розуміється*” (М.Матіос); виділення форми *ся* в окреме слово: “... аж смереки *ся* жмурили з устиду, не те, що люде?” (М.Матіос); “Дали *си* з нами раду” (Б.Бойко).

Місцеве “озвучення” відомих читачеві слів не перешкоджає сприйняттю художнього тексту, водночас додаючи присмаку неповторного колориту; пор.: “Бідна *тата* Марія” (М.Матіос); “Славко втратив батька, бабусю, *тету* Настю” (Б.Бойко); “А *азіятів* випустять, бо азіатам наш страх та біль до *лямпочки*” (Б.Бойко); “... вона – з незмінно опущеною, як від *устиду*, головою – безшесно прилаштувалася в бабинці...” (М.Матіос); “А ви чули, кому він збирається *гріб* обкладати” (М.Матіос).

До особливостей сполучуваності можна віднести вживання при дієслові *боліти* форми родового-знахідного відмінка: “Отак про все на світі думає – і від того *її* завжди болить голова” (М.Матіос); “І *Дарусю* зразу перестала боліти голова” (М.Матіос). Для створення цільового значення використовується зазвичай сполучник *аби* та його діалектний варіант *абись*: “Сам би тобі, *Йванку*, доплачував, *абись* лише кожний день *їхав* зо мною та народ утихо-

мирював...” (М.Матіос); “Чуєш, Іване, пан хорунжий кажуть, *аби-сь* ще раз до Гершка” (Б.Бойко) та ін.

Уживання польських запозичень часом зумовлюється контекстом, у якому відтворюється польське мовне середовище, відтак створюється польський національний колорит. Полонізми книжно-літературного вжитку, здебільшого латинського походження, органічно вписуються в тексти переважно як офіційно-ділові назви; пор.: “шпиці з екстермації” (Б.Бойко); з іншого боку, пор. польські вульгаризми: “До дябла!” (Б.Бойко).

Прикметно, що Д.Павличко у своїх перекладах польських поетів слідом за М.Рильським широко вводить лексичні, частково – фразеологічні й синтаксичні полонізми з огляду на їхнє розуміння українським читачем, котрий зазвичай сприймає їх як галичанізми. Пор., наприклад: “Скону любові знать не хотів я, я воскресав її в *сконі*”; “Віслою *снити*, та на *заброд* не в сні ставати і воювати” (з В.Броневського); “І найсолодший плід – то келишок любові, Що тайно схований у кучерів *єдwab*” (з Я.Івашкевича); “... пройти й понищити отруйні всі *конари*” (з К.Яворського); “... помішались *навзаєм* архангели й люди в *тлумі*” (з Ю.Чеховича); “*Це отута* Всім, хто сюди прибіг” (з Ц.Норвіда); “Скубуть Лайна планети ронять на мох і *моріг*...” (з Т.Новака) і под.

Досить чітко окреслена частина вживаних номінацій має виразну іномовну природу; це зазвичай германізми, введенню яких у галицьке мовлення сприяла їхня присутність у побуті, у розмові; ідеться не стільки про польське чи німецьке посередництво, скільки про спільність використання назв, нерідко деформованих у часи активних контактів із німецькомовною спільнотою. Наприклад: “Та й душ нема – одні шурячі нори Під *штхлером*, де бережуть харчі” (Д.Павличко) (слово не зафіксовано в СУМі); “... а відповів: крам замкнений на возі у *куфери*” (Б.Бойко); пор. уживання поширеної в краї лайки *шляк би його трафив*: “А най би то *шляк тра-*

фив...” (Б.Бойко); “... а він усе ж не каліка... *шляк би го був трафив* ще в моїй утробі...” (М.Матіос); пор.: “Нічого не *трафилося*” (М.Матіос).

При читанні творів західноукраїнських письменників постає проблема наратованого – адресата, мовця, на якого розрахована західноукраїнська художня література. Вочевидь, маючи на увазі передовсім близького за “духом” і мовленням галицького читача, письменники розраховують не лише на його знання предметного оточення, в якому живуть герої творів, а й на спільну картину світу, номінативну базу, що складається впродовж століть у специфічних історико-культурних умовах проживання гуцулів, бойків, лемків поряд із поляками, німцями, румунами, угорцями. З іншого боку, сучасний автор прагне до сприймання його художніх здобутків всеукраїнською читацькою аудиторією, на розуміння його словесних “екзерсисів” широким загалом як на Заході, так і на Сході, на Півночі і на Півдні нашої держави. Знайти цю “золоту середину”, яка б, з одного боку, засвідчувала своєрідність і неповторність голосу західноукраїнського автора, а з другого – забезпечувала доступність його творів, вдається не завжди, але принаймні провідні письменники, хто видає свої твори в розрахунок на широке коло читачів, шукають і знаходять мовні засоби, які не шкодять розумінню тексту. Скажімо, Д.Павличко пропонує читачам “рубаї”:

Як був я молодим, мав душу молоду,
Велику грішницю – тепер вона в Аду,
Я ж маю праведну, стару, цнотливу дуже,
Та за тамтою сам я в пекло йду,

де паралельно вжив сучасне позначення *пекло* і застаріле, але зрозуміле *ад*, діалектне *тамта*, які забезпечують прозорість поетичних сентенцій.

Безумовно, можна вважати прозу та поезію сучасних західноукраїнських письменників продовженням мовно-літературних традицій Франка й Стефаніка, однак є й суттєві відмінності: орієнтація на місцеве мовлення як на узви-

часне, загальноживане, принаймні в Галичині, змінилося використанням літературної норми як визначальної, з вкрапленням галичанізмів як засобу відтворення місцевого колориту, реального мовлення мешканців краю. Ступінь звернення до наріччя різниться залежно від “часу й простору”, в яких відбувається дія художнього твору: оповідь про опришків і Довбуша вимагає іншого лексико-семантичного й стилістичного навантаження, ніж огляд подій польського чи німецького покріпачення; поетичний текст загалом має на меті використання діалектних включень здебільшого як екзотизмів. Тенденція до переобтяження літературного мовлення імітацією місцевих говорів для відтворення мови персонажів не завжди виправдана; включення нових полонізмів, вочевидь, не є єдиною можливим шляхом поповнення літературного слововживання, особливо в умовах поширення художніх творів на загальнолітературному просторі.

Художні тексти західноукраїнських письменників були й залишаться невід’ємною складовою українського загальнолітературного мовлення, органічно входять у річище пошуків виразного слововживання, вносять свою лепту в процес оновлення не лише лексикону, а й стильових засобів і прийомів. Вплив галицького мовлення на загальномовні процеси відбувається саме через творчі здобутки красного письменства Галичини. Більше того, із здобуттям Україною незалежності художня література краю здобула нові потенції, привернула увагу ширшого загалу читачів, отожд, і понесла у світ своє неповторне бачення

світу, вагоме слово, збагачене мовною стихією, що склалася впродовж віків і була підтримана творчими здобутками велетів духу Західної України – Івана Франка й Василя Стефаніка.

1. Покальчук Г. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) [Текст] / Г.Покальчук. – Рівне, 2004.
2. Кононенко В.І. Побутово-розмовне мовлення галичан [Текст] / В.І.Кононенко, І.В.Кононенко // Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект / відп. ред. В.І.Кононенко. – Київ–Івано-Франківськ, 2006.
3. Кононенко В. Мовостиль Дмитра Павличка як перекладача польської поезії [Текст] / В.Кононенко // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – Warszawa, 2006. – 21–22.
4. Лесюк М. Сучасне мовлення галичан [Текст] / М.Лесюк // *Українознавчі студії*. – Івано-Франківськ, 2000. – №2.
5. Русанівський В.М. Історія української літературної мови [Текст] / В.М.Русанівський. – 2-е вид. – К., 2002.
6. Український орфографічний словник [Текст] / за ред. В.М.Русанівського. – 6-е вид. – К., 2006.
7. Урбанчик С. Контакти польської мови з іншими слов’янськими мовами [Текст] / С.Урбанчик // *Взаємовплив слов’янських мов і літератур* / відп. ред. В.І.Масальський. – К., 1972.
8. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. [Текст] / Ю.Шевельов. – Львів–Нью-Йорк, 1996.
9. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови [Текст] / Ю.Шерех. – Мюнхен, 1951.
10. Шерех Ю. Розвиток літературної мови в ХІХ ст. [Текст] / Ю.Шерех // *Енциклопедія Українознавства* : в 2 т. / під ред. В.Кубійовича і З.Куделі. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – Т.І.
11. Janów J. Słownik huculski [Текст] / J.Janów. – Kraków, 2001.

АКТ ЗЛУКИ УНР І ЗУНР: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

Проблема соборності України посідає одне з пріоритетних місць у розвитку сучасної історіографії, що зумовлюється не лише науково-пізнавальними, а й суспільно-політичними чинниками. Вона вивчається в широкій історичній ретроспективі, де головні віхи національно-консолідаційного поступу українства становлять періоди киеворуської державності, Козаччини, Української революції 1917–1920 рр., існування Карпатської України, події 1939 року в Західній Україні та ін. Головна тематична лінія досліджень проектується на відносини між Наддніпрянщиною (УНР) та Галичиною (ЗУНР) у 1918–1919 рр., найвищим рівнем яких визнається Акт злуки 22 січня 1919 р.

Основи історіографічного процесу вивчення злуки УНР і ЗУНР заклали історико-мемуарні праці діячів Української революції 1917–1920 рр., погляди й оцінки яких у латентному вигляді, але виразно простежуються в сучасній науковій літературі. Українське зарубіжжя створило документальну базу дослідження, основу якої складають мемуари та законодавчі акти тієї доби. Водночас її осмислення супроводжувала доволі гостра полеміка, спричинена не стільки відмінними науковими трактуваннями, скільки політичними мотивами та ідейними розбіжностями. Радянська історіографія або взагалі оминала увагою події і явища, що стосувалися українського національно-консолідаційного руху, або ж гостро критикувала “буржуазних націоналістів” за намагання злучити різні українські землі в єдину державу, бо згідно з панівними ідеологемами визнавалися “історична закономірність і справедливість” лише одного радянсь-

кого (“імперського” за своєю природою) шляху вирішення цього питання.

Зрослий потік публікацій із проблем української соборності в період новітньої державності України знаменували окремі рубіжні праці, що засвідчували помітні якісні зрушення в її вивченні. Окрім загальних тенденцій, властивих пострадянській історичній науці, цей процес стимулювало відзначення відповідних ювілейних дат. Спочатку осмислення теми соборництва відбувалося на основі історико-мемуарної спадщини української еміграції; із середини 1990 років з’являються праці, підготовлені на нових джерельних матеріалах із вітчизняних та зарубіжних архівосховищ. Відтак на зміну публікаціям, притаманним літописанням українського зарубіжжя, історики України пропонують своє бачення й оцінки соборницького процесу революційної доби.

На відзначення 75-ї та 80-ї річниць проголошення ЗУНР та злуки УНР і ЗУНР були влаштовані “круглі столи” та наукові форуми [див.: 10; 16], які помітно вплинули на історіографічне осмислення процесів етнотериторіального й духовного єднання українства в 1917–1920 рр. Під час серії конференцій 2004 і 2005 рр., проведених у рамках реалізації проекту “Духовна вісь України” [23], були уточнені важливі аспекти історіософії, окреслені шляхи подальшого вивчення цього складного періоду.

На початку ХХІ ст. простежується зміщення акцентів від нагромадження фактологічних знань до осмислення феномену українського соборництва на теоретико-методологічному і синтетичному рівнях. Поряд з істориками актив-

нішу роль у цьому процесі стали відігравати політологи, юристи, філософи, психологи та представники інших суспільних наук. Ця тенденція виразно виявилася в наростаючому потоці різного роду публікацій – від численних науково-популярних, історико-публіцистичних статей до спеціальних монографій, з-поміж яких відзначимо індивідуальні та колективні дослідження науковців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України [20], а також В.Сергійчука [18], М.Сеньківа [17] та ін.

Підготовка, укладення й наслідки Акта злуки 22 січня 1919 р. розглядаються в широкому контексті взаємин між Директорією УНР та ЗУНР, які відображають складний комплекс питань державно-соборницького руху за доби Української революції. При їхньому з’ясуванні створюється своєрідна “історіографічна строкатість”, коли на численні ідеологічні й теоретико-методологічні підходи накладається тематичне розмаїття досліджень.

У зв’язку із цим звертає на себе увагу кілька засадничих положень, на які варто зважати при вивченні історіографії цього періоду. По-перше, важко погодитися з поширеним поглядом, нібито ідея соборності набула сучасного змісту за доби національно-визвольних змагань 1914–1920 рр., оскільки в тогочасних документах саме поняття “соборність” фігурувало зрідка, а розуміння соборності української нації та соборності української державності в уявленнях тогочасних діячів зазвичай не збігалися. По-друге, слід розрізнити тлумачення соборності у “вузькому” сенсі, що обмежується Актом злуки 22 січня 1919 р., та в “широкому” – як тяглість процесів державно-політичного, територіального, духовного, культурного єднання. По-третє, ідея української соборності передбачає досягнення не лише етнотериторіальної єдності в рамках однієї національної держави, а й духовної консолідації всього її насе-

лення, незалежно від етнічної приналежності, віросповідання, соціального стану тощо.

Характерно, що в працях з історії ЗУНР питанню соборницького руху приділяється значно більше уваги, ніж у публікаціях, присвячених Директорії УНР. Це засвідчують праці відомих сучасних дослідників західноукраїнської державності 1918–1919 рр. – І.Васюти, О.Вівчаренка, О.Карпенка, О.Красівського, В.Кондратюка, М.Литвина, С.Маркачука, О.Павлюка, О.Павлишина, В.Регульського, М.Сеньківа, В.Тищика та ін. У них запропоновано детальне документальне відтворення національно-консолідаційного процесу, а сам Акт злуки трактовано в привабливому ракурсі. Щодо праць, присвячених Директорії, а також узагальнювальних студій з історії Української революції, то питання про злуку УНР і ЗУНР їхні автори висвітлюють, так би мовити, дотично, у контексті інших суспільно-політичних подій, розглядаючи злуку як їхню складову. Таке бачення увиразнене в працях Б.Андрусина, В.Верстюка, М.Литвина, О.Копиленка, М.Копиленка, О.Реєнта, О.Рубльова, В.Семененка, В.Солдатенка, М.Яцюка та ін. Дослідження, присвячені історії УНР та ЗУНР, мають одну виразну рису: державотворчі процеси і в одній, і в другій республіці розглядаються майже відокремлено, що відповідним чином відображає реалії (окремішність) їхнього державного будівництва.

Урочисте проголошення Акта злуки 22 січня 1919 р. у суспільній думці та історіографії незмінно подається як “апофеоз українського соборництва”. При цьому сам перебіг цієї події реставрується на основі відносно обмеженого кола джерел, передовсім спогадів її учасників (Л.Бачинського, Л.Цегельського та ін.), а також написаних за гарячими слідами відгуків відомих діячів (С.Єфремова та ін.). Часом простежується дещо несподіване “переосмислення” самої атмосфери цієї події. Учас-

ники розповідають про неї без захоплення, а то й у відверто сірих, невиразних барвах, навіюваних роздумами про важке становище та перспективи боротьби. Утім, у сучасній літературі, особливо 1990-х років, під впливом національно-патріотичних почувань мінорний тон змінився на мажорний, відтак зібранню на Софіївському майдані стали надавати вигляду урочистої піднесеної велелюдної маніфестації.

Акт злуки став одним із головних символів українського соборництва воєнно-революційної доби, а значною мірою і всієї новітньої історії України, тому саме з ним пов'язуються головні здобутки, прорахунки й невинуваті сподівання тогочасного національно-об'єднавчого процесу. У зв'язку із цим у сучасній історіографії окреслилася низка дискусійних проблем, що відображають як його окремі змістовні характеристики, так і загальне історичне значення й наслідки цієї події.

Однією з улюблених тем історіографії Української революції стало з'ясування причин розриву соборницького фронту. Тут виявляється одна колізія: вітчизняні історики значно просунулися в нагромадженні фактологічного матеріалу для реконструкції соборницького процесу, тоді як при з'ясуванні причин його невдач і наслідків продовжують побутувати трактування й оцінки перших літописців Української революції, переосмислення яких відбувається доволі повільно.

Це цілком стосується інституціонального аспекту соборницького процесу. Перші історики-мемуаристи та автори українського зарубіжжя його головною рушійною силою визначали передовсім урядові державні чинники, тоді як партійно-політичним структурам відводили другорядну, здебільшого деструктивну роль. Часом наддніпрянських соціалістів та галицьких націонал-демократів розставляли по "різних боках барикади": кожна із сторін начебто упережено ставиться до опонентів, не хоче

поступатися своїми принципами, тому й можливість досягнення компромісу видається і мемуаристам, й історикам безнадійною справою.

Такі стереотипи поступово долаються новітньою історіографією, де політичні партії вже розглядаються як важливі самостійні чинники, що істотно впливали на розгортання національно-консолідаційного руху. Це питання досліджується в контексті становлення української партійно-політичної системи в Галичині й на Наддніпрянщині (О.Висоцький, О.Жерноклеєв, М.Кугутяк, Т.Панфілова, В.Расевич та ін.) як один із напрямів розвитку їхньої ідеології і практичної діяльності (Т.Бевз, С.Білошицький, І.Дробот, О.Любець, О.Павлишин та ін.). Відтак історики роблять перші кроки щодо комплексної постановки проблеми, яка б охоплювала різні аспекти історичного процесу.

При висвітленні цього кола питань українська історіографія важко долає ще одну суперечність. З одного боку, домінують партійно-політичні впливи в Галичині (націонал-демократи, менше радикали) та на Наддніпрянщині (соціалісти) слугували однією з головних перешкод на шляху до порозуміння, а відтак і причин, що призвели до розвалу українського національно-державницького фронту. З другого боку, коли йдеться про діяльність окремих партій у період боротьби за українську державність, то вони зображаються в незаперечному соборницькому руслі. Цей останній аспект, зокрема, виразно впливає з праць М.Кугутяка й Т.Панфілової, присвячених історії української національно-демократичної партії. Показуючи її роль у державотворенні 1918–1919 рр., науковці наголошують на соборницькій ідеології партії, практичній роботі щодо її втілення в життя [5, 100–141; 15]. З позицій історичної ретроспективи і сьогодні така позиція має логічне пояснення. Причому йдеться не стільки про примат "партійно-політичних зацікавлень над загальнонаціо-

нальними" (таке стереотипне пояснення домінує в мемуарних та історичних працях), скільки про принципове обстоювання наріжних ідейних засад, відхід від яких загрожував кризою та зникненням партійної структури.

Низку оригінальних, хоча й дещо дискусійних науково-теоретичних узагальнень із цієї проблематики запропонувала О.Любець. Дослідниця показала, що за дореволюційного часу ідея соборності не домінувала в програмах політичних партій, однак у процесі розбудови державно-політичних формацій вона набула статусу офіційної доктрини, ставши складовою їх зовнішньої політики. Відтак було зроблено низку важливих науково-теоретичних висновків: а) у 1917–1919 рр. принцип соборності став єдиною універсальною засадою програм усіх політичних партій; б) проголошення Акта злуки засвідчувало їхню реалізацію на практиці, тож і відповідальність за неспроможність досягнути територіальної соборності, що мала стати головним об'єднуючим чинником у суспільстві, також несуть політичні партії, які не поділяли ідеї внутрішньої громадянської єдності [8]. На нашу думку, вирішення питання в такому ключі є доречним, оскільки спонукає до з'ясування ролі та значення політичних партій у реалізації соборницької ідеї, причому не стільки як деструктивних, скільки як творчих чинників, що володіли значним потенціалом для її втілення в життя. Однак виникає можливість абсолютизації ролі партій в українському національно-консолідаційному процесі та недооцінки інших вагомих чинників (військово-політичних, міжнародних тощо), які такою ж мірою вплинули на його характер і наслідки.

Свою розлогу історіографічну традицію має вивчення української соборності в контексті міжнародних відносин, яку помітно збагачують праці в розрізі такої популярної серед вітчизняних істориків теми, як "українська проблема в міжнародній політиці за

воєнно-революційної доби". За останнє десятиріччя активізувалося дослідження означеної теми і в контексті сучасних зовнішньополітичних векторів.

Утім викликає застереження підхід, згідно з яким український національно-об'єднавчий процес розглядається як складова зовнішньої політики ЗУНР або УНР. Він поступово утверджується в сучасній історіографії. Типовим прикладом є колективна монографія івано-франківських учених, де проблема української соборності, зокрема й Акт злуки 22 січня 1919 р., розглядаються в розрізі зарубіжної дипломатичної діяльності ЗУНР [3, 377–381]. Уважаємо, що національно-політичні відносини між двома українськими державними утвореннями, з одного боку, та міждержавні відносини, зокрема ЗУНР з іноземними державами, з другого, мають якісно відмінний, причому не стільки формально-правовий, скільки суспільно-історичний характер. Отож, важко визнати доцільним і виправданим їхнє вивчення в одній науковій і суспільній площині.

Водночас у сучасній історіографії українська соборність починає розглядатися як вагомий чинник впливу на міжнародну діяльність УНР та ЗУНР. Такий підхід репрезентують праці О.Павлюка, котрий національно-об'єднавчий процес досліджує в розрізі зовнішньополітичної діяльності ЗУНР із листопада 1918 р. до березня 1923 р. Автор послідовно простежує її трансформацію від орієнтації на об'єднання з Великою Україною до планів федерації із Чехо-Словаччиною, з найбільшовицькою Росією та, зрештою, обстоювання незалежності Галицької держави. Пояснюючи таку непослідовність складним військово-політичним і міжнародним становищем краю, науковець доводить, що злука з УНР відповідала прагненням передовсім галицького українства, що інші зовнішньополітичні орієнтації зумовлювалися вимушеною реакцією на між-

народну ситуацію й політику сусідніх держав [13; 14 та ін.].

Причини “провалу” соборницького фронту тією чи іншою мірою фокусуються, а нерідко й загалом зводяться до “конфлікту еліт”. Особисті антипатії діячів УНР і ЗУНР відтворюють їхні історико-мемуарні праці. Зразком такої відвертості й упередженості слугують мемуари О.Назарука [11], Л.Цегельського [34], М.Шаповала [35] та ін. Засвідчуючи напруженість стосунків в українському політикумі, вони гіпертрофують їх через призму пізніших пошуків винуватців у невдачах і поразках. Саме в такому “концентрованому” вигляді цю конфронтацію сприймають історики, переносючи її на сторінки своїх літописань.

Показовим прикладом висвітлення національно-об’єднавчого процесу через міжособистісні стосунки лідерів УНР і ЗУНР є ґрунтовна наукова розвідка О.Павлишина [12]. Персоніфікація історичного процесу, з одного боку, є викликом “безіменній” радянській історіографії, а з другого, засвідчує, яку важливу (подекуди вирішальну) роль у розв’язанні міждержавних справ та розвитку міжпартійних стосунків відігравали окремі діячі, лідери зі своїми вполюбованими, амбіціями, прагненнями, які зумовлювалися не лише національними, а й особистими зацікавленнями. Так, на тлі революційних потрясінь, що об’єктивно мали б відкривати шлях демократизації суспільства, раз у раз виринають намагання отримати надзвичайні повноваження та спроби переворотів, які нестримно поглиблювали кризу об’єднавчого процесу.

Зупинимось лише на одному показовому факті. У мемуарній та історичній літературі наполегливо проводиться теза про причетність Є.Петрушевича до виступів отаманів В.Оскілка та П.Болбачана. На це недвозначно натякає чимало сучасних дослідників, наводячи як доказ різні документи, зокрема телеграми про обіймання Є.Петрушевичем посади чільника об’єднаної України

(В.Яблонський [37, 30–35] та ін.). Однак це дає підстави лише для опосередкованого припущення причетності лідера ЗУНР до таких “антипетлюрівських виступів” і спроб “державних переворотів”. Прямих доказів немає, а, зважаючи на відданість Є.Петрушевича засадам конституціоналізму, законності та правопорядку, які сформувала в нього багаторічна парламентська діяльність [див.: 21], важко уявити, щоб цей відповідальний державний урядовець міг удатися до сумнівних змов, які б суперечили офіційним зносинам між обома українськими республіками.

Новий зріз складних напружених відносин між обома урядами на основі маловідомих документальних матеріалів показав С.Макарчук. Ідеться, зокрема, про втечу на територію ЗУНР політичних і військових діячів, що потрапляли в немилість до С.Петлюри. Рада державних секретарів (уряд ЗУНР) займала щодо них “нейтральну” позицію й не поспішала видавати опальних біженців на вимогу уряду УНР [9, 155–158].

Чи не найбільш дискусійними в історіографії залишаються проблеми, пов’язані з одностороннім скасуванням Акта злуки чільниками ЗУНР та його легітимністю загалом. Переважає погляд, що галицький провід публічно “розірвав” злуку з УНР. Автори, що обстоюють цю точку зору (І.Гошуляк, М.Литвин і К.Науменко, О.Павлюк, С.Макарчук та ін.), спираються передовсім на рішення скликаної Є.Петрушевичем у грудні 1919 р. наради у Відні. Таку позицію спростовують івано-франківські дослідники. Покликаючись на офіційний комунікант від 6 січня 1920 р., виданий за підсумками згаданої наради, вони доводять, що на ній була підтверджена державницька концепція ЗУНР щодо підтримки національно-державної єдності. Ці вчені стверджують, що серед урядових документів ЗУНР не віднайдено документів про те, що її уряд в односторонньому порядку розривав Акт злуки.

Проведений нами аналіз офіційного “Комуніканта” від 6 січня 1920 р. про вищезгадану нараду (Український прапор. – 1919. – 6 січня) також не дає підстав для підтвердження факту одностороннього скасування Акта злуки. Більше того, члени УНРади тоді продемонстрували готовність продовжувати курс на консолідацію з Придніпрянською Україною. Гадаємо, висновки про скасування злуки передовсім будуються на негативній реакції керманічів ЗУНР на укладений С.Петлюрою та Ю.Пілсудським договір, адже за його умовами УНР відмовлялася “від усіх своїх прав” на територію, що, згідно з Універсалом Директорії від 22 січня 1919 р., ставала її складовою, тобто від Галичини. На нашу думку, слушною в цій полеміці є позиція Ю.Сливки, який уважає, що Акт злуки не був анульований (“уневажний”), бо зробити це могли лише законодавчі органи УНР і ЗУНР, чого, власне, і не відбулося [19, 8–9]. Така позиція, безумовно, не заперечує того факту, що обидві українські республіки проводили самостійну зовнішню політику та направляли окремі делегації на міжнародні форуми. Це зумовлювалося обставинами різного порядку, які, однак, не можуть слугувати аргументом для доведення “офіційного”, “одностороннього” скасування Акта злуки.

Проблема легітимності Акта злуки 22 січня 1919 р. виглядає ще складнішою, бо вона проектується на визнання законності й правомірності всього національно-консолідаційного руху досліджуваного періоду. У зв’язку із цим звертаємо увагу на національно-демократичний аспект моделі соборності, запропонованої Л.Шклярем. Автор підкреслює, що об’єднання УНР і ЗУНР – це історично зумовлений процес легітимації прагнення поділеного колись народу жити в єдиній державі з урахуванням його історичної та регіональної специфіки [28]. Цей принциповий момент недостатньо враховує сучасна історіографія, адже йдеться про те, що, пе-

ребуваючи в складі окремих державно-політичних утворень, різні частини українського народу мали повне право на об’єднання в “єдине національно-державне тіло”, що, можливо, і не відповідало окремим формально-правовим актам, але було правомірним із точки зору відновлення історичної справедливості.

В історіографічних джерелах легітимність Акта злуки трактується з двох позицій: формально-юридичної, що визначає правові підстави його укладення та реалізації, і так званої морально-зобов’язувальної, яка охоплює широкий комплекс суспільних (окрім правових) питань щодо втілення злуки в життя.

Під впливом перших літописців Української революції, передовсім В.Винниченка, М.Шаповала, М.Лозинського та ін., в історіографії утвердився погляд, що Акт злуки мав лише “декларативне значення”. У змістовному відношенні така позиція ґрунтується на його урочистому (формальному) проголошенні та законодавчих кроках, що передували проголошенню самого акта (ідеться про “передвступний” договір від 1 грудня 1918 р. у Фастові; ухвалу УНРади про злуку 3 січня 1919 р. у Станіславі; рішення Трудового конгресу 23 січня 1919 р. тощо). З огляду на це стверджується, що, оскільки ці три акти не довершували легітимації злуки, а Всеукраїнські установчі збори, що мали її остаточно ратифікувати, не відбулися, то й саме об’єднання УНР і ЗУНР стало швидше “декларацією намірів”, ніж довершеним правовим актом.

Іншу позицію обстоюють автори, які доводять, що прийняті юридичні акти творили необхідну правову основу, тож соборницький процес, увінчаний Актом злуки 22 січня 1919 р., треба вважати цілком легітимним, таким, що мав зобов’язувальну силу для обох сторін. Одним із перших цю точку зору сформулював знаний дослідник українського зарубіжжя М.Стахів, котрий уважав Акт злуки “вповні зобов’язуючим

правним актом”, тому лише військові умови й перешкодили його втіленню в життя [22]. Ю.Сливка вважає, що ухвалений УНРадою – вищим законодавчим органом ЗУНР – закон від 3 січня 1919 р. давав достатню правову основу для визнання легітимності її об’єднання з УНР, тим більше, що його зі свого боку окремим законодавчим актом схвалила Директорія [19, 8–9]. Вагомих аргументів на користь такої позиції додають і дослідження в галузі теорії та історії держави і права (Н.Єфремова та ін.). З них випливає, що прямим наслідком злуки УНР і ЗУНР став Закон “Про форму влади в Україні” від 23 січня 1919 р. Його фактично слід уважати тимчасовою Конституцією об’єднаної України [2].

Невизнання легітимності об’єднання УНР і ЗУНР через відсутність належної правової бази висувається як один із мотивів для обґрунтування позиції, що весь соборницький процес, який асоціюється передовсім з Актом злуки, мав лише “формальне значення”. Таке твердження виразно представлено в монографії В.Кременя, Д.Табачника й В.Ткаченка, яка претендує на об’єктивну критику історичного досвіду [4]. Ця тенденція проглядається в спеціальних дослідженнях історії ЗУНР. Отож, аналізуючи проекти законів про скликання і вибори до Сейму – вищого законодавчого органу західноукраїнської республіки, С.Макарчук доходить висновку, що на законотворчості УНРади в березні-квітні 1919 р. не позначилися прийняті раніше ухвали про об’єднання з УНР [9, с. 69]. Звідси утверджується думка, що в недалекій перспективі керманічі ЗУНР бачили її як цілком самостійне державне утворення. Ще категоричнішу точку зору висловив О.Павлюк, зазначаючи, що Акт злуки між УНР і ЗУНР “не розв’язав жодного конкретного питання об’єднання”, не був навіть вироблений практичний механізм для їхнього вирішення [14, 122].

Заперечення реальних наслідків злуки для українського державотво-

рення 1917–1919 рр. та акценти на її “формальності” відтіснили на другий план з’ясування позитивних проявів та здобутків співпраці між урядами УНР і ЗУНР у різних сферах суспільного життя. У науковій, тим паче в навчальній літературі, цьому питанню приділяється не виправдано мало уваги. Утім праці О.Карпенка [3, 387–390], М.Литвина [6, 296–306], О.Павлишина [12, 340–341] та інших дослідників поступово заповнюють цю прогалину. Монографічні праці (Б.Савчук і В.Солдатенко, В.Футулуйчук, О.Щусь, Л.Скорич) засвідчують про достатнє висвітлення питання взаємин і співробітництва між УНР і ЗУНР у військово-політичній царині. І.Вівсяна досліджувала національно-культурну співпрацю українців Галичини і Наддніпрянщини в 1917–1920 рр. у сфері освіти, науки, преси, книговидавництва, мистецтва, у справі збереження культурних цінностей тощо [1]. Разом із тим, оперуючи різними історичними та історіографічними джерелами, ніхто з науковців, здається, так і не спромігся визначити, яку реальну вартість мала багатомільйонна допомога наддніпрянців в умовах гіперінфляції воєнного часу. С.Литвин висуває песимістичні прогнози щодо перспектив вивчення цього питання. З’ясувавши наявний масив джерельних матеріалів, він стверджує, що повних підрахунків розмірів матеріальної допомоги, наданої з боку УНР, через утрату архівних документів за часи воєнного лихоліття, мабуть, не в змозі зробити ніхто [7, 102–103].

Отже, історіографічна парадигма висвітлення українського державно-соборницького процесу, причому не лише за доби Української революції 1917–1920 рр., а й у більш широкому загальноісторичному контексті, незмінно фокусується на проголошеному 22 січня 1919 р. Акті злуки між УНР і ЗУНР. Попри всю “формальність”, ця подія стала головним символічним уособленням складного, суперечливого, багатогранного комплексу процесів і явищ, що

відображають реалії національно-консолідаційного руху в Україні в 1918–1919 рр. У наукових оцінках і характеристиках усе ще домінують підходи, які спрощують значення й наслідки Акта злуки. Теза про його “формальність” і “декларативність” як маніфестації 22 січня 1919 р. на Софіївському майдані в Києві автоматично (“однолінійно”) переноситься на весь національно-об’єднаний рух, який не може асоціюватися тільки з постійними “внутрішніми колотнечами” та “розбратом”. Адже він ніс у собі величезний творчий потенціал, мав реальні здобутки, які хоча й не призвели до створення єдиної унітарної держави, однак стали джерелом насаги подальших державно-соборницьких змагань українського народу.

При висвітленні цієї проблеми сучасна вітчизняна історіографія не повинна вдаватися до однієї чи іншої крайності – від повного заперечення до високопафосного звеличування Акта злуки УНР та ЗУНР, як і всього соборницького руху революційної доби загалом. З нашого погляду, його слід оцінювати не з “висоти часу”, а виходячи з тогочасних складних реалій. Тоді стануть зрозумілішими і мотиви дій державних чільників, і рішення партійних лідерів, і, зрештою, вплив міжнародних чинників, що вирішували долю повоєнної Європи. Лише виважений, обґрунтований аналіз такої неоднозначної теми, як українська соборність, зможе висвітлити всю велич і трагізм боротьби нації за свою єдність, незалежність, державність у переломну історичну добу.

1. *Вівсяна І.А.* Національно-культурна співпраця українців Галичини і Наддніпрянщини у 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук / І.А.Вівсяна. – К., 2003.
2. *Єфремова Н.В.* Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917–1920) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / Н.В.Єфремова. – Одеса, 2002.
3. *Карпенко О.* Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / [О.Карпенко та ін.]. – Івано-Франківськ, 2001.

4. *Кремень В.Г.* Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В.Г.Кремень, Л.В.Табачник, В.М.Ткаченко. – К., 1996.
5. *Кугутяк М.* Історія української націонал-демократії (1918–1929) / М.Кугутяк. – Київ–Івано-Франківськ, 2002. – Т.І.
6. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М.Литвин. – Львів, 1998.
7. *Литвин С.* Симон Петлюра і Західна область УНР (нові джерела про допомогу Директорії Українській Галицькій Армії) / С.Литвин // Галичина. – Івано-Франківськ, 2000. – №4.
8. *Любовець О.* Принципи соборності та українські політичні партії / О.Любовець // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми. (До 80-річчя Акта злуки 22 січня 1919 р.). – К., 1999.
9. *Макарчук С.* Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / С.Макарчук. – Львів, 1997.
10. Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західноукраїнської Народної Республіки : Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993.
11. *Назарук О.* Рік на Великій Україні: Спомини з української революції / О.Назарук. – Відень, 1920.
12. *Павлишин О.* Об’єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) / О.Павлишин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37. – Ч.1.
13. *Павлюк О.В.* Східна Галичина в політиці європейських держав 1918–1919 рр. : дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук / О.В.Павлюк. – К., 1993.
14. *Павлюк О.* Зовнішня політика ЗУНР / О.Павлюк // Київська старовина. – 1997. – №3–4.
15. *Панфілова Т.О.* Українська народно-трудова партія: боротьба за державну незалежність і соборність України. 1919–1924 роки) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук / Т.О.Панфілова. – Львів, 2004.
16. Проблеми соборності України у ХХ столітті : Матеріали круглого столу, присвяченого 75-ій річниці Акта злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки. – К., 1994.
17. *Сеньків М.* З історії соборності українських земель 1917–1945 рр. / М.Сеньків. – Дрогобич, 1999.
18. *Сергійчук В.* Українська соборність. Відродження українства в 1917–1923 рр. / В.Сергійчук. – К., 1999.
19. *Сливка Ю.* Етапи та головні напрями дослідження ЗУНР в українській історіографії / Ю.Сливка // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип.6.

20. *Гошуляк І.Л.* Соборність України : У 2-х кн. / І.Л.Гошуляк, І.І.Дробот, В.В.Кривошея, В.Ф.Солдатенко. – К., 2000. – Кн.1. – 148 с.; Кн.2. – 264 с.
21. *Сохоцький І.* Д-р Євген Петрушевич / І.Сохоцький // Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1961.
22. *Стахів М.* Україна в добі Директорії / М.Стахів. – Скрантон, 1964. – Т.4. Директорія і Антанта.
23. Україна соборна : 36. наук. статей. – К., 2004. – Вип.1. – 379 с.; Україна соборна : 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип.2. – Ч.І; Україна соборна : 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип.2. – Ч.ІІ; Україна соборна : 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип.2. – Ч.ІІІ.
24. Українська соборність: ідея, досвід, проблеми. (До 80-річчя Акта злуки 22 січня 1919 р.). – К., 1999.
25. *Цегельський Л.* Від легенди до правди. Спогади про події в Україні, зв'язані з першим листопада 1918 року / Л.Цегельський. – Нью-Йорк–Філадельфія, 1960.
26. *Шаповал М.* Велика революція і українська визвольна програма (Виклад в Америці) / М.Шаповал. – Прага, 1927.
27. *Шкляр Л.* Моделі соборності (історичний досвід і сучасні аспекти) / М.Шкляр // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми. (До 80-річчя Акта злуки 22 січня 1919 р.). – К., 1999.
28. *Яблонський В.* Від влади п'ятох до диктатури одного / В.Яблонський. – К., 2001.

ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ: ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Духовно-культурні складові української релігійної ідентичності яскраво виявилися в її церковно-помісних характеристиках, зокрема через літургійні корені східної теології та духовності, котра характеризується есхатологічним покликанням до набуття українськими християнами якості спільноти, об'єднаної надією на спасенну вічність. Для цього є всі необхідні засоби: скарби східної та української християнської традиції, базованої на духовності святих отців та іконографії, сім Святих Тайн, традиційне літургійне життя, духовність українського монашества, а також важливий христологічний засіб – духовна участь християн у терпіннях та прославі у воскресінні Ісуса Христа (наприклад, у часи комуністичного переслідування та наступного воскресіння церков до вільного розвитку).

Ці складові ідентичності українського християнства не лише були джерелом становлення самих українських церков, але й стали рушійною силою в розвитку духовності та культури українського народу та в становленні української національної ідеї. Саме духовна, літургійна і теологічна спадщина українських церков та вся їх історія засвідчує визначальну роль християнства в українській історії та культурі, є важливим підґрунтям екуменічного єднання українських християн.

Упродовж усієї історії українського християнства церква була символом духовного материнства та батьківства нації, її духовним провідником. Оберігаючи східну християнську традицію, Українська церква утверджувала нерозривну активну єдність духовності нації та богослов'я: вона допомагала народові шукати не абстрактної правди для розбудови суспільного життя, а правди

живої, правдивої дороги, яка міститься в Христовому вченні.

Українське християнство як невід'ємна складова Вселенської церкви завше прагнуло до Христової повноти правди та свободи, постійно дбаючи про утвердження трансцендентальної гідності людини та пошанування її свободи в дусі Вселенської (католицької) церкви, розвиваючи національно-культурні складові християнської ідентичності нації, на необхідності чого наголошував папа Іван Павло II в енцикліці “*Centesimus annus*” (“Сотий рік”) [26, 72].

Християнство разом зі своїми культурними надбаннями й структурами започаткувало та ініціювало процес удосконалення культури українського народу, і саме церква впродовж більш ніж тисячолітньої історії була промотором цього процесу та носієм національної ідентичності. Хорове і образотворче мистецтво, скульптура, архітектура, музика, література, наука слугували українській церкві в її діяльності та розвивались нею. Численні історичні документи та пам'ятки свідчать про єдність церкви і культури та їхню взаємну пов'язаність [2]. Наприклад, одне тільки будівництво церковних храмів сприяло появі та реалізації численних архітектурно-мистецьких ідей і досягнень, які приносили та приносять людям велику духовно-мистецьку насолоду.

Коли проаналізувати культуротворчу місію Київської церкви на українських землях навіть упродовж перших десятиліть християнства, то стає очевидною її мистецька рушійна сила, зокрема у формуванні власної писемності та релігійних знань. Святе Письмо та літургійні книги, які прийняла наша церква з культурних і релігійних слов'янських центрів, де вони були запро-

ваджені апостолами слов'ян – святыми Кирилом та Мефодієм, сприяли формуванню української літературної мови.

Святі Кирило та Мефодій, незважаючи на те, що вони були свідомі тодішнього культурно-богословського домінування грецько-візантійської спадщини, під впливом якої вони також перебували, мали мужність використати для блага східнослов'янських народів та для голошення Христової науки іншу мову, а також іншу культурну спадщину. Саме тому старослов'янська мова при наступному офіційному і повному хрещенні України-Русі в 988 році послужила важливим засобом евангелізації українського народу, а пізніше – самостійного розвитку його культурної спадщини, який у багатьох сферах збагатив культуру всього людства.

“Християнство прийшло на Україну, – доводить А.Річинський, – у болгарському одязі: князь Володимир волів позичати церковні книги в ослабленій Болгарії, аніж ризикувати збільшенням у своїй державі небезпечних візантійських впливів. Та й легше було ставити місцевих духовників замість греків, коли церковна мова була хоч і чужа, але таки слов'янського коріння. Для кращого опанування її князь запровадив для знатних людей “учение книжное”, щоби цим способом мова церкви й тодішнього письменства та основи нового світогляду могли швидше вкорінитися бодай серед міського населення” [13, 121].

Апостоли слов'ян принесли із собою в Україну літургічні книги, написані старослов'янською мовою, оскільки грецька мова не прийнялась в Україні. Ці книги стали універсальними носіями та джерелами обряду, в яких українські християни знаходили скарби духу, засади своєї християнської ідентичності. Причому ці книги мали, так би мовити, “вселенську канонічність”: святі брати навіть переконали Синод єпископів Христової вселенської церкви в необхідності їх запровадження серед слов'янських народів, а папа Адриан II

(867–872) у 867 р. офіційно схвалив перекладене Кирилом Святе Письмо й затвердив уживання слов'янської мови у святій літургії [14, 176] та в цей спосіб запровадив новий, слов'янський обряд у всій Вселенській церкві, який поширювали в Україні ці святі [10, 14].

Яскравий представник українського католицизму – святий Йосафат Кунцевич, архієпископ Полоцький, котрий загинув в 1623 р. мученицькою смертю за єдність Христової церкви, називав Кирила і Мефодія вчителями і свідками поєднання церков, а їхню тісну співпрацю з Ватиканом святий мученик оцінював як свідчення визнання апостолами слов'ян ролі Римського Папи у Вселенській церкві.

Завдяки спадщині святих Кирила та Мефодія в Україні відбулася зустріч Сходу із Заходом, зустріч успадкованих національних духовних вартостей із новими цінностями, відбулось проникнення елементів християнської спадщини в життя та культуру нашого народу. Вони пробудили літературну, філософську, богословську та мистецьку творчість, яка витворила власні, типово європейські культурні форми.

“До цієї спільної спадщини, до цього спільного добра долучили східні слов'яни протягом століть свої власні первинні здобутки, особливо ті, які стосуються їхнього духовного життя та побожності. Цим здобуткам виявляє Римська церква однаково пошану та любов, як вона виявляє багатій спадщині всього християнського Сходу. Східні слов'яни витворили історію, духовність, літургічну традицію та правні звичаї, які відповідають їхнім характерним особливостям та співзвучні традиції Східної церкви, власні форми Теологічних роздумів про об'явлену правду Божу, які відрізняються від прийнятих на Заході, але в той же час їх доповнюють” [23, 13–14].

Кирило та Мефодій у голошенні Євангелія прагнули бути співбратами всіх народів та розділити їхню долю, що

стало основою їхнього методу катехізації. Відтак вони реалізували поширений на християнському Сході напрям гармонійного поєднання Євангелія з культурами місійованих народів, що було особливою заслугою в розвитку їхніх культур. Повага й тактовне ставлення апостолів та їх учнів до місцевих культур поєднувалися з невтомною турботою про втілення в життя універсального, вселенського призначення Христової церкви [24, 7, 19].

Старослов'янська мова, яка до сьогодні вживається в літургічних відправах, мала значний вплив на українську письмову мову, на розвиток культури українського народу, а також на витворення його духовної ідентичності. Особливу увагу на цей факт звернув Другий ватиканський собор у декреті про єкуменізм “Unitatis redintegratio” (“Возстановлення єдності”), підкреслюючи приналежність цієї нашої духовної, літургічної, дисциплінарної та теологічної спадщини до цілої католицької церкви [5, 202–204].

Хрещення Русі-України Володимиром Великим у 988 р. знаменувало початок тривалого історичного розвитку, під час якого поглибився та поширився первинний слов'янсько-український профіль ідентичності церкви, суспільства та нації, який як сьогодні, так і впродовж минулих століть визначає фундамент духовної ідентичності українців. Хрещення та державницьке облаштування Київської Русі князем Володимиром мало надзвичайно велике значення для загального духовного розвитку східної Європи та церкви в її межах, а також для всієї візантійсько-слов'янської культури та цивілізації: “Прийняття Євангелія означало не тільки впровадження нових та цінних елементів в структуру кожної конкретної культури; воно було значно більше ніж засів зерна, котре для нього було призначене і котре, посаджене в землю, прийнялося, і цей засів приносив по мірі свого розвитку цінні плоди” [25, 5].

Отож, духовна спадщина Східної церкви була прийнята в Київській Русі через старослов'янську мову як мову літургії, а також завдяки контактам із сусідніми західними християнськими державами та виходячи з творчих потреб і менталітету народів, які населяли територію Київського князівства.

Уживання старослов'янської мови як засобу передачі Христового вчення та спілкування мало також позитивний вплив на її власне поширення і подальший розвиток. Цей процес мав тривалий характер і приніс багаті плоди. Завдяки цьому, зокрема, християнство змогло задовольнити людське прагнення правди, через знання та власний автономний духовний розвиток воно зробило доступними для всіх натхнення Євангелія та динаміку Божого об'явлення.

З голошенням Євангелія на Русі започаткувався також процес “інкультурації” віри, який залишив свій глибокий слід в історії. Цей процес засвідчив поглиблення віри та сприяв розвитку культури, оскільки, як справедливо стверджує кардинал Й.Ратцінгер, “віра сама є культурою. Це означає також, що віра є своєрідним суб'єктом – життєвою та культурною спільнотою, яку ми називасмо “народом Божим”. Саме через це поняття виявляється історичний характер віри як суб'єкта” [22, 17].

Слова “культ” та “культура” мають однаковий корінь. Ця спорідненість реально виявилась у впливі українського християнського культу на розвиток культури в Україні в усіх її багатогранних формах. Так, усе церковне мистецтво наскрізь пронизане глибокою релігійною духовністю та містичною символікою. Усьому світу відомі знамениті українські ікони, шедевр українського зодчества – собор св. Софії в Києві, численні церкви та монастирі, які є своєрідною візитною карткою України. Давня українська література переважно є релігійною, старовинна церковна музика послужила основою для формування української класичної музичної

традиції. Зрештою, перші школи в Київській Русі були закладені при церквах та монастирях ще в XI ст. Це далеко не повністю віддзеркалює важливу роль християнства та церкви в духовному житті в Україні, яку вони відігравали вже від самого її хрещення.

Одночасно зі старослов'янською мовою на Русь прийшли традиція та духовність Візантійської та Болгарської церков, які тоді перебували в єдності з Римом. Ця єдність церков, у свою чергу, через церковно-культурні контакти Русі із сусідніми західними народами сприяла розвитку її власної культури. Так, зокрема, Київська церква перейняла від Константинополя спадщину християнського Сходу та його скарби в галузі теології, літургії, духовності, церковного життя та мистецтва [23, 9–10].

Вплив візантійського мистецтва на українське церковне мистецтво виявився більш конструктивним і творчим, аніж адміністративний вплив, і особливо проявився в кінці X і в першій половині XI ст. Під прямим візантійським впливом були збудовані й розмальовані ранні муровані київські храми, насамперед Десятинна церква й Софійський собор. Однак при зведенні Успенського собору Києво-Печерської лаври грецькі майстри будували за умовами, продиктованими лаврськими ченцями, а розмальовували собор відомі іконописці-ченці Алімпій і Григорій [15, 165].

Однією з позитивних форм духовного впливу Візантії на Київську церкву був вплив візантійської іконографії через привезені на Русь-Україну з Візантії чудотворні ікони, які здебільшого були богородичної тематики і зафіксовані в українській іконографії під іменами тих міст, в яких вони зберігалися: Холмська, Успенська, Києво-Печерська, Белзька, Вишгородська [15, 165–170]. Ці ікони стали важливою формою богородичного культу в Україні, їх, як свідчать дослідники, в українській церковній історії налічується до двох сотень [3; 19].

Багатство богородичних ікон є яскравим свідченням культу Пресвятої

Богородиці в українському християнстві, який є такий давній, як і саме християнство в Україні. Початки його пов'язуються, згідно з історичною церковною традицією, із чудесним наверненням до християнства київського князя Аскольда та його війська під впливом побаченого ними вияву опіки Богородиці над Константинополем під час облоги міста руським військом, коли з Влахернського храму було урочисто винесено й омочено в Босфорі пояс Пресвятої Богородиці [1, 67–68]. А першим українським свідченням ушанування Пречистої Диви є свято Покрови Пресвятої Богородиці, яке святкується в пам'ять про чудо захисту Константинополя від варварів. Як припускають історики, ними були русичі, котрі в 910 р. обложили місто, яке Богородиця в чудесний спосіб урятувала від загибелі, покривши своїм “омофором” – покровом. Від того часу в українській лицарській культурі та в духовному житті особливого пошанування набув культ Покрови Богородиці: перші покровські церкви в Україні відомі вже з XII ст., натомість грецька церковна традиція не визнавала цього культу аж до XIX ст.

Невід'ємним елементом культу Богородиці в українському християнстві є також ушанування непорочного зачаття Богоматері, яке має навіть давнішу традицію, ніж у католицькій церкві, в якій догмат про Непорочне зачаття Пречистої Диви був прийнятий лише в 1854 р.: у 1678 р. митрополит Київський Кипріян Жоховський звернувся до Риму з листом, в якому йшлося про вшанування в Україні Богородиці як непорочно зачатої [12, 15].

Вплив візантійської іконотворчої традиції є помітним в українській церкві і до сьогодні. Вирішальну роль тут відіграло те, що провідні українські творці ікон були і є добре освічені не тільки в ділянці мистецтва, але й у богослов'ї як візантійської, так і західної й української ікони, яка має свою давню традицію; серед них вирізняються такі майстри, як Петро Холодний, Святослав Гордин-

ський, Ювеналій Мокрицький, Христина Дохват та ін.

Українські іконотворці, зокрема Святослав Гординський, своєю творчістю впродовж другої половини XX ст. довели, що українська іконологія успадкувала богословське вчення святих східних отців про ікону, а тому їхні твори цілеспрямовані та досконалі й характеризуються тонким поєднанням візантизму і ренесансу, бароко і класицизму. Це свідчення витворення оригінальної обрядової української іконописної духовної традиції, яка гармонійно вписалася в український контекст і становить неподільний із наукою й культурою України масив [4, 271; 15, 271–273].

Помітним був візантійський вплив не лише на архітектуру та іконопис, а й на становлення літургійного обряду українського християнства. Хреститель Русі-України, князь Володимир Великий, турбуючись про благо народу та церкви, погодився на достосування до візантійської літургії старослов'янської мови, яка стала “дієвим інструментом, завдяки якому всі люди наблизились до божественних істин” [27, 12].

Київська церква постала в той час, коли між Римом та Константинополем ще панувала єдність в одній Вселенській церкві; долучившись до духовної спільності Сходу й Заходу, вона приєдналась до Христової церкви та через неї наблизила Україну-Русь до сусідньої Європи. Отож, князь Володимир залучив Київську церкву до участі в розбудові Вселенської церкви й зберіг при цьому східні обряд та традицію нашої церкви, а також її українську ідентичність [25, 5].

Разом із тим, від самого початку християнізації України візантійський характер цієї спадщини був видозмінений новими обставинами її застосування: старослов'янська мова та культура наклали на неї свій відбиток. Слово Боже, наука про християнське милосердя, які прийшли до східних слов'ян, набули форм, культурно та географічно близьких їхній національній менталь-

ності. Ті слов'яни, які слово Євангелія сприйняли з повною вірою та послухом, бажали разом із тим його висловлення в національних формах релігійного думання та мовлення. Зокрема, уся історія українського народу, як справедливо наголошує І.Ортинський, з усією очевидністю засвідчила, що “релігійність була центральним мотивом і головним моментом його національної настанови”, а тому християнство стало “невичерпним джерелом невсипущої життєдайності українського народу та запорукою його надії, підставою та змістом існування нашого люду, мотором його дії та центром його переживань – життям його життя” [11, 10–11]. Ця особливість духовності українського народу зумовила появу особливої “слов'янської інкультурації” Христового Євангелія та християнства, яка продовжила велику справу апостолів і вчителів слов'ян св. Кирила і Мефодія, котрі через своїх учнів принесли візантійську традицію християнства в слов'янських формах до народів Балкан та Київської Русі.

Українські християни витворили історію, духовність, літургійну традицію та правові звичаї, які відповідають їхнім характерним особливостям та співзвучні традиції Східної церкви, власні форми духовності та теологічних роздумів про об'явлену правду Богу, які, хоча дещо відрізняються від прийнятих на Заході, у той же час їх доповнюють [11, 13–14].

Загалом раннє українське християнство має давнє апостольське коріння та характеризується виразним вселенським характером, який випливає з активних прямих та опосередкованих контактів Праукраїни та ранньої Київської держави з Апостольським Престолом. Зокрема, сприйняття науки св. Кирила і Мефодія українським народом засвідчило його віру в одну, святу, соборну апостольську церкву. Ушанування цих святих є яскравим історично-богословським та обрядовим свідченням вселенськості українського християнства.

Тісна історична пов'язаність раннього українського християнства з Апостольським Престолом, зокрема в особах княгині Ольги та князя Володимира, і вселенськість українського християнського обряду, прийнятого ними, у поєднанні з візантійсько-слов'янським (а пізніше – українським) наповненням, засвідчили корені та зміст раннього українського християнства. Християнство, запроваджене святим Володимиром Великим за 66 років до поділу єдиної Христової церкви, ще не було поділене на католицьке і православне в сучасному розумінні, оскільки тоді ще не було поділу Вселенської церкви, заснованої самим Христом, на окремі церкви – католицьку з папою Римським на чолі та православну на чолі з константинопольським патріархом.

Отож, раннє українське християнство було базоване на єдиній Христовій вірі, яка навчала “право” вірити в Христа та “право” славити Його на протигагу різним фальшивим еретичним ученням того часу [16, 77]. Разом із тим, як аргументовано доводить Р.Тафт, загально визнаний у католицькому й православному богослов'ї авторитет із літургії, етимологія слова “*православ'я*” набула в сучасному традиційному розумінні не зовсім вірного тлумачення, оскільки воно є калькою, запровадженою слов'янами, котрі, як твердить учений, “гадаючи, що грецьке “*orthodoxia*” пішло від коренів “*orthos*” і “*doxa*”, чи ж “слава”, трансформували його в “православ'я”, “правильне славлення”, тим часом насправді “*orthodoxia*” походить від “*orthodoxeo*” – “правильне навчання”, що не має нічого спільного з тим, як його сьогодні тлумачать”.

Раннє українське християнство мало вселенський характер. Ця вірність Київської церкви апостольському проводу Христової церкви навіть після розколу Вселенської церкви 1054 року залишалась характерною рисою українського християнства, яке завше дотримувалось толерантного ставлення як до

Східної, так і до Західної церкви. Саме цей духовно-еклезіологічний характер й уся спадщина українського християнства, яке розвивалось на перехресті між Заходом і Сходом, є загальнолюдським надбанням, оскільки український досвід поєднання східного містицизму із західним раціоналізмом слугує скарбом “історичного досвіду в поєднанні східного та західного світоглядів”, бо це поєднання не призвело до втрати українськими церквами своєї ідентичності, є вдалим прикладом поєднання Христової істини з дохристиянським світоглядом українського народу [17, 78–79].

Характерним прикладом органічного поєднання східної та західної обрядової традиції є, зокрема, присутність в Українській греко-католицькій церкві культу Христового Серця, який знайшов добрий ґрунт, давши спонуку до різних набожностей і практик (молебнів, суплікацій та ін.). У культурі Христового Серця український католицизм витворив гармонійний синтез біблійної та української філософії серця із західним, східним та українським богослов'ям на основі культу Божої любові, котра впливає з багатостраждального серця Христа [8]. Слуга Божий митрополит Андрей Шептицький, великий знавець і любитель східного обряду, у своїх пастирських листах часто говорив про Божу любов та доручив своїм декретом під час Львівського Архієпархіального Собору в 1940 р. широко практикувати в УКЦ культ Пресвятого Серця Христового як культ безконечної любові Ісуса Христа до людей. У цьому декреті митрополит Андрей наголошує, що Христове Серце є уособленням божественної та людської природи Ісуса, Його науки, мудрості, чеснот та любові, а також є джерелом безмежних скарбів та безцінних дарів для всіх християн [6, 203; 9, 25].

Ця безмежна любов Ісуса Христа до людей ось майже два тисячоліття виявляє себе в українському християнстві в найрізноманітніших формах

милосердя, добра, благословіння, об'явлення, чуд, з'явлення і одкровення багатьом людям. Тому цілком природним є те, що, як пише митрополит Андрей Шептицький, “любов Христа-Чоловіка супроти людей мусіла ставатись щораз виразнішим предметом християнського культу. Вдумуючись у любов Христа, християнські душі, Церква, під проводом Св. Духа, що в ній живе й веде людські душі до пізнання і любові Бога, щораз більше усвідомлювала собі, що любов є причиною всього того, що Христос зробив для людей. Любов є товчком цілого його поступування. А що абстрактні, відірвані предмети, коли представлені образом, що підпадає під змисли, стаються для людей доступнішими, конкретнішими, реальнішими, а через те і ліпше зрозумілими, то почитання людської любові до Христа, а з нею і цілого внутрішнього, духовного життя Христа придбало у вселенській Церкві від почитання Христового Серця, як символу любові” [6, 198].

Загалом культ Христового Серця в УКЦ є органічним виявом христоцентричності та кордоцентричності українського богослов'я та християнської філософії, що знайшло свій вияв не лише в морально-етичній доктрині українського католицизму, але і в подальшому розвитку сучасним українським богослов'ям соціального вчення католицької церкви.

Світоглядною засадою христоцентризму українського католицизму було і є сьогодні переконання в тому, що милосердя Боже є визначальним чинником, без якого жодне особисте, національне чи світове спасіння є неможливе. Виходячи із цього принципу, перший київський митрополит-українець Іларіон (1051–1054 рр.) сформулював основні засади київського (українського) християнства, зокрема його христоцентричності, які були викладені в праці “Слово про закон і благодать” і які склали основу київської (української) богословської доктрини, проти-

лежною не лише до візантійської, але й до пізнішої за походженням доктрини московського християнства, як це засвідчив відомий російський історіограф Георгій Федотов [21, 400].

Християнство виявило та зреалізувало на українському ґрунті поняття добра, зробивши його загальнозрозумілим та загальнозживаним, обов'язковим, що, у свою чергу, склало засадничу духовну базу в об'єднанні розрізаних племен Київської Русі в один український народ. Цей процес виявив та закріпив універсальні цінності української культури, які, з іншого боку, стали історичними виразниками становлення духовного життя українського суспільства. До цих духовних цінностей належать, найперше, характерно українське почитання Бога та культ святих, уже згадані церковна архітектура й іконопис, церковний спів, духовна, художня та історична література, а також освіта, започаткована українським чернецтвом.

Освіта була невід'ємним атрибутом усього українського християнського життя вже від його початків. Про це свідчить діяльність князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого в царині освіти, стараннями яких та за участю київського чернецтва були засновані перші школи й перші бібліотеки на Русі, а більшість київських князів та княгинь були високоосвіченими [7, 135–136]. Уже від княжих часів єпископи, монахи та духовенство виділялись високою освіченістю, і ця тенденція збереглась в Україні і в пізніші часи та поширювалась на сусідні народи. Так, навіть російські джерела засвідчують великий культурний вплив українського християнства на Московську церкву, причому цей вплив особливо посилювався завдяки вихованцям Києво-Могилянської академії, численні випускники якої працювали в Росії, куди лише в 1622 р. на бажання Москви прибуло 130 монахів – випускників академії. Випускники академії в XIII ст. склали ядро

вищої церковної ієрархії Московської церкви [7, 137]. Ця просвітницька діяльність Української церкви в Росії засвідчила перевагу київської християнської традиції, для якої пріоритетним була перевага внутрішнього змісту релігійності над зовнішньою формою, над візантійсько-московським церковним ритуалізмом, передусім у царині обрядів очищення подружнього життя, дія яких у Московській церкві принижувала подружжя, особливо жінку, і не відповідала сприйняттю подружжя як таїнства; у помонгольський час московська церковна ритуалістика не лише розвинулась до розмірів більших, ніж у Візантії, але й набула типово російських рис, зокрема в питаннях домінування держави над церквою та в упередженому ставленні до іноземців й у ворожості до інакодумців [20, 27].

У цілому християнство сприяло досягненню українською культурою європейських висот, що стало яскравим свідченням вдалої інкультурації Христового Євангелія на українському рівні. Тому саме церква, витворюючи національну спільноту, стала об'єднувальним, інтегрувальним чинником, який визначив становлення української нації.

Окрім широкого впливу на все суспільство, християнство впливало на важливу його частину – на родину. Завдяки християнському світогляду поглибились та зміцнились засади кровної спорідненості родин та змінилась роль жінки в родині та в суспільстві. Особливо спричинився до цього глибокий культ Богоматері, який склав основу народного культу жінки, матері в українських родинах.

Християнське вчення витворило релігійні основи державної влади, оскільки воно саме є джерелом та носієм суспільної сили [28, 38–40]. Тому роль церкви є надзвичайно великою, зокрема в становленні українського правничого процесу XI–XII ст., оскільки саме християнське вчення допомагало однозначно визначити, що є справедливе, а що –

несправедливе, а отже, компетентність Київської церкви та церковних судів слугувала прикладом для витворення юридичної системи в тогочасній Україні. Християнство та Київська церква змінили й міжнародні відносини Русі-України, зробивши їх більш гуманними та рівноправними.

Наведені вище засади та ідеали української христоцентричності від самих початків відрізнялись від тенденцій візантійського та пізнішого московського християнства. Наприклад, київське християнство відкинуло від своїх початків як засадничий принцип у справах політики та християнської віри візантійський цезаропапізм, а натомість прийняло засаду співпраці церкви та держави з поважанням прав церкви з боку держави. У той же час у російському православ'ї принцип цезаропапізму незмінно функціонує від середини XV ст. до сьогодні як основоположний політично-доктринальний церковний принцип, на чому наголошували видатні російські вчені – історик Г.Федотов та теолог А.Шлеман [18, 10–11].

Таким чином, означення й аналіз духовно-культурних орієнтирів, на яких формувалось і тривало церковно-релігійне життя українського народу, засвідчують його христоцентричний та вселенський характер, котрий впливав і впливає на життя українського народу в усіх його сферах, а особливо – на формування та розвиток культури, християнського світогляду й духовності українського народу. Українське християнство відіграло вагомий суспільний та національно-культурний роль завдяки тому, що воно впродовж більше тисячі років була визначальною рушійною силою в розвитку духовності та культури українського народу, духовним фундаментом в утвердженні української національної ідеї, дбала про встановлення Царства Божого, нічого не роблячи на шкоду земним благам свого народу, але, навпаки, його добрі звичаї, снаги й багатства підтримувала та приймала за

свої, очищувала, скріплювала та підносила, чим прислужилася своєму народові.

1. Ісіченко Ігор *Архієпископ*. Історія Христової Церкви в Україні [Текст] / Ігор Ісіченко *Архієпископ*. – Х., 2003. – 472 с.
2. Великий А.-Г. Релігія і церква – основні рушії української історії [Текст] / А.-Г.Великий // Релігія в житті українського народу. – Мюнхен–Рим–Париж, 1966. – С.3–38.
3. Вояковський Н. Шляхами наших прочан. Проповіді про чудотворні ікони Божої Матері [Текст] / Н.Вояковський. – Львів, 1998. – С.27–46.
4. Гординський С. Українська ікона XII–XVIII століть [Текст] / С.Гординський. – Філадельфія, 1981. – С.271.
5. Декрет про екуменізм “Возстановлення єдності – Unitatis redintegratio” [Текст] // Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів, 1996. – С.202–204.
6. Катрій Ю. Пізнай свій обряд! Літургійний рік Української Католицької Церкви [Текст] / Ю.Катрій. – Львів, 1992. – С.198.
7. Катрій Ю. Український народ і його тисячолітня культура [Текст] / Ю.Катрій // Календар “Світла” на Божий 2000 ювілейний рік. – Торонто–Львів : Місіонар, 2000. – С.135–136.
8. Кияк С. Філософсько-богословські засади кордоцентризму українського греко-католицизму [Текст] / С.Кияк // Вісник Прикарпатського університету. Філософські та психологічні науки. – 2003. – Вип.IV. – С.72–79.
9. Молитовник. Спасіння моєї душі [Текст]. – Львів : Ріки води живої, 2002. – С.25.
10. Нагаєвський І. Кирило-Мефодієвське християнство в Русі-Україні [Текст] / І.Нагаєвський. – Рим : Вид-во Отців Василіян, 1954. – С.14.
11. Ортинський І. Бог і Україна [Текст] / І.Ортинський. – Фрайбург, 1990. – С.10–11.
12. Рибарук І. Українська Церква [Текст] / І.Рибарук // Лоза виноградна. – 2004. – Ч.2 (25). – С.15.
13. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості [Текст] / А.Річинський. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. – С.121.
14. Степовик Д. Візантологія [Текст] / Д.Степовик. – Івано-Франківськ, 2002. – С.176.

15. Степовик Д. Іконологія й іконографія [Текст] / Д.Степовик. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2003. – С.271–273.
16. Тафт Р. Внесок східного богослуження в розуміння християнського богочитання [Текст] / Р.Тафт // Сопричастя. – 1998. – №4. – С.77.
17. Чировський А. Місія Українських Церков у другому тисячолітті. Минуле й майбутнє [Текст] / А.Чировський // Сучасність. – 1988. – Ч.9 (329). – С.78–79.
18. Чубатий М. Київська Церква [Текст] / М.Чубатий // Київська Церква. – 2001. – №2–3 (13–14). – С.10–11.
19. Шестаков А. Перша заступниця Київської держави [Текст] / А.Шестаков // Україна молода. – 2005. – 7 липня. – С.12.
20. Яроцький П. Етноконфесійна самобутність і сакральна самоцінність східного обряду у київському християнстві: історичний екскурс і сучасні рефлексії [Текст] / П.Яроцький // Київська традиція і східний обряд в Українському християнстві. – Київ–Тернопіль : Рада, 2004. – С.27.
21. Fedotov G. The Russian Religious Mind. Kievan Christianity / G.Fedotov. – Cambridge : Harvard University Press, 1946. – 400 p.
22. Kardinal J. Ratzinger. Der christliche Glaube vor der Herausforderung der Kulturen. In: Evangelisierung und Inkulturation (1492–1992) / I.Kardinal // Salzburger Hochschulwoche 1992. – Graz, 1993. – №17. – S.17.
23. Papst Johannes Paul II. Apostolisches Schreiben “Euntes in mundum” (25.01.1988) zur Tausendjahrfeier der Taufe der Rus’ von Kiew / Johannes Paul II. – Bonn, 1988.
24. Papst Johannes Paul II. Apostolisches Schreiben “Orientale Lumen” (25.05.1995) / Johannes Paul II. – Bonn, 1995.
25. Papst Johannes Paul II. Botschaft “Magnum baptismi donum” (14.02.1988) an die ukrainischen Katholiken zur Tausendjahrfeier der Taufe der Rus’ von Kiew / Johannes Paul II. – Bonn, 1988.
26. Papst Johannes Paul II. Enzyklika “Centesimus annus” (01.05.1991) / Johannes Paul II. – Bonn, 1991.
27. Papst Johannes Paul II. Enzyklika “Slavorum Apostoli” / Johannes Paul II // AAS. – 1985. – №77. – S.12.
28. Papst Johannes Paul II. Nachsynodales Apostolisches Schreiben “Ecclesia in Europa” / Johannes Paul II. – Vaticana, 2003.

Іван Франко і культура

“РАСА”, “СЕРЕДОВИЩЕ” ТА “МОМЕНТ” У СИСТЕМІ ПОЗИТИВІСТСЬКОЇ МЕТОДОЛОГІЇ МИСЛЕННЯ ІВАНА ФРАНКА

Еволюція естетичної свідомості Івана Франка відображає проблему вічного протистояння й водночас єдності діалектичних категорій *ідеального* й *матеріального* у філософії та мистецтві. Франкове розуміння проблеми співвідношення цих двох категорій близьке до провідних ідей праці А.Давида-Соважо “Реалізм і натуралізм у літературі та у мистецтві” (1891 рік), в якій автор, зокрема, зазначає: “У більшості творів мистецтва прийнято розрізняти два елементи: той, котрий людина запозичує від дійсності, та той, котрий вона вкладає у твір від самої себе. Дотримання рівноваги між цими двома елементами становить особливість відомих авторів і відомих століть, котрі називаються класичними. Порушення встановленої вже рівноваги виникало у відомі періоди від того, що людський дух, змучившись від надмірного витання, віддавався повністю дійсності, зникаючи, можливо, від того, – як і люди XVIII віку, – що переступив межі ідеального і заблудився, за відсутності баласту, у сферах чистої абстракції” [4, 5].

Боротьба (а отже, і діалектична єдність) протилежних світоглядно-філософських доктрин проектується на особистісний рівень із процесів, що супроводжують загальний духовний розвиток людства і суть яких зводиться до почергового домінування в інтелектуальній атмосфері матеріального й ідеального начал. Останні дві категорії є конституюваними для двох опозиційних парадигм, структура яких може дещо видозмінюватися в процесі історичного розвитку, але загалом передбачає, як правило, абсорбцію відповідних поняттєво-категоріальних елементів: 1) раціоналізму, емпірики, конкретики, об’єктивізму, реальності, змісту, етики, результату –

для матеріалізму та 2) ірраціоналізму, теорії, абстракції, суб’єктивізму, ірреальності, форми, естетики, процесу – для ідеалізму. Кожну з парадигм у різні періоди репрезентували різні філософські напрями, течії та школи, виникнення й занепад яких залежали від змін ієрархічних відношень між елементами зазначених структур. У XIX ст. на зміну класичному ідеалізмові приходив позитивізм як варіант філософії матеріалістичного спрямування.

Оскільки процес становлення естетичної свідомості Івана Франка відбувався на тлі загострення суперечностей між старою ідеалістичною та новою позитивістською філософсько-світоглядними системами, то й об’єктивно письменник не міг уникнути вагання між протилежними доктринами. Цю обставину не можна обминути увагою, оскільки Франкове захоплення позитивізмом на різних етапах становлення його естетичної свідомості поєднується з неоднозначністю в ставленні до ідеалізму (зрештою, вплив ідеалістичної доктрини простежується навіть у працях одного з творців філософської системи позитивізму – О.Конта).

Звернення Івана Франка до позитивізму зумовлене як безпосереднім знайомством письменника з працями європейських позитивістів, так і особистим впливом на нього Михайла Драгоманова. Діяльність Драгоманова щодо популяризації позитивізму в Україні здійснювалася власне за посередництвом його учнів, насамперед Івана Франка та Михайла Павлика. Ще 1874 року в статті “Стан і завдання науки давньої історії” М.Драгоманов покликається на вчених “позитивної школи”, пише про їх “пристрасне бажання знайти такі ж

об'єктивні точні основи для пояснення історичних явищ, які вже мають для багатьох життєвих процесів науки природничі". Автор згадує імена мислителів, які нині вважаються основоположниками позитивізму: Конта, Мілля, Бокля, Спенсера [5, 77]. Вплив М. Драгоманова на формування позитивістської методології мислення в його учнів можна дослідити на основі аналізу "Листів до редакції журналу "Друг", на матеріалах "Листування І. Франка та М. Драгоманова" тощо.

В основу філософської доктрини, яку М. Драгоманов уважав за необхідне популяризувати в Україні, покладено раціоналізм О. Конта, вчення про всезагальний детермінізм І. Тена, натурфілософію Г. Спенсера, еволюційну теорію Ч. Дарвіна. Заснована Опустом Контом школа мислення орієнтувалася на те, що позитивне. На думку польської дослідниці Б. Скарги, значення терміна "позитивний" розкривається як "корисний", "реальний", "достовірний", "точний", "конструктивний", "відносний", "соціальний" [12, 12]. Поняття "позитивний" по суті отожднювалося з поняттям "прогресивний". Поступово вироблялася єдина раціоналістична система цінностей, в якій категорії добра і зла узалежнювалися відповідно від категорій корисності – шкідливості для прогресу людства. Раціоналізм, прагматизм позитивізму – це реакція на безплідне блукання людського духу "у сферах чистої абстракції" в епоху ідеалізму.

Франкове захоплення раціоналізмом на певному етапі світоглядної еволюції межувало з надуживанням у літературно-критичних студіях. У статті "Гайота. Новели", пишучи про твір "Квітка папороті пана Леонарда", він зазначає: "Пан Леонард – взірць варшавського денді, хоч людина зрештою інтелігентна, – хоче знайти квітку папороті. Навіщо? Ми не знаємо і не можемо зрозуміти, як людина, яка закінчила бодай початкову гімназію, може серйозно не знати, що папороть не цвіте, а розмножується за допомогою спор"

[11, т.27, с.128]. Необізнаність автора з елементарними законами ботаніки прикро вражає Франка, адже він переконаний, що сучасний романіст повинен стати "не тільки психологом і соціологом, він мусить бути тепер і природознавцем, і промисловцем, і лікарем, і юристом, і ремісником, і хліборобом, щоб зрозуміти, заглибитися і відтворити надто диференційоване суспільство, всюди знайти явища істотні і відмежувати їх від менш важливих" [11, т.28, с.181].

Відповідно до ідей О. Конта про необхідність корисності будь-якої людської діяльності І. Франко вказує на соціальну значущість літературної творчості, яка полягає в потребі "скопіювати доразу життя народів у всіх верствах і відносинах, показати світу його потреби, хиби, нестатки, а zarazом вказати всюди живі і здорові елементи, котрі можуть послужити за підвалину до будівлі свободної і щасливої будущини мільйонів" [11, т.26, с.37].

Звернення позитивізму до соціальної проблематики, на думку Франка, визначає етичну програму напряму, а також ідеологічні орієнтири для літературної творчості: "вказувати в самім корені добрі і злі боки існуючого порядку і витворювати з-поміж інтелігенції людей, готових служити всею силою для піддержання добрих і усунення злих боків життя, – значить, зближувати інтелігенцію з народом і закріплювати її до служби його добру. Без тої культурної і поступової цілі, без тої наукової підкладки і методу... література стане пустою забавкою інтелігенції, нікому ні до чого не потрібною, нічийому добру не служачою, а пригідною хіба для розривки багачам по добрім обіді" [11, т.26, с.12].

Аналіз причинно-наслідкових зв'язків у творчості реалістів і натуралістів базується на позитивістській ідеї про всезагальний детермінізм. За Франком, "аналіз цих впливів, цих темних сил, які щомиті підштовхують людину по життєвому шляху, стає найпершим завданням сучасного роману; споглядання тисячі найменших подробиць, якими, наче

вода по камінню, протікає людське життя, з яких, наче брила з атомів, складаються людські вчинки, і малі, і великі, – ось що характерне для цього роману" [11, т.28, с.182]. Деякі вчені вважають, що в теорії Ч. Дарвіна про походження видів І. Тен знайшов зразок застосування методу аналогій, закону причинності й ідеї закономірного розвитку явищ [1, 101]. Ідея детермінізму присутня в методологічному рівнянні Тена – "la grain – la plante – la fleur", згідно з яким у мистецтві "колір" відповідає "рослині", а "рослина" – "зерну".

Одним із фундаментальних позитивістських положень є теза про зумовленість будь-якого історичного феномену трьома основними чинниками: "расою", "середовищем" і "моментом". "Раса" – це вроджені й успадковані схильності, які людина приносить з собою у світ і які звичайно супроводяться розрізненням у темпераменті й будові тіла. Але людина не одна у світі: вона оточена природою й іншими людьми; на первісні та постійні риси накладаються випадкові й другорядні, і природний характер змінюється чи доповнюється фізичними й соціальними обставинами, що діють на неї. Тому такого важливого значення надавали позитивісти проблемі "середовища", в якому формується раса. Крім постійного імпульсу і даного середовища, є ще й набута швидкість, під якою розумівся певний історичний момент [7, 19–20].

В основу позитивістської методології мислення покладено феноменалізм. Представники цього напряму не переймаються вічними питаннями про першопричину речей та про їхню суть. Вони скептично ставляться до власних гносеологічних можливостей і визнають себе агностиками. Уважаючи абстрактне філософствування інтелектуальною гімнастикою, вони більш приземлено ставляться до пізнавальної діяльності, визначаючи її в межах опису та класифікації фактів, а також пошуку безпосередніх причин того чи іншого явища матеріальної дійсності. У мистецтві ця

тенденція проявилася в описовості, фактографізмі, документалізмі, притаманних для реалістичного типу творчості. Одне із значень терміна "позитивний" – реальний, на протигагу тому, що фантастичне й химерне [12, 12]. Сучасна белетристика, на думку І. Франка, не має права бути виразом "розбуялої фантазії, мрій та забагів дармуючих людей" [11, т.26, с.37].

На відміну від романтиків, які погорджують приземленою дійсністю, протиставляючи їй свободу людського духу, реалісти й натуралісти під впливом позитивізму намагаються на науковій, фактографічній основі досліджувати її з метою виявлення закономірностей перебування в ній людини. Однак Франко вбачав завдання письменника у використанні факту не заради самого факту, а як будівельного матеріалу для якоїсь вищої ідейно-естетичної мети: "Се завдання, – зазначає він у статті "Література, її завдання і найважливіші ціхи", – зрозуміли всі реалісти, і тому-то письма їх попри всій реальності і правді усе виходять – глибоко тенденційні, т. є. вони подають факти і образи з життя не отак собі, для того, що се факти, але для того, що з них логічно і конечно виходить такий а такий вивід, і стараються ті факти без перекручування і натягання так угрупувати, щоб вивід сам складався в голові читателя, виходив природно і ясно і будив у нім самім певні чуття, певні сили до ділання в жаданім напрямі" [11, т.26, с.12–13].

Таким чином Франко намагався уникнути прихованої в позитивізмі небезпеки саморуйнації. Адже, абсолютизуючи тезу про можливість вивчення цілісного феномену лише за посередництвом сумарної обсервації його часткових складників (атомів-фактів), представники вульгарного позитивізму обмежували власний арсенал методів дослідження дійсності аналізом, дедукцією, деструкцією. Парадоксально, але вибір такої парадигми методів призводив до самозаперечення позитивізму, до його перетворення на власну антитезу – негативізм. У мистецтві ця

тенденція з усією очевидністю проявилася в натуралізмі. А.Давид-Соважо про “байдужий реалізм”, який він ототожнював із натуралізмом, зазначає, що він, “замість того, щоб старатися усвідомити сукупність цілого ряду явищ, задовольняється їхнім частковим вивченням” [4, 8]. Причому натуралісти в процесі пізнання дійсності користуються переважно дедуктивним методом, вони концентрують зусилля на аналітичній діяльності, тоді як реалістів цікавить і аналіз, і синтез. Останні не лише розкладають природу на окремі атоми-факти з метою їх скрупульозного вивчення й опису, а й за допомогою індуктивного методу намагаються конструювати певні ідеальні моделі, в яких би окремі факти і явища природи та людського буття оптимально поєднувалися між собою (саме до цього й зводиться позитивна програма в їхніх творах).

Д.Наливайко вважає, що аналітичність як характерна риса реалістичного методу й стилу витікає з наслідування в реалістів причинно-наслідкових зв'язків дійсності. Раціоналістична аналітичність притаманна і класицизму, та аналіз у реалізмі не стає самоціллю, а є невіддільним від синтезу. У реалізмі психологічний аналіз співвідноситься із соціальним, на відміну від класицизму чи романтизму. Реалістична аналітика спирається на науку та її методи (суспільні науки та природознавство). Звідси – впровадження в літературу експериментального методу науки й виникнення натуралізму. Але, “на відміну від натуралістів, для реалістів важливою є не методика науково-дослідницької діяльності (а саме до її наслідування в результаті зводиться “експериментальний метод” Золя), а її методологія, що допомагає знайти шляхи до пізнання реального світу і до його достовірного відтворення, виробити за законами аналогії (а не тотожності) систему прийомів і засобів художнього узагальнення та типізації дійсності” [6, 76].

Ідеї європейських позитивістів мали неабиякий вплив на характер наукової діяльності І.Франка. Невипадково знач-

на частина його літературно-критичних праць належить до духовних надбань культурно-історичної школи. Цей напрям у літературознавстві сформувався в середині XIX ст. власне на основі позитивістської філософії. Його чільними представниками в різних країнах були І.Гердер, Г.Гетнер, І.Тен, Ф.Брюнетьер, Г.Брандес, О.Піпін, М.Тихонравов, М.Петров та ін. Характерним для літературно-критичної діяльності І.Франка є історизм, генетичний підхід до явищ художньої творчості (саме як “генетичні студії” дефініціює дослідник А.Скоць Франкові літературно-критичні статті про Т.Шевченка [8, 308–313]); розуміння художнього твору як органічної фіксації “духу” народу в різні історичні моменти його життя. Франко переконаний: “... Література певного часу повинна бути образом життя, праці, бесіди і думок того часу” [11, т.26, с.12]. Такі погляди на явища словесності в представників культурно-історичної школи нагадують сприйняття літературних феноменів як “людських документів” у натуралістів. Сам Франко пише про це: “Модифікуючи значення терміна “документи людські”, котрому таку широку популярність надав Еміль Золя, школа культурно-історична вважає власне твори літературні всякої епохи такими людськими документами, такими законсервованими до наших днів чуттями, бажаннями і душевними тривогами та муками наших предків” [11, т.41, с.36–37].

У дусі культурно-історичної школи Франко вважає, що літературознавство повинне не нав'язувати правила, а констатувати закономірності літературного процесу. У статті “Слово про критику” він зазначає: “... Критика ніколи не була керманічем для літературної творчості, а завжди шкутильгала за нею, обчислювала готові вже здобутки, пояснювала їх, що так скажемо, розжовувала для публіки, популяризувала для широкого загалу” [11, т.30, с.214]. Здобутки та недоліки культурно-історичної школи стали предметом аналізу І.Франка в праці “План викладів

історії літератури руської”. Детальніше причетність Івана Франка до культурно-історичної школи розглядається в монографіях Я.Гарасима “Культурно-історична школа в українській фольклористиці” [2] та М.Гнатюка “Літературознавчі концепції в Україні другої половини XIX – початку XX сторіч” [3].

Ідея всезагального детермінізму переломилася в культурно-історичній школі в пошуки причин тих або інших явищ словесності, у розуміння того, що “ані в природі, ані в житті нема нічого випадкового, що все має свої причини, усе варте уваги, дослідження й оцінки” [11, т.28, с.181]. Як представник зазначеної школи Франко уважно виявляє за літературними фактами їхні “невидимі” першооснови, “причини”, виводячи їх із прихованого впливу “раси”, “середовища” та “моменту”.

Про те, що Франко, як і Тен, цікавився детермінантою “раси”, свідчать хоча б його критичні зауваження щодо русинів: “Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізномірнішого сорту?” [11, т.31, с.30–31]; або намагання показати, як “типовий гуцул, Федькович і в літературній своїй діяльності відзначається всіма добрими і слабими прикметами гуцульської вдачі” [11, т.27, с.37]. Зразком, гідним наслідування, для цієї “з великої любові” нелюбої руської раси Каменяр уважав расу індоарійську, здатну тягнутися, пориватися до ідеалів, які знаходяться “поза межами можливого”: “Що такі ідеали можуть повставати, можуть запалювати серця широких кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях, се лежить, мабуть, у крові індоарійської раси і тільки її одної; серед інших рас ми того явища не зустрічаємо” [11, т.45, с.284–285].

У контексті “раси” Франко звертає увагу і на проблему спадковості. Дарві-

нівську теорію про успадкування й пристосування він, під впливом праць берлінського професора Еріха Шмідта, переносить на історію літератури, яка “пізнає те, що є, з того, що постає, і так само, як новіша наука природнича, розсмотрює унаслідування і пристосування і знов унаслідування і так далі у неперервному ланцюзі” [11, т.28, с.74]. Зі спадковістю український учений пов'язував проблему виникнення та періодичної рекреації психопатології як на індивідуальному рівні, так і на рівні сім'ї, роду, генерації чи й людства загалом. У статті “Наливайко в мідянім биці” (1906 рік) він досліджує причини “масових психічних зараз” в історії людства, коли переважало “замилування до жорстокості в ділах і творах фантазії”: “Медицина знає певні дідичні хвороби, фізіологічні збочення чи атавізми, що, держачися в однім роді, проявляються різно у різних осібників, перескакують одну, дві або й більше генерацій, щоб потім проявитися в осібниках пізніх поколінь, там, де її ніхто й не надіявся, – пише він. – Де в чому аналогічне явище виказує й усе цивілізоване людство, та величезна сім'я, зв'язана з собою, неважаючи на географічні, політичні та національні різниці, величезною масою спільних традицій, поглядів та привичок: і в тій величезній сім'ї живуть певні духовні інклінації, жорстокі збочення, дикі скоки фантазії, що виринають то тут, то там, у однім чи другім віці, в таких чи інших формах, але з ідентичним основним характером” [11, т.36, с.376].

Великого значення Франко надавав і детермінанті “середовища”. У полеміці з В.Барвінським він указував на те, що “задля різного виховання, традиції, окруження й логіки, розумування і причиновість у поступуванні різних людей у різних суспільних верствах бувають різні” і що малювати ті спеціальні логіки та психології для нього “дуже принадна річ” [11, т.33, с.399]. Саме в контексті негативного, а часом навіть згубного середовища письменник, ціл-

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ МЕТОДИ ІВАНА ФРАНКА

ком у душі реалістичного типу творчості, детермінує поведінку персонажів у низці художніх творів, таких як “Між добримися людсьми”, “На вершкы”, “На дні”, “Основи суспільності”, циклі бориславських оповідань тощо.

Розуміння важливості “історичного моменту” на різних етапах еволюції людського суспільства Франко демонструє, наприклад, у статті з промовистою назвою “Мислі о еволюції в історії людськості” (1881), де, серед іншого, зазначає: “Кожда доба історична – се дерево. Корінням воно стоїть глибоко в минулих часах, а його крайні парості врастають також далеко в будуще” [11, т.45, с.134]. У цій статті автор згадує імена та цитує праці засновників позитивної школи мислення – Тейлора, Спенсера, Дарвіна, Гекслі. Позитивне тлумачення філософської категорії поступу як певної історичної тягlosti, що розгортається під впливом об’єктивних закономірностей, мислитель розкриває в статті “Що таке поступ?” (1903) [11, т.45, с.300–348].

Квінтесенцією Франкової рецепції детермінанти “історичного моменту” в системі позитивістської методології мислення є висловлені літературним “Alter Ego” письменника – Хоמוю без серця – міркування: “І звісне діло, що історія не конструюється, не будується по наперед зложеному плану, як будівничий буде дїм, а інженер міст. Історія росте з даного ґрунту і з даних сімен, як росте збіжжя або ліс. Елементи свідомого й несвідомого, наміреного й ненаміреного мішаються в ній шохвиля. Тисячні впливи й імпульси переплітаються і поборюють себе, змінюючи через се свій напрям, свою інтенсивність, навіть свій зміст, і для того результат виходить звичайно зовсім не такий, якого надіялися ініціатори й діячі певного руху” [11, т.22, с.19–20].

Літературно-критичні праці Івана Франка незаперечно доводять вплив філософії позитивізму на формування естетичної свідомості письменника. Звичайно, цей вплив був інтенсивним у ранній період його творчої діяльності,

однак і на схилі літ Франко демонструє відданість позитивним основам мислення. У передмові до видання “Батьківщина” і інші оповідання” (1910 рік!) він пише: «Хоч як неоднакова літературна вартість сих оповідань, то все-таки думаю, що їх збірне видання не буде зайвим і для теперішньої генерації, вже хоч би тому, що в них скрізь, як мені здається, віс здоровим духом того тверезого позитивізму, який німецьким терміном можна назвати “*Bejahung des Lebens*”» [11, т.38, с.487]. Власне, у випадковому, на перший погляд, словосполученні *дух позитивізму* прихована суть Франкового розуміння цього філософського напряму, яка не зводиться до вузькоматеріалістичного тлумачення, а передбачає ще й ідеальні виміри для його здобутків у процесі духовного розвитку людства.

1. Академические школы в русском литературоведении [Текст]. – М., 1975. – 514 с.
2. Гарасим Я. Культурно-історична школа в українській фольклористиці [Текст] / Я.Гарасим // Українське літературознавство. – 1996. – Вип.62. – С.67–75.
3. Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ сторіч [Текст] / М.Гнатюк. – Львів, 2002. – 208 с.
4. Давидь-Соважю А. Реализмъ и натурализмъ въ литературе и въ искусстве [Текст] / А.Давидь-Соважю. – М., 1891. – 350 с.
5. Драгоманов М. Вибране [Текст] / М.Драгоманов. – К., 1991. – 684 с.
6. Наливайко Д. Искусство: направления, течения, стили [Текст] / Д.Наливайко. – К., 1985. – 365 с.
7. Пасічний В. Развитие теоретико-литературной та эстетической думки у ХІХ – першій половині ХХ століття [Текст] / В.Пасічний. – Харків, 1974. – 212 с.
8. Скоць А. Франкові генетичні студії про Шевченка [Текст] / А.Скоць // Літературознавство : матеріали ІІ конгресу Міжнародної асоціації українців. – Львів, 1993. – С.308–313.
9. Спенсер Г. Опыты: ІІІ [Текст] / Г.Спенсер. – СПб, 1866. – 244 с.
10. Тэн И. Философия искусства [Текст] / И.Тэн. – М., 1933. – 360 с.
11. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. [Текст] / І.Франко. – К., 1978.
12. Skarga B. Narodziny pozytywizmu polskiego (1831–1864) [Tekst] / B.Skarga. – Warszawa, 1964. – 411 s.

Питання наукової методології останнім часом набуває все більшої ваги. Після “методологічного розгулу”, який в українській фольклористиці досяг апогею в другій половині 90-х років, настав час урівноваженого методологічного плюралізму. Та все ж, швидко наздогнавши Європу, наша фольклористична методологія, хвацько примірявши на свої худі плечі заморські шати, утратила і власну гідність, бо забула про власні досягнення. А їх було не так і мало в працях Миколи Костомарова, Олександра Потебні, Михайла Драгоманова, Івана Франка, які, як відомо, у свій час, на відміну від сучасників, не пасли задніх на широкому попасі європейської фольклористики. Тимчасом майже через століття після Франка світова фольклористика нічого принципово нового так і не здобула. Це призвело не лише до її кризи, а й загалом до згорання своїх позицій як науки в багатьох європейських країнах. Тож чи настільки вже й застаріли набутки наших корифеїв? Цілком інше питання – наскільки продуктивним може вважатися сьогодні порівняльно-історичний метод, який превалював у фольклористичних студіях ХІХ ст.? Ще інше – чи досить сьогодні роботи для культурно-історичної методології, яка в останні десятиріччя застосовується вкрай рідко?

Викликом для появи нашої розвідки послужило й те, що, попри жвавий інтерес до постаті Івана Франка як письменника й науковця, його фольклористична методологія досі належним чином не вивчена, хоч до неї спорадично повертаються вже не одне десятиліття.

Фольклористичну методологію Франка сьогодні можна розглядати лише у двох паралельних ракурсах: перший – це питання методу взагалі і

другий – наукова методологія самого І.Франка. Адже саме в площині методологічних блукань дослідників творчості вченого й лежать нинішні різночитання й суперечки із цього приводу.

Унаслідок особливого наукового темпераменту І.Франка устежити за його методологією в будь-якій конкретній із його праць важко. Тому думки з приводу його методології бувають різні. Сучасники І.Франка ставилися до його методу більш радикально, а заодно й скептично. Скажімо, О.Колесса не бачив у фольклористичних дослідках Франка чіткої методології, навіть вбачав у ній еклектизм [8]. Л.Білецький відносить його до історичної школи [1]. Складне завдання випало на долю радянських дослідників методології народної творчості. Їм слід було “очистити” наукову діяльність Франка-фольклориста від усіх “буржуазних” впливів і знайти метод, який би відповідав принципам революційного демократизму. На цьому поприщі не зовсім вдячної з наукового погляду праці засвітилися О.Дей, Г.Маленков, М.Матвійчук, П.Волинський, чії оцінки будуть об’єктом справедливої критики ще не одного покоління фольклористів. О.Дей бачить його серед компаративістів, хоч і вказує на велику різницю з представниками цього “буржуазного” методу, вбачаючи її “в комбінації історичного методу з теорією порівняльного методу” [5], що дає підстави новочасному фольклористові Я.Гарасиму висловити припущення, що в такому разі йдеться про культурно-історичну школу [3, 89]. Але О.Дей чомусь про це не каже. Його висновок вичерпується тим, що свій метод І.Франко розуміє “інакше, ніж буржуазні компаративісти” [5, 64]. На сьогодні важко сказати, чому саме автор відбиває “нашого” І.Франка від “чужих”

за духом компаративістів. Можливо, через те, що культурно-історична школа, плоди якої вбачає в його творчості Я.Гарасим, з її основоположним концептом “раси” взагалі, уважалася ворожою радянським дослідникам, які мушили дивитися на світ крізь окуляри класової ідеології комуністичного інтернаціоналізму. А можливо, тому, що з двох зол компаративізм уважався все-таки меншим. Можливий і суто суб’єктивний момент. Може, і дійсно О.Дей так і вважав, адже існували немалі підстави саме для такої оцінки.

Майже водночас з О.Деєм інший радянський учений, літературознавець П.Волинський також доводить Франкову відмінність уже від представників культурно-історичної школи [2, 230–254]. Якщо зважити на те, що представники гуманітарних наук у часи тоталітарної системи були поставлені в такі умови, коли могли думати одне, говорити друге, а писати третє, а зерна істини слід було читати поміж рядками написаного, то можна констатувати, що О.Дей хоч і з притаманними для того часу шифруваннями, але доволі таки прозоро вказує на компаративістичний метод Франка, хай і зовсім відмінний від буржуазного, а П.Волинський, без будь-якого шифрування, – на його непричетність до культурно-історичної школи. Отже, не виключено, що обидва вважають Франка компаративістом.

Можливість об’єктивної оцінки методології І.Франка в період панування в підрадянській Україні тоталітарного режиму існувала лише за її кордонами. Цією нагодою скористалися Філарет та Олександр Колесси, а також Л.Білецький, які проживали поза межами Радянського Союзу. Про оцінку методу Франка Олександром Колессою вже йшлося. Що ж до Філарета Колесси, то того більше цікавила методологічна своєрідність ученого та його значення для розвитку української фольклористики. Про це він досить ґрунтовно висловився у своїй “Історії української етнографії”. Значення Франка вчений

вбачає в тому, що той довів свої дослідження в галузі етнографії до рівня тогочасних європейських. Ця доволі зважена й об’єктивна оцінка Франкового доробку опосередковано свідчить, що в його науковому арсеналі мушили бути всі методи, якими користувалася тогочасна європейська наука.

Найбільш детально методологію Франка-фольклориста розглянув Л.Білецький. Він відносить доробок ученого до історичної школи, яку в його інтерпретації складала теорія інтерпретації літературного твору як відбитку історичного життя, теорія ідеологічної інтерпретації поетичного твору та теорія наслідування [1]. Однак таке визначення місця вченого серед різних шкіл і напрямів може мати значення лише в контексті інтерпретації методології інших учених. Тільки тоді це визначення матиме значення, коли побачимо, а куди ж, до яких теоретичних спрямувань дослідник відносить інших українських фольклористів. Прізвища М.Максимовича, О.Бодяньського, П.Куліша, М.Костомарова в його праці знаходимо серед представників першої із зазначених теорій, де вони інтерпретуються як представники міфологічно-порівняльного методу, започаткованого братами Гріммами. Франка бачимо зовсім в іншій когорті – серед представників теорії ідеологічної інтерпретації поетичного твору, до яких, крім нього, на думку автора класифікації, слід зарахувати також М.Дашкевича, М.Сумцова, П.Житецького, К.Студинського, С.Єфремова, Д.Дорошенка та В.Дорошенка. До теорії наслідування, до прихильників якої віднесено й антропологістів, з українських учених Л.Білецький долучив О.Котляревського з його студіями про поховальні звичаї, М.Драгоманова, М.Сумцова, який примирив у собі принцип ідеологічної теорії М.Дашкевича із соціологічно-порівняльним принципом М.Драгоманова, а також О.Веселовського, О.Колессу, В.Гнатюка та В.Щурата. М.Льницький вбачає оригінальність Л.Білецького в тому, що, дотримуючись

принципу історизму, він об’єднав у широку категорію “школа історична” принципи міфологічної, культурно-історичної, порівняльно-історичної або компаративістичної шкіл [7].

Л.Білецький не завершив своєї праці, а тому можна лише здогадуватися, кого він зарахував би до філологічної та психологічної шкіл. Як видно з проспекту другого тому, наукову творчість І.Франка вчений мав ще розглянути серед представників теорії соціологічної інтерпретації поетичного твору в рубриці “історико-економічний напрям” та найдетальніше серед adeptів теорії літературної еволюції. Згадано ім’я І.Франка і в проспекті оглаву другої книги серед представників філологічного методу [3, 88–89]. Достатньо навіть побіжного погляду на запропоновані Л.Білецьким рубрики наукових напрямів і течій, щоб пересвідчитися, наскільки вони віддалені від того методологічного апарату, яким послуговується теперішня фольклористика.

У пострадянський період, коли в Україні зажили особливої популярності праці представників української діаспори як виразників західноєвропейської наукової думки, зріс і авторитет, безумовно, блискучого діаспорного теоретика Л.Білецького. Не без його впливу нового методологічного забарвлення набула й оцінка фольклористичної спадщини Івана Франка. Я.Гарасим, посиляючись на методологічний авторитет Білецького, побачив у Франкові типового представника культурно-історичної школи, до якої той відносив себе і сам. Щоправда, доказом належності до неї вченому послужили лише “Студії над українськими піснями” [3]. У решті праць, опираючись на досвід попередників, він не заперечує проявів філологічної та компаративістичної шкіл [3, 91]. Тимчасом І.Денисюк, який риси культурно-історичної школи вбачає навіть у М.Максимовича та О.Бодяньського, яких переважна більшість дослідників зі зрозумілих причин не вважає послідовниками французького ос-

новоположника цієї теорії І.Тена, вважає, що концепцію культурно-історичної школи М.Грушевський та І.Франко “помножили на здобутки компаративізму, міфологічної та антропологічної, а подекуди психологічної шкіл і на власні методологічні пошуки” [6, 12–13]. На необхідності поєднувати при дослідженні фольклору методологію міграційної та антропологічної шкіл наполягав і сам Франко в статті “Найновіші напрямки в народознавстві” (1894 рік). Проте до застосування методу антропологічної школи вчений вдався ще 1884 року. У цей час у часописі “Зоря” Франко опублікував розвідку “Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних”. Предметом дослідження вченого стали загадки про явища природи. У ній автор намагається не лише порівняти ці загадки, а й виявити, з якого джерела вони походять, і приходять до висновку, що вони є міжнародним набуток, наслідком анімістичних поглядів на природу і що в них виявляються зародки відображень, які пізніше знайшли свій розвиток у міфологіях різних народів.

Легко пересвідчитися в тому, що Франко не лише закликає до застосування методології антропологічної школи, а й досить вправно користується нею. Отже, навіть між трьома школами, як це робить ціла плеяда українських дослідників, фольклористичний доробок І.Франка поділити неможливо. Принаймні, існує й четверта.

У визначенні наукової методології І.Франка вчені постійно змушені були оглядатися й на його самооцінку. Про належність до жодної зі шкіл, крім культурно-історичної, він не заявив жодного разу, до того ж уважав себе учнем М.Драгоманова й О.Веселовського. Адептом культурно-історичної він уперше визнав себе 1901 року в статті “Дві школи у фольклористиці”. Насправді це була швидше маніфестація намірів, ніж самооцінка. У цей час повною мірою методологію культурно-історичної школи з українських учених використовував

лише М.Грушевський. Очевидно, саме його метод припав до вподоби Франкові. Відома суперечка між обома з приводу персональності чи імперсональності фольклору свідчить про дуже болісний перехід Франка до нової методології. Адже загалом для культурно-історичної школи різниці між фольклорним твором та авторським не існувало. І те, й інше визначалося індивідуальними первеннями. У теорії запозичень, яка передбачала тривале блукання фольклорного сюжету, мотиву чи тексту і його онаціональнення різними фольклорними традиціями, колективне начало належало до засадничих постулатів. Тим-то так важко Франкові було пристати на позиції Грушевського повністю. Тому в обстоюванні принципу імперсональності часто і вбачають його власну культурно-історичну концепцію [3].

Не дуже рахувалися із самооцінкою Франка: з теоретичних міркувань – Л.Білецький та, вочевидь, з ідеологічних – О.Дей. Один відніс його до історичної школи, інший прозоро натякнув на причетність до компаративістів. Звісно, відносячи цього вченого до історичної школи, Л.Білецький не мав на увазі лише тієї, яка склалася в Росії на основі дослідження билинного епосу й мало була відома за межами колишньої імперії. Та все ж серед її представників у його реєстрі значаться дослідники насамперед ліро-епічних жанрів М.Дашкевич, М.Халанський, П.Житецький і лише зрідка проскакують прізвиська тих, кого справді можна віднести до культурно-історичної. Серед них, поряд з І.Франком, М.Сумцов із дослідженням весільних та календарних обрядів та М.Возняк із концепцією літератури як відображення історичних подій, які переживає народ, загального характеру доби, ступеня народної культури, освіти та особливостей побуту народу. Тут і стає очевидним, що Л.Білецький дві наукові парадигми, пов'язані з історією, зводить в одну.

До Франка жоден з українських учених адептом культурно-історичної

школи себе не вважав. Першим, хто задекларував свою причетність до неї, був саме Франко. І то робив це поступово й дуже обережно. Лише через одинадцять років після виходу у Львові українською мовою Тенової “Філософії мистецтва” (“Філософія штуки”, 1883 рік) Іван Франко у своїй лекції “Етнологія та історія літератури” (1894 рік) звертає увагу на нову школу в розгляді історії літератури, яка “може бути окреслена назвою культурно-історичної”. Її особливість, з погляду Франка, у тому, що вона не ставить за мету опис літературних джерел, як бібліографічна, не займається емансипацією особистості, як біографічна, а звертає увагу на “духовне життя народу в усіх його верствах” [10, 277]. Головна відмінність послідовників цієї концепції, на його думку, у тому, що “історик літератури мусить бути істориком цивілізації свого народу і історію літератури повинен розглядати як частину, і то дуже значну, хоч і не єдину, історії цивілізації” [10, 278]. На думку вченого, традиція такого підходу до літературних явищ у нашій науці вже існує. Її Франко вбачає у фольклористиці. Свої симпатії до нового методу вчений виказує тим, що бібліографічний та біографічний методи – науково і морально застарілі, а ті, якими досі користувалася фольклористика – міфологічний та антропологічний, на його думку, виявили наукову неспроможність [10, 274–277, 279].

Якщо зважити, що на час виголошення доповіді були відомі вже й історична та міграційна теорії, то про їх творчий метод І.Франко чомусь не згадує ні слова. Проте хіба не свідчить наведена вище цитата про історика літератури як історика цивілізації свого народу про сповідування принципів історичної школи? Безумовно, що так. Далєбі, якщо звернути увагу на метод, до якого спрямовує Іван Франко: ця школа радить застосовувати “метод скоріше ретрогресивний, ніж апіорний, тобто дослідити передусім ті частини традиційної літератури, які відносяться

до епох менш віддалених, починаючи від найсвіжіших...” [10, 279–280]. Посування назад “від явищ ближчих до дальших, від певніших до менш певних”, в осягненні Франка, вимагає не забувати ні на мить, що “цивілізація є справою міжнародною, є продуктом діяльності всіх віків і багатьох народів, які в різний спосіб контактували між собою, а отже, продукти духовні є в значній мірі витвором цієї діяльності і відлунням цих взаємин” [10, 280].

Характеристика “основних задач” культурно-історичної школи І.Франком виявилася лаконічною й бездоганною з погляду наукового. Інша річ – наскільки він дотримувався її у своїх фольклористичних дослідженнях.

Варто звернути увагу на допустовий спосіб визначення назви культурно-історичної школи, до якого вдається Іван Франко. Вона може означати одне з двох: або ця назва ще не набула загального поширення в українській науці, або щось у ній не влаштувало самого Франка. З нашої точки зору, вірогідніший усе-таки другий варіант, адже себе вчений також вважає прихильником нового методу. Щоправда, його методологія істотно відрізняється від Тенової. Вона передбачає використання й надбань теорії запозичень. Унаслідок цього його науковий метод як варіант культурно-історичної школи постає як симбіоз історичної та міграційної. Такий принцип наукового аналізу відповідав якнайбільше потребам дослідження українського фольклору, що постійно перебував у процесі усіх як цивілізаційних, так і культурно-міграційних процесів. Тому важко було ще десь, крім України, знайти кращий ґрунт для його утвердження. Чи не з тих же причин тут настільки ж популярною була й міграційна теорія, яка за кількістю її прихильників могла конкурувати навіть із Німеччиною, де вона виникла? Вплив книжних джерел на українську усну традицію, крім І.Франка, вбачали М.Драгоманов, М.Свенцицький, К.Сосенко, В.Щурат, В.Гнатюк, О.Колесса.

Культурно-історична школа стала особливою проблемою в методології української фольклористики. Схоже, що з нею буде стикатися ще не одне покоління дослідників. Річ не лише в тому, що вітчизняні науковці досі так і не визначилися, від кого починати її історію – від І.Тена чи від М.Костомарова? А чи й узагалі від М.Максимовича? Серйознішою причиною її невизначеності стала спроба новочасних учених об'єднати самоідентифікацію М.Грушевського та І.Франка з класифікацією Л.Білецького, з урахуванням образного висловлювання М.Грушевського про маніфестацію її принципів ще М.Костомаровим. Зведення в одне ціле всіх названих постулатів призвело до не зовсім вдалої спроби синтезувати концептуальні підходи І.Тена з класифікацією Л.Білецького, доопрацьованою на свій лад, що практично призвело до підміни деяких понять. У загалом досить ґрунтовному з історико-методологічного погляду дослідженні Я.Гарасима читаємо, що “І.Франка Л.Білецький зараховує до історичної школи”, а далі автор дає власне уточнення: “тобто культурно-історичної” [3, 88]. Але не можна не зауважити, що Л.Білецький до тієї школи, куди й Франка, відносить і Йогана Гердера, і Георга Крайцера, і Якоба Грімма, і Готфріда Міллера, і Миколу Дашкевича та багатьох інших. Досить згадати, наскільки різними були як їхні погляди на фольклор, так і предмет самих досліджень. Водночас постає ще одне питання: чому серед представників історичної школи, якщо він мав на увазі саме культурно-історичну, на чому наполягає Я.Гарасим, не згадано І.Тена? З нашої точки зору, це можна пояснити лише двома обставинами: або він про нього не знав узагалі, або ж українських представників методу історико-культурної кореляції він уважав не його послідовниками, тобто до культурно-історичної школи взагалі не відносив. Друга причина може вважатися і наслідком першої.

І найголовніше: у теорії Л.Білецького під загал історичної школи підпадає все те, що відоме в українській науковій традиції під назвами міфологічної, культурно-історичної та історичної. Тим-то сама теорія з її еволюційним підходом до становлення історичної школи добра лише тоді, коли вона застосовується повністю. Розірвана по частинах, вона непридатна для сучасного наукового вжитку, бо, безперечно, відстала від загальноприйнятих наукових понять. Зрозуміло, що Я.Гарасим не міг віднести до культурно-історичної школи й міфологів, що було б цілком резонно з погляду існуючої класифікації, не міг так само знайти місце серед її представників і “чистим” історикам М.Дашкевичу, П.Житецькому, М.Халанському. Право на вступ до неї отримали лише романтики. Не принижуючи заслуг автора цієї вартісної монографії, з нашої точки зору, це помилка, яку слід виправити, щоб не породжувати ще більшої плутанини. На жаль, вона вже вкралася і в монографію М.Дмитренка.

Якщо виходити лише з маніфестації назви “культурно-історична школа”, з огляду на яку історія визначає зміст традиційної культури, то цей принцип дійсно присутній у концепції Гердера, де визначається критеріями народного духу й психосоціальних характеристик нації, детермінованих кліматичними чинниками. Відтак культурно-історичний детермінізм має місце в теорії романтичного критицизму. Якщо ж зважити ще й на те, що концепція цього явища, а заодно й школи в інтерпретації І.Тена вимагає позитивізму, тобто можливості перевірки отриманих результатів на конкретному матеріалі, то романтичні фантазії послідовників Гердера слабо в’яжуться з цими принципами. Тож уважати романтичну концепцію першою ланкою культурно-історичної школи означає повністю зігнорувати це позитивістичне начало. Зрештою, і сам основоположник культурно-історичного напрямку розглядав свою теорію як альтернативну романтичній.

А пригадаймо, з якою заповзятливістю критикував романтиків за їхні пошуки свого найвартіснішого національного духу М.Драгоманов, перейшовши від міграційної теорії на шлях культурно-історичного позитивізму. То чи можна ставити його в один ряд із романтиками як предтечами цього напрямку? Питання більш ніж риторичне.

Слабкою ланкою класифікації Л.Білецького є його надмірне прагнення до абсолютизації еволюціоністичних тенденцій у розвитку наукової думки. Унаслідок цього вона явно хибує з погляду історичного. Безумовно, що як із методологічного боку, так і з огляду на історичні рамки превалювання в науковій свідомості дослідників, теорія науково-романтичного критицизму має таке саме право на існування, як і міфологічна чи історична, хоч автор класифікації відносить усі три до історичної, тільки в різних її проявах. Кілька вагомих причин визначає неможливість об’єднання в одну школу романтиків та істориків. Деякі їхні невідповідності мають явно засадничий характер. Драгоманов, для прикладу, не сприймав поняття “дух народу”. Тим часом, за актуалізованими сучасною фольклористикою критеріями, його доводиться відносити до тієї самої культурно-історичної школи, що й романтиків, де “народний дух” серед критеріїв уважається першим і основним. Момент другий. Культурно-історична школа одним зі своїх компонентів мала історію. Під історією ж прийнято розуміти лише письмово засвідчені події. Таким чином, без поставленого І.Теном наріжним каменем позитивізму не має права на існування навіть назва цього методологічного напрямку. А хіба можуть уважатися історично виваженими й реконструкції романтиків, які заглядали в далекі доісторичні часи? А отже, і сама спроба введення романтичної концепції як складової цієї школи є хибною. Крім того, абсолютизація культурно-історичної школи і введення в її ряди українських фольклористів Максимовича,

Костомарова, Бодянського, Куліша збіднює саму історію української фольклористики, адже в усіх народів Європи до її появи існував романтичний напрямок, а в нас, виходить, його не було зовсім. За такою класифікацією і сам порівняльно-історичний (компаративістський) метод у нас, виходить, з’явився не “як у людей”: не задовго до появи історичного, а після нього. Тоді постає питання, як же тоді і М.Драгоманов, і І.Франко прийшли до культурно-історичної школи через компаративізм? Як бачимо, виходить велика плутанина. Щоб її уникнути надалі, треба дати право романтикам залишатися романтиками, а історикам істориками. До цього спонукає й суттєва різниця між одними й іншими в підході до фольклорного явища. Критерій “історичний момент”, який, відколи його запропонував І.Тен, є обов’язковим для культурно-історичної школи, передбачає право дослідника обсервувати явище в тих часових рамках, які визначені моментом його першої письмової фіксації. Це не дає змоги заглядати далі вглиб, як це роблять романтики. Інша справа, що українські представники цього напрямку, особливо М.Грушевський, не завжди дотримувались цього правила, відтак працювали поза рамками відведеного цієї теорією позитивістичного поля. Франко ж якраз був одним із небагатьох, хто цього дотримувався.

У позитивістичному погляді культурно-історичної школи грань між творами усної та писемної словесної творчості зникає. Адже в науковий обіг потрапляють лише ті фольклорні твори, які вже опубліковані. Їхній історичний атрибут – це момент їхньої публікації. У такому контексті наукового пошуку різниця між компаративізмом “теорії запозичень” та культурно-історичним підтекстом однойменної теорії надзвичайно мала й часто залежить лише від темпераменту автора, його бажання чи небажання поринути в море світових аналогій сюжетів і текстів. Та в інтерпретації І.Франка ці дві форми людської

культури мають істотну відмінність. Критерієм для їхньої диференціації служить ретельно опрацьована ним категорія персональності та імперсональності творчого начала. Фольклор, на думку вченого, – категорія імперсональна, тимчасом як література будується за індивідуальним, персональним принципом.

Спробуємо розібратися, якими ж методами і в річищі яких теорій народжувалися фольклористичні дослідження І.Франка.

Як справедливо зауважив Ф.Колесса, “Франко не полишив нам більших теоретичних праць, що давали б загальний погляд на напрямки фольклористичних дослідів в європейській науці, їх еволюцію, теоретичне обґрунтування й приспособлення до українського ґрунту” [9, 91].

Українська фольклористика кінця ХІХ – початку ХХ ст. мала більшою мірою прикладний, ніж теоретичний характер. Не випадково ж про деякі методологічні засади її представників дізнаємося з їх епістолярної спадщини та матеріалів університетських лекцій. І все ж про методологічні вподобання Франка-фольклориста можна дещо довідатися і з його праць. Основними в цьому напрямку можна вважати його статті “Дві школи в фольклористиці”, “Етнологія та історія літератури”, “Задачі і метод історії літератури”, “Метод і задача історії літератури”, “Найновіші напрямки в народознавстві”.

До появи статті “Дві школи в фольклористиці” (1901 рік) у нього не було й натяку на якісь інші методи, крім компаративістичного. Особливо яскраво це виявляється в його програмній статті “В справі збирання народних легенд”, де він спрямовує своїх записувачів на виявлення біблійних сюжетів та їх історичних рефлексій, тобто постає типовим апологетом міграційної школи” [512, 429]. Класично порівняльно-типологічним, тобто компаративістичним, методом, який загальноприйнято називати порівняльно-історичним, написана переважна більшість статей Франка до

1901 року. Класичним прикладом його застосування можна вважати статтю “Українська пісня в Сербії” (1899 рік).

Якщо інші ставали на шлях культурно-історичного позитивізму, перейшовши туди від романтизму, то І.Франко, як і його вчитель М.Драгоманов, протоптав до неї свою стежку від компаративізму як методу міграційної школи. У цьому, може, і найбільша оригінальність наукового методу і одного, і другого вченого. Згодом протоптаною ними науковою стежкою підуть К.Сосенко та І.Свенцицький. Загалом чим найбільше вирізнялася українська культурно-історична школа, то це неоднорідністю методологічних концепцій її представників. Як зазначає І.Денисюк: “І Франко, і Грушевський визнавали себе адептами культурно-історичної школи, хоч перший волів користуватися дедуктивним методом, а другий – індуктивним (у дослідженні фольклору). Обидва вчені критикували крайності компаративізму й водночас глибоко поважали історично-порівняльний метод вивчення і виявлення подібностей і запозичень, як і визначення національної специфіки усної української словесності” [6, 45]. Наскільки суттєво це “визначення національної специфіки” впливало на відхід Франка від “чистого” компаративізму, свідчать його фольклористичні праці.

Першим кроком до культурно-історичного детермінізму в рамках цієї школи була спроба Франка відшукати в мандрівних сюжетах хоч щось національне. Віховою на цьому шляху стала праця “Національний колорит у казках Боденського” (1903 рік). Саме вона, вочевидь, викликала найбільше обурень із боку М.Грушевського, який критикував І.Франка за відсутність міри в тому, що може бути запозичене, а що становить спільний культурний фонд різних народів.

Ті ж національні нововкраплення, тільки польські, шукає він і в зафіксованих у листах повісті про смерть козацького ватажка Северина Наливайка.

Походження легенди про смерть Наливайка, яка побутувала лише в писемних джерелах і не була відома в усному побутуванні, Франко небезпідставно вбачає в переробці старовинної повісті про Фаларіса [11, 379]. Стаття про це “Наливайко в мідянім биці” з’явилася друком 1906 року. Однак якесь паростки історично культурного позитивізму в ній уже помітні. Зокрема мотив кари Северина Наливайка він розцінює з-поміж інших версій і як можливий “витвір шляхетської фантазії, яка під враженням пізніших козацьких завірюх чимраз сердитіше малювала кінець першого її ініціатора”, не знаходячи достатнього задоволення лише від тої жорстокості, яку змалював у своїй повісті Фаларіс [11, 390].

Постає питання: до якого з методологічних напрямків відносити подібні дослідження? Адже національна специфіка суперечить теорії запозичень. До того ж у цьому присутній критерій “моменту” (історичного), хоч цілковито відсутній – “середовища” (природного) та, зрештою, і “раси” як сумарного вияву природно-кліматичних умов, як того вимагав у своїй концепції культурно-історичної школи І.Тен. Тож усе-таки й тут, вочевидь, є більше підстав вбачати “теорію запозичень”.

Міграційна теорія визначає хід Франкових думок і в його праці “До історії українського вертепу XVIII віку” (1906 рік). Ідея походження цього явища на західноукраїнських землях із традиційних лялькових вистав, які розігрувалися на Різдво в католицьких костелах, не залишає шансів для будь-якої іншої.

Про остаточні культурно-історичні пріоритети в методології Франка є всі підстави говорити з 1907 року. У праці “Студії над українськими піснями”, яка побачила в цей час світ у своїй найповнішій редакції, уміщено статті різних років написання, тому в ній ще достатньо й компаративізму. Тимчасом у статті “Як творилася слов’янська міфологія”, цій своєрідній рецензії на одну-єдину думку О.Веселовського з

приводу походження слов’янської колядки про створення світу двома голубами (1907 рік), Франко вже постає як зрілий адепт культурно-історичної школи. Він спростовує думку Драгоманова про богомільське походження колядки й необхідність розглядати її в одному ряду з аналогічними грецькими, болгарськими, румунськими піснями. Зачіпкою для виникнення сумніву про християнське коріння цієї колядки стала теза О.Веселовського про зв’язок присутнього в пісні образу кедрового дерева з образом дерева хрестового. Учений контраргументує тим, що «це дерево не має ніякого відношення до створіння світу, оскільки воно зображується не як початок, а як кінець цього творіння. Зрештою і вся ця пісня... зовсім не містить в собі нічого міфологічного або богомільського, а виникла з місцевих київських легенд, звісно, в стилі старовинних різдвяних пісень, в історичну епоху, “яку можна досить точно визначити”» [12, 429]. Автохтонне походження колядки вчений вбачає не лише в копії в ній місцевих фольклорних мотивів, а й у такому показовому серед них, як чудодійне покарання польського війська [12, 427].

На чому виріс цей культурно-історичний корелятивізм Франка, свідчить його думка, висловлена в статті “Дві школи в фольклористиці”. У ній він спирається на “міграційній теорії переймання та антропологічній теорії самозародження”: “Оце ті дві великі школи народознавства, що тепер панують, хоча у своїй спеціальній ділянці; уважаю їх за різні, суперечку між ними уважаю зайвою, навпаки: в певних випадках, напр., при досліджуванні весільних обрядів і пісень т.е. тісно зв’язаних з обрядами і обрядів, зв’язаних з піснями, комбінацію обох уважаю за необхідну” [9, 91].

Методологія культурно-історичної школи найпридатніша для аналізу пісенного матеріалу, особливо історичних пісень, тому найбільше використовувався Франком у його “Студіях над українськими піснями”, на які дослідники

цієї школи звертають увагу частіше. Та, крім того, вона не може бути не помічена і в інших його працях, зокрема рецензіях на пісенні збірки. В одній із таких під назвою “Козацькі часи в народній пісні з замітками В.Будзиновського” (1906 рік) Франко навіть акцентує увагу читача на своїй належності до цього методу. І тут він його витримує й на правду. Але й після 1906 року в тих статтях, де Франко головну увагу приділяє нововиявленим писемним джерелам, він далі залишається компаративістом (“Байка про вужа в домі”, “Притча про гадюку в домі”, “До історії коломийкового розміру”).

З культурно-історичного погляду написана й стаття “Найстарша українська пісня”(1907 рік). Уже на її початку І.Франко формулює основний принципового наукового пошуку: “І справді, – пише він, – всі відомі нам українські народні пісні можна з великою точністю віднести до тієї чи іншої історичної доби; найстарші з них сягають ще в пору старокнязівської Русі, тобто XI–XIV ст. Якщо в них навіть і не відтворені прямі історичні факти, то все змалювано влучними штрихами тодішнього родинного та громадського життя, торгівлі, військові походи, віче тощо. Біднішим з цього погляду є сусідній період, коли староруський устрій поступово був утиснутий в чужоземні шаблони і зазнав модифікації. І тільки з XVI ст. Розпочинається бурхливе відродження народного духу, яке виявилось не лише в ефектних козацьких війнах, але й у небувалому розмаху поетичної творчості” [12, 216].

Оригінальне українське походження І.Франко здебільшого обмежував лише пісенними творами. Пісня про Стефана-воеводу з її яскравими рисами покутсько-гуцульського діалекту, проте, на думку Франка, виказує лише можливе місце її виникнення. За прозою ж він узагалі не залишає такого права, за що був гостро критикований Грушевським. Хоч і досить тактовно вчений докоряв Франкові за деякі необачні висловлю-

вання про те, що казки “майже всі замандрували до нас... з Азії та Єгипту”, новели “в переважній часті міжнародне добро”, в “оповіданнях міфічних для питомої праслов’янської чи праруської дохристиянської міфології знайдеться дуже небагато матеріалу” [4, 351].

Зрештою вчений і сам дійшов висновку, що національна традиція визначає зміст навіть “привізного” матеріалу. Залежно від естетичних уподобань нації він також зазнає обробки та набуває національного колориту.

У більшості своїх статей зі “Студій над українськими піснями” Франко не обходиться й без філологічного методу. Текстологічний аналіз пісні з подальшою проекцією на її гіпотетичне походження був улюбленою справою вченого. Дуже рідко представлена в доробку фольклориста антропологічна школа, яку з 1901 року він визнав як таку, що вичерпала свої можливості. Та й до того вдавався до її методу рідко.

Як видно навіть зі стислого огляду основних фольклористичних методів Франка, у його творчому арсеналі їх була ціла низка. Улюбленим був усе-таки компаративістичний, який хоча б частково присутній у більшості фольклористичних праць. Однак звести методологію вченого лише до компаративістики було б не меншою помилкою, ніж не помічати її в тих працях, яких він до неї не відносить. Найчастіше метод його дослідів детермінує матеріал, який покладено в їх основу. На українському ґрунті це було типовим. Жоден з українських фольклористів другої половини XIX ст. не зосереджувався на якомусь одному з методів. Його диктували насамперед матеріал та усталена традиція його дослідження. До епічних творів найчастіше застосовували практику міграційної школи, до календарно-обрядового фольклору – міфологічної, до пісенної лірики – романтичної чи культурно-історичної шкіл. Не був унікальним у цій ситуації й І.Франко. Як справедливо зауважує М.Ільницький, оскільки концепції тієї чи іншої шкіл потрап-

ляли в Україну із Західної Європи з деяким запізненням, то вони виявлялися не в чистому вигляді, а “в переплетінні елементів різних шкіл” [7, 18]. Прикладом такого комплексного застосування набутків європейської науки можна вважати й фольклористичну діяльність Івана Франка.

Часто критикуючи в останній період своєї наукової діяльності крайнощі, які виходили з-під пера компаративістів та представників антропологічної школи, Франко не відкидав того раціонального, що мала кожна з них. За особистим внеском у розв’язання методологічних питань Франко поступається не лише Драгоманову, Грушевському, а й Костомарову, але за кількістю конкретно розв’язаних завдань щодо наукової атрибутизації фольклорних текстів перевершує їх.

1. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики [Текст] / Л.Білецький. – К., 1998.
2. Волинський П. Методи літературознавчого дослідження у працях І.Франка [Текст] / П.Волинський // З творчого доробку: Вибрані статті. – К., 1973. – С.230–254.
3. Гарасим Я. Культурно-історична школа в українській фольклористиці [Текст] / Я.Гарасим. – Львів, 1999. – С.89.
4. Грушевський М. Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. [Текст] / М.Грушевський. – К., 1993. – Т.1. – С.351.
5. Дей О. Іван Франко – дослідник народнопісенної творчості [Текст] / О.Дей. – К., 1969.
6. Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці [Текст] / І.Денисюк. – Львів, 2005. – Т.3 : Фольклористичні дослідження. – С.12–13.
7. Ільницький М. Леонід Білецький – історик українського літературознавства [Текст] / М.Ільницький // Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики. – К., 1998. – С.18.
8. Колесса О. Головні напрямки й методи в розвідках українського фольклору [Текст] / О.Колесса. – Прага, 1927.
9. Колесса Ф. Іван Франко [Текст] / Ф.Колесса // Дзвін. – 2006. – Ч.8. – С.91.
10. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І.Франко. – Т.29. – С.277.
11. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І.Франко. – Т.36. – С.379.
12. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І.Франко. – Т.37. – С.429.

Мистецтво і народна культура

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У ДРУКОВАНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Сто років у житті мови. Багато це чи мало? Для поповнення лексичного складу – багато, бо за такий час чимало реалій у житті людини відмирає, чимало народжується нових. А завдання мови – дати цим реаліям назву, таку, щоб прижилася, щоб увійшла в основний лексикон мови, щоб її внутрішня структура і зовнішня форма не суперечили основним законам мови. Що ж стосується фонетичної та граматичної систем, то вони живуть століттями, не зазнаючи серйозних, суттєвих змін. Усе це ми змогли б підтвердити, проаналізувавши мову книги П.Шекерика-Доникова “Дідо Иванчік”, написаної ще в 30-х роках ХХ ст., тобто майже вісімдесят років тому. Для нас вона цінна з багатьох поглядів, але в першу чергу тим, що мова автора книги ще не зазнала суттєвого впливу ні тогочасної української літературної мови, ні російської мови, яка наклала свій відчутний відбиток на мовлення сучасних українців у всіх регіонах України.

Книга “Дідо Иванчік” написана уродженцем глибокої Гуцульщини – села Голови Жаб’ївського, нині Верховинського району Івано-Франківської області, “чистим” гуцульським діалектом. Автор книги Петро Шекерик-Доників талановито описав гуцульський побут, матеріальну та духовну культуру гуцулів, народні звичаї, вірування тощо, але основне – в усій первозданній красі відтворив місцеву говірку, її лексичні, фонетичні та граматичні особливості, наскільки це можливо було передати на письмі.

Авторові роману судилася важка доля. Він був репресований радянською владою (“першими совітами”) в 1940 році, загнаний до Сибіру, де й пропали його сліди, як сотень інших відомих і менш відомих українців. Книгу ж його зберегли дружина та дочка, рукопис

понад шістьдесят років пролежав закопаним у землі, і все ж він діждався кращих часів, коли міг бути опублікований.

Петро Шекерик-Доників був надзвичайно талановитою людиною, його високо цінував видатний польський письменник та етнограф Станіслав Вінценз. Він володів даром слова, умів використати й застосувати незліченні мовні скарби, які залягали в народному мовленні гуцулів, рідкісну, – нині вже багатьом подекуди незрозумілу лексику, фразеологію, широку синоніміку, різноманітні художні засоби тощо. Наприклад, *собака* в нього має синоніми *пужла, пирга, кутюга, гайда, пес, песе*. Багатство мови автора спостерігається й у багатьох інших випадках – описах природи, побутових сцен, буднів, звичаїв і вірувань гуцулів тощо. Але для того, щоб оцінити й репрезентувати належно мову цього шедевра, необхідне ґрунтовне, фундаментальне монографічне дослідження.

Як зазначалося, передати на письмі тонкощі вимови нелегко. Для цього існує спеціальна система фонетичного письма (транскрипція) з великою кількістю умовних знаків, які не можуть бути застосовані у звичайному друці. І все ж орфографія письменника дає можливість відтворити рідну йому гуцульську (жаб’ївську) говірку. Можемо констатувати, що всі основні фонетичні риси гуцульського діалекту тут мають місце і яскраво виписані.

Перш за все необхідно підкреслити таку визначальну власне гуцульську рису, яка не має повторень у жодній говірці південно-західного українського наріччя, як зміна праслов’янської голосної фонемі заднього ряду [a] на [e] після [j], наприклад: *ae!* – ая! (стверджувальна частка, тобто *так*), *дерев’єний* – дерев’яний, *сблінка* – яблунька, *єворовий* –

яворовий, ек – як, ема – яма, ермо – ярмо, есний – ясний, ешерка – ящірка, нієка – ніяка, смілиси – сміялися, з'єв'єлоси – з'являлося, стоєла – стояла, схоп'єтисси – схоплюватися, флоєра – флюєра та інші. Такий самий рефлекс має після [j] і праслов'янська фонема [e]: *jēzукъ – език – язик, *vєzати – в'єзати, прив'єзати – в'язати, прив'язати. Майже в усіх наведених словах фонема [e] після [j] перебуває під наголосом і вимовляється, хоч на письмі це не відображено, як [e] з наближенням до [и]: [jē^uма], [смійē^uлиси], [jē^uш'єрка] тощо. Очевидно, що в той час, як і тепер, у ненаголошеній позиції рефлекс колишніх фонем [a] та [e] вимовлялися як [и] з наближенням до [і] або таки як [і]: [jūⁱворовий], [привийⁱзати], [jūⁱрмб], [покайін'є^u] – яворовий, прив'язати, ярмо, покаєння. Правда, у текстах майже всюди за аналогією написано є, крім слова *покаїне*.

Аналогічно змінилася праслов'янська фонема [a] після інших м'яких приголосних: білевий, втети, заповнев, змінети, молодєк, греди, молодєцьок, повхторели – повторювали, похмурєвси – нахмурювався, уклек < уклекнути, усекі, хрестенин (у літературних відповідниках – усюди я замість є – білявий, втяти і т. д.). Така ж зміна послідовно відбулася й після шиплячих: жель, желісно, желувати, жєба, чєс, клєнчєти (стояти на колінах), шєпка, лишєти, лєжєти, тришєсєв – літературні форми жаль, час, жаба, шапка, лишати, лежати, тріщав тощо.

Ще ширше відображена фонема [e] (звичайно, з наближенням до [и]) на місці праслов'янського [e], причому як після м'яких приголосних, так і після шиплячих, які, до речі, також м'які: дєкувати, досєгаємо, заклетий, кісє, клєла, колєдники, потєтко, рєд, свєто, сімдєсєтка, тєгати, тєжшє, тєшко, тємити, почєток, зачєли, жєти. У ненаголошеній позиції тут вимовляється скоріше [і], ніж [e] (*досігайте, колідники, почіток* тощо), але на письмі, у

книзі це не відбито. Зазначимо, що приголосні перед рефлексом колишнього носового [e] послідовно зберегли м'якість, причому це характерно для всіх українських говорів, у тому числі й для літературної мови. Однак лексема *князь*, покутське [кн'из'] тут має форму *книзь* із твердим попереднім приголосним: “*Єк ків одітий у луб, то книзь будет богатий. Єк голій, то й книзь будет бідний. Єк ків правий, то будет книзь файний, а ек будет ків кривий, то книзь будет поганий, охаблений*” [1, 61]. (Якщо кіл (у плоті) не обкорований, то й наречений буде багатий. Якщо голій, то й наречений буде бідний. Якщо кіл прямий, то молодий буде гарний, а якщо кривий, то й наречений буде поганий, негарний).

Важливою і красномовною рисою жаб'ївської говірки, яка збереглася й донині, є вживання на місці етимологічного [o] в закритому складі, тобто на місці сучасного літературного [і] після губних, фонем [и]. Тут відбулася акомодация твердої губної фонемі і голосної фонемі [і], тобто фонема [і] змущена була під впливом твердого губного змінитися на [и]: *вид* – від, *виконце* – віконце, *говиркий* – говіркий, *бирше* – більше, *вин* – він, *бигме* – бігме, *пизнав* – пізнав, *видсипав* – відсипав, *відлив*, *відвернути* – відвернути, *вивці* – вівці, *писна* страва – пісна, *пишов* – пішов, *витак* – відтак та інші. Подекуди це явище поширене на ті випадки, коли [і] походить із колишнього **ѣ** (ятя): *зацвило, обицєвси*. Зустрічається [и] й після інших твердих приголосних на місці очікуваного [і]: *добраничъ, зигнав, злісно* – добраніч, зігнав, злісно, *на середнім, на черленім, в усім* – на середнім, черленім, в усім. Можна зустріти й префікс *від* (*відразу*) [1, 322], але це, очевидно, помилка упорядників книжки або самовільне втручання комп'ютера.

У книзі “Дідо Іванчік” широко репрезентована така визначальна риса гуцульського говору, як м'якість шиплячих приголосних. Ця м'якість переда-

на написанням після шиплячих літер і, я, ю, є, ь, наприклад: *печіра, невеличка, чьортови, первовічєне, смєрєчє* – смєріччя, *чьо* – чого, *кичєра, викручєвєси, шумнючєв річєков, чєс* – час, *плачь, чьорний, чістє, учіти* – учити, *нічь, нічь, колачь, припічьок, добраничъ, молодєцьок* – молодий чоловік, *дівчєта, мовчєки, чюжсий, шє* – ще, *ишє* – іще, *нашя, лишєласи, свєршєок, шєпка, лєжєсєв, дрижєсєв, жєль, жєлісно, жєлувати, Божя, бжєולי* тощо. М'яка вимова шиплячих збереглася й досі.

У говірці, якою користувався автор книги “Дідо Іванчік”, відсутні звукосполучення [шч], [жч], які утворилися в українській мові внаслідок дисиміляції [шш], [жш]. Тут така дисиміляція не відбулася, і це видно на прикладах: *шє* – ще, *відпушишєне* – відпущення, *тєжшє* – тяжче, *єшєрка* – ящірка, *шєрбі* (зуби) – щербаті, *шірий* – щирий, *шірє* – щиро, *шєстє* – щастя, *мушишєнин* (одн.), *мушишєне* (мн.) – мужчини (*Мушишєне здохли крисані з головий, а чєлідь низко клонила їх, побожно ирстєчєси* [1, 46]), *тришєсєв* – тріщав, *милішєші* – миліші, *блишє* (*Дай Божє й вам шєстє та здоровя й многа літ. Та будьтє лєсєкєви у хату. Прошу блишє заходити* [1, 84]), *изнишєшити* – знищити, *иришєний* – хрещений, *дворишє* – дворища (род. відм.), *пушиший* – “пуций” (пустіший), *крашиший* – краций, *шира* – щира, *бєшишєсть* – безчєстє, *дожь* – дощ та ін.

У гуцульських говірках послідовно витриманий закономірний перехід давньоукраїнського [і] в [и], причому не тільки в середині, але й на початку слова. Приклади з книги: *Іванчік, ити, игравєси, ишов, иноді, инчий, инде, инкюз, ишє, игла, ичь* (род. відм. мн. іменника *очі* – очей). У тексті: *Раз ти кажє, тїя ми з перед ичь, бо зараз перєрєв тє, єк жєбу* [1, 30]. Перед сонорними виникає приставне [и] (у літературній мові – приставне [і]): *иртом* – ротом, *иришєний* – хрещений, *ирчи* – ректи, яке виконєє ще й євфонічну функцію – розділяє збіг приголосних, полегшуючи вимову. Таку

саму функцію виконєє [и] в прийменниках-префіксах *ид, из: изкупив, изсипав, ид'мині, ид'собі: Мині видєразу вєлькєло на души, бо на Ріжєу вихопивєси дідє Иванчік тай, сміючєси, побіг боршє ид'мині* [1, 11].

У гуцульських говірках виразніше, ніж у літературній мові, відчується змішування ненаголошених [e] та [и], і це яскраво демонструється в романі “Дідо Іванчік”. Так, частка чи префікс не тут послідовно передається як *ни*: *ни хотів, ни знаю, нигамирно, нираз, нидєлєко, низадовго, нивістєка, нимитий* (*А за ними иззадєу низав, завірючєси на мєнє поганє охаблєним, нимитим, зарослим лицєм...градовий царь* [1, 41]), так само через *и* передається фонема [e] в прийменнику *мижєси*, займеннику *мині* (дав. відм.) та ін., затє перед сонорним [р] всюди подається *є*: *пєзєрати, збєраєст, вивбєраний, спєрєло, утєрав, умєрати*. Фонема [e] виступєє також в іменниках *Хрєстєс, хрєстєнин*, очевидно, під впливом іменника *хрєст* (*В тот раз привиділоєси Иванчіковє, шо Хрєстєс так лєсєкєво усміхнєвєси д'нєму, шо аж йго тот усміх засєкєбитєв у н'єтєх* [1, 300]). Цікаво, що після задньєязикового [х] на місці фонемі [и] незалежно від місця наголєсу виступєє послідовно *є*: *хєтєро, изхєлєний, трєхє, мураєс, порєхє*: *..була пасєкєудна дєрєга. Каміне, грузи та прємієси, а в посуху порєхє* [1, 9].

Гуцульський говір як один із найархаїчніших українських говорів зберігєє м'яку фонєму [p'] у кінці слів та в кінці складів: *царь, нєхарь, зірь* (род. відм. мн. від *зоря*), *горьшики, гирький, вєрх* тощо: *Зєстрєхє я лєлів єк лист на трєпєті...Прикривєвєси лїжєником, у маціцький климачьок корчєвєси, єк слимбєуш у скарєлушє. Однакє нічьє ми ни помагалє, бо та нєхарь уєя ишє гиршє ми сємантєла* [1, 41]; *Писаний Камінь запєлав золотєм.. Здавалєси, шо цілий вєрх горів у золотій половєні* [1, 45].

У книзі “Дідо Іванчік” зафіксована така риса гуцульської фонетики, як

сплутування свистячих та шиплячих приголосних. Якщо частка *чи* вживається у варіанті *ци* майже в усіх західних говорах і засвідчена навіть у творах галицьких письменників, то цілий ряд інших слів, у яких є відхилення від сучасних літературних норм, зустрічається тільки в гуцульських говірках. У багатьох випадках це можна пояснити дистактною асиміляцією за способом творення (за звуковим вираженням), коли шиплячий [ш] впливає на свистячий [с], наприклад, у неозначеному займеннику *шош* – щось, в іменнику *шушениця* – сушениця, прикметнику *нашушний* – насущний (хліб), у дієслові *зашушивси* – засушився. У дієслові *мотлосилиси* (мотлопилися), навпаки, свистячий із постфікса *си* вплинув на попереднє [ш] і змінив його на [с]. Очевидно, також дистактною асиміляцією треба пояснювати появу [с] в слові *серсть* – шерсть (*Олексій...ни квативси, помаленьку примов'єв та позивав над серстьов коров тай над свойов паличков* [1, 162]). Немає задовільних пояснень взаємним замінам *с/ш* в словах *шнідав* – снідав, *снур* – шнур, *вискірелиси* – вишкірялися, *поцтиві* (дівчєта). У слові *запіцьок* (запічок) можна вважати польський вплив (пол. *pięc* – піч), оскільки паралельно вживається лексема *опецок* (на Покутті – *опіцок*).

У книзі відображена фонетична риса, яка властива не тільки гуцульському, але й покутському говорові – уживання суфіксів *-ск, -зк, -цк* з твердим свистячим: *низко, трацка пила, людска худібка, панским коровам, старовіцкый, кінцков: До потока Гранчіного мож було ити до діда кінцков дорогов понад річьков...* [1, 9]. В інших місцях цей прикметник виступає із суфіксом *-ск*: *Поклав пид стів ціле кінске сідло й ерем вид волів та сокиру й серп, заткнений у ечмінний сніп* [1, 65]. Так само твердий свистячий виступає в кінці слів у займенниках чи прислівниках, і ця риса також сягає поза межі гуцульського говору: *кудас, икас, икос, (варіант йкос),*

икийс, йкийс, чьогос, цес, дес тощо: *...дідо ни спит на печі, бо перевертавси з боку на бік. Чьогос снітувавси* [1, 40].

П.Шекерик-Доників зафіксував таке явище, як ствердіння кінцевого [л], причому не тільки в колишніх активних дієприкметниках, але і в іменниках, чого немає в літературній мові: *орев* – орел, *вугов* – вугол (кут), *ків* – кіл, *стів* – стіл, *причівку* – причілку (род. відм.), *світівка* – світилка, *вів* – віл: *Чьоловік гарует на світі ціле жите, ек вів у ермі* [1, 44].

Гуцульський та покутський говори об'єднуються такою фонетичною рисою, як ствердіння свистячої глухої африкати [ц] в кінці слова (*столец, конец, каганец*: *Каганец з ладаном поклав пид стів, аби цілий вечер обкурював хату* [1, 65]), однак по-різному в цих говорах вимовляється вона в іменниках жіночого роду типу *молодиця, вулиця*. У Шекерика-Доникова, як і в цілому в гуцульському говорі, ці іменники в наз. відм. мають саме такі форми (*молодиця, вулиця*), тобто збігаються з літературними, але в непрямих відмінках відбувається ствердіння [ц]: *падурицу, дурницу, свету земницу, вибірицу, гудзицу, на лавици, займенник цу* та ін.: *Шіре цулюючи Божу Матір – свету земницу, били поклони до схід сонця* [1, 46]; *..уни обоє мало на-смерть си не вибили, й то через дурни-цу* [1, 33]. Аналогічно веде себе щільний свистячий [с]: *Біньо, високий муш-шінин.. трохе дурнековатий, а так по-воли ходив, ек вів.. Усу роботу робив, так ек будь-котрий хрестенин* [1, 127]. На Покутті іменники типу *дурниця* в наз. відм. мають закінчення *-і* (*дурниці*), а в непрямих зберігають м'якість африкати [ц']: род., дав., місц. – *дурниці*, знах. – *дурницю*.

У книзі зафіксовані такі фонетичні явища гуцульського мовлення, як випадіння епентетичного [л'] (*з'єв'єлоси, люб'ю, видив'ювалиси* – з'являлося, люблю, видивлялися); як поява на місці цього [л'] носового м'якого [л'] (*змнек* – зм'як, *вимня, земню, земня, земницю,*

ломнет – ломлять – “Через таких людей, ек тейі дєдє, шо ломнет старовіцку віру, стаєт людем шораз то тежше жити на світі” [1, 14]); як асиміляція сполучень [т'с] (*дивитци* – дивиться, *боїтци* – боїться), [чц] (*драноци* – дра-ночці – *Дідо у вилатаній драноци, оперезаний в широкий ремінь на н'єть прежок* [1, 25]), дисиміляція [чн] (*молошна каша* – молочна), як відсутність дисиміляції [чн] (*инчий, менчий*), як асиміляція голосних [о-у] (*пукуту* – покуту, *гугуєт, гудували, – Газда си дивит, собі карбуєт, на свою жінку бучьок гугуєт* [1, 82]; *Уни гудували котів пирогами.. аби знати, котрі дівки віддадутси, а котрі зведутси* [1, 79]), як усічення слів, особливо займенників (*цей* < *цієй*, *тої* < *тієй*, *те* < *тебе*, *ми* < *мені*, *ти* < *тобі*, *чьо* < *чього*, *нічьо* < *нічього*, *мне* < *мене*, *на ню* < *на неї*, *попри ні* < *попри них*, *мому* < *моєму*), як усічення (апокопа) голосного [о] в прийменнику *до* – *д'*, *ид*': *ид'собі, д'хаті, ид'міні* (*..тай потєг руков за полу сорочки Довгого д'собі на постіль* [1, 365]); *Але ек ишов [Иванчік] д'столови з тов горівков, то клав її оперед дідика з таким страхом, шо аж зубами клєнцкотів* [1, 178].

Західним українським говорами, у тому числі й гуцульському, властива така фонетична риса, як випадіння голосного [о] в особовому займеннику *вона, воно, вони*, у результаті чого ці лексеми приймають форми *вна, вно, вни* [ўна], [ўно], [ўни]. Часто на місці нескладового [ў] виступає [у] звичайне, тобто повного творення: *уна, уно, уни: Уна [зозуля] куєт уночі на великий мір між народом або на йкєс инче нешєстє* [1, 114].

У гуцульському та покутському говорах можна зустріти унікальний випадок прогресивної асиміляції за м'якістю, причому асиміляції піддається твердий задньоязиковий, що в літературній мові неможливо. Так, у селі Великий Ключів уживаються форми *донька, молонькьо* [дон'к'а], [молон'к'о]. У романі “Дідо Иванчік” пом'якшене [к'] передане на письмі літерами *ть*: *дідьтьо*

‘дідько’ (*Танцівники в данцях на всій рот викрикували: “Гий мо-о-о! Русь, ве-сіле! Дідьтьо бабу виддає!”* [1, 226]).

П.Шекерик-Доників не мав високої освіти, він не вносив коректив у народне мовлення, а відтворював його так, як чув від своїх батьків та односельців. Тому тут годі шукати якихось закономірностей у вживанні тих чи інших фонетичних та граматичних форм. У зв'язку із цим можна спостерігати різнобію у передачі фонетичного оформлення слів. Отож, в автора часто відсутня послідовність у передачі звуків у тих чи інших словах. Так, слідує загальній закономірності, він в основному передає рефлекс етимологічного [о] після губного через *и*. Це стосується й особового займенника на позначення третьої особи чоловічого роду *він*, який він лише зрідка подає як *вин*, а в більшості випадків через *і* – *він*. Плутаються ці літери і в прикметнику *бірший* чи відповідному прислівнику: *Перед тим, ек мав дідо лєчі спати, казав, шо завтрішне свето Уведение є найбиршим светом...* [1, 59]; *Тої зими Иванчік уже бірше ни ходив полонинами на стрілецтво* [1, 205]. Не виключено, що літера *і* вставлена упорядниками книжки, які готували її до друку. Можливо, чисто механічно при друці (можливо, це зробив комп'ютер) літеру *р* в цьому слові було замінено на *л* – *більше*: “... я ни маю коли договорювати *більше* з тобов, хоть и до рано стороній там пид стінов” [1, 413].

По-різному передано в книзі лексеми *кріс* і *крєс, кресик, вечер* і *вечир* (*Казав, шо в живний четвер у вечир на страстах, то вара Божє спати* [1, 323]), *поратунок* і *ретунок* (*..хоть низа-довго вже мав [Иванчік] змінєти й вісімдєсетку, то йиму нічьо ни значіло – одним бігом біг ми на поратунок* [1, 11]; *Я був напнув твєвту крикнути на всу хату, аби усіх скорнєти міні на рє-тунок* [1, 41]), *тепер* і *тіпер* (*Тай нас тіпер хотєт вороги изгладити из лиця земні. Але докєв ми си будєм свого дер-*

жетти, то дотів уни нас ни забізуют из-нишиштити [1, 86]).

Незважаючи на те, що фонема [p] у говірці може бути м'якою, на місці етимологічного [o], як і після губних, у книзі виступає після неї переважно [и]: *Риздво, дорижсечька, стримкі, воритця, криз (шпару)*, хоч може бути й [і] – *скрізь, гріб, хорім* (род. відм. мн. іменника *хороми*) та ін. Інколи й на місці колишнього **ѣ** (ятя) може бути [и]: *дирка, дирочька, диравий*, так само [и] виступає в префіксі *ди < до (диздати)*, може вживатися після [д] і в інших позиціях (*дідив син – дідів*), але на місці українського очікуваного [и] < [і] засвідчено [і]: *дівитиси, подівитиси* (Уно [Сонечько] *видвертаєт своє лице вид грішних людий. Ни хочет так дівитиси на світ, ек дівилоси у давнині*) [1, 14].

Можна навести й інші приклади, в яких немає збігу тих чи інших голосних із голосними сучасних українських відповідників: *цулувало – цілувало, делеко – далеко, примивник – той, хто примовляє, слизи – сльози, скобитали – скоботали, пидристки – підростки, дияментовий – діамантовий, Госпидку – Господ(онь)ку тощо. Ось деякі підтвердження з тексту: А молодецьки-пидристки мислили, де би то си файно тих светків мож було набути [1, 76]; На траві лежєла велика студена роса. Шіпала студіньов мої босі ноги. Морозом скобитала. Кеткуваласи з моїх босих ніг... [1, 45]; Вітер гуляв та кочевси, филюючі буйними травами.. Стресав из трав слизи ранішної роси на земню. Здував и сушив срібний піт з лица земні [1, 45].*

У гуцульському говорі майже не вживається йотована фонема [a]. Вона переходить зазвичай у йотоване [e], про що вже йшлося (*єсний, єма*). Але можуть бути й інші рефлексії – *и, й*: *икос – якось, икийс – якийсь, икіс – якісь, йкос – якось, йкес – якесь: Ікіс бутини си отворєют, тай уся мушшіннота йдет у ліси на роботу [1, 312]; Баба зачєла си до бійки рвати. Лєдвѣ її вуйко Лєсьо йкос уговкав, так си камузила на діда*

[1, 37]. У сусідньому покутському говорі сполучення [ja] на початку слова чи складу можливе (*яма, ясний, яблінка*), але категорично неможливе [ʼa] після м'якого чи пом'якшеного приголосного, пор. покутські форми з літературними: *молодиці – молодиця, таздині – таздиня, коньї – коня, кольидка – колядка, пальціма або пальцьїма – пальцями, сєрці – серця, зяяці – зайця, хлопці – хлопця, царьї – царя і под. У гуцульському говорі іменники жін. роду (I відміна) в наз. відм., іменники чол. та сер. роду (II відміна) в род. відм., як і в літературній мові, мають закінчення -я: *таздиня, стариня, Біня* (власна назва *Біньо*), *серця, місця, хлопця, царя, моря* (*Хоть жила Иванчікова стариня на гірших грунтах, ек живє він післідь неї, то однако в них бідно си дієло на таздівстві* [1, 133]). Очевидно, з недогляду упорядників рукопису в текст вкрався й інші, невластиві гуцульським говіркам форми, що збігаються з літературними: *гостям* [1, 93], *челядков* (<челядь), *колядков* [1, 83], *пальцями* [1, 11], *таздинями* [1, 76]. Можливо, що це авторські форми, навіяні бойківськими говірками, де ці форми вживаються ширше, або галицькими друкованими джерелами, які виходили в той час.*

З фонетичних особливостей гуцульської говірки, переданих письменником у романі “Дідо Иванчік”, привертає до себе увагу факт відсутності в дієслівних формах африкати [дж], утвореної ще в давньоукраїнській мові із сполучення [d+j]. Тут вона зазнала спрощення, у результаті якого залишився тільки фрикативний [ж]: *порожений, осажена, прилагожений, залагожєв, пидлагожєв* (*Залагожєв опередь Благовішінєм у вечір манну у своїх коровок тай си пидлагожєв до видбираня манни у чужєї худібки* [1, 111]). Що ж до майже одностайного ствердження дослідниками про те, що в гуцульському говорі м'які [дʼ], [тʼ] передаються як м'які задньоязикові [rʼ], [kʼ], то зазначимо, що вони не завжди мають рацію,

оскільки така вимова характерна, поперше, не тільки гуцульському говорі, а по-друге, не всім мовцям. Нам відомі люди з науковими ступенями, які народилися далеко від Гуцульщини, але вимовляють “*бугʼласка*” замість “*будь ласка*” і под. У той же час у книзі таких фактів зафіксовано дуже мало. Можна припустити, що сам автор не вимовляв у такій позиції м'яких задньоязикових, інакше це було б обов'язково відображено, як багато інших рис. Принаймні нами виявлені лише іменник *кімне* – тім'я та дієслово *скигатиси* – стягатися: *Изсипав [дідо] видгашеної ватри собі на кімне. Обмивавси вид усеґо лихого діла, поганого чєсу. Усеґої нехари* [1, 30]; *А баба ни перєставала класти гостий за стів їсти, шїре їх припрошуючі: “Ануко досєґайте. Будьте ласкави, харчуйте. Ни скиґайтеси, діждалибєсте”* [1, 91]. На нашу думку, у мовленні автора взагалі переважали передньоязикові, бо навіть там, де мав бути [кʼ], автор пише ть: *дідьтьо – дідько, тєватиси – киватися* (кивнути), *потєвуючі – покивуючі* (*Вуйна штрикла на постіль у кут мижи задними стїнами. Лиш вуйко нікуди не тєвавси из місця* [1, 39]; *Обвївав йїґо лєґєнький захїдний вїтрец, шо валєвси попри саму земню коло нїґ та дражнєвси у саду листом на деревах, дрїбно потєвуючі* [1, 23]).

Можна навести такі фонетичні риси, як випадіння інтєрвокального йота і стягнення голосних – *мат < маєт* (має): *А з осєни, докїв си гудует погодївнї свинї, то таздиня маєт великий устанчє. Ни мат припочївку* [1, 102]; нефонетична зміна секундарного [o] на [i] (*тївк бурїшкѣ – товк картоплѣ* [1, 102]; ствердіння [т] у формі оруд. відм. *дїтми*, його пом'якшення в іменнику *дрїть*, у зв'язку із чим цей іменник належить до жін. роду; закономірне ствердіння приголосного в прикметникових основах перед [и] з колишнього [i] (*сєредний, Великодний, крайний*), ствердіння приголосних перед [e] і збереження цього [e] (*цєґо, у неґо, сєрбати*), зміна

ненаголошеного [o] на [и] у непрямих відмінках займенника *він – йїґс, йїґму*, відсутність субституції фрикативного [ф] (*фіст*), втрата одного або кількох кінцевих звуків (апокопа) – *не мож* (можна), *єк хоч* (хочєш), *нїчьо* (нічього), *коло дєвр* (дєврєй): *Рано на Видоршї, ек идєт нїп воду свєтити на Ардан, то дївки засїдїють йїґо у цєркві коло дєвр* [1, 96] та ін. Складні фонетичні процеси відбулися в дієслові *ирстити*, що означає ‘хрестити’. Очевидно, тут під впливом сонорного [p] відбулося озвучення глухого фрикативного [x] (регресивна асиміляція), а потім його втрата. З метою уникнення збігу приголосних (якщо попереднє слово закінчувалося на приголосний) відбулася метатеза звуків [p↔e], голосний [e] в ненаголошеній позиції перейшов в [и] – *хрестити >грєстити >рєстити >єрстити >ирстити*, наприклад: *Одни си смїєли, а другї жєлували, шо здурїв* [дідок], *трєтї ирстїлиси* [1, 176]. Пройшла метатеза також у слові *ирчи < рєчи* (говорити).

Гуцульський говір відзначається ще цілим рядом фонетичних особливостей, які, на жаль, не можна було відтворити в книжці. Тільки в усному мовленні можна почути специфічне гуцульське пом'якшення передньоязикових *д, т, н* перед голосними переднього ряду [e] та [и] < [i] (*д'ит'їна, д'єс, т'єплїй, т'їхонько, н'ївїстка*), тільки в усному мовленні можна вловити наближення [и] до [i] в інфінітивному суфіксі *ти* (*робити', ходити', їсти'*, асиміляцію приголосних за м'якістю (*с'в'є'то, с'в'їтло, с'м'їїє'лиси*), наближення [e] до [и] і навпаки, асиміляцію сполучення [дн] (*сп'їнниця, б'їнний*) тощо, але й те, що передано графічно, є яскравим свідченням самотності й оригінальності фонетики, яка була властивою для гуцулів майже сто років тому.

Оглянемо найголовніші граматичні риси, якими виділяється гуцульський говір, репрезентований у книзі “Дідо Иванчік”. Перш за все треба відзначити, що тут збережена колишня форма умов-

ного способу з аористною формою дієслова *бути* в 1-й ос. одн.: *Я так урадувався, як бих си на світ народив..* [1, 59]; *Та ти йди в церкву, бо там мусять свічки гасити. А я йкої там бих си пхала?* [1, 330]. Дуже поширені також у романі форми колишнього перфекта: *Чюлисте, йке перше галасував по надвирю, як би з розуму зійшов* [1, 46]; *Декую.. що есте помогли у мирности й радости та веселости сегоднішну диньку зоднювати, вечера диждати* [1, 33]. У 1-й особі однини часто вживається колишня форма 1-ї особи множини *сми* < *есмъ* (*есми, есмо*) з кінцевим [х], яке виникло за аналогією до форми 1-ї ос. одн. аориста дієслова *бути*, або без нього: *Ни розумів смих, ци він [дідо] був добрий, ци сердитий* [1, 47]. Часто залишки презентних форм дієслова *бути* можуть уживатися в ролі присудка: *Він [дідо] ... запрошев усіх до светої вечері: "Прошу вас усіх живих, що есте у моім домі.. шобесте усі були ласкаві засісти зо мнов разом до цієї светої вечері"* [1, 66]; Інколи ці давні форми можуть виступати в ролі допоміжного дієслова в складі іменного присудка: *"Говкайси, сарака, як єс така чємна. Біда те бери", – погадав я злісно* [1, 47].

У ролі допоміжної зв'язки в дієслівному складеному присудку можуть виступати також архаїчні форми колишнього дієслова *яти* < *jetmī (гуц. форма – *ети*): *"А видколи єли люде ни читити праведне Сонечко, вид тогди стало на світі туго жити. Сонце єло червонне сходити й заходити. До нас зачело брудне приходити, бо люде забруднили йиго своїми проступками"* [1, 15]. Звичними тут є й аналітичні форми майбутнього часу з допоміжним дієсловом *мати* в препозиції: (ти) *меш видіти* [1, 179]; (він) *мет видіти* [1, 395], *мете робити, ни мут видіти* [1, 42] – видітимеш (побачиш), робитимете, не бачитимуть і т. п.

Автор використовує часто активні дієприкметники теперішнього часу (*жисючя дихання* [1, 45], *цвитучєми чіч-*

ками, сходячюму Сонцу – Усі: поклонелиси сходячюму Сонцу, праведному Богови [1, 46]), дуже часто вживає дієприслівники (*сповиваючіси, рушеючі, розвиваючіси, запераючі, шелестєчі, шукаючі, нанитаючі* тощо), використовує двоїну (*дві хаті, дві кварти*), давні історичні відмінкові закінчення іменників жіночого та чоловічого роду в род., дав. та місц. відмінках, які волею долі не стали літературними (*на цвинтари, на души, на лавици, на місци, по купели* – місц. відм., *старости* – род. відм. та ін.). В оруд. відмінку іменники 1-ї відміни та узгоджені з ними прикметникові форми мають закінчення *-ов*, яке власне всім західноукраїнським говорам (*кінцков дорогов, з гирьков бідов*). За аналогією до них таку форму можуть приймати й іменники сучасної III відміни – *серстьов* (*примов'єв та зівав над серстьов з коров* [1, 162]). Під впливом іменників колишньої відміни на ї-основу у род. мн. закінчення *-ий* приймають навіть іменники 1-ї відміни: *хатий, головий, молитвий, иглий*, а також множинні іменники *людий, діттий*. Іменники чол. роду в дав. відм. одн. мають закінчення колишньої III відміни ї-основ *-ови* (*чьортови, дідови, чоловікови*), прикметники з кінцевим шиплячим основи в род. одн. мають закінчення *-ей, -его* (*биршеї, менчеї, свіжеї, першего*). При урочистому звертанні в наз. відм. мн. в іменників чоловічого роду – закінчення *-ове*: *коледникове* (*Декую вам, панове коледникове, за коледу* [1, 84]).

Дієслова 1-ї дієвідміни в 3-й особі одн. мають закінчення *-т*: *кажет, маєт, станет, уб'єт*; так само тверде [т] мають форми III особи мн.: *мусет, ломнет, гнівєт*, інколи це [т] може опускатися – *доходе* (доходять). Дієслівний постфікс має форму тільки *си*, насправді це частка, яка може вживатися в препозиції щодо дієслова, у будь-якому місці в реченні: *То [лісна] си діда держит, а ни нас иршєних* [1, 43].

Книга фіксує численні випадки вживання усічених форм звертання, ха-

рактерних для гуцульського та покутського говорів – *хло, Дми, Єле, Ива: "Ива-а-а! Недоля би те втєла тежка та солоня. Та ци ти мо-о-о... меш водно ми ни давати Богу си помолити?"* [1, 38].

Прислівники мають переважно в кінці [и]: *помали, потихоньки*, інколи [о] – *злісно* (злісно), часто вживається спонукальна частка *-ко* (*послухай-ко*), для вираження гніву – частка *мой!* (див. приклад: *"Та ци ти мо-о-о... меш водно ми ни давати..."*); частотними є прийменники *попри, до, ид, зо зу, из, вид, пид* та ін.

Щодо структури речень, то в Шекерика-Доникова вони різні – прості, складні – складнопідрядні, складносурядні, сполучникові і безсполучникові тощо, які за будовою принципово не відрізняються від сучасних речень. До особливостей слід віднести відсутність матеріального вираження граматичної категорії істоти іменника в реченні, тобто вживання іменників-істот у знахідному відмінку у формі, ідентичній формі називного: Видразу *штрик* [вуйко] *межи старі. Розривав їх, аби ни повидирали собі... очі* [1, 39]; *Старші летіні, шо прийшов уже їм чєс си женити, видив'ювалиси на дівчата, котра би си їм удала, аби на ню у старости пити* [1, 76]. Звичайними на Гуцульщині є неповні речення типу *Вуйна пишла дров у дроворуб, аби було чім запорайти піч...* [1, 30], у якому пропущений інфінітив у ролі обставини – *пішла набрати, взяти, принести* дров. Аналогічно можна сказати *пішла води* тощо.

Найбільш зацікавлює лексика роману "Дідо Іванчик". Тут майже немає іншомовних слів, подекуди трапляються старослов'янські-російські: *суждали, тружданок, диханіє, вихрями, в облаках, оскорбити*, але дуже багато є власне гуцульських слів, які потребують пояснень, коментарів. Лексичі книги має бути присвячена спеціальна праця, до книги необхідно створити словник, інакше для українського читача чимало місць будуть просто незрозумілими.

Наведемо лише окремі приклади: *банєнка* – топорище, *бєлєга* – перегній, *бєлємотіти* – бормотіти, *бєчка* – шутка, освячена лоза, *биндек* – джміль, *бізівєно* – безпечно, *бізувати* – могти, *божєка* – пісний день, *бортавіти* – дуплавіти, *буришка* – картопля, *вадитися* – сваритися, *вайдохітися* – скаржитися, *варінник* – горщик, *варуватися* – стерегтися, *ватєрник* – окремо збудована літня кухня, *виглюзити* – вимазати, *вийєра* – дівчина, жінка легкої поведінки, *випанаха* – критика, сварка, *вирда людий* – група, натовп, *вишній* – горішний, верхній, *відєв* – мабуть, *віцієв* – звідси, *вуд* – сварка, *вуритися* – сваритися, *габа* – хвиля, *гайда* – собака, *гала* – гаддя, нечисть, *гиря* – незаміжня, уже старша жінка, "стара дівя", *головництво* – убивство, *гуджинати* (*собов*) – пошивати собою, затикати діри, *гудзичіники* – штани, *гузір* – нижня грубша частина дерева, *товня* – *зневажєл.* голова, *делінє* – незабаром, *джвингіти* – бормотіти, набридливо гундосити, скиглити, *джерєга* – ліжник, покривало з овечої вовни, *дзифати* – поспішати, *довлєгу* – дуже сильно, *досколєб'ювати* – допікати, дотек – достаток, *дручєкуватися* – дражнитися, *забомбурєний* – насуплений, *затєкєвниці* – віконниці, ставні, *зашєпєтина* – щілина, ущелина, *зєадєка* – сварка, суперечка, *зєардєгати* – закричати, *зимє* – сніги, *изшилофоститися* – рухатися, безпричинно крутитися, *инєлюз* – пустун, непосида, *ирчі* – "ректи", казати, *кайлачєок* – відпилена частина дерева, *катуш* – в'язниця, *кичєра* – гора, *кєтєчєк* – відколєна частина "кайлачєка", поліно, *кєлимачєок* – зв'язаний пласт сіна, *кєрнєти* – піднімати, пробуджувати, *кєлєкєль* – дзвін, *кєлєкєлєти* – дзвонити, *кєтєюга* – собака, *кєнтєтєний* – задоволений, *кєцуб'єк* – клубочок, *лєнутє* – ринути, *мантєтєсє* – привиджуватися, *мєргє* – худоба, *мєршє* – здохлятина, *мєр* – мор, *мудєрункє* – нововведення, нові порядки, *мєнєво* – мляво, *наблєскєнитє* – наболотити, нахляпати, *назістрєть* – назустріч, *нєхєрє* – не-

ОСКАР КОЛЬБЕРГ І ФОЛЬКЛОР КАРПАТ

чисть, *нишкувати* – нишпорити, шукати, *обнихарити* – запаскудити, *осовито* – жваво, *охаблено* – сердито; *пазити* – пильнувати, продовжувати, *палцетуватиси* – сперечатися, *папучі, папучета* – гумові постолі, *переверьхувати* – взяти верх, *передовожа* – проводир, *пержитиси* – покриватися, *пирга* – собака, *пійка* – алкоголізм, залежність від алкоголю, *повид* – слово, розпорядження: *мий повид редит* – моє слово важливіше; *покабзувати* – зігнорувати, знехтувати, *полибичьок* – бочка, *помагнетитиси* – змінитися на обличчі, *пометки* – сміття, *портениці* – штани, *прото* – спол. бо, *прошуматиси* – пробудитися, *пужма* – собака, *путеря* – сила, *ретенно* – напевно, точно, *сербувати* – підтримувати, визнавати, толерувати, *сквацитиси* – зморщитися (про обличчя), *слимбуш* – слимак, *сокотити* – стерегти, *спригирикувати* – заставити зробити щось, *страптувати* – знищити, потовкти, *тесличести* – витісувати, *те-ти* – бігти, *тимунь* – тому, *торанити* – теревенити, *трабувати* – журитися, пере-

йматися, *турати* – зважати, *турма* – група, натовп, *урититиси* – набриднути, *уціритиси* – упертися очима, вдивлятися, *фанте* – одяг, *фіглево* – кокетливо, заграючи, *фіфоля* – фіфа, дівчина, яка демонстративно веде себе задирливо, *форнути* – украсти, *фудулетиси* – гоноруватися, *цвайковатий* – худорлявий, стрункий, *чірохлепник* – про бідну людину, яка крім чиру не має що їсти, *штранєник* – пустун, неслухняний хлопець та ін.

Це лише частина слів із тих, які написані з твору й потребують тлумачення, пояснень. Однак це вже предмет подальших спеціальних досліджень. Зауважимо, що унікальна книга Петра Шекерика-Доникова має стати предметом досліджень не лише мовознавців, дослідників гуцульського говору, але й етнографів та фахівців багатьох інших галузей знань.

1. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчик : роман / П.Шекерик-Доників. – Верховина, 2007.

Співдружність українського й польського народів сягає корінням глибокої давнини. Важливу сторінку в це братерство вписали прогресивні польські вчені, фольклористи й етнографи, які з повагою ставилися до українського народу, захоплювалися його творчим генієм, доклали чимало знань і праці до збирання й популяризації народних поетичних надбань.

Ще в XVI ст. польські дослідники цікавилися нашим побутом, звичаями, народнопоетичною творчістю, і ця увага поглиблювалася в наступні часи. Однією з найдавніших праць, присвячених цим питанням, є твір польського письменника С.Ф.Кльоновича “Rocholana” (1584 рік), опублікований латинською мовою. У ньому описано народні звичаї, обряди в Україні, зокрема в Галичині. Однак систематичне, ґрунтовне і всебічне вивчення української культури починається в XIX ст. Воно спирається на творчі зв'язки з фольклористикою інших слов'янських народів. Це й не дивно, бо, як справедливо відзначає І.Я.Франко, “історичне минуле зв'язало обидва народи [український і польський] численними узами”. Багатомікове спілкування українців із поляками зближувало їхні прагнення, залишало помітний слід у їхній матеріальній та духовній культурі.

Питання культури і побуту українського населення в період становлення польської етнографічно-фольклористичної науки та в наступні роки зайняли важливе місце в працях І.Червінського, Ф.Гіжицького, З.Доленги-Ходаковського, А.Марцінковського, З.Фіша, Е.Руліковського, А.Новосельського, В.Поля [9] та ін. З польських діячів, що жили в Галичині та зверталися до вивчення словесної творчості українського народу, передусім варто назвати Вацлава

Залеського. 1833 року вийшов його збірник “Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego”, до якого внесено 574 українські народні пісні. Сумлінним збирачем фольклорних матеріалів у 30-х роках XIX ст. був також Жогота Паулі. Він опублікував багатий пісенний матеріал у збірці “Pieśni ludu ruskiego w Galicji” (1839–1840 pp.).

Новий етап етнографічно-фольклористичних досліджень починається в 60-х роках XIX ст. Він пов'язаний із роботою створеної 1874 року антропологічної комісії Краківської академії наук. Культура і побут українців стають предметом поглибленого вивчення польськими етнографами-професіоналами, фольклористами, науковими установами й товариствами. Матеріали з цих питань публікуються на сторінках таких етнографічних періодичних видань, як “Zbiór wiadomości do antropologii krajowej”, “Wiasta”, “Lud”. Активно збирають етнографічні та фольклорні матеріали І.Коперницький, Е.Руліковський, Б.Сокальський. Оригінальні народнопоетичні твори вдалося зафіксувати на Київщині Юзефі Мошинській: вийшли окремою збіркою під назвою “Bajki i zagadki ludu ukraińskiego” [8], де вміщено 36 казок і 156 загадок із відгадками. На Волині, у сучасній Житомирській області, плідно займалася етнографічною і фольклористичною діяльністю Софія Рокоссовська, яка в селі Юрківщині Звягельського повіту записала 90 казок й опублікувала їх окремим виданням у 1897 році [1].

Серед польських фольклористів та етнографів-професіоналів, які вивчали культуру і побут українського народу в другій половині XIX ст., чільне місце належить дослідникові із світовим іменем Оскару Кольбергу (1814–1890 pp.). Наукова спадщина вченого сягає 80 то-

мів, значну частину яких становлять праці, присвячені українцям.

У працях вітчизняних учених дорядняського часу (О.Піпін [13], М.Сумцов [14]) позитивно характеризувалися дослідження О.Кольберга з питань українського фольклору та етнографії. І.Франко стверджував, що О.Кольберг “поставив на міцну основу студії польської етнографії по територіях”. Камеяр високо цінував працьовитість ученого та багатство зібраного ним матеріалу.

Указуючи на неперевершені заслуги О.Кольберга в історії польської фольклористики, який стоїть “о ціле небо висше від інших його земляків-етнографів” [11, 40], В.Гнатюк особливо відзначав його внесок у вивчення побуту і культури українського народу. “О.Кольберг, як український етнограф, має безперечно свої заслуги. Він брався до свого предмета з великим замишуванням, зав’язував зносини з різними людьми, при яких помочі міг збирати матеріали в різних сторонах нашої етнографічної території, звертав увагу на багато таких речей, на які перед ним або зовсім не зважено, або дуже мало. Своїми виданнями ширив зацікавлення до нашої етнографії, особливо в польських кругах, і полишив по собі довгий ряд наслідувачів чи учеників, які також опублікували немало українських матеріалів” [12, 228–229].

Діяльність О.Кольберга як знавця української народнопоетичної творчості, його роль у збиранні та вивченні українського фольклору з радянських дослідників найбільш повно та всебічно розглядає В.А.Юзвенко в праці “Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці ХІХ ст.” (К., 1963).

Оскар Кольберг народився 1814 року в місті Присуха Опочнянського повіту Радомської губернії. Любов до народної пісні й музики майбутній дослідник виніс уже з батьківського дому. З великим захопленням, як пізніше сам

згадує, слухав пісні, котрі співала йому нянька-селянка. У колі знайомих його родини були відомі композитори, поети, художники, діячі науки й мистецтва. Серед них – Ф.Шопен, Т.Ленартович, К.Войцицький, революціонер-демократ Е.Дембовський.

Щоб поглибити й удосконалити знання з музики, Оскар 1834 року їде до Берліна, де навчається два роки. Повернувшись додому, займається творчою роботою і дає уроки музики. Він написав кілька пісень, етюдів та оперу “Król pasterzy”, засновану на народних мелодіях, що вабили його милозвучністю, непосредністю і ширістю.

З роками захоплення музикою міцніє, поглиблюється, і молодий композитор починає збирати народні пісні, записує мелодії до танців спочатку в околицях Варшави, а пізніше – у різних місцевостях Польщі. О.Кольберг ставить перед собою завдання систематично й цілеспрямовано збирати й публікувати народні пісні. Так, 1842 року побачила світ підготовлена ним збірка “Pieśni ludu polskiego”, а 1857 року – друга збірка народних пісень із такою самою назвою. Учений не тільки збирає фольклорний матеріал, але й досліджує обряди, звичаї народу, його матеріальну культуру. Про методику збирання фольклорно-етнографічних матеріалів, справжній науковий підхід до цієї важливої справи О.Кольберг пише: “Вже біля 1840 року або рік швидше почали ми збирати пісні і музику народу в околицях Варшави. Незабаром помітили міцний зв’язок цих творів з обрядами, звичаями і побутом народу. Це опонувало нас при записуванні пісень і мелодій занотовувати і причини їх виникнення, представляти цілу ситуацію, котра їх покликала до життя” [4, 2].

Залишивши службу, з 1861 року Оскар Кольберг займається тільки збиральницькою роботою. Нагромаджений фольклорно-етнографічний матеріал публікується в багатотомній серії “Lud, jego zwyczaj, sposób życia, mowa, przysło-

wia, obrzędy, gasła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce”. За життя вченого було надруковано 34 томи. Фольклорний матеріал розміщувався за регіональним принципом, щоб підкреслити самобутність місцевої традиції.

Дослідник приділяв також увагу українській народнопоетичній творчості та етнографії. Перші записи були зроблені ним ще в 30-х роках. Однак систематичне збирання українського фольклорно-етнографічного матеріалу розпочалося в 60-х роках. Мандрі на Волинь, Поділля, Покуття, Полісся, Холмщину дали багаті ужинки. Учений не тільки занотовує, але й вивчає зібраний матеріал, коментує його, а з 80-х років починає публікувати. Звичайно, не все вдалося надрукувати тоді, дещо було видано посмертно, а окремі записи побачили світ майже через сто років.

Особливо плідними були мандрі О.Кольберга на галицькому Покутті (Станіславський і Коломийський округи), де ним проводилася величезна збирацька робота в 1867–1868, 1870, 1876–1877 та 1880 рр. Наслідком цієї діяльності стала чотири томна фольклорно-етнографічна праця “Rokucie” – “Покуття” (1882–1889 рр.). Вона належить до найвизначніших і найцінніших видань українських народних творів у польській фольклористиці ХІХ ст.

Оскар Кольберг одним із перших виявив серйозне зацікавлення обрядами, звичаями, народнопоетичною творчістю Покуття – цією дуже цікавою з історичного й етнографічного поглядів територією, що вславилася як мальовничими краєвидами, поетичними звичаями, мелодійною пісенністю, так і сердечністю, відвертістю, волелюбністю народу, і особливо діями народних месників – опришків. Щоб якнайповніше дослідити цей край, О.Кольберг залучив до збирацької роботи багатьох аматорів. А 1876 року домігся, щоб сюди була послана експедиція Краківської академії наук. Учений доклав чимало зусиль до організації етнографічної виставки Покуття (1880 рік).

Готуючи зібраний матеріал до друку, О.Кольберг старанно вивчав його, знайомився зі збірниками народнопоетичної творчості, літературою, в якій висвітлювалася історія та етнографія краю тощо. Ось чому праця “Покуття” достовірно відображає широку картину побуту й культури. Як і інші видання О.Кольберга, вона мала певну структуру.

Спочатку автор характеризує місцевість, населення, подає відомості про мову, досліджує одяг, їжу, житло, господарство, види транспорту, промисли, далі описує звичаї та обряди, уміщує зразки народнопоетичної творчості всіх жанрів, а також нотний матеріал і описи танців. Подано, наприклад, типи чоловічого і жіночого одягу з таких місцевостей, як Обертин, Печеніжин, Верхній Березів, Борщівський повіт, Снятинщина та ін. Автор детально описує весільний ритуал у семи місцевостях, а саме: Чортовець, Жуків, Городенка, Городниця, Іспас, Коломия, Ясенів Пільний. У кількох варіантах подано похоронний обряд із Чортівця, з околиць Городенки. Усе це становило зміст першого тому “Покуття”.

У другому томі вміщено народні пісні різних жанрів, їх нараховується 512. До третього тому ввійшли описи танців: коломийки, аркана, чабана, вертака, серпня та ін. Тут подано характеристику музичних інструментів. Привертає увагу величезна кількість коломийок із нотами – 741 пісня і 102 нотні записи. З приводу цього дослідник З.С.Болтарович справедливо відзначає: “В літературному відношенні цей том О.Кольберга стояв на рівні зі збірниками Я.Головацького та П.Чубинського, в музичному – перевершував їх багатством мотивів, записаних самим автором” [9]. Чільне місце в третьому томі відведено народній демонології. Подані оповіді розкривають світогляд народу, насамперед віру в надприродні сили (відьми, чорти, опирі, мавки, вовкулаки тощо). У різноманітних повір’ях, пов’яза-

них із сільськогосподарськими роботами (посівом, обробітком ґрунту), відтворено прагнення хліборобів гарантувати добрий урожай.

Четвертий том “Покуття” становлять українські народні казки, їх чимало – 77. У цьому томі опубліковано також 205 загадок, записаних у Чортовці та Городенці. Коли порівняти це зібрання українських загадок із попередніми публікаціями, виявиться, що і в цьому жанрі вчений досяг значних успіхів і піднявся до рівня ліпших фольклористів та етнографів свого часу. За кількістю загадок це зібрання можна віднести до числа найбільших поряд із публікаціями М.Номиса (600 загадок), П.Чубинського (320), О.Сементовського (300), які вийшли у світ до 1890 року. Як слушно зауважує В.А.Юзвенко, “Покуття” – “це найкращий збірник української народної прози у польській фольклористиці, який за поетичною цінністю опублікованих зразків належить до класичних видань українського фольклору”.

Збірник “Покуття”, незважаючи на понад столітню давність, майже невідомий широкому читачеві. Річ у тому, що він був опублікований українською мовою, але латинською графікою, важко сприймався читачем та й, окрім цього, давно вже став бібліографічною рідкістю. З ним могли ознайомитися тільки науковці, хоч він заслуговує на те, щоб його використовували для морально-етичного виховання молоді й популяризації здобутків народного генія.

Висвітленню культури й побуту українського населення присвячені двотомна монографія О.Кольберга “Chełmskie” [2] та праця “Przemyskie” [5]. У цих виданнях помітне місце займають народні пісні, насамперед обрядові, також твори народної прози, прислів’я, загадки. Зокрема, у другому томі “Chełmskie” налічується до 50 зразків казок, легенд, переказів, анекдотів, 300 прислів’їв та приказок, 22 загадки. Однак наукова цінність цих солідних фольклорних видань нижча: українська

народна проза переказана тут польською мовою.

1907 року побачив світ збірник “Wołyń” [6], підготовлений до друку польським етнографом А.Фішером. У книзі вміщено 627 зразків пісень, зібраних О.Кольбергом на Волині 1862 року, 26 українських народних казок, подарованих йому мешканцями Житомира в тому ж році. На жаль, ці казки переказані польською мовою. Етнографічні матеріали України опубліковані також у виданнях “Białoruś – Polesie” та “Ruś Kańska” [3]. Останній том присвячений культурі та побуту гуцульського населення Карпат.

Як бачимо, фольклорно-етнографічна діяльність польського вченого О.Кольберга є помітним внеском в українську етнографію та фольклористику. Зібраний і виданий ним самим і після його смерті величезний матеріал має не тільки наукове, але й пізнавальне значення як частина класичних надбань народної культури.

Щоб усвідомити наукову цінність казок Покуття в записках О.Кольберга, погляньмо, що було зроблено в збиранні, вивченні та публікації українських народних казок до нього. На західно-українських землях у середині та другій половині XIX ст. казки публікувалися поряд з іншими фольклорними жанрами в збірниках [10] та періодичній пресі. Окремим виданням вийшов лише невеликий збірник – “Казки” / Зібрав Ігнатій з Никлович (Львів, 1861 рік). У ньому було опубліковано 14 текстів, які потім увійшли до збірника М.Драгоманова “Малорусские народные предания й рассказы” (К., 1876). Казки, зібрані на Східній Україні, опубліковані в солідних виданнях І.Рудченка, М.Драгоманова, П.Чубинського та Ю.Мошинської.

Казки Покуття в записках О.Кольберга – це справжнє багатство казкового епосу України, значний набуток української фольклористики. За кількістю зразків і різноманітністю сюжетів це був п’ятий збірник українського казко-

вого епосу. А що стосується Галичини, це було перше й найбільш солідне видання казок, зафіксованих на одній невеликій території в 60–70 роках XIX ст. О.Кольберг був тут першовідкривачем. І в цьому його велика заслуга, науковий подвиг. Не можна залишати поза увагою окремі записи В.Шухевича (Гуцульщина. – Ч.5. – Львів, 1905), але слід відзначити, що наступні збірники казок Прикарпаття – “Чарівне горнятко” (1971), “Казки Підгір’я” (1976), “Золота вежа” (1983) – побачили світ тільки в 70–80-х роках двадцятого століття.

Казки Покуття, опубліковані О.Кольбергом, як у територіальному, так і в часовому плані належать до порівняно ранніх фіксацій українського казкового епосу Галичини, надзвичайно важливого для вивчення історії, а також поетики, локальних особливостей народних казок тощо. Утім, це етапне зібрання казок ще й досі належно не оцінене наукою.

О.Кольберг із великою відповідальністю й сумлінністю підійшов до видання казок Покуття, подав тексти всіх жанрових різновидів, а саме: казки про тварин, героїко-фантастичні, соціально-побутові, родинно-побутові, казкинсенітницькі. Книга має таку структуру: “Чарівні казки” – 25; “Казки про злих духів, силачів і страхів” – 12; “Легендарні, моральні казки і т. п.” – 11; “Пригодницькі казки та казки-анекдоти” – 21; “Казки про тварин” – 3; “Гуцульські казки” – 5. Незважаючи на досить вдалу спробу класифікації казок, з позицій сучасної фольклористики в цьому поділі є чимало умовного, недосконалого та наївного. Насамперед це стосується розділу “Гуцульські казки”, який названо так тільки тому, мабуть, що ці тексти зафіксовані не на Покутті, а в гірському районі, у Жаб’є-Ілці. Потреба саме в такому виданні зумовлювалася, очевидно, станом української фольклористики другої половини XIX ст., зокрема відсутністю узагальнювальних видань, що охоплювали б першоджерельний казковий матеріал якогось певного регіону.

Особливу увагу звернув О.Кольберг на чарівні казки. Серед казок-пригодницьких та анекдотів цілий ряд соціально-побутових творів із гострим викривальним змістом, у яких народ засуджує панів, служителів культу, сільських багатіїв.

О.Кольберг уважно поставився до розкриття різного рівня спорідненості казок – від варіантних гнізд до перегуків образних і змістовних. Поряд подано й тексти з деякими сюжетними розходженнями (“Народжений під щасливою зіркою”, “Посланець зятем”, “Зрадлива сестра”, “Чарівний кінь”, “Заміна і її результат”, “Мадейове ложе”, “Розбійник Іван”, “Мудра дівчина” та ін.). Для сучасної фольклористики наявність варіантів тієї чи іншої казки є цінним показником активності її побутування в другій половині XIX ст. У текстах у дужках О.Кольберг подає переклад польською мовою діалектних українських слів, намагається бути максимально точним у записах, не дозволяє собі міняти жодного слова. На цьому він наголошує і в передмові. Усе це свідчить про науковий підхід до впорядкування і подачі текстів.

Збирачеві, щоправда, не завжди вдавалося розшукати талановитих оповідачів, часом задовольнявся й посередніми з міщансько-попівського оточення. Це позначилося на деяких текстах: вони несуть на собі сліди релігійного забарвлення (“Дочка і пасербиця”, №2). Але як своєрідні художні документи середовища і часу й ці твори мають певну історично-пізнавальну цінність.

У передмові, а також у самих текстах і примітках до них О.Кольберг часто посилається на варіанти мотивів, образів казок, уміщених в інших виданнях. Зокрема, посилається на видання “Lud”, збірник С.Баронча, двотомник казок південних слов’ян у перекладі німецькою мовою та ін. Однак не вказано жодного варіанта зі збірників українських народних казок, які були вже на той час відомі. Очевидно, учений не мав під руками цих збірників, виданих у Росії.

У збірнику О.Кольберга після назв казок, які подані польською мовою, указується місце запису, наприклад, Городенка, Коломия, Чортовець тощо. Далі в оригіналі вміщувався польською мовою короткий зміст казки. Потім друкувався текст казки. На жаль, О.Кольберг не вказував, від кого записана та чи інша казка. Він недооцінював значення повної паспортизації записів. Це слушно зауважив І.Я.Франко в рецензії на третій том “Покуття”. Даючи високу оцінку цікавій і потрібній праці, І.Я.Франко одночасно гостро критикує О.Кольберга за відсутність паспортизації записів, за те, що він не подавав варіантів, не проводив аналогій з іншими фольклорними виданнями. Ця критика стосується й четвертого тому “Покуття”. Вона була справедливою, проте викликала гостру реакцію з боку О.Кольберга. Його полеміка з І.Франком [13] свідчить, що багатьом важливим питанням фольклористики О.Кольберг не надавав належного значення. У листі-відповіді І.Франкові О.Кольберг з іронією відзначав: “Рецензент прагнув подати для нащадків імена співаків Гриців чи співачок Гафок, що, на його думку, значно підняло б вартість збірки, однак ми, кажучи відверто, не вважали це за потрібне” [7, 221–223].

Подібні недоліки характерні не тільки для О.Кольберга, але й інших збирачів народнопоетичної творчості того часу, які не виявляли зацікавленості особою носія фольклору. Не було навіть спроб охарактеризувати постать оповідача у зв'язку з його репертуаром. Однак зазначені вади не применшують наукової вартості книги О.Кольберга “Покуття”.

О.Кольберг записав та опублікував цілий ряд казок, у яких викриваються гнобителі: пани, багатії, польська шляхта (“Ошуканий пан”, “Газда і три залицяльники”, “Багач і бідняк” та ін.). Будучи людиною набожною, він помістив у книзі чимало текстів антирелігійного, антипопівського та антиксьондзівського спрямування, з яких видно ставлення

народу до церковнослужителів та релігії (“Як солдат сповідався”, “Про скупого ксьондза” та ін.). Усе це яскраво свідчить про об'єктивність О.Кольберга як фольклориста, для котрого важливо було записати й опублікувати народні скарби так, як вони побутують серед трудящого люду.

У книзі вміщено цілий ряд таких казкових сюжетів, яких раніше не було в друкованих збірниках. Це казки “Дивовижний камінь”, “Королівна і пастух”, “Швець і медвідь” “Шевчик королем”, “Газда, що з'їв при смерті золото”, “Чорт і хліб”, “Ангел у службі на землі”, “Чабанування у святого Николая”, “Про глухе село”, “Як солдат сповідався”, “Вкрадений кожух”, “Чотири рази похована баба”, “Легінь, що піччю по воду ходив”, “Про цікавого песика”. А казка “Купець і цісарівна”, зафіксована тільки в збірнику О.Кольберга, не має ні російських, ні українських паралелей. Українські народні казки, записані О.Кольбергом на Покутті, збагатили не тільки нашу національну духовну спадщину. Вони – самобутній внесок і в загальнослов'янську культуру.

Серед казок, опублікованих у збірнику О.Кольберга, бачимо один текст напівнародного характеру, так званого літературного походження. Це казка “Пригоди хлопця і циганів”. На подібний сюжет нам не доводилося натрапляти в жодному збірнику казок. Він навіть не зафіксований у покажчику казкових сюжетів “Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка” (Л., 1979). Ця казка побудована на основі творчо переосмислених традиційних мотивів, образів, поетичних засобів народних казок і становить цінний матеріал для вивчення процесу взаємодії літературної і народнопоетичної творчості.

Оригінальною видається нам казка “Як три брати шукали вогню”. Сюжет її в основному відомий, але варіант, поданий у книзі, розказаний жваво, яскраво, емоційно й має такі особливості, які не

надибуємо в жодній публікації. Особливо він цікавий детально розробленим епізодом, як менший брат розповідає дідові казку без правди. Тут вдало звучать мотиви соціальної несправедливості тогочасного суспільства, відчуються прямі натяки на конкретних гнобителів.

Дивовижним багатством художньої вигадки, тематичною різноманітністю, системою образів вирізняються героїко-фантастичні казки покутського краю. У цих казках найбільш повно втілені характерні риси цього жанру. Це насамперед буйний політ фантазії, незвичайні герої – мужні богатирі та їхні помічники, страшні ворожі сили, з якими позитивні герої ведуть боротьбу й перемагають їх, таємничі перевтілення, а також специфічні для казки художні прийоми, котрі разом становлять неповторний стиль казкової оповіді. Незважаючи на неймовірні події та вчинки героїв, казки відображають у цілому світогляд народу, його уявлення про добро і зло, розкривають суспільно-етичні ідеали трудового люду, художні смаки, надії і сподівання, несуть ідейно-виховний та естетичний заряд.

Події в героїко-фантастичних казках відбуваються в особливому чарівному світі, в якому наявні дивовижні речі й істоти. Тут і лісове джерело з молодильною водою, і чародійні камінь, довбня, плащ, кінь, і перетворення людей у звірів, птахів, риб та ін. Однак в основі казок лежить реальна дійсність, ті умови, в яких доводилося жити й працювати трудовому люду Покуття. Про це свідчить змалювання особливостей праці й побуту людей, їхнє ставлення до природи, часто – безсилля перед нею. Звичайно, кожний народний оповідач намагався відтворити в казці характерні особливості життя того середовища, яке йому ближче. Сміливим злетом уяви в героїко-фантастичних казках народ виражає мрію про нові засоби пересування (чоботи-скориходи, чарівний кінь), владу над силами природи (цілюща й живлюща вода, чудодійний камінь) і т. д. З цього

приводу цікава казка “Королевич і чортова дочка”, в якій розповідається про те, як з допомогою нечистої сили (чортів) людина підкоряє сили природи.

У збірнику “Покуття” значне місце посідають твори про героїв-богатирів. Це мужні, кмітливі, дужі, справедливі, благородні люди. Вони уособлюють красу й велич людських подвигів, високі помисли в ім'я щастя і справедливості на землі, ставлять над усе честь, вірність обов'язку перед своїм народом. Продуктивним засобом творення цих образів є гіперболізація. Герой наділяється в казках надприродною силою, перемагає дванадцятиголового змія, інших надзвичайно сильних, підступних злих ворогів (“Переможець зміїв”). Яскравими барвами змальовані в казках образи врятованих і вдячних тварин, які допомагають народному героєві вершити подвиги, обстоювати правду й добро (“Казка про діамантову дорогу”).

Особливу увагу привертає казка “Дивовижний камінь”, у якій розповідається про часи кріпацтва. Головний герой хоче звільнитися від пут панщини. Він відчуває, що як людина нічим не відрізняється від пана й тому може жити вільно, ні від кого не залежати. На наказ пана з'явитися до нього Іван відповідає: “Така дорога панові до мене, як мені до пана”. Разом із тим казка відобразила утопічні погляди селянства на способи звільнення від кріпосницької залежності.

За змістом основного конфлікту виділяються в окрему групу фантастичні казки на родинну тематику. Доли казкових персонажів красномовно свідчать, що порушення усталених сімейних норм і традицій обходиться дорого, будь-який злочин чи аморальний вчинок обов'язково обернеться проти його виконавця, йому не минути помсти або кари (“Заздрісна жінка”, “Брат і сестра”, “Зрадлива сестра” та ін.). Зображенням драматичних сторін життя ці казки стверджують народний ідеал прекрасного в сімейних і загалом людських сто-

сунках, обстоюють право людини на життя і щастя, пробуджують сумління.

У казках про злих духів, силачів і страхів блискуче поєднуються витвори фантазії з дійсними фактами. З давніх-давен народна уява пов'язувала багатіїв, злих, жорстоких людей із чорними нелюдськими силами, зі злими духами, які їм служать. На цьому побудовані казки “Про хлопця, що продав чортові свою шкіру”, “Газда, що з'їв при смерті золото” та ін.

Строката картина людських стосунків відтворена в соціально-побутових казках. Представник демократичних низів викриває здирику й експлуататора, саркастично сміється над пихою панів, котрі незграбно силкуються принизити менш “благородного” за походженням. Проста людина, як завжди, перемагає завдяки кмітливому розуму, дотепності (“Ошуканий пан”). Життєрадісність, винахідливість, прагнення селянина досягти поставленої мети викликають симпатію і схвалення читачів.

Недалекоглядність пана, незнання реального життя яскраво виявилось у казці “Брехач і побрехач”. Казкам цього гатунку притаманна діалогічна форма викладу. Це розмова брехача й побрехача з паном. Казка пройнята іронією, досягнутою засобом гіперболи. Як і в нісенітницях, народна фантазія не знає меж. “Нашому панові вродилася така гречка, що поїхав на полювання та й заблудив у гречці – уже третій день нема”, – каже брехач. Нестримний у фантазуванні побрехач говорить, що “цигани пні корчують з тої гречки на вугілля”. І пан вірить їм.

Духовенство, окремі релігійні догмати, невдало проведена церковна служба здавна були предметом сміху. Згадаймо, скільки блискучих зразків сатири дала нам українська поезія і проза XVIII ст., антипопівський пафос творів І.Котляревського, Т.Шевченка, І.Нечуя-Левицького, І.Франка та ін. У казках лицемірство духівників, їхня зажерливість, скупість, аморальність часто роз-

криваються засобом гротеску (“Про скупого ксьондза”). Критику народні оповідачі Покуття спрямовували й на морально-побутову сферу життя духовенства, проникаючи до родинних взаємин у їхніх сім'ях. Подружня невірність стає нормою поведінки не тільки попа, але й попаді та дяка (“Невірна жінка і вовкулака”, “Газдиня і дяк” та ін.). Про зневажливе ставлення частини людей до покаєння, сповіді дотепно розповідається в казці “Як солдат сповідався”.

У збірнику подано ряд казок, у яких яскраво змальовано селянство Галичини у феодально-кріпосницьку та капіталістичну епохи. Показано класову непримиренність між сільськими багатіями і біднотою, навіть між рідними братами, жадобу до наживи й заздрощі, розорення одних і збагачення за їхній рахунок інших (“Багач і бідняк”, “Кара за жадібність”).

У родинно-побутових казках зображені взаємини в родині, побутові стосунки, важливе місце займають питання моралі. Засуджуються брехня, упертість, егоїзм, ледарство, скупість, нахабство, заздрість, зрадливість, злочинність та інші негативні якості; ціняться мудрість, гуманність і працьовитість, скромність, щирість і доброта (“Три перестороги”, “Мудра дівчина”, “Цорка [дочка] і пасербиця” та ін.); висміюються глупість, обмеженість, примітивізм (“Вкрадена реверенда”, “Викрадений кожух”, “Добра купівля”).

Повчальний зміст казки “Три сини”: людину треба виховувати змалку, вчити її добра й справедливості, бо, говориться в казці, й дуба легко зігнути, коли він молодий. Наймолодший син батька стає спритним злодієм. Однак казка стверджує, що це ремесло не принесе йому щастя, бо він буде займатися злодійством лише доти, поки його не спіймають. У казці уславлюються старші два сини, які чесно трудилися й добре газдували.

Характерною особливістю казок покутського краю є їхня мова, яка яск-

ніе діалектними формами. Вони відтворюють національний колорит місцевості, де записані казки. Образність та емоційна насиченість фрази сприяє художньому втіленню ідеї. Разом із тим, мова відзначається ритмомелодикою, яка досягається симетричним членуванням речень на відповідні синтаксичні пари, розміщенням однакових за будовою речень та повторенням граматично споріднених слів, що між собою римуються. Найбільш помітно це в “Казці про діамантову дорогу”: «Вертає старенька до сина, тоє розповідає. Песик, котик і гадина все тоє чували та й всі троє з сином таку раду мали: “Будеш, бабо, хату мати та й невістку меш в'ятати, буде хата брилянтова та й дорога діамантова”».

Казки Покуття, перегукуючись тематикою та ідейним змістом з іншими українськими, російськими, білоруськими казками, є свідченням духовної близькості східного слов'янства. Порівняльно-історичний аналіз казок Покуття та східнослов'янських і західнослов'янських казок дав би можливість глибше вивчити закони розвитку цього жанру, показати причини й шляхи взаємного впливу, розглянути їх у тісному зв'язку з мовою, історією, етнографією кожного зі слов'янських народів.

Збірник казок О.Кольберга цінний не тільки для фольклористики, а й для етнографічної науки, мистецтвознавства й мовознавства. Пізнавальне значення мають ці записи для письменників, що звертатимуться до зображення української дійсності другої половини XIX ст. Адже в казках зафіксовано світогляд народу того часу, його етичні й естетичні ідеали, працю, побут, сімейні та громадські стосунки, особливості українського національного характеру. З цього погляду збірник О.Кольберга давно заслуговує на спеціальне дослідження.

Окремо слід наголосити на важливості збірника для вивчення живої української мови другої половини XIX ст. Записуючи фольклорні твори, О.Коль-

берг звертав увагу на мовну специфіку, територіальні відмінності мовлення, які й прагнув відтворити. Правда, великою перешкодою в цьому був недосконалий правопис та вплив польської мови на інтерпретацію ним окремих українських звуків і звукосполучень. Однак фольклорист досить точно занотував лексичні, граматичні й синтаксичні форми, властиві українським говіркам Гуцульщини, зокрема Покуття. Казки містять значну кількість слів і висловів, які нині майже не вживаються в українській мові.

Збірник казок “Покуття” О.Кольберга – один із найбільших в українській фольклористиці – є винятково цінним культурним надбанням, важливим джерелом народознавчих наук. Заслуги вченого в галузі фольклористики досить великі. Тому й не дивно, що послідовники Кольберга – М.Федоровський, П.Штейн, В.Гнатюк та ін. – орієнтувалися на його збирацьку діяльність як на зразок, гідний наслідування.

Ушановуючи пам'ять видатного вченого, що самовіддано трудився в польській та українській фольклористиці, видавництво “Карпати” видрукувало збірник “Оскар Кольберг. Казки Покуття” (Ужгород, 1991). Щоб полегшити сприйняття текстів, у цьому виданні їх відтворено за сучасним правописом зі збереженням діалектних лексичних і фразеологічних особливостей.

1. Bajki (skazki, kazki) ze wsi jurkowszczyzny (powiatu Zwiąhelskiego gubernii Wołyńskiej) / Zebrała Zofia Rokossowska [Tekst] // Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. – Kraków, 1897. – Т.2. – S.14–118.
2. Kolberg O. Chełmskie. Obraz etnograficzny [Tekst] / O.Kolberg. – Kraków, 1890. – Т.1 ; Kraków, 1891. – Т.2.
3. Kolberg O. Dzieła wszystkie [Tekst] / O.Kolberg. – Wrocław–Poznań, 1968. – Т.52 (Białoruś – Polesie) ; Wrocław–Poznań, 19670 – Т.54 (Ruś Karpacka).
4. Kolberg O.J. Mazowsze. Obraz etnograficzny. [Tekst] / O.Kolber. – Kraków, 1885. – Т.1. – S.2.
5. Kolberg O. Przemyskie. Zarys etnograficzny. Z pośmiertnych materiałów wydał I. Kopernicki [Tekst] / O.Kolberg. – Kraków, 1891.

6. Kolberg O. Wołyń. Obrazędy, melodie, peśni. Zbrulionów pośmiertnych przy współdziale A.Fischera i Szopskiego / Wyd. J.Tretiak [Tekst] / O.Kolberg. – Kraków, 1907.
7. Kwartalnik historyczny [Tekst]. – Lwów, 1890. – Т.4. – S.221–223.
8. Moszynska Józefa. Bajki i zagadki ludu ukraińskiego [Tekst] / Józefa Moszynska. – ZWAK, 1885.
9. Болтарович З.С. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. [Текст] / З.С.Болтарович. – К., 1976. – 136 с.
10. Вінок русинам на обжинки / уплів Іван Б.Ф.Головацький [Текст]. – Відень, 1847. – Ч.2.
11. Гнатюк В. Записки наукового товариства ім. Шевченка [Текст] / В.Гнатюк. – Т.LXIV. – С.40.
12. Гнатюк В. Записки наукового товариства ім. Шевченка [Текст] / В.Гнатюк. – Т.XXXII. – С.228–229.
13. Пытин А.И. История русской этнографии [Текст] / А.И.Пыпин. – Т.3. – С.229–294.
14. Сумцов Н.Ф. Современная малорусская этнография [Текст] / Н.Ф.Сумцов // Киевская старина. – 1896. – Т.54. – С.138–143.

НАРОДНА ТЕЧІЯ В ЖИВОПИСІ

Народне малярство на території Українських Карпат у XVII–XVIII ст. займало провідне місце в образотворчій культурі регіону. Карпати були районом активних міжнаціональних та міжетнічних контактів, що, звичайно, мало значний вплив на розвиток різних сфер духовної культури народу, зокрема малярства, де позначилися локальні особливості того етнічного середовища, в якому проходив його розвиток. Відомо, що Прикарпаття та Закарпаття заселене такими етнічними групами українського населення, як бойки, гуцули, лемки.

Яскраво виражена народна течія в малярстві Карпат відображала світоглядні та естетичні ідеали найширших верств населення, своєрідне тлумачення релігійних уявлень і явищ навколишньої дійсності.

Серед багатой матеріальної та духовної спадщини населення Карпат, культурний феномен якого дивує архітектурно-будівельною школою, декоративним мистецтвом, невичерпним джерелом музичного й словесного фольклору, малярству пощастило найменше: соціальні, національні та релігійні умови, нетривкість матеріалу, перемальовування ікон відповідно до вимог і художніх смаків пізнішого часу призвели до загибелі багатьох пам'яток народного малярства. Ті твори, що збереглися до нашого часу і стали надбанням музеїв, засвідчують непересічні художні вартості.

На розвитку культури Карпатського регіону позначилися особливості соціальної структури населення в умовах феодальних систем Польщі та Угорщини, що панували на цій території. Тут були відсутні великі феодали, натомість значне місце займали дрібна шляхта і духовенство. І.Франко писав: “Шляхта, прозвана у нас шляхтою ходачковою, – се народ український, руський, принаймні по мові”. В умовах соціального, національного і релігійного гніту саме

ця “ходачкова шляхта” і нижче духовенство, як можна судити з фундаторських написів на іконах і дарчих написів на полях рукописних і друкованих книг, були разом із широкими народними масами матеріальною і духовною силою в справі обстоювання національної гідності й християнської віри.

Важливими осередками культури виступали монастирі, а серед них Манявський, Синьовидський, Лаврівський на Прикарпатті, Мукачівський та Грушівський на Закарпатті. Наприклад, у монастирі в Маняві (тепер історико-архітектурний музей) були бібліотека, твори мистецтва, зокрема шедевр українського живопису – іконостас, створений Йовом Кондзелевичем у 1698–1705 рр. Монастир постійно підтримував зв'язки з Молдавією, Києво-Печерською лаврою, Львівським Ставропігійським братством. Фрески кінця XV – початку XVI ст. у монастирі села Лаврів біля Самбора засвідчують культурні взаємини з балканськими країнами. У Грушівському і Мукачівському монастирях переписували книжки й розповсюджували їх серед населення.

Живопис Гуцульщини доби феодалізму розвивався на ґрунті вікових традицій і спільних творчих основ з мистецтвом усієї України. У XVI–XVII ст. провідним видом малярства тут виступав традиційний іконопис на дереві, у XIX ст. поширюється і набуває розвитку живопис на склі.

Давньому темперному малярству серед багатоманітної культурної спадщини Гуцульщини пощастило найменше: більшість творів до наших днів не збереглася. Кількісно обмежений матеріал не дає можливості ставити питання про центри творчих осередків на Гуцульщині, їх докладну характеристику. Проблема генезису та еволюції живопису Гуцульщини за браком пам'яток залишається на сьогодні відкритою.

Однак навіть на основі тих поодиноких творів XVI–XVIII ст., що дійшли до нашого часу й виявляють самобутні іконографічні та стилістичні особливості, можна висловити припущення про існування місцевих традицій малярства. Причому не виключена можливість контактів з іншими іконописними майстернями, що розгорнули на Прикарпатті активну діяльність у XVII–XVIII ст.

Важливим посередником культурних взаємин на Гуцульщині виступав монастир у Скиті Манявському з його пошавленими зв'язками з багатьма регіонами християнського світу. Монастирі завжди були тими центрами, в яких творили ікони, сюди потрапляв також іконопис з інших малярських осередків.

Цікаві відомості зберегла до нашого часу хроніка церковних візитацій середини XVIII ст. Наприклад, візитації церкви с. Битків (Надвірнянського району Івано-Франківської області), збудованої в 1754 році, засвідчують “образи намісні на блятах дерев'яних столярської і малярської роботи пристойні і апостоли тієї ж роботи”. В описі церкви села Дитятин зазначено “чотири образи намісні на блятах дерев'яних шнецерської роботи...”, а в передміській церкві в Косові зафіксовано іконостас з апостолами “столярськими роботами старий” і “вівтар великий і дуже гарний різьбярськими роботами”. Досить детальну характеристику подано при описі майна церкви Михайла в селищі Печеніжин (Коломийського району Івано-Франківської області): “Образів намісних на дерев'яних блятах – 4, деєсус – цілії столярської роботи – належно намальований. Дві хоругви на полотні намальованих, третя китайкою обкладена і пристойно намальована”.

Судові протоколи XVIII ст. зберегли ім'я Михайла Малярчука, який був родом із Поділля, а згодом оселився на Гуцульщині в селі Вербіж. За його свідченням на суді, він учився в Кам'янці в руській школі і так слідом за школами ходив то туди, то сюди, і дістався до Вербіжа, де зупинився в маляра й рік навчався малярству. Цей факт говорить

про те, що у Вербіжі жив майстер, який не тільки сам займався малярською справою, а й мав учнів.

Про малярські традиції на Гуцульщині дізнаємося із зауважень В.Шухевича з приводу поширення в XIX ст. живопису на склі. Для В.Шухевича живопис на склі був новим, ще не усвідомленим явищем, тому вчений із занепокоєнням писав, що “богомази” усунули з гуцульських хат “староруські хрести та образи”, намальовані на дереві церковними малярами.

З виникненням книгодрукування сюди завозили книжки зі Львова, Києва, Почаєва, Крилоса. Таким чином книжки, ілюстровані гравюрами, які часто служили зразком для іконописців, поширювалися на Гуцульщині.

Збережені твори живопису з території Гуцульщини переважно анонімні і недатовані. Рівень їх виконання й образного вирішення виявляє здебільшого пензель народних майстрів. В іконографії гуцульських ікон простежується інтерпретація канонічних зразків. При моделюванні форми, трактованої площинно, домінує пом'якшена графічна лінія. Типажі на іконах близькі до народних. Колорит побудований на гармонійному співвідношенні блідо-рожевих, зелених, блакитних, вохристо-коричневих, чорних та білих кольорів. Білий колір на окремих іконах домінує й у поєднанні із чорним творить сильний декоративний ефект.

Особливу зацікавленість викликають дві групи ікон – сіл Ясіня і Космач.

Село Ясіня, що розкинулося на березі Чорної Тиси, належить до поселень Закарпатської Гуцульщини. Тут збереглася церква, побудована в 1824 році. Раніше в селі був храм, з яким пов'язана в народній пам'яті легенда про гуцула Івана Струка, опублікована Г.Н.Логвином.

Іван Струк мав велику отару овець. Одного разу несподівано рано випав сніг і дороги замело. Пастухи покинули в критій загорожі овець і пішли в Яремчу, бо в них не було запасу їжі. Навесні Струк вирішив подивитися на своїх овець. Він дуже здивувався, бо побачив

їх цілими, ще й з маленькими ягнятами. На пам'ять про подію Струк збудував на цьому місці церкву, відтоді там почали селитися гуцули. У ще існуючій церкві збереглися іконостас XVIII ст. та ряд ікон XVI–XVIII ст.

До найраніших належить ікона “Вознесіння” (XVI ст.), що була, очевидно, першою храмовою іконою, створеною на замовлення легендарного Струка. Вона зберігається в церкві Вознесіння селища Ясіня (Рахівського району Закарпатської області). Композиція “Вознесіння” вписується майже у квадрат (90x82,5 см). У роботі видно руку талановитого майстра, який тонко відчував гармонію легких кольорів, що нагадують акварель тональних співвідношень: блідо-рожевого на одязі Христа, червоного, голубого, зеленого і білого кольорів на фігурах апостолів.

Покоління зображення Христа (XVIII ст.) має всі ознаки народного іконопису. Тут завдяки площинному трактуванню форми й обмеженій палітрі інтенсивних локальних кольорів домінує декоративне начало. На іконі виділяється білизна обличчя Христа, обрамленого чорним волоссям. Риси обличчя наведені контуром. Ікона вставлена в характерне для гуцульських ікон масивне обрамлення, розписане стилізованим рослинним орнаментом.

Привертають увагу ікони кінця XVIII ст. із зображенням св. Миколи в повний зріст та св. Дмитра і сцени боротьби його сподвижника Нестора з Лієм. Причому Лій зображений оголеним, лише з пов'язкою на стегнах, немов борець на помості.

Високо над іконостасом розміщено розп'яття Христа з пристоячими (їх фігури вирізані за силуетом). Ця група виділяється експресивністю виразу, яку створюють граничний лаконізм окресленої чорним контуром форми і поєднання двох кольорів – червоного і синього.

Космацькі ікони “Богородиця”, “Микола”, “Параскева”, “Жертвоприношення Авраама”, “Розп'яття Христа”, “Успіння”, “Христос-вседержитель”, “Покрова” походять із демонтованого

іконостаса церкви в селі Космач (Косівського району Івано-Франківської області). Ікони вийшли з-під пензля одного майстра і за формально-стилістичними ознаками датуються кінцем XVII – першою половиною XVIII ст.

Автор ікон із села Космач належав до обдарованих народних художників. Його твори відзначаються динамічним сюжетом, що виявляється у вільному, часто асиметричному компонуванні фігур і архітектури на площині. Він окреслює форму чорним контуром, інтенсивність і пластичність якого залежать від ступеня акцентування реалій одягу, архітектури, рис обличчя. Композиція ікон у цілому, як і окремих постатей, тяжіє до вертикальної видовженості. Іконографія космацьких ікон спрощена і виявляє основне, найбільш суттєве. Зображені святи нагадують народні типажі.

У св. Миколи добрий, проникливий погляд, а Богородиця, хоч і в пишних шатах і з короною на голові, подібна до земної жінки-матері. Параскева П'ятниця зображена у вигляді молодої дівчини з довгим пишним волоссям.

Спостережливе око майстра наочно виступає в композиції “Успіння”, де Марія зображена в скорботному оточенні апостолів у звичайній труні, що побутовала в буденному похоронному обряді. Реальними рисами наділений образ Авфонія, представленого на передньому плані композиції в парі з архангелом Михаїлом, який відтяв йому мечем кисті. Увагу привертає одяг “невірного” Авфонія, що відповідає тогочасному вбранню міщан.

Епізод поєдинку архангела Михаїла з Авфонієм має апокрифічне походження. В Україні в іконографії “Успіння” ця сцена поширюється, починаючи з XVI ст.

Збережені нечисленні твори іконопису Гуцульщини XVI–XVIII ст. дають уявлення про розвиток живопису на цій території. Вони виявляють характерні риси гуцульського малярства цього періоду, що формувалося під значним впливом народного мистецтва.

ФОЛЬКЛОР ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ: ВИТОКИ, РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ, НАРОДНА СИМВОЛІКА

Народна творчість періоду національно-визвольних змагань відтворила героїку боротьби за державність проти панування чужинців. Жаль за втраченим молодим життям вилився у народні реквієми і голосіння за вбитими, оспівування важкої долі мучеників свободи – у скорботу за ув'язненими, катованими, але нескореними. І понад усе в ній висловлена віра у світле майбутнє, вільну Україну.

Витоки його фольклору часів героїчної боротьби ОУН і УПА – у кобзарських думах, козацьких і гайдамацьких піснях, а пізніше – у звеличенні героїв Крутянської трагедії і Базару, відчайдушнісінького стрілецтва.

Авторка цих рядків була присутньою в Бродах на панахиді пам'яті замучених енкаведистами в катівнях Львова молодих патріотів-оунівців. У реквіємному звучанні пролунала пісня, присвячена героям Крут:

*Коли ви вмирали,
Вам дзвони не грали,
Ніхто не заплакав за вами,
Лиш в чистому полі ревіли гармати,
А зорі вмивались сльозами.*

Коли перезахоронювали повстанців УПА, стиха повторювалась пісня, якою проводжали в могилу 359 загиблих повстанців під Базаром:

*Сніть, хлопці, сніть! Сніть, хлопці,
сніть!*

*Про долю-волю тихо сніть,
Про долю-волю Вітчизни, –
Чи ж можуть бути кращі сні?*

Цей вірш Богдана Лепкого став народною піснею. Трохи у видозміненому

варіанті почула я її нещодавно у виконанні Богдани Кецері-Камінської з села Острів біля Берестечка.

У період німецько-фашистської окупації на Брідщині (Львівська область) поширювалась пісня про Влодка із Жаркова, якого вбили німецькі прислужники. Невідомий автор вдало використав народну символіку вже на початку пісні. Віщунка нещастя – сова перестерігає хлопця – Володимира Гринаха “Не йди, Влодку, до Жаркова”. Подія, про яку розповідається, розвінчує твердження завзятих прибічників непримиренності до борців УПА, які, мовляв, служили німцям:

*Дев'ять німців-гестапівців
В яру засідають
І Володю-партизана
На смерть забивають.*

*Коли бачив Влодка в ярі,
Що стільки німоти,
Тоді крикнув: “Прощай, краю!
Мені вже не жити”.*

*А на цвинтарі Дуб'євським
Виросла могила.
Там прийняла сира земля
України сина.*

*Заридали в один голос
України діти:
Ми за Влодка-партизана
Мусимо помститись.*

Продовжує цю думку і пісня, що стала народною, хоча й має свого автора – отця Василя Прийму:

*Гей, на півночі, на Волині,
Зродилась армія УПА,
Щоб наша слава не пропала
І засвітала свобода.*

Це дар серця на честь бойового побратима Василя Івахова, з яким разом колишній повстанець проходив вишкіл у Карпатах, а нині став ревнителем греко-католицької церкви у французькому містечку Люрд. Обидва – родом із Перемишлянщини. Кілька десятків фашистських штиків прокололи груди Василя (псевдонім Росс), який із повстанцями хотів звільнити юнаків і дівчат із волинського села, що їх вивозили до Німеччини. Пісню цю співали на Волині і в Галичині з деякими текстовими видозмінами. Щасливий той автор, поезія якого стала народною піснею.

Більшість авторів пісень національно-визвольних змагань безіменна. Отже, потрібна пошукова робота для віднайдення можливих авторів. І це – важливе завдання фольклористів, працівників культури і освіти, усіх тих, кому дорога українська національна культура.

У Галичині усна народна творчість періоду повстанської боротьби пов'язана з народними традиціями, релігійною обрядовістю. Характерно те, що патріотичні мотиви влітаються в поширені тут колядки, гаївки. Від Миколи Левенця в пригороді Бродів я записала таку колядку:

*Який сумний вечір
В 46-ім році,
По всій нашій Україні
Плач на кожному кроці.
Мати з діточками
Сіли до вечері,
Заки мали вечеряти,
Обмились сльозами.
Батько у Сибіру,
В далекій чужині,
Споминає святий вечір
В рідній Україні.*

Інша колядка радісна, розповідає про короткий час волі, яка завітала в Україну в 1919 році:

*Дністер хвилею шумить,
Чорне море гомонить
На Поліссі гомін йде,*

*Кубань плеще і гуде,
В Києві озвались дзвони,
Всюди, всюди чути радість, сміх.*

У селі Голосковичі (Бродівський район), де підпільна боротьба мала особливо великий розмах, з дивом спостерігала, як на Великдень літні жінки біля церкви виводили гаївки (їх називають тут “галі”). Мелодії веснянок, а слова патріотичні, повстанські, наприклад:

*Там у Карпатах високі гори,
Там українці б'ються до крові,
Б'ються до крові, втрачають сили –
Їх роздирають на всі частини.*

*За Україну не один б'ється,
Червона кровіця річкою летіється.
Річкою летіється, гори минає,
Та Україна щастя не має.*

До речі, слово “кровіця” вже вказує на шанобливе ставлення селян до жертвних змагань в ім'я свободи. Ця гаївка, яку я записала від Катерини Тимчишин із Голосковичів, нагадує іншу, з часів трагічного походу галичан на східну Україну в складі січового стрілецтва. Цю пісню співала моя мати Емілія, чула я її ще дитиною:

*Сонце гріє, вітер віє,
Не перестаючи,
Заплакали хлопці-браття
На Вкраїну йдучи.
Билисьмо ся вдень і вночі,
Кровіці по коліна.
Напиймося, хлопці, кровіці –
Буде замість вина.
Як будемо пити,
Не будемо платити,
А за нашу Україну
Будемо ся бити.*

Не втрачає своєї актуальності ще одна гаївка:

*Чорна гречка, білі кінці,
Тримаймося, українці.
Як не будемо триматися,
Будуть люди сміятися,
Будуть люди сміятися,
Вороженьки тішитися.*

Характерно, що в найтрагічніших ситуаціях зберігається оптимізм, віра в перемогу, прагнення, за словами Івана Франка, вибороти “хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі”. Підбадьорливо закінчується згадувана пісня про національного героя Василя Івахіва зверненням до сестри:

*Не плач, сестричко, не журися,
Поглянь в далеку голубиць,
Твій брат помер, та жити буде
В піснях наступних поколінь.*

Жодна крапля крові, пролитої за Україну, не впаде на землю марно. І цей лейтмотив зустрічається в багатьох повстанських піснях, зокрема в пісні “Зродились ми грізної години”:

*Не треба нам ні слави, ні заплати –
Заплатою нам радість боротьби.
Солодше нам у бою умирати,
Ніж жити в путах, мов німі раби.*

Народна творчість того періоду піднесла на високий рівень глибоке розуміння нашим жіноцтвом переможної ходи визвольної боротьби. Це стосується наречених, дружин, матерів, сестер. Ось пісня, записана від сестер Ольги, Євгенії, Ярослави Дацюк із згадуваних уже Голосковичів про матір засудженого на смерть сина:

*У неділю стара мати
До воріт тюрми прийшла
І в клуночку своєму сину
Передачу принесла.
А прокурор подивився,
Щось подумав і сказав:
– Твій синочок вчора ввечір
На розстріл уже пішов.*

Як сприйняла ці слова нянька? З криком, плачем? Ні. Вона “поблідла, мов стіна, і ніхто того не бачив, як скотилась їй сльоза”. А особливо зворушують кінцеві слова пісні, де мати каже:

*Я купила передачу
За останні гроші,
Тож віддайте ув'язненим
За покій його душі.*

Зацікавлює несподіваним закінченням пісня, записана від тих самих сестер із Голосковичів, про любов повстанця начебто до двох милих:

*Мене любив, другу кохав він,
Тепер покинув нас обі.
За другу десь життя віддав він.
Серед широких наших піль.
Ця друга мила – рідна Україна.*

Чимало пісень записано від Богдани Кецері-Камінської з-під Берестечка про героїчну боротьбу повстанців Волині. Вільнолюбність і рішучість не похитнула лави борців. Пані Богдана не може без сліз згадувати ті буремні роки, адже трагічні події торкнулися її рідних. Вона має кілька зошитів із записами фольклору від людей, які були на грані життя і смерті. Ось пісня, яку співав перед смертю знайомий хлопець з УПА:

*А вітер колише шовкову траву,
Дуб зелений додолу схилився.
А під дубом тим впав козак молодий,
Над ним коник його зажурився.*

Схилений додолу зелений дуб асоціюється з простріленим молодим стрільцем. А коник вороний – це друг, якому вмираючий передає останнє бажання, як це звучить і в козацьких піснях:

*Ой три літа, три неділі,
Як козака в лісі вбили.*

Часто в народних піснях періоду національно-визвольної боротьби зустрічаємо згадки про такі явища природи, як чорна хмара, вітер, що віщують битву, неспокій, і птиць: ворона, крука – провісників трагічної загибелі.

Від покійної Надії Шлюз у місті Броди, батько якої був засуджений і відбував покарання у Воркуті, я вперше ще дитиною в 40-х роках минулого століття почула пісню:

*Сонце гріє, вітер віє,
Гірнякові серце мліє.
Плаче, тужить за горами,
Бо не зжився з долинами.*

Тут гори можна розуміти і як географічне поняття, і як щось високе, нематеріальне. А долини – низьке, вимушене прозябання. І там, у далекій чужині, в'язень, який не бачить серед тундри “ані м'яти, ані рути”, просить кохану дівчину зірвати “яворину, гірнякові для спомину”. Явір – це символ парубочої краси й сили (“стрункий, як явір”). Очевидно, зірвання гілки явора – це прощання з коханим. А такий фінал простежується в кінцевих словах цієї зворушливої пісні:

*Як я, браття, тут сковаю,
Завезіть м'я до свого краю,
Завезіть на Україну,
Де родився, хай спочину.*

Цю пісню я чула і наприкінці 90-х років у виконанні кобзаря Василя Литвина в Новограді-Волинському.

Сповненою народною символікою є пісня “Повіяв вітер степовий”. Початок її вже вводить нас у драматичну подію: “Він впав, як той сухий листок, повік буде лежати”. У народній символіці сухе дерево, сухий листок означає смерть. Є в тій пісні і ворон – віщун загибелі:

*Летить ворон з чужих сторін
Та й сумнесенько кряче.
Вставай, козаче молодий,
Твоя дівчина плаче.*

І тут на згадку приходять стрілецька пісня, яка має подібний початок:

*Куди летиш, чорний ворон,
Чи з далеких чужих сторін,
Чи з краю далекого,
Чи не бачив хлопця мого?*

І, як це буває в народних піснях, птиця одержує дар мови. Ця персоналіфікація виражена у відповіді:

*А його все видаю:
Бо із нього покорм маю.*

Наш народ талановитий, і в міжчасні бої написані пісні квітують на-

родною символікою. З цього погляду характерною є пісня “То не грім за-гримів”. Уже ці слова-символи вводять нас у драматичні події. Невідомий автор використав традиційну символіку для оспівування народного лиха:

*То не грім загримів,
То не бір зашумів,
І не круки то поналітали, –
То лихі вороги на наш край дорогий,
Мов голодні вовки, набігали.*

Попередні символи “буря”, “грім”, круки підсилює слово “вовки”, що означає “вороги”.

Збірне поняття “лихо”, персоналізоване в пісні “Нічка була темна”, контрастує зі здрібнілими словами, що характеризують у народних піснях спокій і злагоду:

*Нічка була темна,
Всюди було тихо.
Під їжджає в село
Стихесенька лихо.*

А далі – уже конкретні події негативного характеру, які закінчуються смертю героїв:

*Їм заграв скоростріл –
Друзі повалились.*

Метафора “заграв” уже показує народне ставлення до вбитих, що увінчує відоме гасло:

*Слава Україні!
І героям слава!*

Уперше помічено в піснях національно-визвольного циклу такий символ материнської печалі, як “біла сова”:

*А біла сова мати
До стін тюрми прийшла.*

(З пісні “Над Львовом чорна хмара”, записаної від сестер Дацюк у с. Голосковичі).

Характерно, що схожі тексти пісень відрізняються мелодією, окремими

словами. Ці ластівки очікуваної свободи очевидно перекочували лісами з партизанськими рейдами: Волинь–Галичина–Карпати й у зворотному напрямку. Адже ще під час німецької окупації в Карпатських лісах проводився вишкіл старшин, майбутніх борців-підпільників.

В усій народній творчості того періоду конкретика перемішана з вимислом, очевидно, тексти і мелодії шліфувалися колективно для гуртового виконання. Як свідчать спогади вцілілих месників, чимало співалося пісень на початках, залишених українським стрілецьством. Деякі перероблялися стосовно нового етапу боротьби.

Якщо судити з філологічного боку, то доскіпливий дослідник знайде і недосконалу, приблизну риму, і діалектизми, і неправильні наголоси. Не до того було в той кипучий час. Але головне тут – високий дух тих, які йшли на вірну смерть, безкомпромісність. І в цьому цінність повстанського фольклору.

Наш народ любить сміятись, навіть у найбільш скрутних ситуаціях не втрачає гумору, як, наприклад, у тій пісні періоду війни:

*Ой не журіться ви, хлопці-юнаки,
Бо незабаром прийде ще й бранка
на дівки.*

Спостерігаються випадки, коли мажорні пісні, зроджені в УПА, використовували радянські “знавці” фольклору, щоб привласнити собі цю творчість.

Уперше я почула пісню “З сиром пироги” на хрестинах в Ольги Кольцун у 1957 році (село Поториця Сокальського району). Згідно з текстом, подія відбувалася в хаті дівчини, до якої зайшов повстанець і пригощався пирогами із сиром. А в той час напали на нього вороги. Потім “знавці”, охочі прихопити чуже, переробили початок.

Було:

*Був раз собі повстанець
Із сотні “Остроги”.
Любив козак дівчину
І з сиром пироги (вареники).*

Стало:

*Служив козак у війську,
Мав років 23,
Любив козак дівчину
І з сиром пироги.*

Це нагадує, як із відомої пісні часу стрілецтва “Гей, видно село”, замінили січових стрільців на червоних. Треба повернути народу, що забрано в нього.

Скажемо в підсумку, що повстанський фольклор має право на своє самостійне існування. І не тільки в селянських хатах уцілілих борців за незалежність, катованих і репресованих, а ця героїка національно-визвольної боротьби повинна вийти на широкий простір і бути доступною для загалу, прийти на зміну тому непотребу, що заповонив наші ЗМІ, підмостки сцени.

Мова і етнос

ЛЕКСИКА ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ РОДИЛЬНОГО ОБРЯДУ В ГОВІРКАХ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

У кінці ХХ – на початку ХХІ століття зростає зацікавленість діалектологів, етнолінгвістів у вивченні лексики і фразеології традиційної народної культури. Польові дослідження на Поліссі, у Карпатському регіоні, звернення до етнографічних та фольклорних джерел сприяли введенню в науковий обіг нових фактів, виокремленню певних етнолінгвістичних підходів до розгляду явищ духовної культури народу. Однак дослідження “культурної” лексики та фразеології ще відстає від вивчення більш традиційних тематичних груп, що репрезентують, наприклад, ботанічну, побутову, господарську, географічну та інші номенклатури [17, 287].

Об’єктом наших спостережень стала лексика і фразеологія сімейної обрядовості, зокрема обряди народження і хрещення дитини говірок Івано-Франківщини: гуцульських, бойківських, покутських, опільських (або наддністрянських). Кожна етнічна зона Прикарпаття (Бойківщина, Гуцульщина, Покуття, Опілля) має низку специфічних номінацій, набір обов’язкових учасників, обрядових предметів, відтворює рекомендовані та небажані дії. Усе це дає змогу поповнити і деталізувати загальномовну картину відбиття матеріальної та духовної культури народу.

Матеріалом дослідження послужили польові записи, зроблені на досліджуваній території за спеціальною програмою, етнографічні праці В.Шухевича [19], А.Онищука [14], П.Шекерика-Доникова [18], З.Кузелі [11], М.Паньківа [15], історико-етнографічні монографії [3, 238–241; 7, 302–305], а також лінгвогеографічні джерела – АУМ [1], ЛАЗО [12], ОКДА [13].

Поняттєве поле “родильна обрядовість” (структуру його див.: 2, 294)

об’єднує назви обрядів та їх елементів; назви учасників обрядів; назви обрядових дій; назви предметів, що використовуються з обрядовою метою. У прикарпатських родильних обрядах, як і в загальноукраїнських, окреслюється чотири етапи: передродовий, власне родильний, післяродовий та соціалізуючий [3, 238; 7, 302].

Передродові звичаї на досліджуваній території не мають спеціальних назв. Вони супроводжуються ритуальними, магічними, обереговими діями та повір’ями, системою табу, які покликані сприяти здоровому перебігові вагітності та доброму самопочуттю жінки. Ці звичаї добре збереглися на Прикарпатті, мають багато спільного із звичаєвими традиціями інших регіонів України та інших народів [9, 348]. Поряд із тим у кожній етнографічній зоні відомі і локальні особливості цих звичаїв. Так, етнографічні матеріали з Гуцульщини свідчать, що гуцули вірили в те, що жінка може носити дитину дванадцять місяців, якщо задивиться на гарцюючу кобилу; дванадцять “судців” можуть вирішити, якою народиться майбутня дитина: живою чи мертвою [18, 11–12; 7, 302]. На Покутті вагітній забороняється переступати віник; варто нікому не переходити дороги, бо тому не поведеться; до родів не можна шити майбутній дитині одяг, майструвати колиску [15, 139].

Власні записи обряду свідчать про те, що на Бойківщині, Гуцульщині назустріч вагітній жінці не можна нести *три* відра, *три* куклі або *три* банки; якщо таке трапилося, то жінка повинна розбити одну з трьох речей, “щоб у дитини не було *тридухів*” (дитячої хвороби). У більшості населених пунктів Прикарпаття вагітній забороняється прикрашати весільне деревце, шити вінок мо-

лодій, “щоб молодій не було так важко в житті, як жінці у час вагітності”. Їй заборонено йти на похорон чи дивитися на мерця, “бо дитина буде блідою”, і досі існує стійке уявлення, що в людини, яка в чомусь відмовить вагітній, миші або міль попсують одяг.

Говіркове мовлення краю багате на фразеологічні одиниці (ФО), які репрезентують передродові звичаї. Абстрагуючись від загальноукраїнських обрядових фразем, нам вдалося виокремити ряд місцевих ФО, що творять семантичний ряд (СР) “завагітніти”: *зач'їнити дитину, зайти у теж* – гуц., *завйезати дитину, зайти на дитину* – гуц., бойк., покут. Дізнається жінка про вагітність тоді, коли *не^ннастау йе'ї ч'ес* – гуц., бойк., покут., або *не^ннастау ч'ел'идинский м'іс'е^нц* – гуц., тобто немає менструації. Якщо вагітна жінка не дотримувалась різних оберегових дій та повір'їв, то це погано впливало на дитину. Так, якщо вона просто налякалась, то народжується *скусувата дитина* – *скуса* – гуц. ‘переляк’; якщо вагітна з'їсть украдену їжу і непомитими руками доторкнеться до певної частини свого тіла, то в тому місці в новонародженої дитини буде *чорний знак*.

Власне родильні обряди розпочиналися з приходу баби-повитухи, яка виконувала в хаті ряд оберегових дій, про які мова йтиме далі. Час і процес народження дитини на досліджуваній території номінується *роди, злоги, пологи*, а також ФО *ж'інка у злогах, ре^нч'їнец злог'їу*, у гуцульських говірках побутують вирази *дитина с'їчинити*, *уч'їнити дитину*, *ж'інка упала у кут, упала с'печи, ч'ел'ид' упала у кут*. Заголовним компонентом перших двох ФО є дієслово *уч'їнити*, яке в гуцульських говірках означає ‘народити’, причому воно вживається, коли говорять і про людину, і про тварину [6, 42]. Така ж його семантика проступає і в примовляннях баби-повитухи “*ек си легко и весе^нло за ч'е^нло (дитя), так аби си легко и весе^нло уч'їнило*”. У мовленні гуцулів час пологів передає ще фразема

свіжа куластра, наприклад: *Будем мати прудко св'їжу куластру (молозиво)*, в інших говірках – *св'їж'ї голуці*.

Фразеологізм *упасти с'печи* не зафіксовано в інших українських говірках, окрім волинських [11, 31]. Розглядаючи етимологію фразеологізму у *пичурці родився* ‘надзвичайно щасливий’, А.Івченко зауважує, що зв'язок із пичю і новонародженим має спільнослов'янський характер і модель “*пич + розвалитися = народилася дитина*” або її модифікація “*пич + розвалюється = незабаром народиться дитина*” зафіксовано в Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст. Схилиючись до думки А.Івченка [10, 129–130], вважаємо, що фразеологізм *впасти з печі* є також варіантом мотиву чудесного народження, який побутує у фольклорі.

Значне місце посідають обряди, пов'язані з першим купелем, під час яких над дитиною виконують ряд магичних дій, які пізніше впливатимуть на її життя: хлопцям кидали в купіль різні інструменти: молоток, сокиру, щоб був добрим майстром; дівчатам – голку, гребінь, щоб добре шила чи пряла. Одночасно купіль має лікувальні властивості, тому її готували з відвару рослин або вкидали їх у воду. Цей обряд повсюдно має назви *куп'їл', купил'н'е, куп'їл', хресна куп'їл', св'їта куп'їл'*. Семантика таких назв є прозорою.

У сімейній обрядовості прикарпатців післяродового етапу важливим є вибір імені дитини. При цьому враховуються родові, магичні, церковні, інші чинники. Традиції ці збереглися по селах і до сьогодні. Так, якщо дитина народилася в день якогось святого, то їй дають це ім'я і кажуть *в'їбрало собі і'м'їе* або *принесло собі і'м'їа*. Якщо новонародженого позбавити цього імені, то говорять *не^нре^нве^нрнули і'м'їе дитин'ї*. Тому батьки намагаються цього не робити.

Повсюдно на Івано-Франківщині дітей намагаються хрестити в храмах і справляти гостину із цієї нагоди. Ці обряди мають назви, похідні від *хрес-*

тити: христини, у гуцульських говірках побутують фонетичні варіанти цієї назви: *рсти^не^ні, ирсти^не^ні, іршч'ен'е, іршч'ін'ї, р'їшч'ін'е*.

Після охрещення дитини священник запрошує до церкви матір, яка до цього стояла перед входом. При цьому жінка тримається за його епітархило (передник). Він відправляє обряд *вивід*: у говірках *вивід^н, в'ївод^н, вивод^н, вивод'їука*. Виконуючи цей обряд, священник “виводить” матір з-під злих сил, оскільки поширене повір'я, що одразу після пологів породілля і дитина є “нечистими”, тому її називали *не^нчистоу, не^нкашерноу ж'інкоу*, а після цього обряду вона стає *чистоу ж'інкоу*.

Етнографічні записи з Гуцульщини свідчать про те, що після виводу жінки (на сороковий день після народження дитини) запрошували гостей на пригощання: *колач'їни, колач'їни*. Під час цього обряду батьки дарують кумам калачі. Аналогічний родильний обряд поширений і в інших регіонах України, де має назви *калачуватися, перепивати кумів, пироги* [4, 153; 5, 249]. Складовою частиною *колачин* на досліджуваній території є обряд *ф'їроушчина* – дарування новонародженому значного подарунка, наприклад: коня, корови, теляти, вівці, курки чи сорочки; *ф'їровщину* давали обов'язково куми та близькі родичі. Такий подарунок могли дарувати похреснику і в дорослому віці, до весілля або під час весілля. Назва обряду *ф'їроушчина* утворилася шляхом семантичного і формального розвитку лексеми *офіра* ‘жертва’, *офірувати* ‘жертвувати’.

Серед соціалізуючих обрядів виділяється обряд *пострижж'їни*, який побутує повсюдно і відбувається через рік після народження дитини. Волосся дитини (хлопчику чи дівчинці) стриже хресний батько, який хрестить дитину і вистригає хрест на голові. Вистрижене волосся передає матері, яка зберігає його, іноді частину волосся хлопчика “закопували під грушею, щоб був кучерявий”, дівчинки – “під вербою, щоб були довгі коси”. Назва цього обряду

мотиваційно прозора. Дівочим різновидом пострижи є обряд *запл'їтан'а(е)*, який відбувається через п'ять або шість років після народження; для виконання цього дійства запрошують хресну матір, яка заплітає навхрест перші кіски. За це батьки обдаровують її калачем та хусткою.

Незначну за кількістю ЛСГ утворюють назви учасників: вагітної жінки, новонародженого, позашлюбних дітей, баби-повитухи, кумів. Ці назви зафіксовано в багатьох фонетико-морфологічних варіантах.

У говірках Івано-Франківщини, як і в інших українських регіонах [див. АУМ, I, 346; II, 364], зафіксовано велику кількість назв на позначення вагітної жінки. Найбільш уживаними є назви *груба, к'їшка, теш'їка, ваг'їтна*, менш вживаними є *че^нривата, к'їл'їухата, огр'їдна, би^нре^нм'їна, ви^нре^нме^н:а, самодруга*. Назви *груба, огр'їдна*, а також назви з коренями *таг-, таж-, ваг-, важ-* мотивовані зовнішнім виглядом жінки і відповідно надмірною вагою; в основі назв *че^нривата, к'їл'їухата* – назва частин тіла людини. Поєднанням двох основ *сам+друг* – утворилася назва *самодруга*, що є мотиваційно прозорою; така сама назва вагітної поширена також у закарпатських говірках [12, 319]. Поряд із такими утвореннями в розмові про вагітну використовують ряд фразем евфемістичного характеру: *уже си найїла бобу, її биб ростіє у че^нре^нв'ї, уже наслі^нїла че^нре^нво* – гуц.; *ни сама с собоу, при на д'її, ходит така* – в усіх інших говірках. Останні сполуки вживаються, як стверджують респонденти, на позначення вагітності прикінцевого періоду.

На досліджуваній території жінку під час пологів або відразу після пологів називають *рожс'їниці(е), пол'їжниць(е), пород'їл:е(а), пород'їл'ї, пол'їшк'їн'а(е)*; ці назви мають прозору мотивацію. Під час пологів завжди кликали жінку, яка допомогала породіллі. Хоча в сучасній родильній обрядовості вона не бере безпосередньої участі, але в пам'яті інфор-

маторів добре збереглася її обрядова роль. У досліджуваних говірках її називають *баба, проста баба, сіл'с'ка баба, баба-повитуха, повитуха, сповитуха*; в окремих селах використовується власна назва чи назва, яка має у своєму складі антропонім, як *баба Грицулиха, баба Василюха*; при цьому *Василюха* і *Грицулиха* ставали еквівалентами лексем *повитуха*, не пов'язуючись лише з безпосередніми носіями цих імен. У гуцульських говірках повитуху ще називають *сох'тиуна (спритна) баба, чили'динцкиї дохтор* (така ж сучасна назва лікаря-гінеколога). Ця жінка має бути *лехка пол'їжници на души і добре в'м'їти брати г'їти, мудро брати г'їти, мати лехку руку* (таку, що після неї ведуться діти), тобто добре знати акушерство. Поряд із такими в мовленні старших людей побутує назва *кушарка, кушерка*, якою називають жінок, що мають певну освіту (не обов'язково медичну) і надають у селі першу медичну допомогу породіллі.

Назви на позначення “новонародженого” утворюють невелику групу номенів, однак у їхньому складі є багато фонетичних та морфологічних варіантів, наприклад: *дитина, дитин'є, дитин'єтко, хлоп'є, хлопчи'ш'є, хлопчин'є, г'їуч'є, д'їуч'єтко, г'їучи'єн'є*. У розмові вживаються ФО *св'їжа пом'їч, нова пом'їч*; гарно доглянута дитина маніфестується фраземами *випле'кана дитина, кохана дитина, ши'нована дитина*. У записках родильних обрядів П.Шекерика-Доникова новонародженого хлопця називають *за грїї вугор, дівчинку – обдери хату*, наприклад: “Що вере ти міні вчиниш, за грїї вугор, чи обдери хату?... Бо хлопец, то хату обшубутає, приведе жінку з вином, а дівка обдере хату, видастци ти й забере все з собов...” [18, 92].

На позначення “позашлюбної дитини” тут побутують назви *байстр'ук, байстр'ук, байстер, котил'ук, покрит'ук, наїда, наїдух, бур'їник* <бур'їн – бур'ян>; у бойк. говірках *букарт* <ст. *букарть* ‘позашлюбна дитина’ видозмі-

нено з пол. *бенкарт* “т.с.”, *пожаліуник* <*жалива* = кропива, буквально ‘той, що знайшли у кропиві’>, ряд метафоризованих ФО із цією семою: *дитина с ко сиц'їу, де ко сиц'ї = квітка; наїда з бур'їн'їу*.

Діти, що народжуються швидше, називаються *нич'есо'ві г'їти*, восьми-місячні – *ос'мак*, семимісячні – *се'мак*. Коли жінка з певних причин перериває вагітність, то на неї кажуть, що вона *збави'ла дитину* або народила *зб'їглу дитину* чи *зб'їгли'єн'є*; *ст'рачену дитину* – *ст'ратч'є, ст'рач'є(і)*.

Загальноукраїнська семантика ‘народися везучим, щасливим’ проступає у ФО *народис'у(і) у со'рочц'ї, уродитис'и(і) у чип'ц'ї, уч'їнитис'и у ч'їп'ц'ї, народитис'и(і) з ч'їп'цем*. Обґрунтовану етимологію цих виразів подає, на нашу думку, А.Івченко [10, 93–95], котрий доводить, що народжені саме в одязі, а не оповиті “навколоплідною плівкою” прийшли до нас із світу предків, які наділили їх магичною силою й оберігають ціле життя. Таку думку в певній мірі підтверджує багатий фольклор краю.

Великий на досліджуваній території є інститут кумівства: в окремих селах Гуцульщини кількість кумів досягає десяти пар, в інших – однієї чи двох. Тому тут розрізняють поняття *старшиї кум, першиї кум, хресний кум*; відповідно для жінки – *старша, перша, хресна кума*, які тримають дитину в церкві під час обряду хрещення. Щодо хрещеника чи хрещениці куми мають також відповідні назви: *нанашко, бат'ко, хресниї, хресниї бат'ко*; відповідно *нанашка, матка, хресна, хресна матка*. Назви *нанашко, нанашка* запозичені з румунської *panaş, panășul* ‘весільний батько’, ‘хрещений батько’; у цих самих значеннях вони поширені у більшості говірок. Побутування назв *бат'ко, матка* на позначення хресних батьків зумовлено, очевидно, їх важливою роллю в долі похресників, необхідністю постійно турбуватися про похресників, а в разі смерті батьків – замінити їх. За даними ОКДА, такі назви широко побу-

тують також у карпатських говірках [13, III, карта 52, коментар на с.134].

Якщо в сім'ї часто вмирали діти, то на Івано-Франківщині, як і в деяких інших місцевостях України, проти цього існує звичай “продажу” дітей *закуп'їним, откуп'їним кумам* або запрошення *ст'р'їчних кум'їу* – тих, яких першими зустрів батько новонародженого й запросив бути кумами. Поряд з означеними кумами в гуцульських говірках побутують також і *фудул'їні куми* ‘горді, гордовиті’ [6, 199], багаті куми, ті, що дбають про похресника.

Різноманітністю відзначаються назви на позначення похресника: поряд із широковживаними *хресник, похресник* побутують *ф'їли'єн, ф'їн* відповідно похресницю іменують *хресна, похресни'ц'є(і) ф'їли'єна, ф'їл'їна ф'їна, ф'їйінка*. Терміни *ф'їли'єн, ф'їлина* потрапили з румунської в гуцульські говірки і, очевидно, через посередництво їх – у бойківські та покутські (румун. *fin* ‘хресник’, *fine* ‘хресниця’ <лат. *filianus, filius* ‘син’). З цим та іншим значенням ‘молодий, молода щодо весільних батьків ці назви поширені також у буковинських, південноподільських говірках [16, 45; 13, III, карта 53, коментарі на с.136, 176].

Родильна обрядовість краю супроводжується великою кількістю обрядодій, які виконують учасники дійства. Більшість із них бере початок з язичництва, деякі характерні для інших народів. Так, баба, прийшовши до хати, *утвор'єла д'євері, розв'їзувала ус'ї гудзи, розми'кала ус'ї зам'ки, кропи'єла хату і поро'д'їлу* свяченою водою – “щоб дитина легко вийшла на світ”. На Покутті для полегшення родів баба обкурювала породіллю травами, давала чарку горілки, обливала холодною водою, обводила три рази кругом столу, змушувала “перемацати” руками усї хатні меблі [15, 139]. Коли баба прийняла дитину, вона *рубала пуп, пупи'єц*. Збереглися такі повір'я, пов'язані з різанням пупа: його “рубали” хлопцеві на сокирі, “аби був добрий газда”, а дівчинці – на гребені, “щоби добре прjala”.

Усі дії та обов'язки, які виконувала баба-повитуха, у гуцульських говірках мають назви *баби'єти'є*, в інших *їти у ба'би, бути у ба'бах*. Зауважимо, що дієслово *баби'єти'є* також має значення ‘бути присутнім при початку якоїсь роботи’ та ‘доглядати, вирощувати’ [8, 117].

Як відзначає дослідниця родильної обрядовості Н.К.Гаврилук, у західних областях України побутував звичай “заплікування”. Коли в породіллі не вистачало молока, то просили жінку, яка годувала грудьми свою дитину і один-два дні новонародженого *зап'їкувала*. У майбутньому така жінка цікавилася її життям, а дитина, підрісши, намагалась віддячити їй. Такий звичай записано на Покутті [15, 140].

Повсюдно в досліджуваних говірках у куми не запрошують, а кличуть, і ця обрядова дія номінується *кликати у куми*. Відмовлятися від кумівства не можна, бо *гр'їх христа в'їдр'їкатис'їє, не можна в'їдмов'ї(є)тис'їє(а), в'їдказуватис'їє(а) від христа*; виконання обов'язків кумів під час хрещення має назви *куми'єти'є, кумувати*. Коли батьки постійно зустрічаються з кумами, ходять одні до одних у гості, то ця дія називається *кумитис'їє(а), куматис'їє(а)*.

Обряд церковного хрещення та дія, що пов'язана з ним, має назву *хри'єстити, охри'єстити дитину, тримати до хре'єсту, увести у хре'єст*, у гуц. *риск'їти, ирск'їти дитину, увести у хрест'єнц'є'є*; одночасно це є обряд надання імені. Якщо дитину хрестили зразу після пологів, то кажуть: *нести нагор'їчо до хре'єста*.

Коли дитині виповнюється 5–6 років або коли вона йде до школи, то їй дають *розв'їзати пупиц*. Якщо їй вдається це зробити, то така дитина буде здібна до всякої роботи, бо вона *розв'їзала свій розум* – буде розумною.

В останній час стало традиційним відзначення народження дитини за участю чоловіка та його друзів ще до повернення жінки з лікарні. Ці обрядові дії на досліджуваній території передають ФО

підмивати, поливати, обмивати, підмочувати, обмочувати дитину, іноді учасники цього дійства кажуть, що йдуть на *солодку гор'їуку*.

У родильних обрядах Прикарпаття використовується ряд предметів, які виконують магичні, оберегові та символічні функції. Так, магичну силу має *св'ячена вода*, яку святять на Водохреща: її ллють у першу купіль, дають пити породіллі; нею кроплять приміщення, де відбувалися пологи, та самого новонародженого. Таку воду в окремих говірках називають *молитва* < молитва – пляшечка із свяченою водою, над якою здійснював молитву священник і яку давав батькам після обряду хрещення. Воду для першої купелі набирають уранці, коли ніхто не набирав її із цієї криниці, така вода має назви *ц'їла, не^нпо^нч'їта вода*, її слід обережно нести, щоб не^нрозли^нвалос'ї^н(а) ш^нч'їст'ї^н дитини. При набиранні її можуть примовляти: “Водичко-йорданичко, борони дитину від усього злого, лихого”.

Подарунок новонародженому з білого полотна, що дарують переважно куми, у досліджуваних говірках, як і в інших українських, має назву *крижма, крижми* (від криж – хрест). З цієї назвою побутують також ФО: *давати крижму* ‘обдаровувати новонародженого’, *класти на крижму* ‘хрестити дитину’, *дочки катис'ї^н(а) багатой крижми* ‘одержати багаті подарунки’.

Ряд предметів використовують для виконання символічних та оберегових дійств, і вони є обов'язковими під час проведення обряду, однак не мають спеціальних обрядових номінацій. Такі функції на досліджуваній території виконують найчастіше хліб, вовна – символи достатку, багатства; часник і зілля мають магичну силу, дають новонародженому здоров'я; мед, цукор – символи “солодкого” життя, тому їх часто дарують під час відвідин породіллі; калина, писанка, молоко – символи краси та вродливості; сокира, голка – символи професійних навиків; папір, ручка, олівець – символізують розум, добре навчання в майбутньому. Ці предмети

кладуть у першу купіль або в ліжко під голову дитині.

Особливим символом у родильній обрядовості прикарпатців є *поріг*. Переносити дитину через поріг слід обережно, щоб не спіткнутися об нього, бо життя буде нещасливим. Коли приносять дитину із церкви, то кума підносить її вгору й урочисто передає через поріг матері, говорячи: “Будь здорова, щаслива і велична”. У с. Пнів Надвірнянського району ми записали звичай: коли дитину принесли із церкви, то кладуть її під поріг хати, і хресна мати три рази доторкається п'ятою до чола дитини, “щоб дитина не виросла язикатою”. Магічною дією наділений пояс священника, яким той опоясується під час богослужіння, ним опоясують породіллю при важких родах. Магічна дія пояса як оберега від злих сил збереглася в багатьох народів [15, 139].

Родильна обрядовість етнічних прикарпатців, як і українська в цілому, багата на прислів'я, приказки, побажання, примовки, які свідчать про спостережливість і обдарування нашого народу, уміння в стислій і водночас яскравій формі відобразити певні сегменти мовної картини світу. Найбільше прислів'їв, за нашими спостереженнями, присвячено кумам, новонародженому, бабі-повитусі. Наводимо окремі з них: *кого л'уди за л'уди майут, з тим си і кумайут; куми р'їд'н'ш'ї, як брати; кум і кума – то одна сатана; кум куму, йак не^нма ко^нму; про новонароджених: йак'е у пи^нли^нках – так'е йї у жи^нт'у; йеблуко від йебл'їнки дале^нко ни паде; одинак, як ни ба т'їр, то ти йак; про дітей: мал'ї г'їти ни да йут спати, а вилик'ї – жити; хата з г'їт'ми – рай, а без них – цвинтар. Найбільше побажань та віншувальних адресовано, зрозуміло, батькам та новонародженому: *чи син, чи дон'ка, шчоби доче^нкали в'їнка; абис було таке шч'їсливе, йак шч'їсливе є с'р'їбло; абис було таке ве^нличне, йек хл'їб ве^нсіуний* (гуц.) та ін.*

Аналіз пов'язаної з родильним обрядом лексики показує, що більшість цих назв у говірках Івано-Франківщини має

прозору мотивацію. За принципами мотивації окреслюється кілька типів назв:

1) дія > обряд: *роди, злоги, пологи, куп'їл', куп'їл'н'е^н(а), родини, в'їд в'їдини, христини, вивид^н, постри^нжи^нни^н, запл'їтан'ї^н(а), заплети^нни*;

2) предмет, який використовують з обрядовою метою > обряд: *колачи^нни, колач'їни, ф'їроушчина*.

Більшість назв родильного обряду, його учасників, обрядових предметів у говірках Прикарпаття є автохтонними, слов'янськими за походженням, лише зрідка такі назви є запозиченими з інших сусідніх неслов'янських мов.

Спостереження над обрядовою фразеологією досліджуваних говірок дає підстави твердити, що вона є частиною духовного світу мовця, нерозривно пов'язаного з його ментальною діяльністю, з колективною свідомістю нашого народу. Говіркова фразеологія синтезує багатство й розмаїття народної мови. Внутрішня форма ФО найчастіше відображає звичаї, вірування гуцулів, бойків, покутян, ополян, життєві бувальщини і жарти. Вона часто сигналізує про неординарність мислення – цих етнографічних груп, багатство їх етнічної культури. Для обрядових фразем характерна прозора внутрішня мотивація, варіативність компонентів та образного конкретизатора, який часто має локальний характер.

1. Атлас української мови [Текст] : в 3 т. – К., 1984. – Т.І. Полісся. Середня Наддніпрянина і суміжні землі ; К., 1988. – Т.ІІ. Волинь. Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі.
2. Бігусяк М.В. З лексики родильного обряду у гуцульських говірках [Текст] / М.В.Бігусяк // Український діалектологічний збірник. – К., 1997. – Кн.3. Пам'яті Тетяни Назарової / відп. ред. П.Ю.Гриценко. – С.293–301.
3. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження [Текст] / за ред. Ю.Гошка. – К., 1987. – С.302–305.
4. Гаврилюк Н.К. Картографирование явлений духовной культуры (По материалам родильной обрядности украинцев) [Текст] / Н.В.Гаврилюк. – К., 1982. – 279 с.
5. Гвоздевич С. Архаїчні елементи у родильній обрядовості поліщуків (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.) [Текст] / С.Гвоздевич // Полісся: мова, культура і історія. – К., 1996.

6. Гуцульські говірки : короткий словник [Текст] / відп. ред. Я.Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
7. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження [Текст] / за ред. Ю.Гошка. – К., 1987. – С.302–305.
8. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди [Текст] / за ред. Я.Закревської. – К., 1991. – 308 с.
9. Етнографія України [Текст] / за ред. С.Маркчука. – Львів, 1994. – 520 с.
10. Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія [Текст] / А.О.Івченко. – Х., 1996. – 160 с.
11. Кузеля З. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу [Текст] / З.Кузеля. – Львів, 1906. – 221 с.
12. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України. Лексика [Текст] / Й.О.Дзензелівський. – Ужгород, 1993. – Т.3.
13. Общекарпатский диалектологический атлас [Текст]. – Кишинев, 1989. – Вып.1 ; М., 1994. – Вып.2 ; Warszawa, 1991. – Вып.3 ; Львів, 1993. – Вып.4.
14. Онищук А. З народнього життя гуцулів. Родини і хрестини, та дитина до шостого року життя [Текст] / А.Онищук // Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. – Т.15. – С.91–113.
15. Паньків М. Родильні обряди та догляд за дитиною на Покутті [Текст] (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) / М.Паньків // Ямгорів : літературно-краєзнавчий і мистецький альманах. – Городенка, 1997. – Числа 9–10. – С.138–149.
16. Прокопенко В.А. Лексика весільного обряду в буковинських говірках [Текст] / В.А.Прокопенко // Тези доповідей ХХ наукової сесії Чернівецького університету. Секція філологічних наук. – Чернівці, 1964. – С.43–46.
17. Толстая С.М. Из полесской обрядовой лексики: нашлось дитя [Текст] / С.М.Толстая // Український діалектологічний збірник. – К., 1997. – Кн.3. Пам'яті Тетяни Назарової / відп. ред. П.Ю.Гриценко. – С.287–292.
18. Шекерик-Доників П. Родини і хрестини на Гуцульщині [Текст] (В селі Головах і Красноїли Косовського пов.) / П.Шекерик-Доників // Матеріали до української етнології. – Львів, 1918. – Т.18. – С.86–122.
19. Шухевич В.О. Гуцульщина [Текст] : 2-ге вид. / В.О.Шухевич. – Верховина, 1999. – 3-я част. – 272 с.

Список умовних скорочень

бойк. – бойківські говірки
гуц. – гуцульські говірки
лат. – латинська мова
опол. – опільські говірки
покут. – покутські говірки
пол. – польська мова
рум. – румунська мова
ст. – старослов'янська мова

ФОНЕТИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ РИСИ ГОВІРКИ с. СВАРИЧІВ НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ

Говірка села Сваричів на Рожнятівщині належить до бойківського говору, який попри те, що йому присвячено ряд праць [3], досі комплексно не описаний. У цій статті зробимо спробу висвітлити деякі аспекти мовної практики мешканців села Сваричів. Визначення основних фонетичних та граматичних рис цієї говірки сприятиме комплексній характеристиці бойківського говору, до якого вона належить. Спочатку запропонуємо тексти живого мовлення, записані від мешканців села.

Говорить Рибчак Ганна Василівна, 1934 року народження.

Про працю в колгоспі.

ж'їли-смо си^рп'ами / а то було так'е дужи^е пашне ж'їто // ми стр'їсали соб'ї тотó ж'їто на вїзк'ї // вїз'їли-смо / так дал'єко-смо н'єсли / по дв'ї вїзк'ї смо б'рали // йїдну п'їдн'єсим / клад'єм / лиш'їєм // тогд'ї зноу н'єсли-смо додóму // то три к'їломитри було / так було зо три к'їломитри // прин'єсим додóму / ўже к'їним ў остроўку / а ўже с'ї к'їшим / шчо йе цалá остроўка // а потóму смо склад'али ў коп'їк'ї / так'ї коп'їк'ї б'ули // потóму смо шли молот'їти // молот'їли на комбáйн // там с'ї йїдна ж'їнка п'їдоп'хала / то шч'їст'ї / шчо йї н'ї ўхóпило цалу // роз'їбрало було ч'їсто / лиш'їлас'ї такá ч'їсто // та ї то кóжде зач'їло йóкати // ўс'о с'ї понапудж'їло / ї бригад'їр / ї ўс'о // так смо ўсе ў тóму кол'госп'ї б'їд'їли / ни то шчо тип'єр // ли^н'ї смо б'рали / колóпн'ї смо моч'їли ў вод'ї / за то л'уд'ї тип'єр нóги бол'їт // ход'їли к'їгати ў холóну воду // лен суш'їли ў печ'ї / на тирл'їц'ох / так'ї тирл'їц'ї б'ули // т'єрли смо на тирл'їц'ох / тогд'ї здав'али //

Говорить Стасів Катерина Василівна, 1938 року народження.

Веч'їрня пригода.

ск'їнч'їли-смо роботу / бо ў стар'ї дис'їк'ї год'їн'ї пришл'ї д'руг'ї / а ми пок'їнули // йа в'їшла ўже на гр'єбл'у / в'їшли-смо на гр'єбл'у / н'їкóго ни^мá // п'їшли-смо на ди^в'їат'ї [завод – авт.] / ї п'оп'їд гору // зл'їзли-смо з гор'ї / їдем прóсто на б'уд'ку // а ўни кáжут мен'ї / пришл'ї, знáйеш, смо в Коркóву / ход'ї с'уда че^р'є^з се^ло / мóжи^є ї в'їн мине був ї п'їдв'їу / ну али йа чос' / д'їво^нко / такá б'ула // кáжу / н'є // їду с'уда вó понад вóди // а то там де в'їко Вас'їл с'ї пу^б'удувáу / там так'ї млин буў / то б'ула ст'єж^ка шче / то тип'єр позаб'їрали / позагорóджували ўже // там б'ула тóго хáта / тóго шчо ўмер / тóйї Мар'їк'ї // та ї так скóро їду / н'ї ўбзирáйус'ї / мен'ї с'ї здав'ало шчо йа / йакóс' так / самá ни знáйу йак йа шла // та ї так скóро їду гет с'уда вó на покóн'єчку / а то ў горóд'ї б'ули пшениц'ї / л'уд'ї с'їйали ж'їто / лен / де кс'óнц ж'їе // їду чи^р'є^з горóди / дохóджу йа лиш / а то знáйеш м'їс'їц' так соб'ї св'їти / а йа так ск'їнула соб'ї хуст'їну та ї їду розголóва / так соб'ї скор'єн'ко // йа лиш пе^р'є^н'ступáйу перелáз' / а з пшениц'ї в'їхóди так'є / ї отак-вó стáло ї на ме^н'ї с'ї д'їви // а йа стáла / та ї ни знáйу / шчо роб'їти // Гóсподи / ну шчо ме^н'ї роб'їти // ме^н'ї с'ї здáйе шчо такá стáла г'ї дурнá // та лиш п'їд'ї та ї скл'їч туту-вó Корн'єл'їчку // їду / а в'їн так в'їд м'єн'ї / м'єнш'ї йак на д'єс'їт' м'єтр'їу // а йа ўже їду / самá ни знáйу йак йа шла // йа то так б'уду памн'їтáти // їду ме^ж'єу / вор'їц'ї стóйут йак б'ули // д'умáйу си / Бóжи м'ї шчо йа мáйу роб'їти / Гóсподи / їду г'ї ме^р'твá // а ўно ме^н'є провáди / ўже мн'ї припровáдило тутка кóло вор'їц'їу / а йа гал'опáми до хáти // а мáма вчул'ї шчо так згримот'їло ў дв'єр'ї // а то че^р'є^з пе^р'є^н'лáз' пе^р'є^н'скóчило / ўже дохóди // а йа до хáти / зáперла // пришлá до хáти

/ он'їм'їла ї говор'їти ни мóглá // шчо йе / мен'є с'ї мáмá ни питáла / а ўже с'ї рáно запитáла // кáже^н / ти дурнá / хто їде ў так'ї год'їн'ї додóму //

Найб'їльше зац'їкавлення викликає собою фонологічно-фонетична система сваричівської говірки, ї це закономірно; зокрема, відомий український діалектолог А.Залеський відзначав, що жоден зі структурних рівнів українських діалектів не привертáв до себе такої уваги дослідників, як їх звуковий рівень. Українські говори саме з фонетичного погляду творять досить різноман'їтну картину, яка є живою історією мови в її просторовій проекції, а водночас ї свідченням того, що на час формування української національної мови найзначн'їші відмінності між діалектами були, власне, у фонетиці [2, 3].

У говірці Сваричева вид'їляються ті сам'ї шість голосних фонем, що й у літературній мові, однак тут є значно б'їльше їх звукових варіантів. Відомо, що найпоширен'їшою фонемою в українській мові, ї фонетичною ознакою є фонема [i]. Як ї в літературній мові, тут уживається [i] р'їзного походження, але, незважаючи на походження вона пом'якшує попередн'ї приголосн'ї ї всюди вимовляється однаково. У досліджуваній говірці вживається фонема [i], яка походить з Ѣ (ятя), з етимологічного [o], етимологічного [e], з [e] (носового e), з [a], з давньоукраїнських [ы], [i] та [i] вставного. Найчаст'їше вживається [i], що походить їз колишнього Ѣ (ятя): л'їзли, он'їм'їла, б'їд'їли (б'їдували), н'їкóго, с'їйали, с'ї к'їшим (т'їшимос'їя), згримот'їло та їн., у багатьох випадках виступає [i], що походить з етимологічного [o]: п'їдн'єсим, п'їшли, п'їд, в'їн, вор'їтц'ї (у першому складі), ж'їнка, метр'їу тощо. Так само вживається [i] на м'їсці оч'їкуваного [o] у числ'ївнику йїдну (чол. рід йїден). Його можна б'ї трактувати як таке, що утворилося з [o] п'їсля занепаду зредукованого [ь], а пот'їм перед цим [i] виник протетичн'їй [j]: одьну > їдну > їдну, але таким

шляхом не мóгло утворитися [i] у формі чоловічого роду йїден, оск'їльки тут не було умов для подовження [o] (одьн'є). Тому треба визнати, що ці форми запозичен'ї з польської мови (jeden, jedna), в яких [e] в ненаголошеній позиції перейшов у сваричівській (ї не т'їльки) говірці в [i] з наближенням до [e], а отже, виник на м'їсці етимологічного [e].

Досить часто вживається звук [i] як фонетична реалізація праслов'янської фонем [e]. У ненаголошеній позиції рефлекс носового [e] вимовляється як [i]: стр'їсали, памн'їтáти, м'їс'їц'ї, д'єс'їт'ї, в'їз'їти, в'їзк'ї, шч'їст'ї (стрясали, пам'ятати, м'їсяць, д'єс'їт'ї, в'язати, в'язки, щаст'ї) тощо. Ц'їкаво, що навіть у наголошеній позиції на м'їсці носового [e] тут може виступати [i]: ск'їнч'їли-смо роботу ў стар'ї дис'їк'ї год'їн'ї (зак'їнчили (ми) роботу о стар'ї д'єс'їт'ї год'їні). Так само як рефлекс [e] вживається [i] в постфіксійчастці с'ї < *sę – лиш'їлас'ї, рáно с'ї запитáла. Ця форма властива ї їншим говіркам, кр'їм гуцульських.

В окремих випадках звук [i] може вживатися ї на м'їсці етимологічного (праслов'янського) [a], що, у свою чергу, утворилося з праїндоевропейського довгого [ē] п'їсля шиплячих та йота: *lichēti > *lišēti > лиш'їти. На м'їсці такого [a] у б'їльшості західноукраїнських говорів п'їсля шиплячих у наголошеній позиції виступає [e^н] або навіть [и]. Тут же п'їд наголосом респондент вимовляє [i]: йїдну п'їдн'єсим / клад'єм / лиш'їєм // тогд'ї зноу (одну [в'язку] п'їднесемо, кладемо, лиш'їємо, тод'ї знов). Аналогічного походження [i] маємо в слові коп'їк'ї (стоги снопів). Тут також давн'є [a] п'їсля [j] перейшло в [e] (на Гуцульщині коп'їк'ї або також коп'їк'ї [1,100]): *korjакъ > коп'їк'ї, а в ненаголошеній позиції – [i]: потóму смо склад'али [снопи] ў коп'їк'ї / так'ї коп'їк'ї б'ули // потóму смо шли молот'їти.

На відміну від літературної мови в говірці Сваричева фонема [i] вживається в префіксі в'ї-, тобто на м'їсці праслов'янського “широкого” [*y]: (*vynositi,

*vychoditi): *v'ixoditi*, *v'inesiti*, *v'ibra-ti*, *v'ituti*, *v'i'iti* (*ya v'ishla yzhe na grebl'u / v'i'ishli-smo na grebl'u / n'ikogo ni'ma*). Звуковий варіант [i] з наближенням до [и] виступає також на місці колишніх сполучень *рь, рь*: *кi'рницi*, *кi'ртина*. На відміну від літературної мови [i] послідовно виступає в ненаголошеній позиції в називному відмінку іменників м'якої групи першої відміни (*газдин'i*, *кi'рницi*, *полицi*, *коробицi*, *дурницi*). Аналогічна ситуація в іменниках другої відміни в родовому відмінку: *хлопцi*, *мóр'i*, *пóл'i* тощо.

Давньоукраїнське [i] перейшло в сучасній українській мові звичайно в [и]: *говорити*, *година*, *мочили*, *робити* тощо. Однак після задньоязикових *г, к, х* тут уживається [i]: *так'ий млин буу, у так'і години, мален'к'ий, тих'ий, к'ип'ило, к'ишилис'і* тощо. Ця риса властива й деяким іншим західним говорам. Очевидно, тут збереглися результати четвертого пом'якшення задньоязикових приголосних, яке відбулося ще в давньоукраїнський період. Задньоязикові зберегли свою пом'якшеність, а після них не міг уживатися голосний [и], оскільки це суперечило б законові складового сингармонізму сучасної української мови, згідно з яким [и] не може вживатися після м'яких і пом'якшених приголосних. Фонему [i] бачимо також після [г] у частці *гi* (*гiй*), літературне “гей би”: *такá стала г'і дурна*.

У мовленні сваричів'ян, як і в літературній мові, зустрічається й так зване евфонічне [i], яке виникає переважно на межі префікса-кореня з метою ліквідації збігу приголосних: *роз'ібрало, над'і мноу* тощо.

Фонема [и] вживається, як було зазначено, на місці колишнього [i] (*чисто, життя, молотили*), на місці “широкого” [ы] (займенник *ми*, (через) *города*, (понад) *води*), у закінченнях давального та місцевого відмінків іменників першої та другої відмін м'якої і мішаної груп, а також у трьох відмінках іменників третьої відміни – *на душі, на коні, у к'і'рницi, на постели, у печі, до цер-*

кови. Послідовно виступає фонема [и] в прикметникових формах чоловічого роду: *житний, хатний, крайний, третий*. У ряді випадків фонема [и] виступає у звуковому варіанті [и] з деяким наближенням до [е], зокрема: на місці носового [є] (*ж'іли-смо, к'ігати, бол'іт, зач'іло, те'л'і, пац'і* – ми жали (серпами), тягати, болять, почало); на місці [е] етимологічного: *кілометри, докумнт, піднесим, али, кіним*; сюди належать також іменники середнього роду з подовженим (у літературній мові) приголосним *знан'і, жит'і*; на місці етимологічного [а] після м'яких та шиплячих: *кон'і, цар'і, к'інц'і* (Р.в.), *душ'і, ме'ж'і* (Н.в.), *понапудж'іло*; на місці [р] складотворчого (*тірлиц'і, на тірлиц'ох*). Виступає [и] також у прийменнику-префіксі *из* – *зийшла*.

Щодо фонemi [а], то вона вживається, не змінюючись, після твердих приголосних. Так само не змінюється вона після м'якого [л'] в словах іншомовного походження (*л'ампа, кл'аса, л'ада*). Можливе [а] і після інших м'яких приголосних, а також після [j]: *с'ійати, йакóс', йама, йак, л'анати* тощо. В інших випадках і на місці етимологічного [а], і на місці носового [є] тут вимовляється [и], [и^е], [е^н] або [і], про що вже йшла мова вище. Отже, на місці [а]: *бан'ік, фл'ішка, л'іти, тул'ітисі, стр'іл'іти, скл'інка, гор'ічойі, ш'інка, ж'іба, піч'ітка* тощо; на місці [є]: *д'ікуйу, тр'істи, місці, б'іл'іт* (білять), *шч'іст'і* та ін.

Фонема [а] може реалізуватися в [о], якщо вона стоїть перед білабіальним [в], тобто перед *в*. У такому разі відбувається лабіалізація [а], тобто його наближення до [о]: *казá'у, читá'у, плакá'у, стá'у, за'утра*.

Щодо фонemi [е], то вона всюди виступає там, де і в літературній мові, але, крім того, ще й на місці літературного [о] після м'яких приголосних. У Сваричеві витримана історична закономірність, згідно з якою пройшло ствердіння приголосних перед [е]: у *него, цего, сémий, трéтий, тéта, лен, лéду, а*

також за аналогією – *шéстий*, але, очевидно, під впливом польської мови вимовляється м'яко приголосний у заперечній частці *н'е*.

Фонема [о] ширше, ніж це відображено в літературній мові, піддається впливу наголошеного [у] в наступному складі: *кул'уча, куруночка, бурсук*. Асиміляція може відбуватися, навіть якщо й немає наголошеного [у]: *пубудувá'у*. У сільській говірці відсутня зате гармонійна асиміляція *о-а*: *колáч, богач, богац'кий* (*Ой богац'ка дівчинонька у мешти сі вбула, / Ой спереду зацепила, а ззаду забула*). До явищ суто сваричівської говірки належить асиміляція *о-у* в указівному редукованому займеннику жіночого роду (знахідний відмінок) *туту* – ‘ту’ (*такá стала г'і дурна // та лиш п'іді та й склич туту-вó Корнеличку*). До фонетичних рис говірки належить також збереження закономірного (фонетичного) [о] у формах типу *конéц', столéц'*. Інколи [о] виступає і після м'яких приголосних: *йс'б, пйит'бх, л'бха, дз'бб, ц'бмати*. Засвідчена фонема [о] в лексемі *острова* (іде мова про другий склад), у той час, коли в інших говірках у цьому слові виступає закономірне [и], що виникло на місці слабкого *ь*: *остр'ьва > острива*. Голосний [о] тут має аналогічний характер (під впливом форми *остр'ьвэ > остров*), де *ь* був у сильній позиції.

У сваричівській говірці зустрічається багато випадків усичення морфологічного складу слова. Це в основному такі випадки, які зустрічаються і в інших говірках, але є й такі, що властиві тільки сваричів'янам. Нами засвідчені випадки синкопи, апокопи та афери. Синкопа – це випадіння одного або кількох звуків у середині слова, наприклад: *акогól'ік* (алкоголік), *ко'госп, хт'іла* (хотіла), *схло* (сохло), *вна* (вона), *вни* (вони), *йго, йму* (його, йому), *чос'* (чогось). Апокопа – це усичення одного чи кількох звуків у кінці слова: *як хоч* (хочеш), *не мож* (можна), *н'ічб* (нічого), *д* (до – *ходи д-міні*), *йак'ій* – якийсь і под. Явище афери охоплює випадки

усичення або редукції звуків на початку слова: *го* – його, *шла* – ішла, *в'ішла* – вийшла, *ду* – іду. Очевидно, як афери слід кваліфікувати зміну [о] на [у] в лексемі *йгэн'* (графічно *вгень* ‘огонь’). Можна припускати, що фонема [о] вимовлялася тут із наближенням до [у], а голосний [у] у швидкому темпі мовлення зредукувався і перейшов в [у]. Різноманітні скорочення відбулися в морфологічній будові займенників: *і* – *ї* або *їй, ми* – мені, *си* – собі, *ти* – тобі, *на ню* – на неї, *мні* – мене або мені тощо. Приклади з тексту: *а йак к'уч'ір'і си-схт'іла накрутіти, то брала ц'івбчок, розне'клá го та й крутіла так'і к'уч'ір'і*.

До фонетичних рис слід віднести також відсутність метатези в лексемі *колопн'і*, розвиток голосного перед сонорним у словах типу *кi'рницi*, *кi'ртина* та деякі інші нерегулярні явища.

Засвідчений цілий ряд фонетичних явищ і в системі приголосних фонем сваричівської говірки.

Очевидно, перш за все треба відзначити часткове оглушення дзвінких приголосних у кінці слів та в кінці складів: *кс'онц, пе'ре'лáz', б'удт'у*. Кидається у вічі задньопіднебінна вимова м'яких передньоязикових [д'], [т']: *в'ік'ігáти, к'ишилис'і, шмак'і, вл'ік'і, г'івчина, нег'іл'і* (витягати, тішилися, шмаття, влітку, дівчина, неділя) тощо, прогресивна асиміляція за способом творення [м-], у результаті якої утворилася двофонемна сполука [мн]: *памн'ітáти, мн'ікá, мн'е'со*, регресивна асиміляція за способом творення (за носовим резонатором) сполуки [дн]: *сп'ін:ичина, б'ін:ен'ко, холон:у* (*колопн'і смо мочили у вод'і / ходили к'ігати у холон:у воду*). Досить поширена асиміляція за способом творення сполучення [тс] в дієслівних формах на стику закінчення *-т* і постфікса *сі*, унаслідок чого утворюється подовжений [ц':]: *намал'уйу-ц':і, прибе'руц':і, снйц':і, ни свар'іц':і*, іменник *вор'іц':і* тощо.

У дієсловах першої дієвідміни, в яких у третій особі однини кінцеве *т*

перед постфіксом *сі* випадає, цей процес не відбувається: *мійєс'ї, їбираєс'ї*.

Залежно від віку мовців можуть уживатися паралельні форми з африкатами ч-ц: частка *чи* – *ци*, сполучник *хоч-хоц'*. Варіант *хоц'* функціонує в мовленні старших людей як полонізм.

Не можна обійти й деякі граматичні риси говірки.

З граматичних особливостей, характерних говірці Сваричева, звертають на себе увагу раритетні форми давньоукраїнського перфекта із залишками особових форм дієслова *бути* в теперішньому часі, які виконують роль показника категорії особи. Найчастіше вживається форма першої особи множини, в якій колишня форма *єсмь* чи *єсмо* скоротилася в *-смо*. Ці так звані приростки, тобто залишки дієслова *бути*, можуть уживатися як у пост-, так і в препозиції відносно колишнього дієприкметника. Ось деякі приклади: *ж'їли-смо си'рп'ами / а то було так'є дуж'ї пашн'є ж'ї'то // ми стр'їс'али соб'ї тот'є ж'ї'то на вїзк'ї // вїз'али-смо / так дал'єко-смо н'єсли / по дв'ї вїзк'и-смо б'рали //*; *так-смо все ї'т'ому кол'єсп'ї б'їд'їли / ни то шчо т'їп'єр // л'ї'ні-смо б'рали / кол'єп'ї-смо моч'їли ї' вод'ї*. Залишки дієслова *бути* можуть “приростати” до будь-якого слова в реченні – до дієслова, іменника, прислівника, сполучника та інших частин мови (*ж'їли-смо, л'ї'ні-смо б'рали, дал'єко-смо н'єсли, так-смо б'їд'їли*). У другій особі множини виступає елемент *-сте*, в другій особі однини – *-с*, перед яким у формах чоловічого роду виступає евфонічне [i], часто прикрите епентетичним [j], тобто *-їс*: *хтіла-с*, але *хтів-їїс* (*хтів-їс, робив-їс* і под.). Ось цікавий приклад: *а ї'ак к'їч'їр'ї си-с хті'їла накрут'їти, то б'рала ц'їв'єчок, розп'єкл'ї го та ї'крут'їла...* Тут залишок перфекта – *хтіла-с*, але елемент *-с*, вжитий у препозиції, зливається з короткою формою зворотного займенника в давальному відмінку “собі” – *си*.

Особливістю більшості західних говорів є стверділий [т] в дієслівних

формах 3-ї особи множини: *каж'ут, дай'ут, їмир'ї'ї'ут*; у 3-й особі однини кінцеве [т] занепало, причому в дієсловах не тільки першої, але й другої дієвідміни: *т'їто прих'єди дод'єму; м'їс'їц' св'їти; в'їн д'єб'ри вїд'ї* і под., тобто приходить, світить, видить. У другій дієвідміні в 3-й особі множини, як уже йшлося, на місці колишнього носового [є] в ненаголошеній позиції виступає [і]: *л'їб'ї'їт, став'їт*, у наголошеній – [и^є]: *сид'ї'єт, хот'ї'єт*. Інколи в мовленні селян можуть сплутуватися закінчення 3-ї особи множини: *ст'ї'ї'їт, б'ї'ї'їт, крич'їт* та деякі інші.

Немало відмінностей від літературних форм мають іменні частини мови. В іменниках другої відміни в давальному відмінку вживаються виключно закінчення *-ови, -єви*, закінчення *-у* не зустрічаються: *б'рат'ови, кон'єви, комб'ї'ї'ї'нови, Васил'єви*. Закінчення *-и*, як йшлося в частині про фонетичні особливості, виступає також у м'якій і мішаній групах іменників першої відміни (давального і місцевого відмінки): на *пол'їци, газд'ї'їни, земл'ї*; у цих самих групах іменників другої відміни (давального відмінка): на *кон'ї, на кінц'ї, на пол'ї*; у родовому, давальному та місцевому відмінках іменників третьої відміни (на *печ'ї, ст'їрости, ц'єрк'ови, люб'єви* і под. В орудному відмінку іменники першої та деякі третьої відмін і узгоджені з ними прикметникові форми мають закінчення *-о'ї, е'ї*: *сол'ємо'ї, гл'їно'ї, меж'є'ї* (*О'ї жинила мати сина, жинила, жинила, / То коц'їобо'ї, то лопато'ї по хат'ї гонила*). Іменники середнього роду в орудному відмінку за аналогією до іменників чоловічого роду приймають закінчення *-ом*: *жит'є'ом, знан'є'ом*. Хіба що впливом польської мови можна пояснити закінчення *-ох* у місцевому відмінку множини іменників м'якої групи першої відміни: на *т'їрлиц'є'ох, пол'їц'є'ох, газд'їн'є'ох*. Деякі множинні іменники та іменники чоловічого роду під впливом колишньої відміни на *ї*-основ мають закінчення *-ий* або паралельно *-ів*, що виникло під впливом іменників колиш-

ньої відміни на *ї*-основ: *д'їт'ї'ї'ї, л'їд'ї'ї'ї, г'єст'ї'ї'ї, к'єн'ї'ї'ї і г'єст'їв, к'єн'їв*.

Як уже йшлося в питанні про усичені форми, у говірці дуже поширеними є різноманітні, короткі, як правило, енклітичні форми займенників: *си* – собі, *ми* – мені, *мні* – мене або мені, *ти* – тобі, *го* – його, *ї'їму* – йому, *ї* – її або їй тощо. Ці форми успадковані ще з давньоукраїнської мови і відображають тенденцію до раціонально-економного висловлювання думки: *д'їмай'ї си, зап'їт'їмай'ї го, їа ти нап'їравду каж'ї*.

На відміну від літературної мови колишній зворотний займенник *ся* тут має форму *сі*; він може вживатися як у постпозиції, так і перед дієсловом: *їа с'ї зап'їт'їм'їла, їс'є с'ї понапудж'ї'єло* і под.

Дуже поширеною в мовленні сваричів'ян є уточнювальна частка *-во*, яка вживається переважно з прислівниками, інколи із займенниками: *туту-в'є* (ту), *тутка-в'є, отак-в'є, втото-в'є, таке-в'є, т'їперка-в'є*. Наведемо для прикладу діалог:

- Ти чула, що тої Марікі Василь ходи красти металолом?
- Та що ти *втотово* міні кажеш?
- Та я ти кажу. Направду!
- Гу, бодай кі! А *втото*, люди добрі!
- Ая-я...

У мовленні мешканців Сваричева помітна перевага префікса *в-*, який замінює багато інших префіксів: *вк'їшив* – потішив, *вч'їла* – почувла, *вп'їсана* – написана, *впов'їм* – розповім, *вп'їлос'ї* – дісталосся.

Звичною в мовленні селян є частка *тако'ї*, яка підтверджує і підсилює дію чи якість: *тако'ї д'єб'рий, тако'ї к'їрас'їний, тако'ї заб'їра'ї* і под.

Звертають на себе увагу розбіжності з літературною мовою в граматичному роді іменників. У Сваричеві іменники *л'їтра, шва, маргар'їна, бинд'ї'їна, зупа, б'їл'* – жіночого роду, а *пудр, м'єбел'* – чоловічого.

При детальнішому й докладнішому обстеженні говірки в ній можна виділити цілий ряд інших фонетичних та граматичних (у тому числі й синтак-

сичних) рис. Уваги заслуговує лексикон мешканців села. У говірці с. Сваричів є, звичайно, немало своїх власних слів, які відрізняються або формою, або змістом від літературних відповідників. Є чимало чужих слів – полонізмів, германізмів, дуже багато запозичень із російської мови (росіізмів), особливо в мовленні молодих людей. Але лексичний та фразеологічний склад говірки Сваричева – предмет наших наступних досліджень.

Можна з певністю стверджувати, що аналіз особливостей окремих говірок сприятиме глибшому вивченню і розумінню фонетичних та граматичних закономірностей, які діють у загальнонаціональній українській літературній мові. Живе народне мовлення відзначається простотою, чітким дотриманням історичних форм, виявляє різноманітні мовні засоби, які дають змогу глибше пізнати творчу індивідуальність жителів того чи іншого регіону.

1. Гуцульські говірки : короткий словник. – Львів, 1997.
2. Залеський А.М. Вокалізм південно-західних говорів української мови / А.М.Залеський. – К., 1973. – 156 с.
3. Горбач О. Бойківська говірка / О.Горбач // Енциклопедія українознавства / за ред. В.Кубійовича : в 10 т. – Париж–Нью-Йорк, 1955. – Т.1. – С.150–151; Онишкевич М. Словник бойківських говірок / М.Онишкевич : у 2 т. – К.: Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні, 1984; Atlas gwar bojkowskich / opracowany na podstawie zapisów Stefana Grabca pod kierownictwem Janusza Riegera / Instytut słowianoznawstwa PAN : w 7 t. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1980–1991; Свенціцький І.С. Бойківський говір села Бітля / І.С.Свенціцький // ЗНТШ. – Львів, 1913. – Т.114. – Кн.2; Рудницький Я. До бойківсько-наддністрянської межі / Я.Рудницький // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1935. – Т.4; Черняк В.С. Характеристика системи голосних фонем бойківського говору / В.С.Черняк // Питання українського мовознавства. – Львів, 1960. – Кн.4; Залеський А.М. Фонологічна система бойківської говірки / А.М.Залеський // Структура українських говорів. – К., 1982.

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ГОВІР В ОПОВІДАННІ ДАНИЛА ХАРОВ'ЮКА "ПОЛАГНА"

Вдало використовував гуцульський говір у мові своїх художніх творів маловідомий літератор Данило Харов'юк, якого, однак, високо оцінював сам І.Франко. Публікуючи в 1907 році статтю "Літературна мова і діалекти", як доповнення до неї він друкує оповідання "Полагна" з такою преамбулою: "Для доповнення серії наших оповідань на галицьких діалектах подаємо тут оповідання з гуцульського життя д. Данила Харов'юка, молодого учителя в гуцульському селі Ростоках, і звертаємо увагу на його оригінальний таланти. Не в тім річ, що гуцульським діалектом він володіє краще та вірніше, ніж хто-будь перед ним; у самім житті гуцулів він оком правдивого артиста вмів доглянути такі моменти і риси, яких не добачив ніхто перед ним" [1, 210].

Справді, у мові персонажів оповідання виступає автентична гуцульська говірка. Уже перші репліки літературних героїв через компоненти мовноетикетної формули привітання та низку фонетичних і лексичних рис ідентифікують їх як носіїв гуцульської говірки:

На підсадю догнала Полагна Савину Одокію.

– Що дієте? – зрікла Полагна.

– Гаразд, що ви, вуйночко! – відповіла борзенько Одокія.

– А ек туди дьидя та неня? здорови?

– Здорови, Богу дьикувати!

Розглянемо, які ж різноструктурні гуцульські діалектні риси відбиті в мові цього невеликого за розміром, п'ятисторінкового оповідання.

Гуцульська фонетика репрезентована низкою діалектних рис, засвідчених у мові літературних героїв "Полагни". Голосний *а* незалежно від походження після м'яких приголосних

переходить у *и* або *е*: – Вже *чьис* своє дупло мати (235), – Таже *вужьити* не *тьишко*, але *коби* з чого віддати (232), – Та *лучьис* си їму дівка аж із *Єсинова*, *файна* тай *богачка* (232), Я дістала сьогодні від *дьика екийсь* *фордилюнок* (232), – *Здорови*, Богу *дьикувати!* (231), *Николайко* повинен *шьинувати* *неню* (231), *Прийде* лиш *хіба* на *урочисті съветки* *д'хаті* (231). Звук *е* відповідно до звуку літературної мови *а* послідовно виступає після *ј* на початку чи всередині слова: *Ек* то *схне* голова? (231), *Єло* вже вибирати си на *весну* (231), *Шьи петь* *неділь*, а у мене *зимівлі* ні на *побах* (231), Але *нашо* собі *голову* *замолоду везати* (234), – У товаристві *йде-си* *май приєзно...* (231). У зворотному *ся* на місці літературного *а* вимовляється *и*: *Єло* вже вибирати *си* на *весну* (231), – *Ого*, що мене *нашьиновав си* *Николайко* (231), *Коби* *хліб*, а *зуби* *найдуть-си* (234). Звук *и* в ненаголошеній позиції після приголосного *р* має більшу передньо-високу артикуляцію, що в оповіданні передано літерою *і*: *Бувало* ніхто *й* *гадки* про *тривогу* (232), *Господи*, *коби* вже *пришов* (232).

Давня м'якість шиплячих як одна з найхарактерніших рис гуцульських говірок відбита в мові персонажів, хоча й непослідовно, пор.: – Та ж у мене, Богу *дьикувати*, *капуста шьи* *передтогідна* (232), – *Ой*, *Боже!* – *зітхнула* *Одокія*, – як *будемо* *одно* *другого*, то *хоть* *аби незнатисьо*, *все* *нічо* не *поможе!* (233), *але скушно* (231), *жури* (232), *богачка* (232), *харчують* (232) та ін. В оповіданні засвідчено депалаталізований *ц* у непрямих відмінках іменників II відміни на *-ець*: – Мене хотіли *шьи* *сих мньисниць* заручити із *Василем* *Гримелековим* із за *Погорілля* (233), – Та на *шо*, *аби* на

тьи *легіні палцем* *показували?* (234). Звукосполюку *хв* на початку слова автор передає характерним для гуцульських говірок звуком *ф*: Лиш *фоста* їм всім *бракує* (234).

Окремими лексемами репрезентовані такі гуцульські консонантні риси, як відсутність епентетичного *л* у звукосполученнях губних із *ј* та вимова звукосполучення *мј* унаслідок асимілятивної назалізації як *мн*: – Я *тьимю*, як мені *неня* *шо-с* *повістувала* за *вашого* *Николайка* (233), – Мене хотіли *шьи* *сих мньисниць* заручити із *Василем* *Гримелековим* із за *Погорілля* (233). Приголосний *с* в кінці слова депалаталізується і звучить твердо: *Має шос* до *триста* *банок* *самих* *грошей...* (231), *Відколи* *умер цес*, *схне* *моя* *голова* в *один* *гайташ* (231). Звукосполучення *шч* унаслідок асиміляції і стягнення вимовляється як *ш*: – А *шо*, *йдемо*, *Одокію?* – *прошептала* *Полагна* (231), *див*. *також* *уже* *наведений незнатисьо* (233). У частці *чи* спостерігається заміна *ч* на *ц*: – *Ба ци* *єму* *я* в *голові?* (235).

Засвідчено в оповіданні й відсутність подовження приголосних в іменниках середнього роду: За *пите* *нема* *страху* (232). Однією з характерних гуцульських діалектних рис, відбитих в оповіданні, є скорочення кінцевого ненаголошеного складу в кличній формі власних імен: – Ну, *ек* *гадаєш*, *Одокію?* (232).

З гуцульських морфологічних рис, відбитих у мові персонажів Харов'юкового оповідання, засвідчені лише деякі, що зумовлено невеликим за обсягом текстом.

З іменникової словозміни це, зокрема, архаїчна форма двоїни (Дудь *дасть* *зо три десьтиці* до *грошей* (232)), фонетично змінені відповідно до закономірностей гуцульської фонетичної системи відмінкові закінчення іменників (Він *такий* *добрий*, *шоби* *тобі* *мізинного* *пальце* *врубав*, з *ним* *би* *не* *насидів* *си* (234), – *Не* *хочу* *на* *Василе*, *не* *хочу* *й* *честоване* (233)), зрощена форма іменника в давальному відмінку однини

та давнього прийменника *къд* (*Прийде* *лиш* *хіба* *на* *урочисті* *съветки* *д'хаті* (231)).

В оповіданні засвідчена особлива архаїчна форма дробового числівника *півпетнацьита*, характерна для гуцульських говірок: – А *віддала-си* *у півпетнацьита* *року* (234). Інші вжиті числівники відмінні від літературних форм фонетичними особливостями, властивими гуцульському говору, пор.: – А *Семенова* *віддала* *си* *у двацьить* *років*, та *газдують* *півроку* *файно* (234), – *Тобі* *вже* *на сімнацьитий*, *гі-гі-гі!*.. (232), *Мені* *було* *ледве* *шо* *на пстнацьитий*, *єк* *віддала* *си* (232).

У формах займенників Д.Харов'юк відбиває діалектні особливості з *є*, *е*, *ї* в першому складі: – *Ба* *ци єму* *я* в *голові?* (235), – *О*, *де* *єго* *кату!* (234), *Я* *єго* *туда* *не* *пускаю* (232), – *Фоста*, *не* *фоста*, *але* *диви-ко* *си*, *аби* *шос* *з* *цего* *було* (235), – Та *лучьис* *си* *їму* *дівка* *аж* *із* *Єсинова* (232). Поряд із літературними відмінковими формами вживає енклітичні: *Шо* *ми* *за* *газдиня?* (234), – *Ану*, *най* *би* *тьи* *скривдив* *хто* *на* *волос* (233). Засвідчені й редуковані форми займенників: *І* *в* *тот* *раз* *зникла* *Савина* *Одокія* *у* *затінь* (235), – *Тепер* *вже* *не* *тоті* *чьиси*, *вуйночко* (232).

З гуцульської діалектної словозміни відбито форми умовного способу дієслів із фонетично зміненими залишками особових форм аориста *быти* (Преці-ж *хоть* *мала* *бих* *невістку* (233)) та форми майбутнього часу дієслів із препозитивним уживанням колишнього допоміжного дієслова *имати* у фонетично видозміненому вигляді: *Шьи* *зазнаю* *того* *гаразду*, *шо* *чоловік* *ме* *жили*, *як* *коса* *рвати* (234).

З діалектних службових частин мови, поширених у гуцульському говорі й зафіксованих в оповіданні, назвемо підсилювальну частку *май*, яка разом із звичайним ступенем прислівника утворює форму вищого ступеня: – У *товаристві* *йде-си* *май приєзно* *тай* *дорога* *не* *втьимит* *си...* (231). *Май* *може* *вживатися*

як підсилювальна частка і при дієслові, яке може бути й пропущеним, пор.: *Шо май коло вас понизками?* (231). Це також частки *ко*, що вживається при наказовій формі дієслова, *ба, най, преці*: – Фоста, не фоста, але *диви-ко си*, аби шос з цього було (235), *Ба* ци ему я в голові? (235), *Най* подівочу (234), *Преці-ж* хоть мала бих невістку (233).

Гуцульськомаркованими є також деякі вигуки, зокрема *ой-га, ий*: – *Ой-га*, головка моя бідна (235), – *Ий*, цить! Не плети таке, як із просонку (235).

Незважаючи на малий обсяг оповідання “Полагна”, у ньому засвідчено чимало гуцульських лексичних діалектизмів. З назв осіб впадають в око передовсім назви спорідненості, такі як *дьидя* ‘батько’, *нєня* ‘мати’: – А ек туди *дьидя* та *нєня*? Здорови? (231). Гуцулізм *вуйна*, як і демінутив *вуйночка*, в оповіданні вживається при звертанні до старшої жінки: – Е, *вуйно!* Де мені до вашого *Николайка*? (232), – *Гаразд*, що ви, *вуйночко!* – відповіла борзенько *Одокія* (231). З інших гуцульських діалектних назв осіб ужито також *летінь* ‘парубок’, *охаба* ‘погана людина’, *таздиня* ‘господиня’: Він собі *летінь*, а я шо? Я шьи дитина против него! (232), Як умру, а ти будеш *таздиня* на все село (233), Не слухай тих *охаб*. Нічим не жури-си! (233).

З побутової гуцульської лексики найбільше репрезентовані назви страв, зокрема *обарінок* ‘калач’, *бужениця* ‘копчене м’ясо’, *солонина* ‘сало’: – Та він як *обарінок* добрий! – перервала *Полагна* (233), Та-ж у мене, Богу дьикувати, капуста шьи передтогідна.. *Солонина* лунчина. *Бужениці*, не снилаби си, шьи від покойного повна (232). В авторській мові зафіксований також *барабуляник* ‘картопляний корж’: Тим часом *Полагна* витягла із дзьобні *капустяний барабуляник*, переломила на двоє, дала половину *Одокії*, а решту лишила собі (232). У цьому ж реченні вжитий ще один гуцульський “побутовізм” *дзьобня* ‘ткана барвіста торбина, яку носили через плече’.

Кілька гуцульських лексем, ужитих в оповіданні, позначають природні географічні об’єкти – *облаз* ‘гола скеля, що виступає з землі’, *убіч, стромина* ‘урвище, стрімкий берег’, а також ділянку землі (*підсадя* ‘левада нижче саду’), частину тину, яку, переходячи, треба розгородити і знов загородити (*сутки*): *Облаз* був довгий; з одного боку *убочи, стромини*, а по другім *бистрий, гірський потічок* (233), На *підсадю* догнала *Полагна* *Савину* *Одокію* (230), Все пішло в нівєрть! – говорила *Одокія*, різко ідучи *сутками*, не доходячи *Данилихи* (234).

Господарську діяльність гуцулів репрезентують лексичні діалектизми *бутин* ‘лісорозробка, рубання лісу’, *маржинка* пестл. ‘велика рогата худоба’: – Але де! І тепер у *бутині* горі (232), – Є де кохати *маржинку*, коби лиш кому (233). Виразно гуцульськомаркованими є такі лексичні діалектизми, як *бечка* ‘в’язанка вербових гілок, які святять у Вербну неділю’, *банка* ‘гульден’: Освятив пан отець *бечку* (230), Має шос до триста *банок* самих грошей (232).

Засвідчені в оповіданні й гуцульські діалектні слова з абстрактним значенням, зокрема *путєря* ‘сила’, *ириця* ‘вирій, щаслива країна’, *луплінка* ‘здирання кори зі зрубаних дерев’, *гиндриганя* ‘жарти’, *бай* ‘дрібниця’, *прьиц* ‘пора’: Вже нема *путєрі* ходити з ним дєсь по *Єсиновах* (232), *Жила* би-с, як на *ирици* (233), Він зими *бутинами*, а літом у *луплінці* (231), Єму треба скоїсь до роботи, а не до *гиндриганя* (235), – *Кобих* шьи здорови, а це малий *бай* (235), Ти входиш в роки.. Тобі й так прішов *прьиц* до того (234).

В оповіданні “Полагна” заманіфестовані не лише гуцульські іменникові лексичні діалектизми, а й іншочастини-мовні. Так, використані такі прикметники, як *красна* 1) ‘гарна, яка має позитивні якості, заслуговує схвалення’, 2) ‘гарна, вродлива’, *файна* 1) ‘гарна, вродлива’, 2) ‘уживається для вираження іронічного ставлення до когось, чогось небудь’, *чвала* ‘дотепна, розумна’, *не-*

редтогідна ‘минулорічна’: *Погода красна* (230), *Дівчина* на все село, – *красна* і цікава (230), – Та лучьє си їму дівка аж із *Єсинова*, *файна* тай багачка (232), – Ага дитина? *Файна* дитина, ек уже на сімнацьотий переступило від середопістя! (232), – Нема шо казати, *чвала* на всі дівки (233), – Та-ж у мене, Богу дьикувати, капуста шьи *передтогідна* (232).

З гуцульських дієслів засвідчені *пацити* ‘страждати, терпіти’, *таздувати* ‘господарювати’, *харчувати* ‘їсти, споживати’, *розбаркувати* ‘розраджувати’, *втїмимить си* ‘надокучить’, *тїмимити* ‘пам’ятати’, *повістувати* ‘розповідати’, *чєстувати* ‘випивати’: Не дай, Боже, всім таке *пацити* (234), А *Семенова* віддала си у двацьоть років, та *таздують* нівроку *файно* (234), Ідуть, *харчують* та одна на другу поглипують (232), Не давай си *розбаркувати* від отих публік, та будеш так жити, шо ий-де! (235), У товаристві йде-си май приєзно тай дорога *не втїмимить си*, – сказала *Одокія*, поглядаючи на стару *Полагну* (231), – Я *тїмю*, як мені *нєня* шо-с *повістувала* за нашого *Николайка* (233), Кажуть, шо *Василь* любить *чєстувати* потрохи (233).

Відбиті в мові персонажів архаїчні залишки в гуцульському говорі прислівників, утворених від місцевого відмінка однини без прийменника – *горі* ‘вгорі’, *зимі* ‘взимку’: Він *зимі* бутинами, а літом у *луплінці* (231), – Але де! І тепер у *бутині* *горі* (232). З гуцульських діалектних прислівників засвідчено ще *даві* ‘вчора’, *борзенько* ‘швиденько’, *направці* ‘навпростець’: Мені розповіла *даві* *Юріха* за тебе, *Одокі* (233), – *Гаразд*, що ви, *вуйночко!* – відповіла *борзенько* *Одокія* (231), *Перехрестили* ся тай пішли понизками *направці* (231).

Мова персонажів фіксує й кілька гуцульських фразем, таких, як *ні на п’опах* ‘зовсім немає чогось’, *ні в пліт, ні в ворота* ‘(із сл. *говорити, сказати* тощо) недоладне, недоречне, не те, що треба’, *в один гайташ* ‘весь час’, *рости в стовбір* ‘бути неодруженим’, *своє душло* ‘власна сім’я’: Шьи пєть неділь, а

у мене зимівлі *ні на п’опах* (231), *Говори* свої! Ти все *ні в пліт, ні в ворота* (234), *Ліпше* гадай на це, шо я тобі кажу. *Доста рости в стовбір*. Вже чьис *своє душло* мати (235).

Таким чином, у мові оповідання *Д.Харов’юка* засвідчено ряд гуцульських фонетичних, морфологічних, лексичних і фразеологічних діалектних рис. Ними характеризується передовсім мова персонажів. Авторська мова репрезентує західноукраїнський варіант літературної мови початку ХХ ст. У ній трапляються окремі лексичні гуцулізми, зокрема *бечка, красна* та ін., однак такі лексеми вживали й інші західноукраїнські письменники. Автор розмежовує літературну мову, якою послуговується як наратор, та мову персонажів, яку завдяки використанню в ній окремих різномірних діалектних рис стилізує під гуцульську говірку. Таке розмежування добре простежується при послідовній передачі зворотного *ся* як *ся* в авторській мові та як *си* в мові персонажів, пор.: *Перехрестили* *ся* тай пішли понизками *направці* (231), *Єло* вже вибирати *си* на весну (231). Можна також відзначити відсутність переходу *а* в голосні переднього ряду після м’яких приголосних в авторській мові на противагу мові героїв: Тим часом *Полагна* *витягла* із дзьобні *капустяний барабуляник*, переломила на двоє, дала половину *Одокії*, а решту лишила собі (232), *Осьвятив* пан отець *бечку* (230). Лапідарність авторської мови унеможливує встановлення інших протиставлень, але й наведених достатньо, щоб констатувати: оповідання *Д.Харов’юка* написано тодішньою літературною мовою західноукраїнського зразка з виразною стилізацією мови персонажів під гуцульську говірку. З цього погляду мова творів *Д.Харов’юка* найближча до мови оповідань і новел *Марка Черемшини* й *Василя Стефаніка*.

1. *Франко І.* Літературна мова і діалекти / *І.Франко* // *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т.37. – 687 с.

СУЧАСНЕ МОВЛЕННЯ МЕШКАНЦІВ смт. ВОЙНИЛІВ НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ: ФОНЕТИЧНИЙ СКЛАД

Народні говори є тією джерельною базою, якою живиться й живе літературна мова як інваріант загальнонаціональної мови народу, тому їх вивченню та збереженню має приділятися постійна увага. Як зазначала дослідниця гуцульського говору Я.Закревська, всебічне і глибинне вивчення української мови в усіх її виявах є одним із першочергових завдань у час нашого духовного відродження [4, 30].

Об'єктом нашого дослідження є говірка селища Войнилів, що розташоване неподалік м. Галич, – осередку наддністрянських говірок. За переказами, у давнину існував підземний хід, що сполучав Войнилів із Галичем. Перша писемна згадка про Войнилів припадає на 1378 р., проте археологічні знахідки засвідчують, що навіть 7–8 тисяч років тому тут проживали люди. У давнину Войнилів був центром гончарства.

Жоден зі структурних рівнів українських діалектів не привертав до себе такої уваги дослідників, як звуковий. Причина цього, очевидно, та, що українські говори творять досить різноманітну в територіальному відношенні картину фонетичних особливостей, яка є живою історією мови в її просторовій проекції і водночас свідченням того, що на час формування української національної мови найзначніші відмінності між діалектами були, власне, у фонетиці [5, 3]. Вокалізм войнилівської говірки складається із шести фонем: /a/, /e/, /i/, /ī/, /o/, /y/.

Фонема /a/ представлена в говірці голосним заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізованим. Голосний звук [a] у говірці, як і взагалі в українській мові, вживається в середині та в кінці слова, зокрема після всіх твердих приголосних: [б] – *баба, бан'ук, бажка;*

[в] – *вари, вага, ва́та;* [г] – *галу́шка, га́укати;* [ґ] – *газдин'і, танок, та́ра;* [д] – *да́мба, дар;* [ж] – *жа́рити, ружа;* [з] – *за́праж'ка, за́йда;* [к] – *кати́ук, капи́'ї, качка;* [л] – *лаба, лавка, ладува́ти;* [м] – *мама, ма́ра, ма́тка;* [н] – *наш, на́р'ік* (3 ос. дієсл. *наректи*), *нау́здоўж;* [п] – *па́чка, парасо́л'і, пац'у;* [р] – *раб, тра́фити;* [с] – *са́д, са́ма;* [т] – *та́чка, та́р'іл';* [ф] – *фа́ртух, фа́рба;* [х] – *ха́та, ха́лу́па;* [ц] – *цап, ца́пнути;* [ч] – *ча́лапати, ча́хнути;* [ш] – *ша́фа, ша́л'ок.*

Голосний [a] вживається в середині та в кінці слів після м'яких приголосних [н'], [с'], [л'], [п']: *па́н'ага, у́с'ака, л'а́пати, н'і́с'л'а.* Проте часто в наголошеній позиції голосний [a] після м'яких приголосних змінюється на [ī]: *д'и́кувати, стр'і́л'іти, скл'і́нка, св'і́н'и, ш'і́пка, ч'і́с, ж'і́ба.* Змінюється на [ī] літературний звук [a], що стоїть на місці колишнього [e]: *св'і́то, мн'і́со.* Голосний [a] після м'яких приголосних у ненаголошеній позиції змінюється на [ī]: *п'і́ч'ітка; к'і́гнути, мн'і́куш, со́н'ішник, ш'і́нувати.* Перехід [a] > [ī] засвідчується й на початку слова: *жі́кі, жі́кос', жі́зик.* У словах іншомовного походження голосний [a] після м'яких приголосних зберігається: *кл'а́са, кл'а́мка, шу́ф'ла́да, л'а́мпа.*

Фонема /e/ представлена нелабіалізованим голосним переднього ряду, середнього піднесення [e]: *столе́ц', перши́й.* Голосний [e] вимовляється чітко й виразно в наголошеній позиції між твердими приголосними: *се́ла, се́рп, пе́кло, хре́ст, же́рд'ка,* та після твердих у кінці слова: *с'і́нцє, м'і́сцє, са́льцє.* У ненаголошеній позиції на місці літературного [e] в говірці сел. Войнилів маємо звук [и]: *би́ре, ни́се, пе́рстин', зирно́.* Наголошений [e] після твердих приго-

лосних перед [j] може мати звуковий варіант [ӣ]: *дві́ р'і́'ї, ку́ри'ї, л'уди́'ї.*

Після шиплячих перед наступним споконвічно твердим приголосним [e] лабіалізувався: *бъ́чела́ > бджо́ла, чего́ > чо́го, жь́лты́ > жо́ути́.* Винятком є *ше́сти́й.* На місці давнього голосного [ь] у сильній позиції стоїть голосний [e]: *де́н', ве́рх;* на місці давнього етимологічного *[e] – [e]: *пе́чи, се́ми́ї;* вставний [e] засвідчується перед сонорними приголосними [р], [н'], [л']: *се́стер', н'і́сен', жу́раве́л'.* У повноголосних звукосполученнях голосний [e] другого складу в ненаголошеній позиції втратився: *че́рво, де́рво.* У позиції після сонорних у повноголосних звукосполученнях голосний [e] характеризується меншою чіткістю своїх ознак.

Фонема /и/ представлена нелабіалізованим голосним переднього ряду, високо-середнього піднесення: *гли́на, ро́биш, пи́сати, дро́гати.* У войнилівській говірці фонема /и/ в наголошеній позиції реалізується звуком [и]: *и́тири, пи́ти, би́тис'і.* У ненаголошеній позиції маємо [ӣ]: *ро́з'умни́'ї, Пи́тро́, ме́ти'р, на́си'н.*

У досліджуваній говірці давній [ī] змінився в [и] в середині слова: *си́ла, ви́ла* та у кінці слова: *у́ні, ти́шій.* Перехід [ī] > [и] спостерігається в наголошеній позиції після твердих приголосних: *на́пні, на́ми'жі;* звук [и] виступає в закінченнях після твердих приголосних у ненаголошеній позиції: *бра́тови, хлоп'я́цеви.* У звукосполученнях *ри, ли* на місці давніх *рь, ль, рь, ль* уживається голосний [и]: *кри́вави́й, гли́пати.* Іноді в цій позиції маємо [у] – *глубо́кі.* На місці коротких [ы], [і] перед [j], [ї] фіксуємо [и]: *ми́й, би́й, ши́їа.* У позиції після шиплячих приголосних фонема /и/ реалізується звуковим [ӣ]: *кри́ши'ні́й, намо́чи'ні́й.*

Фонема /ī/ представлена голосним переднього ряду високого піднесення, нелабіалізованим. Вимова наголошеного й ненаголошеного [ī] не розрізняється: *с'і́рка, зар'і́бок, ос'і́н', м'і́шок.* Го-

лосний [ī] пом'якшує приголосні, які стоять перед ним, і виступає після м'яких приголосних у середині слова: *хл'і́ба, з'і́рка, л'і́кот'* або в кінці слів: *парасо́л'і, ру́ч'і.* На початку слова голосний переднього ряду [ī] зберігається: *і́кона, і́сто́р'їа.*

Водночас у низці слів початковий голосний [ī] може усикатися внаслідок афери: *гра, гла.* Пом'якшення попередніх приголосних залежить від походження [ī]. На місці давнього *[ѣ] виступає голосний [ī], який палаталізує всі попередні приголосні: *л'і́с, с'і́но, б'і́да, сн'і́х, н'і́сок, л'і́то, в'і́нок.* Ця риса характеризує також голосний [ī], що походить з етимологічного *[e] в нових закритих складах: *с'і́м, ос'і́н', по́ст'і́л', н'і́ч.* Голосний [ī], який виступає на місці етимологічного *[o] в нових закритих складах, також пом'якшує попередні приголосні: *б'і́к, к'і́т, н'і́ст, хв'і́ст, в'і́уц'а, ра́д'і́ст', ст'і́у, н'і́ч, осл'і́н, с'і́л'.* У закінченнях давального та місцевого відмінків іменників першої та другої відмін м'якої і мішаної груп давне [ī] змінилося на [и]: *в'і́уци́, на́скри́ни, на́души́.* Іноколи голосний [и] в іменниках переходить в [ī]: *к'і́с'і́л', гор'і́х'і.* Але це явище не є поширеним на обстежуваній території і носить вибіркового характеру. Після губного [п] в досліджуваній говірці [ī] змінюється в [jī] – *п'і́р'і.*

Закінчення [ī] маємо в давальному та місцевому відмінках однини іменників першої відмінної твердої групи: *ру́ч'і – на́ ру́ч'і, во́д'і – на́ во́д'і, голо́в'і – на́ голо́в'і.* Ця риса властива іменникам другої відмінної твердої групи в місцевому відмінку: *на́ в'і́кні́, на́ сто́лі.* Голосний [ī] вживається в ненаголошеній позиції в закінченнях називного відмінка однини чоловічого роду прикметників після задньоязикових [к], [х]: *со́лод'к'і́й, ти́х'і́й.*

Голосний [ī] виступає на місці [e]: *зашч'і́пати, при́шч'і́пка.* У префіксі *ви-* незалежно від наголосу голосний [и], як і в літературній мові, не змінюється на

[i]: *виносити, викладати, вилити, вишила, вибити.*

Фонема /o/ реалізується різними звуковими виявами: [o], [o^y], [y], [a] залежно від місця наголосу та звукового оточення.

Голосний [o] вживається: на початку слова: *опудало, око, ос'ін', об'ід*; у середині слова після губних приголосних [б], [п], [в], [м], [ф]: *борода, боронити, робити, воїна, молода, молодий, мох, морква, форма*; у середині слова після твердих передньоязикових [д], [т], [з], [ж], [с], [ч], [н], [л], [р]: *дома, садок, тонко, топтати, зор'і, зошит, жолуб, п'ісок, сорок, чоботи, чого, ломити, лопата, дно, в'ікно, робота*; у середині слова після твердих [г], [к], [х]: *гонити, горб, коник, сорок, хочу, ходити, холод*; у середині слова після м'яких передньоязикових [л'], [ц'], [с'], [дз'], [д'], [т'], [н']: *л'оха, ц'омати, ус'о, дз'обок, з'іт'ок, т'охкати, н'оркати*; у кінці слова після твердих приголосних під наголосом: *молоко, дупло, полотно, перо*. Звук [o] зафіксований і в ненаголошеній позиції у середині та в кінці слів: *дорого, тил'ко* (тільки), *вухо, довго*. Така вимова /o/ не відрізняється від літературної, а також від вимови в інших говірках.

Під наголосом у повноголосних формах [оро], [оло] другий голосний [o] повністю зберігається: *сорока, сорочка, голоўка, долон'а, полова*. У ненаголошеній позиції другий голосний у формах [оро], [оло], на відміну від інших говірок, зазнав редукції: *голвоў, борнувати, чолвіка*. У позиції перед наступним наголошеним [a] фонема /o/ репрезентується своїм основним виявом: *сова, поря, нога, вода, оса*. Голосний [o] у новому закритому складі переходить в [i]: *с'іл', м'іл', в'ін, к'ін', в'іл*.

Ненаголошене [o] перед складом із наголошеним голосним [y] внаслідок дії так званої вокальної гармонії (поширеної асиміляції) переходить до категорії звуків, середніх між [o] та [y]: *го'луб'ка, го'дувати, о'бруч, ро'зумни'ї* або ж

реалізується як [y]: *кужух, бурсух, унучі, куму* ('кому'). У Войнилові маємо збережене ненаголошене [o]: *дорогу, сорочку, гор'іх, одну*, але винятком є *до'дому*.

Результатом вокальної дисиміляції, яка робить слово милозвучним і виразним для сприйняття, є перехід ненаголошеного * [o] в голосний [a]: *лапух, зазуля*. Така вимова засвідчується здебільшого в представників старшого покоління. У словах іншомовного походження ненаголошений [o] змінився на [a] під впливом наголошеного [a] наступного складу: *манастир, бакал*. Етимологічне [o] перед наголошеним [a] змінюється на [a] у словах: *багач, чабан*, але інколи зберігається – *ломити*.

Фонема /y/ під наголосом реалізується звуком заднього ряду високого піднесення, лабіалізованим. Наголошений голосний [y] вживається: у середині слова після твердих шумних [д], [т], [с], [ш], [ц], [ч]: *душно, туго, сумно, сухо, чудний, чубок, чупер*; у середині слова після твердих сонорних [н], [л], [р]: *нукати, нудно, луг, лушчити, лукавий, прут*; у середині та в кінці слова після м'яких приголосних: *л'ул'ка, капел'ух, пац'ук, хвал'у*; під наголосом у кінці слова після приголосних: *гну, їду, везу, несу, на гору*. Голосний [y] вживається на місці етимологічного * [u]: *кују, наука* й на місці * [a]: *труби, зуб, дуб*.

Голосний [y] змінюється в [ў] перед губними приголосними: *ўбрані, ўбити, ўпріти, ўвихатис'і, ўмирати*; перед передньоязиковими [д], [т], [з], [ж], [с], [р], [л]: *ўдарити, ўдвоје, ўз'ити, ўтерти, ўтікати, ўже, ўшити, ўслід, ўставати, ўниз, ўночі, ўліт'і, ўліво, ўчити*. Нескладовий [ў] засвідчений також після голосного в середині слова: *пеўно, слиўка, даўно, доўго* і після голосного в кінці слова: *даваў, знаў, звариву, стаў, хотіў, розуміў*.

На початку слова перед голосним [y] розвинувся приставний губно-губний [в]: *вуса, вулиц'а, вуд'ка*, проте цього протетичного може й не бути: *упр'іж, усм'іх, ушкати, ухкати, утиск*.

Глибокий закритий голосний [y] в ненаголошеній позиції вживається у середині й у кінці слова після твердих приголосних: *купіт, кур'іт, рукоў, чужий, шукати, рушник, тужити, тудя, кажу, стану, у пазуху*; у середині та в кінці слів після м'яких передньоязикових приголосних: *л'убила, пол'у, л'убл'у, на стану'їју, ломју*. Голосний [y] в позиції між губними і передньоязиковими інколи наближається до [y^o]: *бугай – бугай', бурак – бугай', розум – розум'*. Ці звуковияви взаємозамінні, і ця зміна іноді важковловима.

Система приголосних говірки Войнилова включає 40 фонем, у тому числі 22 тверді приголосні: /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/, /д/, /т/, /з/, /с/, /ц/, /дз/, /л/, /н/, /р/, /ж/, /ч/, /ш/, /дж/, /г/, /к/, /х/, /г' / і 18 м'яких приголосних: /д'/, /т'/, /з'/, /с'/, /ц'/, /дз'/, /л'/, /н'/, /р'/, /ж'/, /ч'/, /ш'/, /дж'/, /г'/, /г'/, /к'/, /х'/.

Губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] вимовляються твердо: перед голосними переднього ряду [e], [и], [и^ε]: *бел'кот'іти, робити, першиї, Пу'тро, пипка, верх, мети'р, медіуник, микати, ферма, фіркати*; перед голосними заднього ряду [a], [o], [y]: *байструк, пара, вазонок, мотор, малиї, фасунок, фартух, борзо, полокати, порціја, ворона, мутил', бухнути, пунтиї* (те саме, що якісний), *пуцувати, моцуватисі, фур'ити*; перед приголосними: *брама, пл'ац, пр'итати, мрака, млин, блен'кати, улуфко*; у кінці слова: *дуб, кріп, вам, дим, с'ім, насі'п*.

Протиставлення за ознакою твердості – м'якості в цій групі приголосних відсутнє, оскільки напівм'які [б'], [п'], [в'], [м'], [ф'] чи пом'якшені [б'], [п], [в'], [м'], [ф'], що виступають звичайно перед [i], зокрема, найчастіше перед і < ʋ, е, на всьому просторі поширення української мови є лише комбінаторними варіантами фонем /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/, а не окремими фонемами [2, 21].

Губні приголосні перед голосним [i] пом'якшуються: *в'ікно, в'іра, б'ігме, м'ішок, ф'іртка*. На місці прасло-

в'янських звукосполучень губного з * [i] виступають різні континуанти * [b^j], * [p^j], * [v^j], * [m^j], * [f^j]. Вони поширені в словах *л'убју – л'убјут, кунју – кунјут, ўстромју – ўстромјит, потрафју – потрафјит*. Але після губного [м] новий [j] унаслідок асиміляції за назалізацією змінився в [н']: *мјака – мн'іка, мјата – мн'ита, мјасо – мн'исо*. М'яка вимова приголосного [н'] засвідчена перед наступним голосним переднього ряду.

Після голосного [в] змінюється в нескладовий [ў]: *праўда, поўно, глиўкий, йшоў, знаў, зам'ітаў, питаў*. Губний [в] перед [j] змінився на голосний [ў], через що роздільна вимова відсутня: *дириўјиний, ўјиска*.

Твердий приголосний [д] вживається на початку і в середині слова перед голосними [и], [и^ε], [e], [y], [o], [a]: *дим, дес', ди'тина, дурничка, дошка, дарунок, ходити, задумаў, гудованиї, обдарованиї*; у кінці слова: *сад, голод, город, народ*. Твердий [д] може вживатися перед сонорними [в], [м], [р], [р'], [л], [н]: *дверц'і, дв'і, Дмитро, драпак, др'ібний, с'ідло, днина*; перед дзвінким приголосним [б]: *дбати*. У говірці Войнилова середньоязиковий м'який [д'] перед голосними переднього ряду [i] та [и] в основному не переходить у [г']: *д'іти, д'іучина, д'ід, д'ім'ко, над'іја, вид'іу, злод'іј, д'ікувати*, але в мовленні деяких войнилівчан такі спостерігається цей перехід: *г'іти, г'іучина, г'ім'ко, наг'іја, виг'іу, злог'іј*.

Передньоязиковий твердий [т] вживається: перед голосними [и], [и^ε], [e], [y], [o], [a] на початку слова: *тикати, тихо, темно, тел'а, теўкнути, туршук, товаришка, тачіўка*; у середині слова: *поти'рпіти, потепліло, мотор, сторцувати, г'ішефтър, л'ітати*; у кінці слова: *л'уфт, шмат*.

Приголосний [т] вживається перед сонорними [в], [р], [р'], [л], [л'], [н], [н']: *мертвиї, твердо, трафити, трошки, тл'іје, м'ітла, світло, смутна, пун'а*; перед задньоязиковими [к], [х]: *литка, ц'ітка, тхоривії*; та перед се-

редньоязиковим [x'] *тх'ір*. Інколи м'який приголосний [т'] перед голосним переднього ряду [і] переходить у [к']: *к'істо, к'існо, к'існий*. Але найчастіше маємо [т'] перед голосним переднього ряду [і]: *т'ітка, хот'іті, ви'рт'іти, гост'і* та в кінці слова: *п'іт', п'ітна-ціт', з'іт'*.

Твердий приголосний [з] вживається: на початку слова перед голосними [и], [и^є], [е], [у], [о], [а]: *зічити, зілені, земл'а, зуб, зуна, зошит, зоут-ра, заб'ауні*; у середині слова: *дозі'рати, озеро, зразу, зо'зул'а, борзо, жил'і-зо*; у кінці слова: *л'із, через, без, мороз, раз*. Приголосний [з] засвідчується перед твердими, м'якими та пом'якшеними сонорними [р], [р'], [л], [л'], [м], [м'], [н], [н'], [в], [в']: *зразу, зр'ізати, зло, зл'ізати, злод'іж, зм'іжа, знати, куз-н'а, звісти, зв'ір'і*; перед дзвінками проривними приголосними [б], [д], [г] та фарингальним [г]: *збавити, здожматі, долини, згризені, згрибати*. М'який приголосний [з'] виступає рідко в позиції перед голосними [а], [о], [у], [і], [е]: *з'абра, з'іт'ок, з'іу*; перед приголосними: *р'із'ба*; та в кінці слова: *кн'із', зл'аз'*. Подвоєння приголосних [з], [з'] засвідчується при збігові: *з:а, з':іу*.

Твердий приголосний [с] виступає перед голосними [а], [о], [у], [и], [и^є], [е]: *сапа, солома, солонина, записує, сила, косити, мусиш, серце*. Твердий [с] засвідчується і перед приголосними твердими і м'якими на початку слова: *скоботати, слухати, стојати, сл'іпії, смикати*; у середині слова: *настали, дв'іста, н'ісл'а, волосками*; у кінці і слова: *ч'ис, нас, вас*. Але в прислівниках та займенниках, на відміну від інших говірок [6, 276], маємо м'який звук [с']: *дес', коліс', хтос', шос', кудас'*. Приголосний [с'] перед голосним переднього ряду [і] завжди м'який: *с'ірка, с'ідати, с'ім, с'ічка, м'іс'іу', сус'іда*. М'який [с'] виступає в позиції перед голосним [і], що стоїть на місці [а]: *шісдис'ім', сім-дис'ім'*; перед голосними заднього ряду [о], [а]: *ус'о, Ганус'а*.

Твердий приголосний [ц] виступає перед голосними [а], [о], [у], [е], [и], [и^є] на початку слова: *цапнути, цокати, цеґо, цеґ; і* в середині слова: *зацокати, гуцул, пуцувати, оцет, оцеґ, процес'іја*. Тверда вимова звука [ц] засвідчена перед губними приголосними [в], [м], [н]: *цвинтар, цмокнути, моцний, клацнути*; перед передньоязиковим [т]: *п'іјацтво*. Він зберігає тверду вимову навіть перед м'якими приголосними: *зацв'ітати, струцл'і, моцн'і, кл'оцк'і*. Але інколи під впливом наступного м'якого втрачає свою твердість: *зац'в'ір'ін'кати, ц'в'ік*.

У войнилівській говірці м'який приголосний [ц'] уживається в основах слів перед літературним закінченням наз. відмінка -я ([а]), що в цій говірці вимовляється як звук [і]: *удовиц'і, сп'ідниці'і, јеґи'і*. У кінці слова перед лабіалізованим голосним [у] виступає м'який приголосний [ц']: *удовиц'у, палиц'у, ц'у, копци'у*. М'який приголосний [ц'] засвідчується також у кінці слова: *столець', хлопц'і, удовец', палиц', а* також перед задньоязиковим [к]: *громац'киї, купец'киї*. Перед голосним [і] різного походження послідовно засвідчується м'який приголосний [ц']: *сімнац'ім', ц'ідити, хлопц'і, ц'ікавії, ц'іука, шіснац'ім'*. М'яка вимова засвідчується перед голосним заднього ряду [а], хоч така позиція трапляється рідко: *ц'апати, ц'ац'а, пал'аниц'а*, тобто збігається з літературною вимовою. Приголосні /ц/ – /ц'/ утворюють корелятивну пару: *цапати – ц'ипати*.

Твердий приголосний [дз] засвідчується перед голосними [а], [у], [е], [и], [и^є]: *нєндза, дзеркало, дзитарок, дзитар*; перед твердим губним приголосним [в]: *дзвеніти, дзвони, дзвонар*; зрідка [дз] виступає в кінці слова: *кукурудз*. Але паралельно зафіксовані форми, де дзвінкий приголосний [дз] оглушується й переходить у глухий [ц] (*кукуруц*), причому цю варіантність кінцевих приголосних можна почути в мовленні одного й того самого діалектоносія. Іноді відбувається перехід [дз] > [з]: *зеркало*.

М'який приголосний [дз'] виступає перед звуками [а], [о], [у], [у], [е]: *дз'аукати, дз'обати, дз'обок, дз'убатиї*. М'яко вимовляється африката [дз'] перед пом'якшеним губним [в']: *дз'в'інок, дз'в'іниці'і*. Функціональне навантаження фонем /дз/ та /дз'/ у войнилівській говірці незначне.

Твердий приголосний [н] виступає перед голосними [а], [о], [у], [е], [и], [и^є] на початку слова: *напрауці, номир, нотар, нукати, нудитис'і, ни'бого, ни'го-ди'н, нитка*; у середині слова: *гонор, фасунок, чахнути, банувати, дунути, пнем, б'ідниї*; а також у кінці слова: *пан, казан, бігун, глухман, годи'н*. Тверда вимова приголосного [н] засвідчується перед твердими приголосними: *кл'анцати, ланц, в'ідранку, гоцанка*.

М'який приголосний [н'] послідовно виступає в позиції перед голосним переднього ряду [і] на початку, у середині та на кінці слова: *ніхто, ніколи, нічо, н'іхт'і, жоунір*. Значно рідше м'який [н'] засвідчується перед голосним заднього ряду [у]: *пахн'учиї, бри'хн'у, на пн'у, на ну', н'ухати*. Дуже рідко засвідчується м'яка вимова приголосного [н'] у позиції перед голосним заднього ряду [о]: *н'оркати*. М'який приголосний [н'] виступає в позиції перед закінченням -а: *путн'а, скрин'а, брехн'а*; та [і], що утворився з [а]: *пан'і, Марин'і, газдин'і, жмен'і*; в абсолютному кінці слова: *вогон', ден', кін', жічмін', дури'н'*; також перед твердими приголосними: у *к'ішен'ку, нен'ка*; перед м'якими приголосними: *жвин'д'іти, белен'д'іти*. Перед голосним переднього ряду [е] виступає тільки твердий приголосний [н].

Твердий приголосний [р] вживається: перед голосними [а], [о], [у], [е], [и], [и^є] на початку слова: *рахунок, ранок, рускії, рубати, решітка, рем'ін', ритит, дригати*; у середині слова: *акурат, відранку, хороми, брунавії, мирувати, згребла, трепета, грижа*; перед твердими губними приголосними [б], [в], [м], [ф]: *гарбуз, курмі, парфумитис'і*; перед твердими сонорними [н],

[л]: *жорна, горлечко*; перед твердими шумними [д], [т], [ж], [ш], [с]: *морда, парта, ржа, паршивиї, порскати*; перед м'якими передньоязиковими [т'], [ц'], [н']: *шпорт'* (одноразова дія від шпор-тати – колупати), *пори'іја, варн'акати*; перед твердими задньоязиковими [г], [к], [х]: *п'ідморгувати, в'ідворкувати, коркош'і, нурхати*; перед твердим глотковим [г]: *варгани'ти*; на кінці слова: *жоун'ір, папір, сир, мур, ти'пер*. М'який приголосний [р'] засвідчується перед голосними переднього ряду [і], [и]: *р'іл'а, гор'ішок, уздр'іу, на двор'і, гор'іуки, пр'исти, пр'ітати*; перед голосними заднього ряду [о], [у]: *читир'ох, байстр'ук*; перед [і] < [а]: *упр'ігати, бур'і, гир'і*.

Твердий приголосний [ж] засвідчується в позиції перед голосними [а], [о], [у], [е], [и], [и^є]: *жартувати, жорна, жоутії, жоун'ір, би'ри'жок, жук, журавел', кажут, можут, жєрти, ўже, дужи', жиї, тожи, жила, чужий*. Твердий [ж] виступає на початку і в середині слова, перед твердими приголосними: *жвавії, дружба, жмакати, жмурки, ждати, кождиї, ворожка*; перед м'якими приголосними: *порожн'і*. Значно рідше засвідчується твердий [ж] на кінці слова: *муж, р'іж, тож*. Він часто оглушується (*муш, р'іш*), але у говірці с.Войнилів у родовому відмінку множини іменників виступає закінчення -іу, а твердий приголосний пом'якшується перед голосним [і]: *муж'іу, меж'іу*.

Твердий приголосний [ш] засвідчується перед голосними [а]: *шал'ок*; [о]: *шос', шона, гор'ішок, м'ішок*; [у]: *шутер, шуфл'і, шуба, ушукати, шул'ка*; [е]: *гішефт, шепнути, шєсти'ро, шерс'т'*; [и]: *шибка, шило, першиї, широкиї, колиши*; перед твердими приголосними: *штуркати, решта, пушка, запрашка, шкаралупа, шпортатисі, штурпак, кашлати, шнурок*; перед м'якими приголосними: *трошк'і, д'ітлашн'а, вишн'а, св'ітошн'і*; у кінці слова: *літиш, позауш, чуїєш, куїєш, к'іш, мусиш*. До складу фонематичної системи войнилівської го-

вірки входить і м'яка фонема /ш'/ . М'який приголосний [ш'] засвідчується послідовно перед голосним [i]: *ш'ір'ін'ка, риш'ітка, куш'іти, коркош'і, кл'іш'і; хаш'і; р'іш'і; перед [и]: ш'іпка, м'іш'іти*; та в позиції перед закінченням -і < -а: *гуш'і; каш'і, наш'і*.

Твердий [ч] засвідчений перед голосними [а], [и], [о], [у]: *чаї, час, чистити, кочигар, чемни'ї, черево, чужий*, а м'який приголосний [ч'] маємо тільки перед [i]: *ч'ічка, ч'іпати, тач'іюка, ч'і-р'ік*; інколи перед [и]: *ч'іс*. Але найчастіше перед [и] виступає твердий приголосний [ч]: *чим, чир, пи'чириц'і, чисто*.

Твердий приголосний [дж] та м'який [дж'] засвідчується в дуже малій кількості слів. Твердий [дж] виступає перед голосними [е]: *джерело*; [о]: *бджола*; [у]: *Джус, ходжу*; перед приголосним [м']: *джм'іл'*. М'який приголосний [дж'] вживається дуже рідко перед голосними [i]: *садж'і*. Загалом пом'якшене [дж'] майже не вживається.

Твердий приголосний [г] засвідчений перед голосними [а], [о], [у], [е], [и]: *газдин'і, газда, гул'а, гудз, дзигарок, дзигар*. Тверда вимова приголосного [г] засвідчується перед твердими сонорними приголосними: *гралі, грасувати, гвайт*; а також перед м'якими приголосними: *гланц*. Той факт, що [д'] > [г'] не лише перед фонемами /i/, /e/ та їх фонетичними варіантами, а й у кінці слів (*медв'іг', посиг'*), дає право говорити з певним застереженням і про фонематичність /г'/ [2, с.38]. М'який [г'] уживається перед голосним [i]: *г'ішефт, г'іти*; перед голосним [и]: *г'ікувати*; та в кінці слова: *медв'іг', посиг'*. Перехід /д'/ > /г'/ не є загальним і спостерігається тільки в окремих мовців.

Твердий приголосний [к] засвідчений перед голосними [а]: *кашук, н'оркати, скликаў, бубка*; [о]: *коўтати, кождий, лехко, татко*; [у]: *кулеша, кугут, накувала, скутий, яку, мален'ку*; у кінці слова після голосних: *бук, баїструк, гусак, ўнук, л'івак, шал'ок*; перед твердими приголосними: *кливец', скли-*

каў, накрапало, укроїти, кнур; перед м'якими приголосними: *кр'іж'іюка, кл'учка, кв'ітка*. Твердий приголосний [к] не засвідчений перед голосними переднього ряду [i], [и], [е], тому що вони зберегли здатність пом'якшувати попередні приголосні. Наприклад, перед [е]: *так'е, к'ел'іа*; перед [и]: *пац'орк'и, к'иц'ка, к'иснути, їк'іс', ск'іннути*; перед [і]: *к'іртина, к'ірниц'і, к'істо, к'і-л'ко, збитк'і, трошк'і*. М'який приголосний [к'], зазвичай не виникає із перезвука * [t']: *ліст'а, т'ітка, у світ'і, с'імнац'іт'*, хоча в мовленні деяких мовців спостерігаємо: *ліск'і, ш'іск', дес'ік'*.

Твердий приголосний [х] засвідчується перед голосними: [а]: *хатка, хач'іна, харч'іти, кохати, махати, ди-хати, брехати, блоха*; [о]: *хоромі', хо-ди, хороба, хова́ти*; перед твердими приголосними: *храм, христини, доктор, рихтувати, бухнути, глухнути, лехко, хмари*; перед м'якими приголосними: *хл'упати, хр'ін, брехн'а*; у кінці слова після голосних: *на кон'ох, мох, трох, багат'ох, батіх, міх, фартух, кужух, гор'іх, пор'іх, таких, тих, самих*. М'який приголосний [х'] виступає в позиції перед голосними переднього ряду [i], [и]: *х'ім, х'іба, сух'і, трох'і, тх'ир, х'итрий, х'итати, пох'итувати*.

Твердий приголосний [г] засвідчується перед [а]: *галушка, гармидер, гаўкати, огарок, шпагат*; перед [о]: *гоў, с'огодн'і, самогонка, нагодувати, заго-лосити, вогон', загорнути, одного, пер-шого*; перед [у]: *губи, го'луб'інка, гоцан-ка, згусток, нагул'ала*; перед [и]: *гир'і, гикати, гичка, гитко*; перед [е]: *генди, геїкати, гет', легон'ко*; перед приголосними: *Гладун, глипати, гран', грижа, груз, гн'іздо, гн'іватис'і, гріх, груба, грушка*. М'який приголосний [г'] засвідчується тільки перед голосним переднього ряду [i], який міститься в новому закритому складі на місці етимологічного * [o]: *г'іркий, г'іршиї, ог'ірок, г'іст'*, та перед [i], що стоїть на місці літературного [и] залежно від мовця:

ног'і, рог'і, друг'іі. Він виступає також у запозичених іншомовних словах: *г'іпс, г'імназ'іа*.

У говірці Войнилова дзвінкі приголосні перед голосними [i], [е], [а], [о], [у] не втрачають голосу і вимовляються дзвінко: *борода, баба, бека, біда, дошка, думка, дарувати, діучина, зо'зуля, зуна, ганок, гудз, господар, джем, ж'іба, ж'іти, голова, горшок, галушка, г'іст'*. Перед сонорними приголосними [н], [н'], [р], [р'], [л], [л'], [м], [в] та [j] дзвінкі приголосні не зазнають змін: *одного, брехати, бродит, брехн'і, дно, гвалт, глинути, два, знају, обманути, об'ивати, обломити*. У досліджуваній говірці дзвінкі приголосні перед наступними глухими приголосними [п], [т], [т'], [к], [к'], [ф], [ц], [ц'], [с], [с'], [ж], [ш], [х], [х'], [ч], [ч'] оглушуються в середині слова: *лехко, клатка, роспи-тати*; у кінці слова перед паузою: *ніш, хліп, дош., зуп*; також на стику слів: *с схованки, с станції*. Дзвінкий приголосний [з] оглушується перед глухими приголосними [к], [п], [т], [х], [ф]: *с пасіки, с фотографії, с торбини, с хати, с ко-мори, ростерти, росписка, роспустити*.

Дзвінкі приголосні оглушуються в кінці слова або перед глухим приголосним початку наступного слова: *об'іт, кукуруц, сухий*. Але дзвінкі приголосні кінця слова в позиції перед голосним, сонорним або приголосним початку наступного слова не втрачають своєї дзвінкості: *мороз'упаў, мід'добрий, ворог наш, город'бат'ка, хліб'інший*. У середині слова дзвінкі приголосні перед наступними дзвінкими твердими залишаються дзвінками: *здохнути, дбати, згадувати*.

Дзвінкий передньоязиковий [з] у сполученні із сонорними [н], [л] вимовляється чітко: *знаї, зле*. Дзвінкий передньоязиковий [ж] перед сонорними [н], [м] не оглушується: *жнива, жмакати, жмурки, жмен'а*. На відміну від інших дзвінких приголосних дзвінкий задньоязиковий [д'] у кінці слова не оглушується ні перед наступним глухим приголосним нового слова, ні перед паузою:

сповід', с'ід', молод', посид'. У досліджуваній нами говірці фіксуємо перехід сонорного приголосного [в] у дзвінкий, але оглушений губно-зубний [в^ф]: *в^фси-пати, в^фсе, в^фколісц'і, в^фкориті*.

Глухі приголосні за загальним правилом сучасної української літературної мови не переходять у дзвінкі перед сонантами [р], [л], [м], [н], [в], [j], а також перед голосними в середині і на стику слів: *шрам, плисти, три, сват, точити, трачка*. Приголосний [к] перед дзвінким приголосним змінює свою якість і вимовляється як парний йому дзвінкий [г]: *ягби, ајатже, ан'ідо́т, ви'ліди'н'*. Приголосний [т] перед дзвінким [б] переходить у дзвінкий [д']: *бород'ба*; у глухому звукосполученні [тц] приголосний [т] уподібнюється до приголосного [ц]: *кориц'е*. Приголосний [с] у звукосполученнях типу [сб], [сд] одзвінчується і вимовляється як парний йому дзвінкий [з']: *проз'ба, оз'де*.

Глухі приголосні перед глухими зберігають свою якість: *хтос', ста́ти, шпил'ка, скликати, скоботати, штири, бичка, сна́ти, псувати, пташка, стра-ва, шко́ла*. Перед сонорними [м], [н], [л], [р], [в] глухі приголосні не втрачають своєї глухості: *храм, хмари, кр'ісло, пр'ис-ти, смола, снитис'і, смирдіт, смерт', сл'оза, слина, слиўка, трох'і, фл'ишка, шнурок, шрубка, шмарк'і, цмокати*.

Говірка Войнилова характеризується значною кількістю асимілятивних змін. Ці процеси є живими й нині. Одні з них збігаються з асимілятивними змінами, що відбулися на всьому просторі поширення української мови, інші мають локальний характер.

Глухі приголосні в позиції перед дзвінками внаслідок регресивної асиміляції переходять у дзвінкі [т] > [д], [т'] > [д'], [с'] > [з'], [к] > [г]: *футбол – фудбол, борот'ба – бород'ба, молот'ба – молод'ба, прос'ба – проз'ба, оз'де – оз'де, якби – ягби, ајакжи – ајатжи*. Цей різновид асиміляції спостерігається також на стику слів, де вона може бути повною або неповною. Повна асимі-

ляція відбувається лише тоді, коли глухий приголосний повністю уподібнюється до дзвінкого: *тут давали – тут давали, дес' буду – дез' буду*. Якщо звуки уподібнюються між собою тільки за деякими ознаками (дзвінкістю) – асиміляція неповна: *сніг жита – сніб жита, коліс' забуу – коліз' забуу*. Асиміляція в межислівному вияві засвідчена при швидкому темпі мовлення.

У войнилівській говірці дзвінкі приголосні [б], [д], [з], [ж], [г] у позиції перед глухими внаслідок регресивної асиміляції втрачають дзвінкість, перетворюючись у глухі [п], [т], [с], [ц], [ш], [ш:], [х]. Коли дзвінкі свистячі уподібнюються до глухих шиплячих, переходячи у шиплячі, – асиміляція повна: *бапчин, зв'ітки, р'ітко, вуш:уї, ш:іти. п'ітшиіти, к'ішк'уї, блиш':і, вохкїї, н'іх-т'і*. Дзвінкі приголосні оглушуються в кінці слова перед глухим приголосним початку наступного слова: *н'ім, р'ім, морос, об'іт там, кукуруц сухїї, в'іт того*. Явище асиміляції за глухістю засвідчене в південно-західних говорах, де дзвінкі приголосні на початку слів, у середині слів перед глухими та в кінці мовного потоку оглушуються.

У говірці Войнилова найбільшого поширення набула повна асиміляція при збігові свистячих, а також у позиції [д] плюс шиплячий: [з] – [ш] (*блиш:уї*); [с] – [ш] (*виш:уї*); [д] – [ч] (*св'іч:ути*). У цій говірці в багатьох випадках спостерігається заміна звукосполучень [тс], [шч] на один довгий звук [ц:] та [ш:] відповідно: *збирајутс'і – збирајуц'і; ховајутс'і – ховајуц'і; кл'ішч'і – кл'іш'і; хаішч'і – хаіш'і*. Фрикативні шиплячі уподібнюються до наступних свистячих: *у ліжц'і – у ліс'ц'і, на дошц'і – на дос'ц'і*. У мовленні старшого покоління засвідчено прогресивну асиміляцію за способом творення – свистячий [с] під впливом шиплячого [ш] попереднього складу також змінився на [ш]: *ш'ішнац'іт'*.

Говірка Войнилова зрідка реалізує асиміляцію за носовою вимовою. У піс-

лянаголошеному складі плавний [л] у позиції після носового [м] переходить у носовий [н] унаслідок прогресивної асиміляції за носовістю: *уломлена – уломне-на*. Носовий [м] асимілює наступний середньоязиковий [j]: *м'ясо – мн'ісо, м'ята – мн'ита, ім'я – імн'і, м'який – мн'ікий*.

У говірці Войнилова асиміляція приголосних щодо м'якості має регресивний характер. Приголосні [з], [с], [ц], [дз], [д], [т], [н], [л] перед м'якими чи пом'якшеними приголосними пом'якшуються: *з'в'ір, п'іс'л'а, ц'в'іток, дз'в'інок, рад'іс'т', д'в'ір, с'н'із, д'в'і*.

У говірці Войнилова, як і в літературній українській мові, дисиміляція менш поширена, аніж асиміляція. Дисимілюватися, чи розподібнюватися, можуть або однакові приголосні, або такі, що мають одну чи більше спільних артикуляційних властивостей. Таким чином, при дисиміляції збіг незручних для вимови приголосних (двох проривних чи двох фрикативних) змінюється більш зручним для вимови сполученням фрикативного з проривним.

Більшість явищ дисиміляції відома всім говіркам української мови. Однією з найдавніших є зміна спільнослов'янських *дт, *тт в *ст*: *ведтї – *вести*; *четть – *честь*. До пізніших змін належать дисимілятивні явища, які виникали після занепаду надкоротких голосних ь, ь, що спричинило появу сполучень приголосних, які розподібнювались. Так, у займеннику *хто* відбулося розподібнення проривного приголосного [к] у фрикативний [х], як тільки приголосний [к] став поруч із проривним [т] після занепаду редукованого голосного: *кѣто* – *хто*. У мовленні войнилівчан досить поширеною дисиміляцією є заміна першого проривного приголосного в групі [кт] на [х]: *трахтор, дохтор*. Унаслідок дисиміляції виникла форма числівника *штіри*, що постала з давньої форми *четыри* (= *тиштыри*) – *штыри* – *штіри* після редукації е та дисиміляції групи *чт* – *шт*. Інколи в групі губних

мб сонорний приголосний [м] розподібнюється в передньоязиковий [н]: *конбајн*; нп: *монпа* (*маўпа*).

Одна з давніх рис слов'янських мов – прикривання початкових голосних приставними приголосними. У говірці Войнилова приставними виступають також середньоязиковий [j], губно-губний [в] та фрикативний [г]. Спільнослов'янський протетичний приголосний [j] зберігається послідовно в словах: *јісти, јаблуко, јангол*. Білабіальний приголосний [в] у функції приставного виступає на початку слова перед голосним переднього ряду [і], що походить із давнього [о] в новозакритих складах: *в'ін, в'ікно, в'іуц'а*, перед голосним заднього ряду [у]: *в'уд'ка, в'уз'кїї, в'угол, вулиц'а* (але інколи вживаються слова без протетичного [в]: *угол*); дуже рідко перед голосним заднього ряду [о]: *вона, воўна, вогон'*. Приставний [г] виступає в словах *гарбуз, горіх* і под.

Л.Булаховський припускає, що протетичний звук [в] з'явився в слові *вогон'* унаслідок звукового перерозкладу сполучення *ув огні: ув огні – у вогні* [3, 270]. У войнилівській говірці перед голосним [о] приставний [в] не розвинувся в словах: *один, орати, об'ід, олива, образ, око*. Проте Д.Бандрівський фіксує на Львівщині в цих словах протетичний [в]: *воко, воштрий* та інші [1, 24].

Як відомо, після занепаду зредукваних [ъ], [ь] появилися такі групи приголосних, як *ждн, здн, зкн, рдц, стл, стн*, що були важкими для вимови і тому зазнали, як і в літературній мові, спрощення: середній приголосний ([д], [т], [л], [н], [р]) почав пропускатися, наприклад *ждн – жн: тиждъневий – тижневий, стл – сл: стьлати – слати, сткл – скл: стькло – скло, стн – сн: радостъно – радісно*. У говірці сел. Войнилів найпоширенішими є спрощення та-

ких груп приголосних у середині слова: *ждн – жн: тиждъневїї, (тиждъневїї); здн – зн: пізно, (поздъно); зкн – зн: бризнути, (бризкнутїї); ндж – нж: кинжал, (кинджал); ршч – рш: зморши'на, (зморшчи'на); рдц – рц: серце, (сердьце); слн – сн: маснїї, (масл'нїї); стм – см: к'іс'ми, асма, (к'іс'т'ми, аст-ма); стл – сл: ж'ил'ісливїї, ш':ісливїї, (ж'ил'істливїї, ш':істливїї); стн – сн: рад'існїї, кориснїї, (рад'істнїї, коріст-нїї); стц – сц: нив'іс'ц'ї, (нив'істц'ї), м'ісце, (м'істце); стч – сч: нив'ісчн, (нив'істчн); скн – сн: пискнути, (писк-нутїї)*. Частіше спрощуються проривні приголосні [д], [т], [к] у позиції між фрикативними звуками або між фрикативним та африкатом. У сполученні двох чи трьох сонорних випадають сонанти [н], [в]. У сполученні з двох шиплячих плюс інші звуки спрощується шиплячий приголосний [ч].

Як бачимо, досліджувана говірка перебуває у полі дії тих самих мовленевих законів, що й інші українські говірки та літературне мовлення.

1. Бандрівський Д.Г. Говірки Підбузького р-ну Львівської області [Текст] / Д.Г.Бандрівський. – К., 1960. – 102 с.
2. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Фонетика [Текст] : навч. посібн. / С.П.Бевзенко. – Одеса, 1974. – 51 с.
3. Булаховський Л.А. З історичних коментарів до української мови. Протетичні приголосні [Текст] / Л.А.Булаховський // Вибрані праці : в 5 т. – К., 1977. – Т.2.
4. Закревська Я. Вічно живе джерело [Текст] / Я.Закревська // Гуцульська школа. – 1994. – №1.
5. Залеський А.М. Вокалізм південно-західних говорів української мови [Текст] / А.М.Залеський. – К., 1973. – 156 с.
6. Лесюк М. Говірка села Ковалівка як відображення покутсько-гуцульського мовного суміжжя [Текст] / М.Лесюк // Діалектологічні студії. 4 : Школи, постаті, проблеми. – Львів, 2004. – С.275–278.

СУЧАСНИЙ МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ НА ПРИКАРПАТТІ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

У сучасному українському мовознавстві праці про молодіжний сленг як про повноправне мовне явище з'явилися не так уже й давно. Ідеться передусім про науково-теоретичний доробок Л.Ставицької: у 2005 р. побачила світ її окрема монографія “Арго, жаргон, сленг” [8]. У своїй праці авторка на базі потужного бібліографічного та лексичного матеріалу доводить, що ці явища можуть і повинні бути об'єктом серйозного наукового дослідження, як це є в інших європейських країнах (порівняти хоча б активний розвиток жаргонології в Росії чи Польщі). Відомо, що молодіжний субкод зацікавив дослідників значно раніше. Так, ще в 1960-х роках у Мюнхені з'явилася праця українського вченого О.Горбача “Арго українських школярів і студентів” [3, 3–55] (про молодіжний жаргон 1920-х рр.). В Україні в той час на подібні дослідження накладалося табу, адже в умовах радянської ідеології про соціальну неоднорідність (навіть мовну) не могло бути й мови. За О.Горбачем, витoki школярського аргю сягають ще XVII ст. і пов'язані з виникненням братських шкіл та бурс [3, 3].

В останні роки в Україні поживався процес творення (у тому числі й шляхом запозичення з інших мов) та поширення елементів молодіжного сленгу. Відповідно зросла зацікавленість у вивченні цього явища, хоча багато мовознавців і надалі воліли не помічати його, мотивуючи це ненормативним, вульгарним характером сленгу; інші говорили про сленг виключно як про лексичні запозичення з російської та англійської мов, що засмічують літературну мову. Дійсно, запозичень чимало. Але хіба можна ігнорувати кількочотлітню історію українського молодіж-

ного субкоду? До того ж український сленг має і власну лексику та фразеологію, що твориться за законами нашої мови. Не можна також ототожнювати вульгарну лексику (частково вона присутня, але саме тут треба говорити про запозичення, передусім із російської) і сленг, однією з функцій якого є власне евфемістична, отож заміна нецензурних слів іншими, невульгарними формами. І аж ніяк до сленгу не належить пейоративна вульгарна лексика.

Узагалі, соціальна стратифікація, тобто наявність соціальних підсистем мови, є ознакою розвиненої національної мови. У будь-якому разі мова – це жива система, і її потрібно вивчати такою, якою вона є, а не лише такою, якою вона мала б бути.

У сучасній україністиці є кілька лексикографічних джерел, що фіксують жаргон української мови. У 1998 р. з'явився “Перший словник українського молодіжного сленгу”, укладений С.Пиркало на матеріалі дослідження 1996–1997 рр. [6], що викликав зацікавлення як у професійних лінгвістів, так і у звичайних читачів. У 2003 р. вийшов “Короткий словник жаргонної лексики української мови” Л.Ставицької (у 2005 р. з'явилася його розширена версія, яка містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень) [9], що одержав високу оцінку в зарубіжних мовознавчих колах як перший науковий досвід системного дослідження жаргону української мови [2, 183]. Варто згадати і “Словник сучасного українського сленгу” (упорядник Т.Кондратюк, 2006) [7], який містить багато лексичних одиниць, що не зустрічаються в попередніх словниках. Молодіжне мовлення дуже нестійке і потребує по-

стійної фіксації лексичних новоутворень, що нерідко дивують своєю оригінальністю, глибокою метафоричністю, викликають асоціації, що можуть бути зрозумілі лише на українському ментальному рівні (якщо йдеться про власне українські лексичні утворення). Тому дослідження цього питання є перспективним і необхідним у сучасному національному мовознавстві.

Дослідження молодіжного сленгу на Прикарпатті має кілька аспектів. По-перше, така потреба пов'язана з тенденціями розвитку сучасної української мови. По-друге, нестандартне молодіжне мовлення має регіональні відмінності, пов'язані з етнічними особливостями культурного життя та впливом лінгвістичних чинників. До них належить передусім взаємодія з іншими мовами. Якщо на сході та в центрі України – це засилля російського сленгу (часто навіть не адаптованого фонетично до законів нашої мови), то на заході помітним є багатовіковий вплив польської мови і діалектного мовлення.

Лексичною базою вивчення молодіжного сленгу в регіоні послужило перш за все усне мовлення студентської та учнівської молоді Івано-Франківська, а також чималий словниковий матеріал, зафіксований в івано-франківському молодіжному виданні “Пластилін” [5]. Як і в інших європейських країнах, на сторінках подібних видань фіксуються елементи субстандартного молодіжного мовлення, що не лише виконують мовно-стилістичну функцію, а й виступають органічною частиною мовлення, не завжди зрозумілого поза молодіжним середовищем, особливо якщо йдеться про термінологічні поняття молодіжних субкультур (неформальних угруповань молоді за спільними зацікавленнями та заняттям); такі слова входять до молодіжного сленгу в широкому розумінні цього слова. Розглянемо приклади.

Досліджуючи субстандартне мовлення молоді Івано-Франківська, насамперед варто згадати про назву самого

Івано-Франківська, яка, звичайно, не залишилась поза увагою молоді і на молодіжному сленгу звучить як *Фран*, *Франник*, *Франчик*, *Франя* (особливо, коли йдеться про “мовну економію” в SMS-повідомленнях, електронних листах, інтернет-розмовах).

Загальномолодіжний сленг на Івано-Франківщині традиційно включає чималу групу запозичень з англійської мови, особливо в середовищі, де молодь професійно вивчає англійську (це ж стосується й інших мов, але в такому разі ця лексика часто залишається вузьковживаною). До молодіжного мовлення з англійської ввійшло слово *diter* (буквально *digger* – ‘землекоп’), що позначає людину, яка захоплюється лазанням по закинутих підземеллях, відвідуванням покинутих об'єктів [4, 15]. Від цього слова утворились похідні: *diterизм*, *diterство*, *diterизація*, *diterування* і навіть *diterяцтво*. Інший приклад: “художники стін” використовують поняття *тег* – підпис автора графіті, що наноситься фарбою або маркером [11, 24]. Англійське *tag* має багато значень, між іншими ‘металевий наконечник на шнурку’, ‘закінчення, заключна частина’, ‘прикріплювати етикетку’, ‘доповнювати, додавати’. Тобто йдеться не про пряме запозичення, а про творче осмислення поняття на основі асоціацій. Асоціативно виникло і слово *швабра* – ‘спеціальний маркер із великим кінчиком стрижня’. Крім того, похідні слова утворені за принципами українського словотвору: *тежити*, *тегоманія*.

До поширених лексичних запозичень з англійської, що функціонують як сленгізми, належать слова *лузер* (від англ. *looser*) – ‘невдаха, той, хто програв’; *О'кей* (від англ. *OK, okay*) – ‘гарзд, так, згода’; *тінейджер* (від англ. *teenager*) – ‘підліток’; *трек* (від англ. *track*) – ‘пісня (на диску)’; *хедлайнер* (від англ. *headliner*) – ‘популярний співак, актор тощо’; *аутсайдер* (від англ. *outsider*) – ‘людина, яку не сприймають у певному середовищі’; *бег* (від англ. *bag*) –

‘сумка’; *трабли* (від англ. *trouble*) – ‘проблеми, клопіт’; *крейзі* (від англ. *crazy*) – ‘божевільний’; *фейс* (від англ. *face*) – ‘обличчя’; *шузи* (від англ. *shoes*) – ‘взуття’; *бойфренд* (від англ. *boyfriend*) – ‘хлопець (коханий)’; *сопі* (від англ. *sorry*) – ‘вибачте, перепрошую’; *фішка* (з англ. *feature*) – ‘особливість, специфічна, характерна риса’.

Територіальна близькість Західної України до Польщі, соціокультурні зв’язки між державами зумовили запозичення невеликої кількості польських слів українським молодіжним сленгом. Зокрема на сторінках молодіжних видань зустрічаються такі слова: *манатки* (*manatki*) – ‘дрібні особисті речі, одяг’; *бздур* (*bzdura*) – ‘дурниця, нісенітниця, безглуздя’; *фритура* (*fryzura*) – ‘зачіска’; *фацет* (розм. *facet*) – ‘молодий чоловік, хлопець’; *хлопака* (*chłopak*) – ‘молодий чоловік, хлопець’; *спацерувати* (*spacerować*) – ‘гуляти, ходити; вар’ят (*wariat*) – ‘божевільний, неврівноважена людина’ (*робити з когось вар’ята* – робити з когось дурня); *кобіта* (*kobieta*) – ‘жінка’.

Нерідко лексичні запозичення в процесі функціонування в мові зазнають змін, переважно розширюють своє значення або частково змінюють форму: *крейзанутий* (від *крейзі*) – божевільний; *дівідюк* – DVD-диск; *суперо* (від *супер*) – дуже гарно, чудово; *вар’ятство* (від *вар’ят*) – божевільня; *спацерунки* (від *спацерувати*) – прогулянка та ін.

Особливістю молодіжного сленгу прикарпатського регіону є наявність у ньому територіальних діалектизмів, які характеризуються яскравою експресивністю, національним колоритом: *дефіляда* (діал. – масовий захід) – ‘прогулянка’; *зувидіти* – ‘побачити’; *файний* – ‘гарний, хороший’; *ніц* – ‘ніщо’; *наніц* (присл.) – ‘нанівець’; *гринджоли* (діал. – сани) – ‘ноги’; *хиряти* – ‘спати’; *нарід* – ‘люди’.

До молодіжної субстандартної лексики належать як одиниці, вживання яких не обмежене територіально, так і ті, що побутують лише в молодіжному

середовищі Прикарпатського регіону. Серед сленгових номінацій велику групу становлять дієслова і стійкі словосполучення дієслівного типу, що позначають:

1) діяльність, пов’язану з відпочинком та розвагами: *відриватися* (*відірватися*) – приємно проводити час, веселитися, відпочивати; *гульбанити* (*погульбанити*) – розважатися; *зажигати* – розважатися; *кайфувати* (*ловити кайф*) – одержувати задоволення, насолоду від чогось, приємно проводити час; *бухати* (*набухатися, побухати*) – вживати алкогольні напої, пиячити (з компанією);

2) рух: *валити* – іти (*вали звідси* (лайл.) – іди геть); *звалювати* (*звалити*), *спригувати* (*спригнути*) – втікати (із заняття), іти геть; *підвалити* – прийти, підійти; *повалити* – піти; *притягнутися* – прийти, прибути; *тусувати* – ходити, перебувати десь (*тусуй звідси* – йди геть); *нюхай квіти, сапай вазонки, стрижи фонтани* – йди геть;

3) мовленнєву діяльність та процеси мислення: *базарити* – розмовляти, говорити; *гнати* – говорити неправду, наговорювати на когось; *грузити* (кого, щось) – багато говорити, набридати розмовами; брехати; говорити дуже розумні речі; *заткнутися* – замовкнути; *триндіти* – багато говорити; розпускати плітки; *фільтрувати* (*базар*) – думати, що говориш; *прикидати* (*прикинути*) – уявляти; *врубатись, в’їхати, догнати, допетрати* – зрозуміти; *сікти* – розуміти; *шарити* – розуміти; знатися на чомусь;

4) фізичні та психічні стани людини: *втикати* – дивитись у нікуди, бути в пригніченому стані; нудьгувати; *глючити* (безос.) – погано почуватися; *дрихлити, хруняти* – спати; *замахуватися* (*замахатися*) – стомлюватися, знесилюватися; *ковбасити* (безос.) – про погане самопочуття, нервово збудження; *кумарити* (безос.) – дрімати; *нахапатися* – стан алкогольного чи наркотичного сп’яніння; *плющити* (безос.) – дуже погано почуватися (найчастіше внаслідок

дог алкогольного чи наркотичного сп’яніння); *попускати* (безос.) – полегшуватись (про біль);

5) ставлення мовця до когось або чогось: *діставати, задовбувати* (лайл.), *замахувати* – набридати комусь, дратувати когось; *забити* (*болт*) (вульг.) – не звертати уваги; ставитись зі зневагою; відмовитись від чогось; *кумарити* – набридати комусь, дратувати когось, не подобатися; *пускати попри мешти* – байдуже ставитись до чогось, не звертати уваги; *хаватися* – подобатися; *халювати* – байдикувати; безвідповідально ставитись до виконання чогось;

6) інше: *башиляти, забашляти* – давати хабарі, платити; *вестися* (*повестися*) (на щось) – повірити, довіритись; *відмазувати* – виправдовувати когось, виручати; *відмазуватися* – виправдовуватись; ухилятися від чогось; *врубати* – ввімкнути щось (наприклад, музику); *втикати* (*дати втик*) – сварити когось, дорікати комусь; *ганяти, качати понти* – вихвалитись, створювати видимість чогось; *глючити* – працювати з перебоями (про пристрій); *жаба давить* – заздрісно; *забивати* (*забити*) – зайняти чергу; бронювати; *зажигати* – залицятися; *зашугувати* (*зашугати*) – залякувати; *клепати* – активно створювати, робити щось; *ковбасити* – грати на музичних інструментах; *лахати, либитися, пертися* – сміятися; *липнути, клеїтися* – настирливо залицятися; *напружувати* когось – примушувати, наполягати; набридати, дратувати; *облажатися* – осоромитися; *обламувати* (*обламати*) – засоромлювати, висміювати; морально пригнічувати людину; *обламуватися* (*облачатися*) – осоромитись; зазнати поразки; *опинитися в ауті* – зазнати тяжкої невдачі; *підсісти* – звикнути до чогось; захопитись чимось; почати серйозно займатись чимось; *попускати* (*попустити*) – принижувати, ставити когось на місце; *приколюватися* – насміхатися з когось, чогось; жартувати; *строчити* (*настрочити*) – писати; *тусуватися* – належати до певної компанії; спілку-

ватися; зустрічатися з кимось; *шарити* – шукати щось; *хавати* – їсти та ін.

До сленгізмів, виражених іменниками, входять назви людей за різними ознаками – віком, соціальним станом, професією, рисами зовнішності, моральними якостями тощо: *баба-грим* – ‘повна, вольова дівчина, жінка’; *бабега* – ‘повна (про вагу) дівчина, жінка’; *бомко* – ‘легковажна людина’; *викидало* – ‘охоронець’; *дружбак, дружбан* – ‘друг’; *жлоб* – ‘скупа людина’; *мажор* – ‘багата молода людина, несумлінний студент’; *мачо* – ‘привабливий хлопець’; *музиканто* – ‘музикант, співак’; *пацан* – ‘хлопець; надійний товариш’; *перець* – ‘(авторитетний) хлопець, чоловік’; *плуг, тормоз* – ‘дурень’; *приколіст* (*прикаліст*) – ‘людина весела, яка любить жартувати, створює смішні ситуації’; *рагуль* – ‘некультурна, дурна людина, селяк’; *тьолка, тьола* (від рос. *тёлка* – ‘теличка’; за іншою версією – від рос. *метёлка* – ‘мітла’ [1, 447]) – ‘дівчина, жінка’; *фея* – ‘хлопець із м’якими, жіночними рисами характеру’; *формали* – ‘сіра маса (про людей)’; *хіпаки* – ‘хіпі’; *чувак, чувачок, штріх* – ‘хлопець, чоловік, друг’; *чувиха* (*чувіха*) – ‘дівчина, жінка’; *чудік* – ‘дивак’ та ін.

Чимала кількість іменникових назв у молодіжному сленгу використовується на позначення абстрактних понять, менше – для номінації конкретних предметів: *автівка, тарадайка, тачка* – ‘автомобіль’; *аут* – ‘стан пригнічення; неприємність; щось жахливе’; *повний аут* – ‘невдача’; *бабло, капуста, лаве, мані* – ‘долари (переважно)’; *рублі* – ‘гроші’; *блін* – як вставне слово, вульгаризм, *бомба* – ‘готова письмова відповідь, що використовується студентами під час контролю знань, шпаргалка’; *бурса* – ‘будь-який навчальний заклад’; *відмазка* – ‘відмовляння від чогось, заперечення’; *галюн, галя, глюк* – ‘галюцинація; дивна поведінка’; *гульбан, движ* (*движняк*) – ‘рух, активна діяльність, веселе проведення часу’; *депресняк* – ‘депресія’; *драйв* – ‘запал, емоцій-

на напрута'; дурка – 'психлікарня'; жахливчик (рос. ужастик), жестяк – 'фільм жахів'; замашки – 'амбіції'; заскок – 'примха; неадекватна поведінка'; здибанка – 'зустріч'; кайф – 'задоволення, насолода від чогось, приємний відпочинок'; кінші – 'метушня через дрібницю, хвилювання'; кликуха, поганяло, – 'прізвисько'; крайняк – 'крайній випадок'; лажка – 'фальш, невдало виконана річ', лікбез (ліквідація безграмотності) – 'пізнавальна розмова'; манічка – 'нав'язлива ідея (від манія)'; мило – 'електронна пошта'; мичка – 'чуприна'; нет – 'інтернет'; нікнейм – 'псевдонім користувача в інтернет-мережі; прізвисько'; понти (галімі, дешеві) – 'безпідставні вихваляння, самовпевненість' (без понтів – 'просто'; без понту – 'без інтересу'); пофігізм (вульг.) – 'байдужість, апатія'; прикол – 'жарт, розіграш, дотепний вислів, анекдот'; сирники – 'шкарпетки'; стрьом – 'страх'; стояти на стрьомі – 'сторожити'; стояти на атасі – 'те саме'; тема (тема) – 'розмова; ідея, думка; ситуація' (в тему – 'доречно'); торба – 'кінець, проблемна ситуація'; тусівка (тусовка, тусняк, тусня) – 'компанія, угруповання людей зі спільними інтересами; вечірка, концерт, дискотека тощо; натовп, збір людей'; шиза – 'шизофренія'; шкари – взуття; штука, штукенція, штуковина – 'яка-небудь річ, явище, обставина та ін.; щось складне, незвичайне, несподіване; витівка' (для штуки – 'знічев'я'); універ – 'університет'; шара – 'щось безкоштовне' (на шару – 'задармо'); шпора – 'шпаргалка'; хвіст – 'академічна заборгованість' та ін.

Серед лексичних одиниць молодіжного сленгу зустрічаються також прикметники (у тому числі – відіменникові та віддієслівні), дієприкметники, невелика кількість прислівників: прикольний – 'гарний, цікавий, смішний'; пробивний – 'наполегливий, цілеспрямований'; стрьомний – 'небезпечний, ризикований'; фіговий (лайл.) – 'поганий, неякісний, невідходящий'; зашуга-

ний – 'заляканий, затурканий'; владло – 'лінь, нема бажання'; короче (короче) – як вставне слово; напружно – 'важко, складно'; пофіг (лайл.) – 'байдуже'; пошурику (по-шурику) – 'швидко'; прикольно – 'цікаво, незвичайно, гарно' тощо.

У молодіжному мовленні на Прикарпатті (і в Україні загалом) досить поширеним є слово тупа (тіпа), яке в одному випадку виступає еквівалентом частки ніби, а в іншому – функціонує як вставка, слово-паразит, приблизно, в такому контексті: Прийшли ми в бурсу, тіпа в універ після недільного тіпа тусняка, ніхто не готовий, блін, до занять, короче, облажались ми тіпа того дня здорово... Звичайно, що таке мовлення студентів університету не є характерним, але інколи подібне можна почути.

Отже, можна зробити такі висновки:

1. До молодіжного сленгу, який функціонує на Прикарпатті, входить велика кількість запозичень із російського сленгу, російського кримінального жаргону, а також кальки з російської мови. Але протягом останніх років спостерігається "українізація" жаргонізмів, що проявляється у фонетичній адаптації російських лексем до законів української мови, функціонуванні паралельних форм і тому ж таки калькуванні. Наприклад, у мовленні паралельно функціонують рос. *продвинутый* і укр. *просунутий* ('сучасний, модний, прогресивний; впливовий'), *прикалываются* і *приколюватися*, *стрелка* і *стрілка* ('зустріч').

Багато жаргонізмів паралельно функціонує в українській та російській мовах, і встановлення їх походження потребує глибшого дослідження. В основному реципієнтом тут виступає українська мова, але вона може виступати й джерелом запозичення слів до російського сленгового словника. Наприклад, до російського сленгу ввійшли українські слова *хата*, *халява*, *поганяло* тощо.

2. Спостерігається тенденція до набуття словом багатозначності, що зумовлено переосмисленням і розши-

ренням значення вже існуючих у мові сленгізмів.

3. Наявність омонімічних (переважно дієслівних) форм.

4. Наявність синонімічних рядів, особливо на позначення понять, які посідають вагоме місце в житті молоді.

5. Яскраво виражена метафоричність.

6. Чималий відсоток лайливих слів.

7. Наявність стійких словосполучень.

При дослідженні молодіжного сленгу часто виникають труднощі в розмежуванні сленгізмів та інших розрядів лексики, наприклад просторіччя, межа між якими буває дуже хитка. Просторіччя є одним із джерел творення сленгу. Наприклад, слово *холера* (*холера*), зафіксоване у "Словнику української мови" [10, 113] у другому значенні як розмовне, функціонує в молодіжному мовленні з подібною негативно-оцінною семантикою, але при цьому має особливе експресивно-емоційне забарвлення, підкреслює гумористичне чи іронічне ставлення до предмета мовлення, що дає підставу віднести його до сленгу.

Отож, з одного боку, простежується прагнення молоді до образного висловлювання, емоційності, експресивності, індивідуалізації мовлення, бажання впливати на мовленнєву ситуацію, зробити її невимушеною, цікавою, дотепною. Практично кожна молода людина вживає субстандартну лексику (більшою чи меншою мірою), бо вона є

невід'ємною і природною складовою молодіжного мовлення. Але, з іншого боку, надмірне і недоречне вживання сленгізмів засмічує мову, часто переростає в мовну мішанину, тим більше, якщо людина послуговується суржигом і лайкою, ототожнюючи їх зі сленгом.

1. Большой словарь молодежного сленга [Текст] / Сост. С.И.Левикова. – М., 2003.
2. Волкова Н. Жаргонная единица как предмет лексикографического описания [Текст] / Н.Волкова, Л.Григорович // Słowo, tekst, czas: nowe środki nominacji językowej w nowej Europie : Materiały VII Międzynarodowej Konferencji Naukowej (Szczecin, 21–23 listopada 2003 r.). – Szczecin, 2004.
3. Горбач О. Арго українських школярів і студентів [Текст] / О.Горбач // Наукові записки Українського Вільного університету. – Мюнхен, 1964–1966. – №8.
4. Малиновський Р. Заширання під підлогу [Текст] (дігерство як індустріальне явище) / Р.Малиновський // Пластилін. – 2006. – Квітень.
5. Пластилін. – 2006. – №3 (07) (березень), №3 (08) (квітень), №5–6 (09–10) (травень–червень), №7–8 (11–12) (липень–серпень); 2007. – №1 (15).
6. Перший словник українського молодіжного сленгу [Текст] / уклад. С.Пиркало. – К., 1999.
7. Словник сучасного українського сленгу [Текст] / упоряд. Т.М.Кондратюк. – Харків, 2006.
8. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови [Текст] / Л.Ставицька. – К., 2005.
9. Ставицька Л. Український жаргон [Текст]: словник / Л.Ставицька. – К., 2005.
10. СУМ. – К., 1980. – Т.ХІ.
11. Зень Т. Ідеологія напису: тег [Текст] / Т.Зень // Пластилін. – 2006. – Квітень.

Психологія і етнос

ФЕНОМЕН ЗРАДИ В ЕТНІЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Посилення уваги з боку соціо-гуманітарних наук до етнопсихологічної проблематики в пострадянських країнах зумовлене зростанням масової етнічної самосвідомості на шляху до автентичної екзистенційної ідентифікації громадян як представників свого етносу, нації, держави. Базована на цій основі ідейно-мотиваційна консолідація є запорукою неухильного поступу етносу та його похідних – нації, держави в напрямі досягнення еволюційно привабливих цілей як доступних перспектив соціального, економічного й культурного розвитку.

До числа перешкод, що стоять на заваді стратегічного моделювання розвитку української держави в різних сегментах її функціонування й насамперед соціально-політичного життя, належить зрада чільників елітарних груп, що репрезентують засадничу ідеологію тих чи інших верств населення. Причому морально-психологічний феномен зради характеризується нав'язливою присутністю, непозбутньою історичною травмою, що не дає про себе забути, бо щоразу відновлюється як деяка кармічна стигма в найбільш відповідальні (критичні, переломні) періоди державотворення. Затяжні “парафренічні” коаліції післяпомаранчевого відтинку часу й “алогічні” альянси ключових гравців політичного шоу – тому яскраві свідчення, що перегукуються з більш драматичними, аж до фатально-необоротних, трагічних, ексцесами в національній історії. Український колабораціонізм – це лише “експортна” модель зради як сутнісного феномена українського менталітету, що має генетичні (колективно-психологічні, архетипні) джерела й соціо-біологічний сенс, який сприяє самозбереженню й виживанню етносу, розміщеному на осі цивілізаційного розлому. Але чи має він історичну перспективу?

Проаналізуємо корінний для українського етносу архетип Матері та наслідки його дії в українській ментальній психокультурі. За К.Юнгом, архетипи – це несвідомі первообрази, апріорні структури психіки, здатні за певних умов викликати відповідні їм патерни переживань і поведінки. Етнічні архетипи займають проміжне місце між універсальним (загальнолюдським) глибинно-психологічним пластом загорнутого в підсвідомі символічні коди філогенетичного досвіду *Homo sapiens* та індивідуальним несвідомим із його біологічною інстинктивною праосновою й витісненими значущими переживаннями та схильностями до стереотипного реагування в повторюваних ситуаціях. “Типовим для Юнга є психологічне дослідження того матеріалу, який організований насамперед навколо від початкових символів Матері, ... всіх її супутників, партнерів та родичів: хтонічна Мати-Земля, котра породила світ; небесна Мати, чия всеохопна вмістимість утримує і спрямовує світ; Богині плодючості, які живлять світ і годують усіх людей; Темна (Похмура) Мати-Богиня, яка стискає у своїх обіймах і проковтує, пожирає і обмежує” [4, 131].

Зазвичай усі дослідники українського національного характеру й етнічного менталітету сходяться на тезі жіночності “української душі”, провідній феміній домінанті як доглибного смислоутворювального чинника життєвих поривів і вчинків. Мати-Берегиня дарує й охороняє життя своїх дітей. Чи не тому елемент “кр” є в самоназві нашої держави: Україна – від “прикрити”, “вкрити”, “закрити” і навіть “край” (мала батьківщина) як захищена земля, територія? Мати-українка виховує своїх дітей, себто *укриває* від небезпеки, загрози. *Україна* – це життя вдома, серед

своїх, у теплому *крузі* інтимної (*кровної*) порідненості. Коли чиясь поведінка виявляється негідною, його *викривають*, тобто витискають за обмежувальне коло (*за край*) душевної співпричетності. Звідси й *крати* (нести в *край*, додому) як прояв відносності моральних норм, коли ситуація стає небезпечною для виживання роду.

Попри значні подібності архетипу Матері-Берегині до російського етнічного архетипу “Родины-Матери” їх функції відмінні: якщо українка виховує (береже), то росіянка “воспитывает”, тобто забезпечує життєвими ресурсами, які зазвичай перебувають не тільки в “краї”, а й на сусідніх теренах. “Годувальницька” домінанта вимагає “збирання земель” (ресурсів) у великий імперський організм. Українська ж феміна домінанта принципово неекспансивна, а охоронно-відтворювальна, ексекутивна. М.Бондар стверджує, що ця риса й зумовила фактичну відсутність елементів ризику, нестандартних рішень, новацій. Ексекутивній (жіночій) культурі необхідний зовнішній поштовх. Інтенціональні, сильні, вольові соціуми (Спарта, Рим, а в наш час – Німеччина, Англія, Китай) вирізняються цілеспрямованістю, прагненням до самореалізації. Українцям як ексекутивному соціуму притаманні відчуття незахищеності, апатичності, сугестивності; наївність, внутрішня конфліктність, перевага цінності споживання над цінністю творчості, потреба в зовнішніх прикрасах, конформізм, терплячість, самоізоляція [1, 31–32].

Перебуваючи на водорозділі (по Дніпру) західної та східної цивілізації, жіноча ексекутивна матриця, щоб пом’якшити або попередити зовнішній удар, цивілізаційне зіткнення, мусила виявляти здатність до моральної мімікрії (прислужництво, пособництво, запроданство, догідливість), тобто демонструвати здатність жінки, вимушеної грати за правилами сильних маскулінних суспільств, організованих за законами утвердження, розповсюдження

своєї влади й поневолення інших народів. Так, О.Шумський говорить про “тип малороса, який в усі історичні епохи був однаково безпринципно-лицемірним, по-рабському двоєдушним і зрадницьки підозрілим” [5, 767]. Така моральна амбівалентність толерувала особистісну ненадійність, відзначену ворогами, з якими українці намагалися замиритися, керовані специфічним жіночим сценарієм. Відомі зневажливі висловлювання на кшталт “хитрий хохол”, оцінка офіційною Росією історичної постаті гетьмана Мазепи як зрадника “священного” союзу з Росією, підступності Богдана Хмельницького й підпорядкованого йому війська озброєних українських найманців-козаків за версією поляків тощо.

Але якщо зовнішні оцінки поведінки українців можна знехтувати, пославшись на захланність завойовників, їх економічний визиск, духовно-релігійний гніт, моральне приниження включно із загрозою фізичного винищення, то ніякий механізм психологічного захисту не допоможе, якщо український народ справді хоче стати державницькою нацією, здатною сформулювати власну національну ідею, виплекати українську мрію й прокласти автентичну дорогу в складному культурно-історичному переплетінні національних доль та ідентичностей.

Українському етносу потрібна сувора моральна рефлексія і самокритика без блюзнірського самоприниження й почуття меншовартості як наслідку вимушеного проміскуїтету. Адже об’єктивно спостережувана позиція “експертів”, виражена міжетнічними стереотипами, має і свою внутрішню оцінку (референтну) шкалу. Факти внутрішньополітичного перелюбу, економічного “кидання”, передвиборних бюджетних обіцянок, розгнужаної корупції чиновників і наділених хоч якимись повноваженнями “маленьких українців” свідчать про фрактальну подрібненість і голономну “запакованість” цієї наскріз-

ної української вади – зрадництва як глибоко інтродюкованого поведінкового патерну, що запускається оцінними еталоном “свій – чужий”, “кровний – кривдний”, “красний – покруч”.

У цьому зв’язку О.Донченко зазначає: “Формується психологія “маленького містечка”, де все знайоме і звичне є добрим, а незнайоме і незвичне – злим” [2, 211]. Звідси – інерційна тяглість традицій кумівства, що консервують корпоративно-феодаліні економічні (цехові) стосунки в кардинально змінених – ринкових – умовах, які в сучасному світі регулюються переважно законами вільної конкуренції.

Керовані ідеєю душевної (родинної) суголосоності, маркером чого є славнозвісна українська ліричність, пісенність, романтизм і сентиментальна розчуленість, українці здатні до випадкового імпульсивного екстатичного єднання, часто ошатно-естетично й веломовно оформленого, але концептуально логічно не виробленого, правовим і державно-бюрократичним чином не опрацьованого. Звідси – неефективність дискусій, чудернацькі коаліційні гібриди, безвідповідальні публічні інвективи чиновних людей і тривожна непевність у завтрашньому дні; “... ексекутивні ознаки викликають психологічний хамелеонізм, мінливість, схильність до порушення обіцянок, зміни планів” [1, 32].

Не дивно, що, навантажений комплексом ексекутивності, український етнос періодично втрапляє в пастку віктимності, в яку заганяє його архетип Жінки. Класичні сюжети Шевченкових поем – тому приклад. Покритка – довірлива чуттєва жінка, віддана чужоземному спокуснику/гвалтівнику (архетипне значення – обезглавлена, див. докладно [3]), поневіряється світами (з малям чи без нього), бо немає їй місця у своєму краї. Покрита – значить, безголова, дурна, пройда, мусить покинути країну, гарантовано наражаючись на чергові небезпеки аналогічного штибу. У долі сучасних українських заробіт-

чанок оживають предковічні архетипні сюжети. Надто дорогу ціну потрібно заплатити за фінансове прикриття своєї родини: фактичний розрив подружніх стосунків, деморалізація чоловіків, які звикають до ролі альфонсів, ризику нестачі материнської опіки для дітей і глузливо-презирливе ставлення тутешніх щодо джерел матеріального достатку сім’ї заробітчаники. Дочірній образ Покритки – це символічна фігура жертвоприношення Матері-Берегині для пожадливого задоволення зайди, що загрожує пасторальній ідилії українського хутора.

Таким чином, центральний материнський архетип Матері в українській етнічній психології має варіанти, не відзначені Юнгом: Берегині та Покритки. Якщо перший із них досить докладно описаний в етнологічних дослідженнях, то останній фігурує як літературний образ у художній белетристиці та критиці; проміжний варіант – Повія – є надто незручним і татуїтованим для респектабельного іміджу українського патріота й витісняється з поля наукової рефлексії.

Запропонована тут герменевтична реконструкція комплексу семасіологічних одиниць, сконцентрованих навколо ядерного смислу, дає змогу експлікувати соціобіологічний адаптивний зміст типової поведінки українців в екстремальних, критичних, конфліктних ситуаціях. Однак виживання за рахунок зради може забезпечити досягнення лише скороминущих ситуативних результатів для певної верстви населення чи регіону. Колабораціонізм як стратегія державної політики для унітарного етнічного організму в принципі непридатна. На часі розроблення креативних етнокультурних наративів як технологій паралельної ментальної імплементації сучасних життєздатних сценаріїв усебічного поступу України й нівелювання дії обмежувальних непродуктивних моделей суспільної поведінки.

1. Боднар М.Б. Етнопсихологічні особливості самоактуалізації студентської молоді [Текст] / М.Б.Боднар. – Кременець, 2007. – 196 с.
2. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика [Текст] / О.Донченко, Ю.Ромащенко. – К., 2001. – 334 с.
3. Зайцева-Пушкаш І.А. Юнгианський взгляд на некоторые этносоциопсихологические и этнопсихиатрические явления в Украине [Текст] / И.А.Зайцева-Пушкаш // Вербенко Н.В. Очерки этнической психиатрии / Вербенко Н.В.; под ред. В.П.Самохвалова. – Симферополь, 2007. – С.203–237.
4. Зеленский В.В. Базовый курс аналитической психологии, или Юнгианский брeвиарий [Текст] / В.В.Зеленский. – М., 2004. – 256 с.
5. Мала енциклопедія етнодержавотворення [Текст]. – К., 1996. – 942 с.

ІНТЕРНЕТ І ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

До психологічних наслідків упровадження інформаційних технологій учені відносять розвиток і перетворення різних видів діяльності (пізнавальної, комунікативної, рекреаційної та інших) у нову якість, виникнення нових навичок операцій і засобів виконання дій, упровадження нових цільових і мотиваційно-сміслових структур. Водночас психологи все частіше відмічають негативні ефекти застосування інформаційних технологій – техностреси, комп'ютерофобію, агресивність, “наркотичну” залежність від ігрових програм та Інтернету – інтернет-аддикцію, хакерство, некомунікабельність та аутизм, а відтак і патологічне неконтрольоване заглиблення в так звану “віртуальну реальність” [1; 2].

Поняття Інтернет-залежності (Internet Addiction Disorder) було введено на початку 90-х років минулого століття для відтворення патологічного, непереборюваного потягу до використання Інтернету та комп'ютерних ігор. Дослідження Кімберлі Янг (США) [14, 29–33] показали, що розповсюдження Інтернет-залежності подібне до поширення патологічної азартності й охоплює від 5 до 9% користувачів Інтернету, причому фахівці з комп'ютерних мереж піддаються цій “хворобі” в значно менших масштабах, аніж гуманітарії та люди, котрі не мають вищої освіти. Отож, чим ближче людина до позиції аналітика й творця, тим менш небезпечна для неї віртуальна залежність.

У звіті керівника Центру віртуалістики Інституту людини РАН М.Д.Носова [3] вміщено відомості щодо різного призначення термінів *virtus* та *virtual* у техніці (обчислювальній, електронній та ін.), філософії, психології, релігієзнавстві, психотерапії, мистецтві, переходу

“консувала” (тобто об’єктивної реальності) у віртуальну подію – “віртуал”, причому його наслідки можуть бути позитивними (гратуал) або негативними (інгратуал).

На нинішньому етапі розвитку суспільства вже можна говорити про формування Інтернет-субкультури, що володіє повним набором необхідних ознак: власним сленгом, внутрішньою ієрархією, сумою набутих ідей, що складають світоглядну парадигму, етичними нормами, достатньою кількістю формальних і неформальних лідерів. Водночас створення деяких комп'ютерних програм, зокрема ігрових, значною мірою відбиває деструктивність, що властива частині підлітків у силу їхнього низького морально-етичного виховання, вікових особливостей, а також відносні рівні психопатології – розлади особистості при органічних ураженнях ЦНС. Під впливом цих соціально-негативних програм підлітки, потрапляючи в мережу, не знаходять іншого застосування своїм потенційним можливостям самореалізації.

У той же час для плідної творчої діяльності, можливості для якої комп'ютер та Інтернет надають повною мірою, потрібні не тільки власне технічні знання й навички, а й загальний духовний та освітній потенціал, який у багатьох випадках залишається недостатнім. І за Н.Віннером повторимо: “Обчислювальна машина цінна настільки, наскільки цінна людина, що працює за нею”. Образно кажучи, коли виникла реальна можливість голосно заявити про себе світові, виявилось, що сучасному підліткові здебільшого немає що сказати.

Орієнтація лише на фізичне здоров'я дитини, що входить у комп'ютерний світ, часто перешкоджає вияву турботи

про психічне здоров'я дітей, їхню психологічну, етичну й освітню підготовку. К.Г.Юнг писав: “Людські можливості в галузі науки й техніки набувають настільки небезпечного характеру, що на часі поставити питання не про безмежні людські можливості, а про те, яким має бути сама людина, що володіє цими “можливостями”, або, інакше кажучи, як змінити свідомість людини, щоб примусити її відмовитися від свого спрямування до руйнування” [4, 111–115].

Інтернет, комп'ютерні ігри нерідко звинувачують у тому, що, захопившись ними, молода людина втрачає органічний зв'язок із дійсним світом, впадаючи у фантастичну реальність, відірвану від життя казку. Така ситуація погіршується тим, що відбиває потаємні прагнення багатьох дорослих: передовірити дітей машині, звільнитися тимчасово від них, позбавитися їхнього настійного бажання безпосереднього спілкування з рідними, цим самим зняти із себе відповідальність, звинувативши в усіх гріхах власне комп'ютерні ігри й інші програми. Таке ставлення до комп'ютера є нічим іншим, ніж “відношенням свободи до власної вини” (С.К'єркегор); воно витікає не з особливостей взаємодії дитини з комп'ютером, а з її небаченої занедбаності, кинутості серед речей, що є суттєвим симптомом сьогодення.

Комп'ютерна віртуальна реальність, у якій ховається дитина, нерідко є дійсно деструктивною – це стосується найперше комп'ютерних ігор. Дорослі – батьки, педагоги самі безтурботно “підкладають” дітям ігрову вигадану реальність, створену програмістами. Висока культура, мистецтво – теж віртуальна реальність, але створена духовними геніями людства, а не комп'ютерними “геніями”, високу духовність багатьох з яких можна взяти під сумнів. Відмінність комп'ютерної віртуальної реальності від віртуальної реальності культури й мистецтва полягає в деструктив-

ності першої й у збагачувальній природі другої.

Однак для естетично адекватного сприйняття будь-якого твору мистецтва необхідна певна засвоєність відповідного культурного контексту, що нерідко є проблемою не лише для молоді людини, але й для педагога-вихователя.

Проблеми особи, що розвивається, і розвиваючого середовища полягають у тому, що для успіху творчої комунікації з високою культурою потрібно поєднувати багато компетенцій, навичок та інших тонких обставин. Ситуація контакту з мистецтвом скроєна складно й вимагає продуманої підготовчої частини. Зневага до підготовчого процесу, до пояснення, роз'яснення сюжету, фабули мистецького твору аргіогі може звести нанівець усі зусилля й знецінити авторський задум. Облаштувати ігрове поле для учасників із кардинально різним рівнем підготовки – нетривіальне завдання. Але, всупереч очевидності, у культурі вкорінялася думка, що успіх повинен виникати сам по собі, навіть при відсутності деяких особливих компетенцій і зусиль із боку глядача чи то гравця. У неспіху завжди звинувачують автора. І, не зважаючи на очевидну тенденцію, від мистецтва продовжують хотіти доступності.

Відомо, що багато негативних тенденцій у розвитку сучасної культури пов'язані зі змінами в екологічній і соціальній сферах. В умовах формування нового суспільства відбулася різка соціальна диференціація, що потягла за собою створення нових субкультур у межах однієї спільноти, реструктуризацію цілісних орієнтацій, появу нових культурних запитів. Процеси люмпенізації частини населення закономірно ведуть до зниження рівня духовних потреб особистості, підвищення агресивності суспільства, активізації маргінально-кримінальних угруповань, для яких у соціокультурному плані характерні зневага до інтелектуального, культурного й духовно-морального начал у людині, до історично укладених норм суспільного

буття та соціальної поведінки, до освіченості, ерудованості тощо [12, 58–65].

Етнокультурні цінності мають виступати в суспільстві як своєрідний психологічний захист, що забезпечує певний рівень передбачуваності та контролю щодо ситуації, яка склалася. Проблема полягає в тому, що старше покоління сучасної України, покликане транслювати культурно значущі цінності молоді, само опинилося в складній ситуації переосмислення цих цінностей. Е.Фромм зазначає: “З раннього дитинства людина дізнається, що бути модним – значить користуватися попиту і що їй теж доведеться вийти на ринок особистостей. Однак чесноти, котрим людина навчена, – честолюбство, чутливість до гарного настрою, здатність пристосовуватися до вимог інших – мають занадто загальний характер, аби забезпечити успіх. Вона звертається до популярної літератури, газет, кінострічок, телебачення, Інтернету за більш конкретними зразками й знаходить моделі для наслідування” [7, 195–197; 259–264]. З безмежного океану цінностей світової культури молода людина вибирає те, що найбільшою мірою відповідає її потребам і зацікавленням.

Як ми вже зазначали, центральна проблема культури в тому, що в ній ускладнені орієнтації молоді, зокрема, на ґрунті розуміння того, що відбувається в соціально-культурній сфері. Водночас гуманістичні сподівання “пастви” й дотепер адресовані культурі й мистецтву. Альтернативи не знайдено, запити до смислопородження великі. Отож, завдання педагогів, психологів разом із батьками – оптимізувати процес співтворчості, передачі, розуміння шкільною та студентською молоддю “символічного капіталу”, закладеного у світовій і вітчизняній культурі.

На практиці культурні цінності зазвичай розглядаються як деяка якість, властива об'єкту, й у силу цього сам об'єкт сприймається як цінність, наприклад, твори великих художників, історичні та культурні пам'ятки. Не

викликає сумніву, що Колізей, Лувр або Софія Київська, полотна Леонардо, Ботічеллі чи Врубеля, твори Достоевського, Шевченка, музика Бетховена чи Лисенка – це цінності. Джерело виникнення цінностей – соціальний досвід. Ні цінності особистості, ні цінності суспільства не можуть змінитися одразу – фундаментальні переорієнтації цінностей відбуваються поступово. Критерієм відділення цінностей від неціннісного як генеральної тенденції виступають суспільні зацікавлення. Цінності виявляються позаособистісними, трансцендентними. Норми й цінності в культурі детермінують поведінку людини. Вершина цієї культури – ідеї добра, цивілізованості й соціального порядку. Нині в Україні складається ситуація формування нової системи цінностей. Вочевидь, ця система, враховуючи “загальнолюдські” стандарти, має враховувати етнічний склад населення, ментальні риси українців. У сучасній культурі Я-свідомість ще слабо розвинена. У цих умовах важливо повернути самоповагу й гордість за свою націю. Ідея національної честі, як засвідчує досвід післявоєнної Німеччини та Японії, має привести до становлення нового суспільства й, водночас, до розвитку вільної особистості. А це значно підвищує цінність освіченості й культури. Смысл знаменної сартрівської тези “людина приречена бути вільною” полягає в тому, що цей процес ніколи не буває завершеним, що людина робить і переробляє себе сама, тобто є самістю, що визначає вчинки, змінюючи чи конкретизуючи свою систему ціннісних орієнтацій. І виховання, як відомо, – це формування ціннісної свідомості, але воно може ґрунтуватися лише на діалозі. Вибір смислів відбувається у сфері екзистенцій, а тому цінності не можуть бути задані.

Проблеми молоді особистості, що розвивається, ускладнюються через постійне “переоцінювання цінностей”, “подвійну мораль”, коли підліткові декларують цінності класичної музики,

поезії, літератури, ідеї добра, справедливості, совісті, а він нерідко бачить, як ці слова не відповідають ні тенденціям реальної дійсності, ні віртуального світу Інтернету. За відсутності системи переконань про цінності, сенси, пріоритети молоді люди зазнають відчуття безпорадності, що призводить їх до байдужості, агресивності, до зловживання алкоголем, наркотиками, а нерідко – до переховування у “віртуальності” комп’ютера й Інтернету. І тому віртуальний простір Інтернету та комп’ютерних ігор можна й слід наповнити принципами справжніх загальнолюдських і національних цінностей. Між іншим, комп’ютерні ігри містять деталізовані сценарії, часто-густо написані за мотивами популярних книжок у стилі Fantasy (різновид казково-фантастичної літератури) з перемогою добра над злом тощо.

Відомо, що в “Політиці” Платона терміном “гра” позначені всі види мистецтва, “спрямовані виключно на наше задоволення” – живопис, прикраси, музика [8, 59], тобто “високе” мистецтво в європейському сенсі. Арістотель, багато мислителів Відродження бачили в грі дієвий виконавчий засіб. Глобальні пріоритети людини – чуттєві потяги, засновані на законах природи, “предметом” яких є життя; потяги до форми, що підштовхують дух за допомогою “законів розуму”, їхнім предметом є “образ”, і потяг до гри – найвище, що “дає людині свободу як у фізичному, так і у моральному сенсі”. Сутність мистецтва полягає у “вільній грі фантазії”, тут людина реально досягає своєї внутрішньої свободи й усвідомлення цієї свободи.

Інфраструктура інформаційного суспільства відкриває молодій особистості широкі можливості для творчого розвитку у зв’язку з доступом до всього розмаїття коли-небудь існуючих знань і цінностей (часом, щоправда, знань і цінностей руйнівного або іншого негативного характеру). Однак використати ці можливості диференційно-свідомо може лише людина зі сформованими ціннісними орієнтаціями й інформацій-

ними вміннями й операціями, які включаються в поняття інформаційної культури [5; 6]. Для входження в цю культуру необхідні певні інформаційні передумови, такі як розвинута інфопотреба, потяг до знань, наявність системи механізму виховання, посередники-вихователі, матеріальні носії інформації й володіння тими чи іншими мовами як системами перекодування.

Саморегульовані системи, як відомо, вибіркові щодо сприйняття інформації; людина змушена вчитися відбирати інформацію, значущу й позитивну для його життєдіяльності, та мати ефективні алгоритми реакції на руйнівну інформацію. Навчитися володіти й керувати цим шаром інформації з тим, щоб не вона стихійно впливала на особистість і вела її до неусвідомлених учинків, а, навпаки, до прийнятих рішень – найскладніше психолого-педагогічне завдання в розвитку інформаційної культури індивіда.

Співіснування негативізму й довірливості є характерним для молодого віку, отож актуальною є проблема критичного переосмислення та значеннєвої інтерпретації, селекції інформації, що надходить із різних джерел інформаційного простору, в тому числі з Інтернету. Несвідомі механізми психічного захисту від надлишкової або негативної інформації в молодій людині ще не розвинуті достатньо, тому регуляцію дозваної інформації в якісних і кількісних відношеннях повинні проводити наставники-дорослі. Актуальне завдання – підготувати молоду людину до життя в нових умовах інформаційного суспільства так, щоб вона вмiла адекватно та критично сприймати різнобічну інформацію, усвідомлювати можливі наслідки її дії на психіку, тобто підвищувати її інформаційну культуру. Складність вирішення проблем інформаційного захисту й диференціювання Інтернет-інформації зумовлена також труднощами, пов’язаними з тим, що сучасна загальноосвітня школа не ставить перед собою безпосередньої мети навчити молоду людину

усвідомленої селекції інформації різного плану [5, 248–252].

Сучасні комп’ютерні технології надають широкі можливості для вдосконалення процесу навчання. Ще К.Д.Ушинський зазначав: “Дитяча природа вимагає наочності”. Нині це вже не той статичний ілюстративний матеріал – схеми, таблиці й малюнки, що використовувався раніше; у цьому плані дитині ближче комп’ютерна гра, навіть науково-пізнавальна. Перед педагогами постає завдання поповнити культурно-освітній простір Інтернету таким змістом, який допоміг би дітям позбутися духовного й морального збідніння в період переломного стану суспільства.

Водночас в епоху розвинутої “екранної, кліпової культури” саме комп’ютерна графіка у своїх багатогранних формах може стати необхідною ланкою в найбільш ефективному залученні дітей та молоді до загальнолюдської скарбниці культури й мистецтва. Передумови для цього вже створюються: значна частина культурного спадку надійно захована від руйнування перекладом в електронну цифрову форму й стає фактично загальнопридатною завдяки сучасним комп’ютерним технологіям, адже багато CD-ROM, компакт-дисків присвячено світовій культурі.

Комп’ютерні системи надають дитині реальну можливість не тільки реалізувати себе як глядача, а й безпосередньо увійти у творчу лабораторію творця, скажімо, анімаційних мультфільмів. Має рацію Умберто Еко, стверджуючи, що “неможливо зрозуміти рисунок, нічого не знаючи про техніку, в якій він виконаний. Неможливо осягнути фільм, нічого не розуміючи в техніці зйомки й монтажу” [11, 15–19]. Важливість цього зауваження в тому, що “неможливо до кінця увійти в художній твір, будучи цілком чужим техніці його мови. І тому відносно мінімальне ознайомлення з устроєм будь-якого мистецтва обов’язково має входити в систему загальної освіти” [там само].

Спеціалізовані програмні пакети дають змогу дитині вже в 7–8-річному віці створювати на екрані комп’ютера чудо мультфільму, практично гарантуючи успіх результату. Зрозуміло, що це буде найпростіша двомірна анімація з елементарним сюжетом, однак педагогічний ефект від її створення значний і різнобічний. У творчій діяльності, коли дитина відчуває себе захищеною, можуть утілюватися почуття, надії й страхи, сподівання й сумніви, конфлікти й примирення. Творчість відкриває шлях до вираження неусвідомлених ідей і фантазій, які виявляються в символічній, значущій для дитини й незвичній для всіх інших формі.

Однією з проблем є вивчення специфіки ігрової діяльності, опосередкованої застосуванням Інтернету. Приміром, помітне місце в заняттях користувачів Інтернету займають групові ігри в уявному (віртуальному) просторі, в якому діють підвладні гравцям “персонажі” та які “забудовуються” й “обставляються” всім співтовариством гравців шляхом обміну спеціальними вербальними описами. Обравши й описавши конкретну роль, гравець уживається в неї та діє в уявному ігровому просторі, виявляючи фантазію в суворих рамках ролі. Гравець еволюціонує разом зі своїм персонажем; це означає, що йому додається практичний досвід у межах ігрової діяльності; однак поки що важко оцінювати перспективи перенесення цього специфічного досвіду, одержаного в такого роду іграх, у реальну діяльність.

Відомо, що поряд із діючими в рамках своїх ролей гравцями в грі є лідер – керівник – “Володар Підземелля” [у термінології найпершої та набувшої популярності гри такого роду Dungeons&Dragons (D&D)]. Керівник слідкує за виконанням правил гри, оцінює правомірність і ефективність ігрових дій, консулює гравців. Тут може бути проведена аналогія між діяльністю завзятих гравців і ефектами змінених станів свідомості; дослідники визнають, що занурення в гру, основу якої складає

обмін текстами, подібне до занурення в комп'ютерну чи кінотелевізійну віртуальну реальність [13, 105–114].

Чимало нарікань висловлюється з приводу змісту сучасних комп'ютерних ігор, мультфільмів та ін. На комерційній основі, на догоду примітивним потребам, сучасна екранна продукція нерідко має відверто антипедагогічний зміст. Проте подібні претензії можна віднести до будь-якої іншої групи товарів для дітей: іграшок, книг, TV-фільмів тощо. У той же час варто звернути увагу на те, що “дійсно, ми ніколи не можемо бути наперед впевненими, яким саме буде моральний вплив того чи іншого твору на дитину” [9, 57–59]. Зазначено, зокрема, що діти, які захоплюються комп'ютерними “стрілялками-доганялками” та іншими “жахами”, зовсім не люблять дивитися репортажі з театру військових дій і місць катастроф (“тому, що це відбувається насправді”).

Не можна обійти мовчанням і попередження про обов'язково руйнівний характер комп'ютерних ігор у контексті розвитку творчих здібностей дитини. Але часто самі “критики” не володіють комп'ютерними технологіями й жодної гри не бачили. Що тут заперечувати? До цього часу справедливі гіркі слова А.Дюрера: “Деякі ж пишуть про речі, яких вони не знають, але це порожній шум” [10, 49].

Нові інформаційні технології, безумовно, не замінюють і не підмінюють творчий процес створення творів мистецтва, але не є байдужими щодо нього; вони відкривають нові можливості, пропонують нові завдання, визначаючи нові закономірності побудови художнього образу. Якщо неприпустимо примітивізувати психіку дитини, то так само неприйнятна міфологізація комп'ютера, який у кінцевому рахунку є таким самим інструментом, як олівець або пензель.

Комп'ютерне мистецтво, гра стали суттєвою реальією життя людини. Сучасна дитина приречена на їхнє естетичне, семантичне, смислове освоєння. Завдання виховання – оптимізувати це ос-

воєння в керованому педагогічному процесі з метою гармонійного розвитку творчої особистості. Світова скарбниця культури багатогранна, і є надія, що творці цих “ігор” стануть не тільки “геніями логічного мислення”, але й на основі своєї духовності й освіченості створять шедеври “віртуальної реальності”, що не поступаються шедеврам світової гуманістичної культури, унаслідок чого “віртуал” перестане бути деструктивним, а педагоги, психологи, батьки без застережень будуть захоплювати захоплення цими комп'ютерними іграми.

1. *Бабаева Ю.Д.* Психологические последствия информатизации [Текст] / Ю.Д.Бабаева, А.Е.Войскунский // Психологический журнал. – 1998. – Т.19. – №1. – С.89–100.
2. *Войскунский А.Е.* Зависимость от Интернета: актуальная проблема [Текст] / А.Е.Войскунский // Планета Интернет. – 1997. – №3(5). – С.63–66.
3. *Носов Н.А.* Виртуальный человек [Текст] / Н.А.Носов. – М., 2005.
4. *Юнг К.Г.* Дух в человеке, искусстве и литературе [Текст] / К.Г.Юнг. – Минск, 2003.
5. *Фатурова В.М.* Информационная культура в процессе формирования социально-ориентированной личности [Текст] / В.М.Фатурова // Проблемы общей та педагогической психологии / за ред. С.Д.Максименка. – К., 2003. – Т.5. – Ч.1. – С.246–252.
6. *Фатурова В.М.* Етнопсихологические параметры культурологической ориентации пользователей Интернету [Текст] / В.М.Фатурова // Етнос і культура / за ред. В.І.Кононенка. – Івано-Франківськ, 2003. – №1.
7. *Фромм Э.* Бегство от свободы [Текст] / Э.Фромм. – М., 1989.
8. *Античная литература* [Текст] / под ред. А.А.Тахо-Годи. – М., 1986.
9. *Сухомлинский В.А.* Сердце отдаю детям [Текст] / В.А.Сухомлинский. – Минск, 1992.
10. *Дюрер А.* Дневники, письма, трактаты [Текст] / А.Дюрер. – М. – Л., 1957. – Т.2.
11. *Интервью с Умберто Эко* [Текст] // Домашний компьютер. – 1998. – №2.
12. *Чухлеб С.Н.* До различения добра и зла (культурная экзистенция) [Текст] / С.Н.Чухлеб // Вестник Московского университета. Сер.7. Философия. – 2005. – №3.
13. *Caillois R.* Man, Play and Games [Text] / R.Caillois. – London, 2002.
14. *Young Kimberly S.* Internet-addiction [Text] / S.Young Kimberly // Cyberpsychology. – 2000. – №5.

Пошуки, відкриття, гіпотези

ФЕНОМЕН ОДНОГО НАУКОВОГО ВІДКРИТТЯ, АБО НОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПОДІЇ, ЯКА “ВИПРОСТУВАЛА ХРЕБЕТ НАЦІЇ”

Двадцять п'ятого липня 1936 року сталася подія, яка знаменувала унікальне археологічне відкриття. Того дня, як згодом згадував у своїй монографії “Старий Галич” визначний український учений Ярослав Пастернак (1892–1969), “на глибині 280 см від верху нинішнього терену, стукнула лопата робітника Данила Михальчука об щось тверде! Показався масивний, сильний мур з тесаних кам'яних блоків, 240 см завгрубки – і це був перший слід фундаментів старого кафедрального собору княжого Галича. Коли відтак в іншому місці зонди знайшовся на такій самій глибині ще один подібний мур, а біля нього залишки підлоги з великих алебастрових плит, ми вже зовсім певні, що перед нами останки найбільшої княжої будівлі Галицько-Волинської держави, яких довгі десятки літ шукали наші попередники” [26, 92].

Відкриття Я.Пастернака, яке остаточно локалізувало місцезнаходження княжого Галича, стало справжнім тріумфом української науки, бо підсумувало майже столітнє подвижництво багатьох поколінь учених. Першому, кому дослідник повідомив про наукове відкриття, був митрополит Андрей Шептицький. У листі, датованому 8 серпня 1936 року, він писав: “Уважаю своїм милим обов'язком повідомити Отця Офіціала про закінчення цьогорічного сезону археологічних розкопів у Крилосі, яким пощастило відкрити багато цікавих речей, що видають нове світло на історію колишньої підлоги у трьох верствах серед них, яка лежить безпосередньо на терені з княжої доби. Розваживши всі можливості та перестудіювавши докладно історію крилоських церков, дійшов я до того переконання,

що це повинні бути по всій правдоподібності останки катедри Ярослава Осмомисла, заложеної у половині XII ст., у якій сей князь був і похований” [29].

Наукова громадськість із захопленням стежила за археологічними відкриттями українського дослідника, який щедро ділився з науковими колами й громадськістю результатами своїх пошуків [24, 5–6; 25, 4]. “Відкриття і знахідки доктора Ярослава Пастернака в різних околицях нашого краю, зокрема ж відкриття мурів катедральної церкви князя Ярослава Осмомисла в Галичі і Крилосі, – давав суспільну оцінку події науковець І.Німчук, – є проречистим показом на те, що ми, українці, стара культурна нація – і тільки несприятливі обставини довели до того, що ми опинилися під колесом історії” [20, 28].

Продовжити подальші розкопки в 1936 році не було змоги, бо якраз на час віднайдення фундаментів собору кошти, призначені для досліджень митрополитом А.Шептицьким, вичерпалися. Роботи на важливому археологічному об'єкті відновилися лише влітку 1937 року. Тепер дослідника найбільш цікавив розмір собору, бо тільки після виявлення особливостей техніки його мурування можна було впевнено говорити про час будівництва та засновника.

Уже на рівні довжини фундаментів 20 м стало зрозуміло, що знайдений храм – найбільший у Галичі, а коли мур перейшов 30 м, то перевищив розміри всіх відомих церков Галицько-Волинської держави. Прирівнюючи галицький собор до інших княжих церков, що їх сліди знайшлися на терені Старого Галича, Я.Пастернак переконався: найменший храм пророка Іллі був у шість разів менший у поземному плані, Спаська

церква – втричі менша, а “катедра Шапаневича” (церква Кирила і Мефодія) – вчетверо менша.

Редактор часопису “Новий час” Ф.Дудко передав хвилювання Ярослава Пастернака, котрий не міг повірити, що відкрив не церквцю, а головний собор Галицько-Волинської держави. “Невже таки катедра! – сумнівався доктор.– Не хочу ні їсти, ні спати, ні думати про щось. Хвилююся страшенно. Оголошую робітникам, що дістануть “на могорич”, коли докопаються до якогось рогу. Щойно на 32 і півметра завидівся кінець. Катедру маю!” [12].

Як виявилось, Успенський собор був лише на півтора метра коротшим і настільки ж вузким від найбільшого храму княжої України – Київської Софії. Кафедральний собор давнього Галича – великий чотиристопний триапсидний храм, який із трьох боків був охоплений галереями. Загальні розміри поземного плану – 32,5х37,5 м. Будівлю було споруджено у візантійському стилі із застосуванням скульптурного декорування, притаманного романській сакральній архітектурі.

За декілька тижнів після відкриття Успенського собору Я.Пастернак, захоплений величезним добром знахідок архітектурного характеру, писав у газеті “Діло” (13 серпня 1936 р.): “І якщо саме у 750-ту річницю смерті Ярослава Осмомисла пощастило б знайти рівночасно й тлінні останки його, так це ж буде небувала щаслива подія не лише для української археології, зокрема церковної, а й для цілого українського народу і створиться святиня народної традиції, якої в нас досі не було” [24, 6].

Не минуло й року, як улітку 1937 року науковий світ дізнався про сенсаційне відкриття тлінних останків фундатора Успенського собору – галицького володаря Ярослава Осмомисла. “А що ще було великою несподіванкою, то те, – розповідав Я.Пастернак на розкопках гостеві зі Львова С.Щуратові, – що на самому вступі своєї цьогорічної праці, в поширеній

минулорічній зонді, найшов я – погляньте – ось цей саркофаг. Великий і тяжкий із одної камінної брили білого вапняка, з таким же тяжким, трішки випуклим, але розбитим віком. Він такого типу, які зустрічаються в Києві у княжій добі. Зовсім не орнаментований і без написів, бо й не був призначений для публічного виду. В ньому ж тлінні останки, мабуть, князя. Те певне, що саркофаг був ограблений, невідомо коли, можливо у XIII ст., в часі татарських наїздів; на це вказує розбите віко саркофагу і порозкидані кості покійника” [30, 185].

Саркофаг був знайдений під спаленою підлогою західного притвору на глибині 10 см. Княжа домовина виготовлена з одного блока вапняка. У саркофазі лежав комплектний кістяк літнього 50–60-річного чоловіка. Перекидані й перемішані в усипальниці кості, а також те, що спалений тонкий шар жовтої глини – слід дерев’яної підлоги в притворі над ним, указували на пограбування саркофага ще із часів, коли стояв старий собор. “На питання: Хто був похований у знайденому саркофагу, можемо дати тільки єдину відповідь: це був сам фундатор і основник галицького кафедрального собору, князь Ярослав Володимирович Осмомисл” [26, 175], – вважав Я.Пастернак. Поблизу домовини славетного володаря Галича, на віддалі 25 см, віднайшлося поховання молодої жінки віком 18–20 літ. Кістяк лежав на глибині 60 см під непорушеною в час існування собору підлогою, в дерев’яній домовині. На чолі молодої жінки збереглося гаптоване золотом (“златоглавом”) чільце візантійського походження. Збережена частина ткани золотою ниткою діадеми має велике значення, бо вказує на те, що дівчина була знатного роду, адже вишивка – дуже рідкісний виріб княжої доби [21, 37]. Узір вишивки, що зображує стилізоване стебло, зустрічається в різних варіантах і на фресках Софіївського собору в Києві.

За черепом жіночого поховання археологи знайшли фрагменти зеленку-

вато-жовтого скла від скляночки, яку роздушила осідла земля. Подібну посудинку Я.Пастернак розкопав на “Золотому Току” в Крилосі й за аналогією виробів, знайдених на розкопках Десятинної церкви в Києві, датував XII ст. У таких тюльпановидних скляночках візантійського походження небіжчикам давали до могили свячену оливу [26, 183]. Я.Пастернак вважав, що поруч із саркофагом Осмомисла була похована княжна, можливо, його донька, про котру до нас не дійшло жодної літописної вістки. Сучасний учений-антрополог С.Горбенко розвинув гіпотезу автора унікального відкриття й припускає, що є висока ймовірність ідентифікувати належність поховання до невідомої з літопису старшої дочки Ярослава Осмомисла – дружини князя Мстислава Ростиславовича Хороброго [6, 130].

У листі до митрополита Андрея Шептицького археолог Я.Пастернак повідомляв 4 жовтня 1937 року, що в середній частині притвору Успенського собору ним було виявлено кусні тинку зі слідами фресок, фрагменти різьбленого каменю, олов’яні згустки покрівлі, залишки розбитих дзвонів, поливані керамічні плитки, черепки глиняного посуду XII–XIII ст., залізні бойові сокири [19].

Отже, якщо дивитися виключно з археологічного боку, наукове відкриття Я.Пастернака дало такі наслідки:

1. Остаточо розвіяло багатолітню дискусію щодо розміщення княжого Галича. Віднайдення фундаментів Успенського собору переконало, що столиця Галицького князівства (1141–1198), а згодом Галицько-Волинської держави (1199–1241) знаходилася на Крилоському городищі.

2. Незмірно збагатило джерелознавчою базою знання вчених про галицьку архітектурну школу, скульптуру й дрібну пластику княжого Галича, іконописання.

3. Поставило на порядок денний питання про відновлення й спорудження на території княжої катедри Успіння

Пресвятої Богородиці Пантеону, присвяченого видатним діячам української історії. Його основою мало стати перепоховання тлінних останків галицького князя Ярослава Осмомисла (1157–1187).

4. Уточнило датування маловідомих сторінок церковної історії княжої України-Русі. Зокрема, спорудження собору в Галичі вчені пов’язують із часом заснування Галицької єпархії в 1154–1157 рр.

5. Розширило корпус джерел, якими ефективно послуговується українська археологічна наука, в першу чергу давньоруська археологія.

Більшість науковців, які займалися проблемою віднайдення фундаментів Успенського собору, обмежувались описом і хронологією подій, що відбувалися в 1936–1937 роках на археологічному об’єкті. Бо й справді, відкриття фундаментів Успенського собору княжого Галича й тлінних останків найславетнішого галицького володаря Ярослава Осмомисла мало помітний вплив на пробудження суспільно-політичного життя в Галичі. Епохальне значення розкопок Я.Пастернака для зростання національної свідомості й зацікавленості історичним минулим рідного народу в Галичині відзначив мистецтвознавець М.Голубець: “Бо ж це не що-будь твориться на наших очах! Це ж з пороку забуття виринає княжий Галич – наша слава – Осмомислова держава” [5, 29].

Віднайдення незаперечних слідів столиці Галицько-Волинської держави викликало хвилю ентузіазму серед української громадськості Галичини, що розвивалося у важких національно-політичних умовах. “Крилос став місцем відвідин, студій, прогулянок і прощ, – згадував учасник розкопок Д.Герчанівський. – Бували тут тепер учені-археологи – німці, поляки, українці. Сотні людей з різних усюдів краю бували тут тепер щоденно, у свята – то й по кілька тисяч, а за рік на свято Успіння Пр. Богородиці біля церкви було близько 14–15 тисяч людей! Одного разу прибули

люди аж з Волині, добираючись пішки, бо польська поліція завертала подорожніх із станичних станцій і з доріг навколо Галича. Щоденно можна було бачити тут богомільних прочан, які на колінах відмовляли молитви над саркофагом, зовсім так, як робили богомільці-прочани в Печерській Лаврі, в Почаєві чи на інших прощах” [4, 764]. Безпосередньо на розкопках відбувалися зворушливі сцени. Старенька бабуся, яка прийшла здалеку, впала на коліна й цілувала святі мури. Сліпий воїн Українського Січового Стрілецтва, ставши над саркофагом, благав: “Боже, відкрий мені очі, щоб я побачив цих дорогих свідків нашої слави!” Повітовий староста, намагаючись зупинити потік паломників, оголосив, ніби в с. Крилос спалахнула епідемія якоїсь хвороби. На дорогах виставлялися поліцейські застави, але вони були безсилі супроти духовного зриву народу. Люди йшли вдень і вночі стежками й манівцями, обминаючи вартових, щоб побачити національний Пантеон України [23, 41].

Отже, спробуємо з’ясувати, які причини вплинули на суспільно-політичний і культурно-просвітницький Ренесанс у Галичині внаслідок археологічного відкриття професора Ярослава Пастернака. Очевидно, що головна відповідь криється в самій особистості славетного археолога. На Великій Україні в той час годі було чекати сенсаційних відкриттів, бо весь цвіт української археології сталінізм знищив: у вічність відійшов М.Біляшівський, чекісти довели до самогубства Д.Щербаківського, в неволі томилися П.Курінний і М.Макаренко. Я.Пастернак залишався єдиним українцем у Галичині з фаховою освітою й докторантом, який цілком присвятив себе вивченню вітчизняних старожитностей. Інші відкрито або таємно пішли колабораціоністами до польського провладного табору. Найкращі з українських археологів знаходилися в Чехословацькій республіці. Саме там розкрили свій талант І.Борковський, О.Оль-

жич-Кандиба, Є.Чикаленко, В.Щербаківський.

Я.Пастернака знала вся Галичина. І не тільки за відкриття Успенського собору. Він радо ділився своїми знаннями з історії біблійної та української археології на сторінках популярних галицьких часописів “Батьківщина”, “Діло”, “Новий час”, “Нова зоря”, “Наш прапор”, “Напередодні”, “Мета”, “Правда”. Чи не в кожному числі журналу “Життя і знання” публікувалися розвідки дослідника з актуальних проблем української археології, історії, етнографії, народознавства. Кожна його публікація була пройнята турботою про охорону й збереження історичних скарбів України.

Розкопки археолога по всій Галичині в цілому, й на Крилоському городищі зокрема, стали уможливлені тільки завдяки меценатству митрополита Андрія Шептицького (1865–1944 рр.), про що Я.Пастернак стверджує в передмові до монографії “Старий Галич” [26, 20]. Святоюрська гора у Львові повсякчасно виявляла зацікавленість розкопками в князюму Крилосі-Галичі. Про це свідчить особиста участь у дослідженнях головного економа греко-католицької митрополії отця Тита Войнаровського, інспектора-інженера Андрія Мельника, управителів митрополичих їдалень Василя Боднаря й Дмитра Герчанівського. Допомогу в розкопках Я.Пастернака надавав і станіславський єпископ-ординарій Григорій Хомишин (1867–1947 рр.). У результатах вивчення давнього Галича були зацікавлені також прокатолицькі політичні сили. Тому лідер Католицької партії, відомий громадсько-політичний діяч, журналіст і публіцист Осип Назарук (1883–1940 рр.) регулярно знайомив читачів із подіями, що розгорталися в Крилосі, на сторінках редагованого ним часопису “Нова зоря” [18]. Збереглися свідчення, що оглянути фундаменти собору й саркофаг збирався духовний натхненник крилоських розкопок митрополит А.Шептицький, а на місці катедрі він планував спорудити на-

ціональний заповідник, Пантеон усенародного та церковного значення [3, 32].

Вирішальна роль у пропаганді археологічних досягнень Я.Пастернака в Крилосі належить українським націоналістам. Для цього існували об’єктивні передумови. У суспільно-політичному плані ситуація в Галичині після поразки національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. була складною. Визнаючи існування українського населення в Польщі, пілсудчики заперечували його право на самовизначення. На українство була націлена політика культурної та національної асиміляції. Концепція польського елітаризму автоматично не визнавала його право на рівноправність у державі [13, 99–105].

Коломийська газета “Жіноча доля” з виразно націоналістичних позицій оцінює відкриття Я.Пастернака: “Що за велич! Що за безмежні простори! Слава на весь світ була ти колись, наша Україна! В теперішній важкій для нас історичній хвилі прийшло як об’явлення. Ми хочемо тепер сказати собі: – Хай відбирають нам право на самостійне життя. Хай не признають нам прав народу. Хай заперечують нашу історичну назву. Хай! Ми ж маємо докази, наша земля зберегла їх нам, що вже тому сімсот літ, вже в XII ст. на цій землі жили й панували наші князі” [1].

Уславлений політичний і військовий діяч, журналіст, націоналістичний ідеолог Дмитро Паліїв, котрий у 1934–1939 рр. був редактором часопису “Батьківщина”, із захопленням писав: “Ця подія випростувала хребет нації!” [22]. “І нема сильнішого зв’язку як традиція – Крилос підноситься в українських душах”, – констатував далі в газетній статті голова Фронту національної єдності.

Суспільне піднесення, викликане розкопками Я.Пастернака в Крилосі, ще більше занепокоїло польську офіційну владу. Під час завершення археологічного сезону 1937 року практично кожен тиждень до станіславського воєводи й управління державної поліції надходили

донесення про громадсько-політичний резонанс відкриттів славетного вченого. Зокрема, 18 серпня 1937 року слідчий відділ інформував управління поліції: “У зв’язку з проведенням проф. Пастернаком зі Львова археологічних розкопок у Крилосі націоналістичні сили всіма способами та інтенсивно проводять націоналістичну пропаганду, а найголовніше, вони підкреслюють приналежність земель Східної Малопольщі до українського народу вже на початку XII ст.” [10].

Шістнадцятого серпня 1937 року з ініціативи Д.Паліїва був організований великий зблиз, який зібрав близько 600 осіб зі Станіславського й Калуського повітів. Крім того, з різних кінців Галичини до Крилоса в наступні дні прибуло майже 3 тисячі осіб. У черговому донесенні з достатньо промовистою назвою “Націоналістична пропаганда у зв’язку з розкопками в Крилосі” поліція повідомляла воєводське управління, що 22 серпня на Крилоській горі зійшлися делегації з Горожанки, Сокаля, Рогатина, Жовкви, Львова, Підгайців, Станіславова й сусідніх із Крилосом-Галичем сіл [11]. “Зібралось близько 3 тисяч людей, – вказується в донесенні. – Перед присутніми з промовою виступив доктор Ярослав Хмільевський зі Станіславова і Сергій Гошовський, член ОУН з Крилоса. Вони говорили про розкопки, які походять з XIII ст., в основному доводячи існування на той час українського народу. Більше того, Гошовський акцентував, що костел Св. Станіслава в Галичі був у давнину українською церквою, яку поляки переробили на католицький храм” [37].

Якраз у розпал археологічної епопеї Я.Пастернака в Крилосі польська офіційна влада стала насильно запроваджувати так звану акцію “шляхти загрозової” [14, 140], яка мала за мету денационалізувати українство через вичленування з національного організму нащадків дрібнопомісної шляхти. Акція зазнала поразки, бо з прогнозованих властями 1 млн. осіб до Союзу “новоспечених

паничів” записалося близько 40 тис. членів, об’єднаних у 450 осередках. І в даному випадку українські націоналісти використали результати розкопок Я.Пастернака.

Газета “Станиславівські вісті” описала екскурсію, яку організували для себе селяни зі села Боднарів. Автор статті під псевдонімом “Громадянин” підкреслює, що в мандрівку до Крилоса боднарівчани вирушили в робочий день, у п’ятницю 13 серпня 1937 року, пройшовши 16 кілометрів за 3 години. Екскурсію для двохсот паломників із Боднарова провів професор Я.Пастернак і лікар зі Станіслава Я.Хмілевський. Автор публікації приходить до важливого висновку: “Ось так боднарівська шляхта наглядно переконалася, що її зв’язок не з польською шляхтою, як її тепер деякі чорні духи й душолапи набріжують, а з славним українським боярством і дворянством князівського та королівського міста Галича” [7].

Серед численних оцінок сучасників особливо правильно охарактеризував суть наукового відкриття Я.Пастернака поет націоналістичної орієнтації Богдан Кравців, який, окрім “археологічного тріумфу”, побачив у ньому подвиг людини: “Але бувають люди, що завжди й усюди, навіть проти надії, і шукають – і знаходять. Їх завзяття перемагає всі перешкоди, всі сумніви й недовіру, й вони видирають таємниці і скарби минулого. До таких людей належить, мабуть, і д-р Ярослав Пастернак, – український археолог й історик. Недалечко від того місця, де багато років шукали вже інші й нічого не знаходили, він шукав далі – й знайшов. Відкрив те, чого ніхто вже не сподівався знайти – фундаменти Собору князя Ярослава Осмомисла, а з тим повелося його встановити, безсумнівно, те місце, де стояв колись Галич – столиця княжої України в усій своїй пишності й славі. Може, й пощастило трохи йому, бо як це він висловлює: що так було вже, відай, призначено, щоб “Ярослава відкрив Ярослав” [15, 18].

Ярослава Пастернака не можна підозрити в будь-якій політичній заангажованості. Але він, подібно до націоналістів, у практичній роботі зробив ставку на два покоління. Його найнадійнішими помічниками, що працювали на розкопках у Крилосі, були вчорашні січові стрільці, вояки Галицької армії, просвітяни, які, перенісши гіркоту поразки національної революції, щоденно запитували себе: “Чому так сталося? І що робити далі?” Як свідчив у репортажі Р.Крохмалюк, на розкопках вони працювали з “великим ентузіазмом та з розумінням справи” [16, 1].

Дослідник усвідомлював, яке виховне значення можуть мати його археологічні розкопки для молоді. Серед неї було багато охочих до праці, особливо серед підпільників “Пласту”. Керівництво молодіжної організації знайшло легальну форму роботи й невдовзі в Крилосі постав студентський “Табір Праці”. Таким чином, молодь з усіх країв Галичини приїжджала на літо до княжого міста, щоби пізнати українську історію і надати допомогу в проведенні досліджень [9]. Вивчення галицької періодики з 30-х років ХХ ст. дало підставу зробити висновок молодому івано-франківському історичному Р.Лещинину, що до Крилоса масово їздила й учнівська молодь [17, 129].

Інженер С.Гела, який відповідав в експедиції за обміри архітектурних пам’яток, підрахував, що з липня 1937 року до середини літа 1938 року останки Успенського собору оглянули понад 60 тисяч відвідувачів-прочан [2, 4]. За даними газети “Жіноча доля”, тільки в суботу, 28 серпня 1937 р., розкопки Я.Пастернака відвідали понад 5000 людей [1].

Паломництво народу перетворилося в грандіозне свято – “День княжої слави”, що проходило 22 серпня 1937 року, якраз перед празником Успіння Пресвятої Богородиці. Газета “Станиславівські вісті” наприкінці серпня описала, як відбувалося в Крилосі велике

торжество, присвячене 750-річчю роковин смерті Ярослава Осмомисла. Святкування розпочалося Службою Божою. Посередині храму стояв відділ молодіжного формування “Орлів”, нагадуючи дружину князя. З того самого місця, де в давнину стояв престол собору, за яким правили галицькі єпископи й митрополити, місцевий священник Іван Гошовський почав виголошувати проповідь. Але, побачивши вражаючу картину – тисячі людей стояли на валах викинутої землі довкруги храму, – голос отця заломився, він розплакався й не міг більше говорити. Завершили свято історичні доповіді, виголошені галицькими істориками, та величавий концерт хору “Думка” під керівництвом А.Крушельницького. Усі учасники свята виконали національний гімн України [8].

Варто виокремити й діяльність галицької ліберальної інтелігенції в справі поширення інформації про наукові відкриття Я.Пастернака. До Крилоса приїжджали видатні діячі української науки й культури, зокрема, розкопки відвідали письменник Б.Лепкий, професор археології з Києва М.Курінний та ін. Визначна художниця Олена Кульчицька створила дві композиції образу “Закладення храму Успіння Богородиці в Крилосі”. Під враженням відкриття жіночого поховання біля саркофага Осмомисла скульптор А.Павлось виліпив чудову теракотову статуетку “Княжна з Крилоса”. Львівський фотограф Ю.Дорош створив сценарій короткометражного фільму “Крилос”, у якому головні ролі мали виконувати артисти театру ім. Котляревського. Жваво відгукнулися на “Галицьку Трою” українські вчені. До найвизначніших узагальнень того часу можна віднести праці М.Гавдяка “Княжий Галич” (1937), М.Зварича “Топографія княжого Галича” (1937), Т.Коструби “Хто основник катедри у Галичі” (1939), І.Крип’якевича “Ярослав Осмомисл” (1937), Й.Пеленського “Панорама старокняжого Галича” (1937), В.Січинського “Яку будову найдено в Крилосі?”

(1937). Широкого розголосу набула історична повість О.Назарука “Ярослав Осмомисл” та однойменна поезія В.Щурата (1937).

На такому високому національному піднесенні вкрай несправедливі оцінки археологічних відкриттів Я.Пастернака в лівій соціалістичній пресі Галичини. Коломийський часопис Української партії незалежних соціалістів (УПНС) “Селянські вісті” на сторінках додатку “Селянська літературна сторінка” саркастично висміює національно свідомих політиків-українців: “Рушили в світ тіней історичного міста Галича і там почали свою “оду во славу усопших Осмомислі”. Бо піти на розвалини Галича і там над розвалинами давно віджившої історії побачити візію Осмомисла то одна річ; але захопити своєю візією селян, робітників, очарувати їх візією абсолютизму, повести до ідеалу майбутньої шомпольної гетьманщини. О, це зовсім друга річ. Візія Осмомисла та візія Гітлера для вас, пп. доморослі тоталістичні сноби” [28]. Не меншим лукавством у бідканнях за одурманенням пролетаріату відзначилася й газета “Авангард”, запевняючи читачів, що соціалісти “в княжих часах собі ідеалів не шукають”, бо “ідеал нового ладу не позаду, а ще перед нами” [27].

Коли Я.Пастернак наприкінці 20-х років минулого століття повернувся до Львова з вимушеної еміграції в Чехословаччині, то в численних газетних і журнальних публікаціях, адресованих широким верствам українського громадянства Галичини, він обстоював ідею якнайретьельнішого збереження історичної спадщини рідного народу. Разом із тим учений поставив перед собою завдання перетворити археологію в істинно національну науку, а для цього він намагався сформувати зі своїх вихованців – студентів Львівської богословської академії “новий чинник” української археології.

Наукова епопея 1936–1937 рр. у Галичі-Крилосі залучила до “чинників”

української науки про старожитності інтелігенцію й політичні сили, священнослужителів і фінансистів, митців і селян, ремісників й учнівську та студентську молодь. Це був вражаючий приклад того, як археологічне відкриття сприяло піднесенню патріотичного духу нації, відродженню прагнень до самостійного державного життя в Україні. Очевидно, що сучасна українська влада могла б скористатися з уроків “Галицької Трої”, бо відкриття невідомих пластів славної минувшини національної історії не потребує значних інвестицій, а от наслідок від реалізації серйозних археологічних проектів може набрати міжнародних орбіт та й піднести дух народу.

1. Було колись на Україні [Текст] // Жіноча доля. Часопис для українського жіноцтва. – 1937. – 1 вересня.
2. Гела С. Княжна з Галича [Текст] / С.Гела // Наше життя. – 1976. – Ч.9. – С.3–8.
3. Герчанівський Д. Княже дворище у Крилосі [Текст] / Д.Герчанівський // Терем. – 1962. – Ч.1. – С.30–32.
4. Герчанівський Д. Крилос і його княжий двір [Текст] / Д.Герчанівський // Альманах Станіславської землі. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – Т.1. – С.751–765.
5. Голубець М. Княжий Галич [Текст] / М.Голубець. – Львів, 1937. – 72 с.
6. Горбенко С.О. Ярослав Осмомисл: реконструкція антропологічна та історична [Текст] / С.О.Горбенко. – Львів–Винники, 1996.
7. Громадянин. Дописи з сіл. Боднарів. Прогулька до Крилоса [Текст] // Станіславівські вісті. – 1937. – 29 серпня.
8. День княжої слави [Текст] // Станіславівські вісті. – 1937. – 5 вересня.
9. День українського моря. В таборі “Орлів” на Соколі біля Галича [Текст] // Мета. – 1937. – Ч.30. – 8 серпня; Заборона таборів [Текст] // Мета. – 1938. – Ч.3. – 12 липня; II Табор КАУМ на Соколі б. Галича // Мета. – 1936. – Ч.34. – 23 серпня; Конрад С. У Таборі “Орлів” на Соколі біля Галича / С.Конрад // Мета. – 1938. – Ч.30. – 7 серпня; Палідович М. Від слів до діл (Про “Табір Праці” в Крилосі) / М.Палідович // Студентський вісник. – Львів, 1938. – Ч.5–6; Табори “Орлів” над Лімницею на Соколі біля Галича // Мета. – 1938. – Ч.22. – 12 червня.

10. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО), ф.68, оп.2, спр.420 (Донесення Станіславського воеводського управління поліції від 18 серпня 1937 року про археологічні розкопки Я.Пастернака), арк.9.
11. ДАІФО, ф.68, оп.2, спр.420 (Донесення Станіславського воеводського управління поліції про націоналістичну пропаганду на розкопках Я.Пастернака), арк.100.
12. Дудко Ф. Хай промовить земля і каміння. Репортаж з Крилосу / Ф.Дудко // Новий час. – 1937. – Ч.175. – 9 серпня.
13. Комар В. “Українське питання” в політиці Польщі (1935–1939) [Текст] / В.Комар // Галичина. – 1998. – №1. – С.99–105.
14. Комар В. Акція “шляхти загородової” в контексті українсько-польських відносин 30-х рр. ХХ ст. [Текст] / В.Комар // Галичина. – 2004. – №10. – С.135–141.
15. Кравців Б. В столиці Осмомисла й Шестикрильця [Текст] / Б.Кравців // Крилос – княжий Галич. 1187–1937. – Львів, 1937.
16. Крохмалюк Р. Княжий город. Що розкопав д-р Ярослав Пастернак в Крилосі [Текст] / Р.Крохмалюк // Назустріч. – 1937. – Ч.16.
17. Лецишин Р. Археологічні відкриття в Крилосі у висвітленні української преси Прикарпаття другої половини 30-х рр. ХХ ст.: соціально-політичний аспект [Текст] / Р.Лецишин // Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: Ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу. – Івано-Франківськ–Галич, 2006.
18. Назарук О. В княжім Крилосі. Вражіння, описи, рефлексії й одна проблема: Чи відкрита катедра князя Яр. Осмомисла була православна чи католицька? [Текст] / О.Назарук // Нова Зоря. – 1937. – Ч.64. – 26 серпня; Ч.66, 68.
19. Національний Музей у Львові, відділ рукописів, оп.1, спр.521, арк.50–51.
20. Німчук І. Шануймо рідну традицію – бережимо пам’ятки минулого [Текст] / І.Німчук // Крилос-княжий Галич. 1187–1937. – Львів, 1937. – С.26–30.
21. Новицька М.О. Гаптування в Київській Русі [Текст] / М.О.Новицька // Археологія. – 1965. – Т.18. – С.24–39.
22. Паліїв Д. Крилос [Текст] / Д.Паліїв // Батьківщина. – 1936. – Ч.33. – 29 серпня.
23. Пастернак С. Заговорили і земля і каміння [Текст] / С.Пастернак // Літопис Червоної Калини. – 1992. – №4–5. – С.40–43.
24. Пастернак Я. Княжими слідами [Текст] / Я.Пастернак // Діло. – 1936. – 13 серпня.
25. Пастернак Я. Нові археологічні розкопки в Крилосі [Текст] / Я.Пастернак // Новий час. – 1936. – 13 серпня.

26. Пастернак Я. Старий Галич [Текст] / Я.Пастернак. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – 347 с.
27. Перегляд преси. Наші це злочинці і реакціонери [Текст] // Авангард. – 1938. – 30 січня.
28. С.Т. Похід до трупів [Текст] / С.Т. // Селянська літературна сторінка. Літературний додаток до Селянських вістей. – 1937. – 30 листопада.

29. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДАУ), ф.538, оп.1, спр.317 (лист Я.Пастернака до митрополита А.Шептицького від 8 серпня 1936 р.), арк.39–40.
30. Щурат С. На руїнах катедри Осмомисла [Текст] / С.Щурат // Наша Батьківщина. – 1937. – Ч.7. – С.181–187.

НАЦІОНАЛЬНЕ ТА ІНОНАЦІОНАЛЬНЕ БУТТЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКА КОНЦЕПЦІЯ ВОЛОДИМИРА ДЕРЖАВИНА

Серед багатьох літературознавчих і мовознавчих праць відомого українського вченого з діаспори Володимира Державина (1899–1964), наукова спадщина якого протягом останнього часу дедалі частіше стає об'єктом вивчення як материковими, так й еміграційними дослідниками, й досі малоз'ясованою залишається його транслятологічна концепція, зокрема її теоретичні засади та рецептивно-критичні принципи, тим паче, що й сьогоднішній стан нашого перекладацтва (конче необхідного для утвердження українського письменства у світі), нинішні проблеми національного й інонаціонального буття літературно-художнього твору в українському культурно-духовному просторі актуалізують постульовані Володимиром Державиним у 20–60-х роках минулого століття питання перекладу поезії, прози й драматургії з інших мов на українську й навпаки, співвіднесеність мови оригіналу та мови перекладу, текстової повноти і її втрат у перекладеному творі тощо.

У цьому контексті особливо виокремлюються його статті й теоретичні студії “Проблема віршованого перекладу” (1927), “До питання про сучасну літературну рецензію: Критика чи інформація?” (1929), “Наші переклади з західних класиків та потреби сучасного читача” (1930), “Русские переводы антологии украинской литературы за 1929–1930 год” (1930), “Проблеми наслідування і стилізації” (1952), “Модерна німецька поезія в перекладах Михайла Ореста” (1954) та цілий ряд рецензій (їх понад сотня) на перекладені ліричні, епічні чи драматичні твори як української, так і зарубіжної літера-

тури*. У своїй сукупності вони окреслюють системний і зусебічний підхід до теорії й критики перекладознавства як невід'ємного чинника розвитку літературно-художнього процесу в діаспорі чи Україні, підхід, що визначає ще одну (крім теоретика й історика письменства) важливу грань наукових зацікавлень Володимира Державина. Водночас названі й не згадані тут його дослідження органічно вписуються до координат українських теоретиків і практиків перекладу, серед яких у 20–30-х роках вирізнялися розробки Миколи Зерова, Григорія Майфета, Олександра Фінкеля, Якова Савченка, в 40–60-х – Максима Рильського, Бориса Тена, Миколи Лукаша, Степана Ковганюка, Олексія Кундзіча, в 70–90-х – Григорія Кочура, Віктора Коптілова, Дмитра Павличка, Ігоря Качуровського, Віталія Русанівського, Роксолани Зорівчак, Анатолія Нямцу та ін.

Чи не вперше постулював свою перекладацьку концепцію національного та інонаціонального буття літературно-художнього твору Володимир Державин у праці “Проблема віршованого перекладу”, в якій він, опираючись на багатющу ідейно-естетичну й образотворчу практику українських і західноєвропейських ліриків, висунув як домінуючий у перекладознавстві принцип стилізації. Власне, цьому

* Тут свідомо оминаємо здійснені самим В.Державиним переклади з давньогрецької (твори Гомера, Лонга, Солона, Тіндара), латинської (твори Горация, Сенеки, Марціала), англійської (твори Ч.Дарвіна, Т.Вайлдера), грузинської (твори П.Бараташвілі, А.Абашелі), німецької (твори Й.-В.Гете, Ф.Шіллера, Г.Штольценберга), французької (ліричні твори Ш.-Л. де Лїля, А.Рембо, Ж.-М. де Ередїя) та інших мов.

присвячене й чимало його рецензій на перекладені у 20–30-х роках українською мовою твори Дж. Байрона, Гайнріха Гайне, Еріха-Марії Ремарка, Вільяма Шекспіра, а також на лєнінградське дослідження “Искусство перевода”, де аналізуються, зосібна, статті Корнія Чуковського “Принципы художественного перевода” й Андрія Федорова “Приемы и задачи художественного перевода”. Тож стилізація, за Володимиром Державиним, ґрунтуючись передовсім на мовознавчих засадах подїлу мови на “комунікативну (повідомляльну), пізнавальну та художню [1, 45], передбачає трипланове трактування слова: *слово-повідомлення, слово-термін і слово-художня одиниця*.

Щодо першого аспекту, то, на переконання вченого, переклад не становить надто ускладнених завдань, адже об'єктивна дійсність завжди та сама. Мовиться, отже, про передачу не контекстуального значення слова, а реальних обставин довоколишнього світу, не залежної від мови: “В даному випадкові перекладається не те, що говориться, – зауважує Володимир Державин, – а те, про що говориться” [2, 46].

Щодо другого аспекту слова, то він є стійким і має радше пізнавальну функцію наукової терміносистеми, бо якщо в слові-повідомленні значення має контекстуальні витоки (мовні та позамовні), то семантика слова-терміна несе в собі тривку означеність відповідної мовної форми, встановленої раз і назавжди. Тому-то дослідник вважає за необхідне зовсім не перекладати того чи іншого терміна, а краще транскрибувати його [3, 46]. Щоправда, з його твердженням про те, що такий підхід не порушуватиме чистоти мови, можна погодитися лише почасти, адже надмірний набір транскрибованих висловів, як довела практика останніх десятиріч, усе ж ускладнює сприйняття наукового тексту, утруднює наукове мовлення. Тим більше вони переобтяжують виклад такого матеріалу, якщо в мові перекладу

є слова-відповідники або ж принаймні аналогічні у своїй ідентифікації терміносполуки. Володимир Державин застосовує транскрипцію й до власних імен, установлюючи своєрідну стратегію їх перекладу. По-перше, вони не перекладаються, а транскрибуються. По-друге, вони вживаються лише там, де наявні в оригіналі. І, по-третє, їх за необхідності можна замінити іншими, подібними до них, виходячи з вимог ритму, розміру чи й загалом системи віршування [4, 47]. Водночас теоретик зазначає, що такий спосіб викладу мало претендує на справжню художність, зокрема посилення й поглиблення образності.

Нарешті, чи не найважливішим у перекладацтві Володимир Державин вважає третій аспект слова, що, в силу своєї функціональності, несе естетичне забарвлення всього мовного тексту. Вочевидь, методології цієї сторони дослідження він частково запозичив (без прямих цитувань) в Олександра Потебні, зокрема у вивченні його концепції зовнішньої і внутрішньої форм слова. Звідси художність як неодмінна ознака літературного мислення, як характеристична риса будь-якого твору, як онтологічна закономірність авторської ідейно-естетичної свідомості письменника так чи інакше завжди мусить мати емоційно-чуттєве підґрунтя. “Звуковий склад мови (зовнішня форма) дає нам саме чуттєво-сприймальні елементи слова, – пише Володимир Державин, – а морфологія і синтаксис своєрідно збуджують нашу здатність до чуттєвого уявлення, хоча й не оперують з величинами позачуттєвими” [5, 47]. Відтак, на його переконання, художній переклад як творів рідної, української, так і зарубіжної літератури конче мусить відтворити всі грані твору, тобто фонетику, морфологію, синтаксис і лексику в її зв'язках з етимологією.

Від такого “мовознавчого підложжя” перекладацтва дослідник цілком мотивовано підходить до визначень і класифікації типів самих перекладів,

ідучи за розрізненням відмінностей комунікативної, пізнавальної та художньої функції мови: “переклад-виклад, переклад-транскрипція і переклад-стилізація” [6, 48]. Однак за всієї логічності й послідовності такий погляд і висновки ученого не слід абсолютизувати, адже запропоновані ним форми транслятології є очевидно різнорівневими. Більше того, вони самі по собі виявляють якоюсь мірою заперечувальну сутність. “Оскільки *транскрипція* не передає значення слова (як дескриптив чи калька), вона може стосуватись окремих слів, – справедливо зауважує сучасний дослідник творчості Володимира Державина. – Тож доцільно розглядати її як “засіб перекладу” (транскрибування не розкриває семантику слова). Натомість *виклад* стосується передовсім науково-технічного перекладу, а *стилізація* – художнього” [7, 206]. Власне, остання має найрізноманітніший емоційно-чуттєвий (відтак і естетичний) арсенал виражальних підходів в інонаціональному бутті літературно-художнього твору. Навіть незважаючи на те, що “точно відтворити структуру чужої мови неможливо, але можна утворити щось подібне, вдало комбінуючи звуковий та граматичний матеріал, що є в рідній мові” [8, 47], все ж стилізація залишається домінуючою в перекладі з оригіналу, хай і зберігається тут якась доля “штучності”.

У згаданих працях, зокрема в студії “Проблема віршованого перекладу”, Володимир Державин доволі докладно осмислює й подає власні міркування щодо техніки віршованого перекладу. Він вважав ритміку важливим об’єктом стилізації, завдяки якій, на перший погляд, “не відповідно вжитий перекладачем мовний вираз у відтворенні оригіналу”, як не парадоксально, чи не найтісніше зближує його з національною першоосновою тексту (згадаймо класичний приклад у збереженні ритміки поезії Олександра Пушкіна українським перекладачем Максимом Рильським, коли

той змінив, здавалося б, суперечливий різнородовий вислів “луна” на “місяць”), а також стимулює глибше вивчення можливостей рідної (“цільової”) мови. Разом із проблемою римування, на думку вченого, виникає питання відтворення звукопису й звуконаслідування (фоніки) в ліричних творах. Він переконаний, що перекладач не мусить звертати на це особливої уваги, адже фонетичне тло тієї чи іншої поезії, того або ж іншого народу здебільшого має невизначене зумисне чи випадкове походження. Хоча в цілому він рекомендує координувати звуковий склад вихідного (автентичного) та цільового (похідного) текстів: приміром, при перекладі з німецької мови доцільно вживати більше шиплячих [9, 162].

І все ж головним у процесі перекладу національного твору в атмосферу його інонаціонального буття Володимир Державин вважав граматику. Так, у передачі (як він висловлюється, “перевираженні”) морфологічної семантики велику роль можуть відігравати архаїчні засоби рідної мови, надто ж при перекладі, наприклад, української лірики Олександра Пушкіна [10, 149–151], прози Миколи Гоголя [11, 218–222], драматургії Антона Чехова [12, 147–150], себто творів, написаних близькоспорідненими мовами. Складнішим завданням для українського перекладацтва є “перевираження”, скажімо, фінської народної епопеї “Калевала” [13, 147–150], романів та оповідань Віктора Гюґо [14, 145–148], Кнута Гамсуна [15, 150–152], Гі де Мопасана [16, 159–161], Густава Флобера [17, 145–148] та інших західноєвропейських письменників, де конче необхідні не глибокі знання відповідних мов, а й творчості художників слова, особливостей їх епохи тощо.

Тим часом у синтаксисі стилізація, як на його переконання, має цілий спектр форм вияву, бо кожна мова несе в собі не просто багатство, а певний набір часто вживаних синтаксичних

конструкцій, що їх варто зберігати в перекладуваному тексті, який по-своєму вигранюватиме в інонаціональному середовищі, приживаючись до нього, вростаючи в його неповторну мовну ауру, зрештою, збагачуючи її все новими й новими відтінками [18, 50]. Власне така мовна розімкненість і взаємопритягальність були засадничими в транслятологічній концепції Володимира Державина.

Як і засадничими були його положення щодо лексики та семантики перекладуваних творів: він виступав проти будь-якого спрощення “тропів і семантичних фігур (метафора, метонімія, синекдоха, антономазія і т. ін.)”, хоча вони ускладнюють текст своєю незрозумілістю чи штучністю, як про це він писав у рецензії на здійснений Дмитром Загулом український переклад вибраних німецьких балад [19, 161–164] або ж у статті “Русские переводы антологии украинской литературы” [20, 143–156]. Оригінальні особливості художнього твору неперекладні – так можна сформулювати творчу позицію Володимира Державина. Тому дослідник засуджує використання власних мовних засобів при перекладі жаргону та діалекту, оскільки при цьому знецінюється сама мета перекладу – відтворити художню своєрідність оригіналу як естетичного зразка чужого культурного та мовного світу [21, 50].

Тим-то, вважає він, необхідно зняти надто сувору заборону в україномовній перекладацькій практиці зі жаргонних і діалектних слів. “З того, що невдалі перекладачі користуються цими лексичними виявами так невміло, зовсім не впливає, що всі перекладачі мають раз і назавжди оголосити їм бойкот”, – зауважує вчений. І тут же додає: “Зніміть із прози зніміть із прози Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, Леся Мартовича, Марка Черемшини, Ольги Кобилянської, Гната Хоткевича, як і творів західноєвропейських класиків, діалектизми чи жаргонізми, й одразу ж

відчуєте порожнечу, яку годі заповнити олітературненою лексикою [22, 50]. Утім Володимир Державин виступає й проти перекладу-аналогії, утверджуючи в такий спосіб переклад-стилізацію, що, з одного боку, передбачає певні стилістичні “жертви”, а з іншого, – компенсує їх за допомогою перекладних стилістичних засобів.

Інонаціональне буття літературно-художнього твору, таким чином, у системі стилізації не несе ні легких рішень для перекладача, ні спрощеної рецепції для читача: “Перекладач не може передати художній бік чужої мови без значного насильства над своєю власною; тому він має право вимагати і від читача значного напруження” [23, 48]. Відтак стає зрозумілою позиція Володимира Державина, коли він виправдовує “важкий” переклад, а “легкий” називає підробкою. То вже пізніше, на початку 50-х років минулого століття, учений, наче підбиваючи підсумки (а може, радше вивершуючи свою перекладацьку концепцію) у декларуванні та постійному постулюванні самого поняття “стилізації”, більш чіткіше проведе своєрідну демаркаційну лінію між стилізацією й наслідуванням (а, по суті, аналогією). “Стилізація тим і відрізняється від суто імітації, від сліпого й стихійного наслідування, що вона (стилізація) містить певні елементи потенційної автономної творчості, а саме: стилізатор усвідомлює об’єкт свого наслідування як замкнену й принципово самовистачальну систему літературних норм, опановує сукупність відповідних літературних засобів, нарешті, доцільно оперує тими засобами, комбінує та варіює їх, залежно від власної – свідомо обраної – тематичної та еміграційної інтенції” [24, 20]. Отже, перекладацька концепція Володимира Державина виростала зі самої специфіки літературно-художньої творчості, за якою ліричний, епічний чи драматичний твір як естетичне явище – не що інше, як система літературних норм і перекладати його, твір, потрібно,

зважаючи на своєрідність цієї системи й на те, що знаходиться він у координатах як національного, так і світового письменства.

Однак ця концепція не буде повною, якщо оминати рецептивно-критичні принципи перекладознавчої рецензії, що їх повсякчас використовував дослідник. За його переконаннями, завдання критика перекладу – давати обґрунтовану оцінку нових перекладів як з української мови на іноземні, так і творів зарубіжних письменників українською мовою. Це тим більш принципово, бо й досі в нас жанр перекладознавчої рецензії залишається мало вивченим. Відтак положення й висновки щодо цього в багатющій спадщині вченого мають неабияку цінність. Насамперед ідеться про таку його працю, як “До питання про сучасну літературну рецензію: Критика чи інформація?”. Тут Володимир Державин, відштовхуючись від рецензованого матеріалу, пропонує здійснювати поділ цього літературно-критичного матеріалу на дві категорії: *рецензію* “літературну”, що розкриває особливості художнього твору, й *рецензію* “наукову”, що дає оцінку науковій роботі [25, 91]. Не вдаватимемося до докладного аналізу кожної з них (це вже здійснили кваліфіковано Ігор Качуровський і Тарас Шмігер), що відвело б нас від поставленої в статті мети, а зосередимося на його розумінні й трактуванні, власне, перекладознавчої рецензії як такої. Тим більше, що він як автор численних праць розробив їх структуру.

По-перше, вона мусила містити в собі аналіз перекладеного твору в контексті його національного й інонаціонального буття, в розвитку тодішнього літературно-художнього процесу. По-друге, аналіз вступної статті до перекладеного видання. По-третє, аналіз мовно-стилістичних особливостей перекладу (передача фонетичних художніх засобів, точність, правильність, розуміння, лексичні помилки, стилістична виразність – такого довільного реєстру дотримується

сам Володимир Державин [36, 139]. Якщо ж систематизувати написані ним усі перекладознавчі рецензії, то в них не завжди можна зустріти таку послідовність їх складових, зрештою, й наявність усіх їх. Проте якщо й не було якогось одного зі складових її, усе ж ця “трикомпонентність” у літературно-критичних відгуках дослідника була незримо присутньою. На думку вченого, що її він часто постулював у своїх перекладознавчих рецензіях, переклади потрібні насамперед для того, аби “ознайомити широкі кола читачів зі змістом чужої літератури”; “для розвитку та збагачення власної літературної мови”; “для створення художнього перекладу в вузькому-розумінні слова, перекладу-стилізації, /.../ він (переклад-стилізація) намагається адекватно відтворити художню – а не саму лише ідеологічну – вагу оригіналу на тлі цілої літературної епохи” [27, 160].

Такому застереженню Володимира Державина не слід дивуватися, адже перекладознавчі рецензії він писав і публікував здебільшого у 20–30-х роках ХХ століття, тобто в період “пролетаризації” української літератури й мистецтва, коли інонаціональні твори мали відповідати завданням і меті “збільшовиченої ери” (згадаймо, приміром, як гостро стояло тоді питання розширення перекладного репертуару в театрі “Березіль”). Доречно зазначити, що дослідник не міг у той час оминати того факту, що перекладна в Україні література зазнавала більшого впливу (либонь, навіть тиску) не з боку мови-джерела, а з боку російської мови, що, безумовно, позначалося на інонаціональному бутті літературно-художнього твору. Саме його україномовний варіант сприяв “стабілізації рідної мови” в тодішньому культурно-духовному осередді, зосібна української інтелігенції – мистецької, науково-технічної тощо [28, 166].

Як переконуємося, перекладацька концепція Володимира Державина містить його цікаві й актуальні питання

про переклад-стилізацію й про перекладознавчу рецензію, хоча й у такому вигляді вона не сприймається як повна та цілісна: все ж поза межами наукової обсервації залишилися тут його власні численні переклади, здійснені як з української на інші мови, так і навпаки. Вочевидь, давно назріла потреба видання не тільки його теоретичної та літературно-критичної спадщини в галузі перекладацтва, а й перекладених ним творів української й зарубіжної літератури. Разом із книгою наукових праць “Література і літературознавство”, що порівняно недавно з’явилася в Івано-Франківську, таке видання, безперечно, збагатило б наше уявлення про творчодослідницький діапазон українського вченого з діаспори Володимира Державина.

1. Державин В. Проблема віршованого перекладу [Текст] / В.Державин // Плучанин. – 1927. – №13–14. – С.44–51.
2. Там само.
3. Там само.
4. Там само.
5. Там само.
6. Там само.
7. Шмігер Т. Володимир Державин: теорія і критика перекладу [Текст] / Т.Шмігер // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – 2005. – Т.11. – С.205–214.
8. Державин В. Проблема віршованого перекладу [Текст] / В.Державин // Плучанин. – 1927. – №9–10. – С.44–51.
9. Державин В. [Рец. на:] Загул Д. Вибір німецьких балад [Текст] / Д. Загул ; вступ. сл. О.Бургарда. – Харків: Західня Україна, 1928. – 62 с. / В.Державин // Критика. – 1928. – №8. – С.161–164.
10. Державин В. [Рец. на:] Пушкін А. Вибрані твори [Текст] / А.Пушкін ; ред. та вст. ст. П.Филиповича. – К. : Книгоспілка, 1927. – 120 с. / В.Державин // Червоний шлях. – 1928. – №1. – С.149–151.
11. Державин В. [Рец. на:] Гоголь М. Твори. – К. : Книгоспілка, 1929. – Т.1. “Вечори на хуторі під Диканькою” [Текст] / заг. ред. І.Лакизи та П.Филиповича ; стиліст. ред. А.Ніковського. – 324 с. / В.Державин // Критика. – 1929. – №7–8. – С.218–222.
12. Державин В. [Рец. на:] Чехов А. Вибрані твори [Текст] / А.Чехов ; заг. ред. В.Іванушкіна ; стиліст. ред. М.Рильського. – 1930. –

- Т.1. – 272 с. / В.Державин // Критика. – 1930. – №12. – С.147–150.
13. Державин В. [Рец. на:] Калевала. Фінська народна епопея [Текст] : повн. пер. з Є.Тимченка. – 2-е вид., доп. – Харків : ДВУ, 1928. – 304 с. / В.Державин // Критика. – 1928. – №9. – С.147–150.
14. Державин В. [Рец. на:] Гюго В. Безталанні [Текст] / В.Гюго ; пер. з франц. і передмова А.Марченка. – Харків-Київ : Книгоспілка, 1930. – 332 с. / В.Державин // Критика. – 1930. – С.145–148.
15. Державин В. [Рец. на:] Гамсун К. Голод. Пан. Вікторія [Текст] / К.Гамсун. – Харків : ДВУ, 1928. – 480 с. / В.Державин // Критика. – 1928. – №9. – С.150–152.
16. Державин В. [Рец. на:] Мопассан Г. де. Твори [Текст] / Г. де Мопассан ; за ред. С.Савченка. – К. : Книгоспілка, 1928. – Т.5: Оповідання : пер. В.Козловського. – 353 с. / В.Державин // Критика. – 1928. – С.159–161.
17. Державин В. [Рец. на:] Флобер Г. Твори [Текст] / Г.Флобер. – Т.1. Мадам Боварі / Побут провінції : пер. О.Бублик-Гордон. – 250 с. / В.Державин // Критика. – 1930. – №3. – С.145–148.
18. Державин В. Проблема віршованого перекладу [Текст] / В.Державин // Плучанин. – 1927. – №9–10. – С.44–51.
19. Державин В. [Рец. на:] Загул Д. Вибір німецьких балад... [Текст] / В.Державин // Критика. – 1928. – №8. – С.161–164.
20. Державин В. Русские переводы антологии украинской литературы за 1929–1930 [Текст] / В.Державин // Красное слово. – 1930. – №12. – С.143–156.
21. Державин В. Проблема віршованого перекладу [Текст] / В.Державин // Плучанин. – 1927. – №9–10. – С.44–51.
22. Там само.
23. Там само.
24. Державин В. Проблема наслідування і стилізації [Текст] / В.Державин // Пороги. – 1952. – №28–29. – Січень–лютий. – С.20–23.
25. Державин В. До питання про сучасну літературну рецензію: Критика чи інформація? [Текст] / В.Державин // Критика. – 1929. – №3. – С.91–103.
26. Державин В. [Рец. на:] Ремарк Е.М. На Заході без змін: [Текст] / Е.М.Ремарк ; пер. з нім. М.Галицького. – Харків : Рух, 1929. – 204 с. / В.Державин // Критика. – 1929. – №12. – С.135–140.
27. Державин В. Наші переклади з західних класиків та потреби сучасного читача [Текст] / В.Державин // Червоний шлях. – 1930. – №10. – С.160–168.
28. Там само.

НА БЕРЕЗІ ВІЧНОСТІ: МОДЕЛЬ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ ПРОЗИ БОГДАНА-ІГОРЯ АНТОНІЧА

“Привселюдна декларація” Б.-І.Антоничем власної ідеологічної та мистецької автономії, “непричетності до жодного політичного угруповання” [7, 12], послідовно акцентована польською дослідницею Л.Стефановською в її монографії, зовсім не означає якогось космополітичного забарвлення творчості одного з найяскравіших українських поетів початку ХХ ст. І хоч його мистецькі зацікавлення були скеровані до широких європейських видноколів, хоч його твори вирізняються на тлі неонародницької парадигми західноукраїнської літератури міжвоєнного двадцятиліття з її естетикою боротьби, “чину” – Антонич натомість намагався шукати відповіді на “вічні” запитання, дійсно прагнув “відновити потребу філософського споглядання” в українському мистецтві, – поезія й проза цього автора яскраво позначені закоріненістю в глибинних, архетипних рівнях національного світосприйняття.

Сам митець своє покликання перед власним народом вбачав завперш у реалізації “потреби засвоєння європейського світовідчуження” (статті “Примітивна європеїзація”, “Національне мистецтво”, “Як розуміти поезію”). Свідченням тому, що індивідуальний творчий метод Антонича був постійно зорієнтований на творчу рецепцію європейських мистецьких досягнень та осягнення національної сутності мистецтва саме через призму глибинного філософського споглядання, є не тільки поетична та публіцистична спадщина митця, але й маловідома ще й на сьогодні його проза. Відтак серед літературознавчих розвідок, присвячених творчості Антонича, його проза розглядається тільки в розділі монографії М.Ільницького “Б.-І.Антонич: Нарис життя і творчості” [4, 91–206].

Прозові речі Антонича не завершені, однак чи не промовляє цей факт на користь модерної техніки, що набувала популярності в Західній Європі тридцятих років минулого століття, а згодом вилилася в ху-

дожні принципи школи “нового роману”? Адже Антонич, котрий “пильно стежив” за західноєвропейськими літературними здобутками, певне ж читав популярні в дискурсі модерних віань романи Дж.Джойса та М.Пруста (про обізнаність галицького читача з творчістю автора “Улісса” свідчить те, що вже в 1934 році з’явилася присвячена цьому письменнику монографія західноукраїнської письменниці Д.Віконської (Федорович-Малицької).

У незакінченому романі “На другому березі”, що був задуманий автором ще на початках його поетичної творчості (фрагмент твору опублікований на сторінках журналу “Дажбог” у 1932 році), однойменній повісті, яка становить продовження роману, прозовому фрагменті “Три мандоліни” (авторська дефініція – “новела”) Антоничева “точка зору” значною мірою наближена до екзистенційної уяви про абсурдність життя, відсутність цілісності життєвого процесу. Звичайно, незавершеність текстів залишає будь-які літературознавчі підходи тільки на рівні гіпотез, однак, із другого боку, реально існуюча ситуація неможливості їх завершення спонукає до рецепції через максимальне розширення “горизонту сподівань”. Їхня незавершеність, бажано ми того чи ні, також дає додаткові можливості трактування й особливостей поетики Антоничевої прози, провокує “взірцевого читача” (термін У.Еко) здійснити прогулянку лісом його текстів, вибираючи серед безлічі можливих стежин свою, власну.

“Стрибки через розрив інформації” дають підстави вважати, що наратив роману тяжіє до застосування “потoku свідомості”. Ця наративна стратегія позначилась і на композиційній особливості твору (застосування позасюжетної оповіді, відмова від традиційних організовано-концептуальних елементів). Акцент переноситься зі сфери подієвої на імпресіоністський переказ нюансів духовного життя пер-

сонажа. Більше того, в Антоничевій незавершеній прозі виразно вчувається (підкреслимо ще раз – чи то волею випадку через незавершеність творів, чи то як непомилкове передчуття справді глибоким талантом нових мистецьких тенденцій, що остаточно викристалізувались у літературі повоєнної доби) перегук із характерним для західноєвропейської прози 50-х років “потокom самосвідомості”, – “думки, що тече поза берегами життя” (Ю.Борев). Аналізуючи прозу “школи нового роману”, Ю.Борев зауважив щодо поетикальної специфіки творів такої якості: “Ніякої розв’язки нема, сюжетні лінії обриваються, наче підкреслюючи, що не життєва подієвість, а внутрішні переживання, відтінки почуттів – самоцінний предмет художнього зображення”; “Особистість трактується як амфібія, що одночасно живе в двох середовищах – минулому й теперішньому” [3, 224]. На наш погляд, заакцентовані особливості, поряд з іншими рисами специфіки поетичного світобачення прози Антонича, про які ми будемо говорити далі, є визначальними й для роману “На другому березі”. Роман засвідчив глибину авторової спроби “філософського споглядання” життя як буттєвого потоку – це potwierджує й досить промовиста назва твору, й символічні образи ріки та старого мосту, що єднає два її береги. Невпинна ріка Вічності – рідня міфічних Лети й Стікса та міст, схожий на велетенський перстень, – топоси Антоничевого міфосвіту, важливі в його поетичному світі, означають і часопросторовий континуум роману: “Між двома берегами плила ріка.

Вітри різьбили кришталеве плесо в мерехтливій брижі, краплі дощу кололи шпильками гладку поверхню, бурі перекидали брили хвиль і каламутили непорочну прозорість води. Ріка плила невпинно, безугавно, мов час, і, мов час, танула в безбарвній долині небуття. На грані сірого обрію вливалася чиста вода в сине небо ... Було щось вічно однакове і вічно змінне в поморщенім обличчі річки. Якась предвічна мудрість старечого чола. Якась спокійна задума над всепрониканням. Якийсь шепіт підсвідомої стихії.

Міст лучив обидва береги. Мовби подавали вони собі долоні, котрі посере-

дині взаємно себе хватали. Зігнений каблук, наче велетенський перстень, що його долішня половина закопана в землі” [1, 277]. Отже, вже з перших рядків роману автор натякає, що світ його твору, світ переживального досвіду його персонажів – двополюсний: у ньому реально й повноправно існують життя як нерозгадана таємниця і смерть як задзеркалля, продовження тієї таємниці, що зав’язалася на цьому березі. Магічний перстень, який єднає два полюси вічності, – то людська душа, її страждання й печалі, її тендітність й обнадійлива здатність підніматися над берегами життя, повертати найдорожче в споминах-спалахах із небуття, любов’ю перевисати містком на той бік, надаючи минулому своїми найтоншими, ностальгійно-тужливими спогадами переживального сенсу, оживляючи, продовжуючи буттєвий потік і в небутті.

Як ми зазначали, достеменно невідомо, наскільки автор планував відшліфувати фабульну частину роману, що в існуючому варіанті твору дана тільки пунктирною лінією. Однак із цих нечітких фабульних штрихів, із короткого плану, що передую рукописові, вимальовується історія трикутника закоханих, яка, за умов перенесення акценту на подієвість, загрожувала б, напевне, обернутися літературною банальністю. Якщо спробувати викласти “сюжетну історію” з розрізнених мозаїчних фрагментів за порядком, то її основу становитиме пригода, що фатально позначилася на долях усіх персонажів: Марко, син судді Мартовича, початківець-літератор, і приятель його дитячих літ – Ігор Збарський, талановитий хімік, під час поїздки до батьків Ігоря познайомилися з донькою залізничного машиніста Соною. Юнаки закохалися в дівчину, та Соня обирає Ігоря, а Ігор, віддаючи перевагу дружбі, від’їздить до міста, бажаючи другові щастя. Наступного дня Марко довідується з газетної передовиці про трагічну загибель Ігоря. Усе виглядає як випадковість, однак Марко підозрює, що його найкращий приятель свідомо кинувся під колеса авто. Друга сюжетна лінія, яка залишилася ще менше виписаною, пов’язана з долею Соні, життєвою трагедією, психологічним

і моральним зламом, що трапився з дівчиною невдовзі після смерті Ігоря.

Архітекtonіка твору, завдяки невідомості, нечіткості сюжетних ліній, має у своїй основі мозаїчний, фрагментарний принцип. Тут поєднуються відсторонені споглядання Марка в його поїзді додому та його візія недавнього прощання з Ігорем, лист від Соні, газетні повідомлення про трагедію та інтерв'ю професора, учнем якого був Ігор, фрагмент, що позначений робочою назвою “Зустріч” (випадкова зустріч восени на польовій дорозі Марка із Сонею, де вони розминулися вже навіки), вбивство Шуттом начальника станції та фрагмент про телеграфіста Союку – “невільного свідка Сониної долі”, сірої людини, котра також захворіла мрією про красу, й накресленої тільки початковими реченнями промови адвоката. Однак усе це становить лише один полюс, один берег русла, що ним тече химерний наратив Антоничевого роману. Композиційної оформленості надає йому органічно включена в роман “лірична повість” з однойменною назвою, написана як спогад-звернення Марка Мартовича до Ігоря, туга за яким не полишає його. Саме тут, у монолозі-спогаді, що кореспондує з незримим, однак безсумнівним адресатом, і знаходиться певний ключ до “філософської споглядальності” роману, спроба бодай підійти до власної відповіді на “вічні” питання: “Ігоре, скажи мені, чи справді бувають чуда. Ти на другому березі знаєш це хіба краще... Де є таємна пружина механізму життя?... Яка хижа насолода бути тільки одним звуком незбагненого капричу. Життя має вартість лишень тому, що його основа є невпійманна” [1, 348].

Як влучно зауважив М.Ільницький, “у повісті відчувається гаряче, бунтівливе бажання її героя збагнути таємницю смерті, того берега, на якому опинився його товариш... Ці роздуми легше збагнути, коли порівняти їх з останніми поезіями “Зеленої евангелії”. Постійне відчуття поета, що його дім не тут, що він, мабуть, аж за зорею, виливалось у повісті через екзальтовану тугу за вмерлим другом, постійні думки про нього, нескінчені суперечки з ним. Ця ідея таємниці смерті в

якомусь психологічно-філософському плані проймає увесь твір, їй підпорядковані усі компоненти сюжету, пейзажі тощо” [4, 196–197]. Лірична повість є не тільки композиційним фрагментом роману, який надає його химерній, фрагментарній структурі цілісності; в її образах зашифровані чільні риси мистецького світобачення самого автора, що визначають міфосвіт Антонича. Серед споминів про дитинство домінує спогад про те, як друзі заблукали в лісі. Розкіш лісового царства, багате буяння біосу так захопило хлопців, що вони забули про інших, не чули, як гукає їх учителька. Залишившись віч-на-віч із великою таємницею лісового царства, діти відчули не тільки могутні вітальні імпульси природи, але й тяжіння хтонічного хроносу. В їхніх душах з'явилася бентежна тривога, щемке відчуття небезпеки.

Аналізуючи міфосвіт поезії Антонича, М.Новикова особливо значущим образом у ньому справедливо вважає ліс: “Для Антонича лейтмотивним, особливо значущим простором є ліс... З першопочатків язичницьким гомоном озивається “міф про Ліс”... Ліс – полюс Антоничевої світобудови” [6, 5–6]. Дослідниця підкреслює, що різні рівні символічності Антоничевого лісу відтворюють і загальну еволюцію його поезії – від “особистого лісу” в “Привітанні життя”, через “проглядання” кризь біографічний, елегійний ліс “Трьох перстень” “значно архаїчніших шарів”, – до оприявлення лісу прапервісного, міфологічного в “Зеленій евангелії”. Саме цей наскрізний образ поезії Антонича перетворив його “на унікального візіонера язичництва. Реставратора найглибінніших надр української, загальнослов'янської і навіть індоєвропейської міфосвідомості” [6, 6].

Ліс у Антоничевій поезії – символічний і містеріальний; адже саме в лісі оживає прапервісний міф, тут починається інше царство, тут – пограниччя життя і смерті. Тому й у “ліричній повісті”, яку писав автор під кінець свого короткого життя, домінує хронотоп лісу як ініціційної містерії, обряду переходу, що його здійснили друзі в підлітковому віці, діткнувшись найбільших і незбагнених таємниць життя й смерті. І мертва дівчина,

яку знайшли хлопці під запаленим блискавкою дубом (чим не капище Перуна!), котра злякала їх не тільки своєю непорушністю, але й не менше – наготою юного тіла, а згодом зустріла друзів воскреслою господинею хатинки на лісовій галявині, в образній системі міфосвіту повісті постає хтонічною володаркою пограниччя, магічної точки, де пересікаються меридіани життя й смерті. Під дубом, перед ураженим блискавкою дівочим тілом, постала перед учорашніми дітьми вперше своєю дволикою іпостассю таємниця буття й смерті: “Тоді вперше витягнула до нас свої кігті таємниця смерті й полу, потрясла нашими серцями, наче тонкими вітками, станула навпроти нас у всій своїй гостроті й зашепотіла жорстоко до вух: таке є життя, Боже й тваринне. Дві найбільш незбагненні тайни об'явилися нам передчасно в горючому від грому дереві, дві найстарші загадки, й обидві завеликі, щоб могли їх подужати наші дитячі голови. А ми були тільки самі, віддані на власні хлоп'ячі сили. Зрештою, людина завжди є сама, навіть у приязні та любові.

Ми відчували своєрідну дошкульну, болочу, сувору, шорстку, гостру, діймаву, проникливу розкіш, змішану з вразливим, зворушливим стидом. В устах полоскав язик гіркий полин, чули ми терпкий смак першого глибокого розчарування й млосний запах першого знеохочення. Негадано впала перед нами заслони й відкрилася таємниця. Замість її пізнати, ми зрозуміли тільки її невпійманність і побачили її гидку осоружну наготу” [1, 344].

Підгляньте “марєво вічної таємниці” химерами страхіть гнало друзів через лісові хащі, обернувши їх на “дві дрібні, безсилі пташки в велетенській клітці світу”, вищірялося іклами вовчих пащек, зупинило кров у жилах реготом пугача. Щоб повернутися до буття в іпостасі оновленого “я”, готовими до прийняття “підглянутої таємниці”, потрібно було пройти через майже тотальне розчинення власної індивідуальності з її страхами в стихії природи, в глибинних надрах біосу: “Заверещав на сосні пугач, зареготав глумливо і стріпнув крилами дощ хвої. Написав своїм летом на небі нечіткі, вогнисті букви. Пугу... пугу...

Покотилося далекоюсяжним відгомном. Волосся підвелось над чолом. Смерть... смерть... Стукнуло глухо в мізку. Різкий вигук смерті. Звук, що має чорну барву й колочу, гостру поверхню. Гидкий образ, що ми його недавно бачили, переплив дрижанням нервами. Чуємо, що грузнемо в глину. Глибоко, глибоко, аж на дно землі. Корчимося, меншаємо, стаємо малими, смішно малими... Мов дві шпильки, дві мурашки, два зерна піску... Яка жорстока розкіш не бути, не існувати...” [1, 346]. Не випадково порятунок прийшов із підсвідомості – “Підсвідомість не дала нам упасти й знайшла несподіваний лік, негіданий вихід із скрутною небезпекою”: із підсвідомості в хаос зруйнованої гармонії душі упало зернятко космічного порядку, структурованого людського світу – початок маминої казки про гномів та їх лісову хатку. І хтонічний хаос відступив – “Ми стукали в дійсні двері дійсної хати”: “Знічев'я заскреготів над нашими головами ключ. Золотий жолудь місяця впав з дуба на землю.

Відчинилися обережно двері, й стала на порозі молода дівчина... та сама, що ми її недавно знайшли вбиту громом. Мала на собі нову сорочку, а в долоні тримала ліхтарню” [1, 348].

У блискучій розвідці про поезію Антонича “Міфосвіт Антонича: біос та етос” М.Новикова глибоко визначила домінанту його “Зеленої евангелії”: “Наївні хвалителі оптимізму Антоничевої “Зеленої евангелії” забувають: на її дні таїться глухий біль від іншої, нереалізованої “великої гармонії”. “Зелена” гармонія виявилася легше досяжною, грузька сконденсована енергія доісторичного “біосу” – більш стерпною, ніж християнський “етос” і “хронос”. Особиста відповідальність і особиста путь крізь історію до Бога – “я співав боготворення тіла // та благав Його: визволь мене від душі...”. Рідко коли вся півтисячолітня новоєвропейська поезія висловлювалась так прямо і так страшно про болочий тягар духовності” [5, 314]. Туга за домом, що за далекою зорею – аж на “тому березі”, пробивається й через рядки ліричної повісті, кільчить в них глибоким болем від “нестерпно болочого тягара духовності”.

Серед прозової спадщини Б.-І.Антонича М.Ільницький називає ще два твори. Це короткі жанрові форми – “сатиричний гротеск” (дефініція М.Ільницького) “Політик” (опублікований у журналі “Дзвони” в 1933 році, №4) та “новела” (дефініція самого Антонича) “Три мандоліни”, яка збереглася в рукописі. Промовиста сценка із життя посла до сейму, “щирого захисника” народних прав, написана колоритними, яскравими мазками, витримана в традиціях Франкової сатири. М.Ільницькому вдалося розшукати й нотатки, зроблені Антоничем на звороті редакційного тексту, що проливають краплину світла на творчу майстерню письменника. Це заголовки й короткий зміст новел, які він, очевидно, збирався написати: “Життя є гарне”, “Муза” та короткий запис сюжету про доньку лісника: “Біологічність. Пасивна, як земля. Інстинкти, примус життя” [4, 202].

Новела “Три мандоліни” належить також до “недоораних перелогів” письменника. Оpubлікований твір уперше в 1992 році в журналі “Сучасність” (№9). Наративна манера цього твору теж наближена до “потону свідомості”, за умов використання якого увага персонажа (він же й наратор) прикута до незначних деталей. Сюжет новели нагадує традиційну для епічних жанрів зав’язку, з якої, однак, не стає зрозумілим, куди й для чого вирушає герой травневого вечора. Імпресіоністичний портрет юнака, що переплітається з його рефлексіями, витримано в стилі полярних діапазонів “поетичного” й “приземленого”, подекуди зі вкрапленнями легенької іронії: “Хто ти є? Чорнявий хлопець із сивими очима. Архітект скляних веж, відкривець не існуючих на мапі світу островів, власник синьої загортки з витертими рукавами на ліктях, неслухняної чуприни, піджака з двома відірваними гудзиками й копалень срібла на місяці” [2, 69].

Корелятивним принципом наведеного опису стають символи, завдяки яким юнак постає в легенькому ореолі чарів рвійного настрою юності. Настроями нюансів додають його образіві й шрихи інтер’єру (“Над ліжком вилялялий пейзаж, а за ним схований зшиток з віршами й засохла квіт-

ка бегонії”). Специфіку авторської розповіді-“медитації” визначає і введення в структуру твору поезії (очевидно, з того “зшитка”, в якому лежать засохлі пелюстки бегонії) з рядками про “терпко мандолінні весни”, що перегукуються з назвою новели та мрією персонажа про мандоліну. І якщо незавершеність новели не дає змогу говорити про сюжет і композицію твору, то майстерність у створенні настроєвості, зачарованості життям, переплетення химерного, ірреального з реаліями буття вдалася Антоничеві справді на поетичному рівні.

Епіцентром твору є мотив урочистої небуденності світу, його фантазмагоричності. Мотив очікування великої таємниці стає й віссю твору, замінивши невикінчену композиційну та фабульну структури, виявляється й у фантазмагоричному образі сивобородого щура – чи то символі спокуси, чи то таємниці, що згодом стає звичайнісіньким дірявим черевиком: “Доми мають не вікна, але риб’ячі очі. Відчиняють темні брами й сіні, наче щелепи велетенських китів з підручника зоології. Навпроти мене виринає з них старий філософ – сивобородий щур. Хочеш утікати, – я завжди в дитинстві боявся пацюків, – але щур, пліснявий від столітньої мудрості, усміхається лагідно й вибачливо. Сиві вуса хитаються спокійно, а в глибоких скляних очах таїться якась невисловлена спокуса. У кутках грубих щічок ховається терпка судорога розкоші, й слина млосно спливає бороною. Чи ти є гріх, що мене страшили ним колись батьки?” [2, 69]. Незавершена новела Антонича бачиться у вимірах міфосвіту митця як частинка “міфологічного простору Міста” (М.Новикова), що найповніше виявив себе в текстах “Ротацій” з їх імпресіоністично-сюрреалістичними образами. “Нічне місто Антонича ... – це місце, де народжується “міт” особливий: він будить тугу і навіть “стародавній жах”, – зауважує М.Новикова. Як підкреслює дослідниця, значну роль у творенні міфу нічного міста в поезіях Антонича відіграє світло місяця: “Дволикі, амбівалентні чари місяця можуть бути й небезпечними, бо нічне царство – це “другий берег” упорядкованого людського Космо-

су” [6, 10–11]. У світлі “нічного сонця” будинки знайомих вулиць можуть перетворюватися в химери, в дивовижних амфібій, що увірвалися в це містечко з таємного світу незримого океану. У новелі “Три мандоліни”, вочевидь, мали постати ті філософські проблеми, що хвилювали автора й у поезіях “міфологічного простору міста”.

Пошуки поетом Великої Гармонії, намагання досягнути й передати її через “метафізичне рефлектування” вилилися рядками його поезії й прози, увічнивши болюче прагнення людського серця збагнути одну з найбільших таємниць буття – нерозривного зв’язку між двома берегами вічності. Його незавершена проза завдяки й тим рецептивним можливостям, що розкриваються перед читачем через глибинну знаковість кожного образу, є яскравим підтвердженням існування сакрального простору “священного лісу”, на стежинах якого відбувається “нарративне богоявлення” – коли “три особи нарративної трійці – взірцевий

автор, оповідач і читач – явлені одночасно”, щоб “надати форму, структуру хаосові людського досвіду” [8, 41].

1. Антонич Богдан-Ігор. [Текст] / Богдан-Ігор Антонич // Вибране. – К., 2003. – С.277–348.
2. Антонич Богдан-Ігор. Три мандоліни [Текст] / Богдан-Ігор Антонич // Сучасність. – 1992. – №9. – С.68–69.
3. Борев Ю.Б. Эстетика. Теория литературы: Энциклопедический словарь терминов / Ю.Б.Борев. – М., 2003.
4. Ільницький М.М. Богдан-Ігор Антонич: Нарис життя і творчості [Текст] / М.М.Ільницький. – К., 1991. – 207 с.
5. Новикова М. Міфосвіт Антонича: біос та етос [Текст] / Марина Новикова // Новикова М. Міфи та місія. – К., 2005. – С.301–314.
6. Новикова М. Міфосвіт Антонича [Текст] / Марина Новикова // Богдан-Ігор Антонич. Вибране. – К., 2003. – С.5–18.
7. Стефановська Л. Антонич. Антиномії [Текст] / Л.Стефановська. – К., 2006. – 312 с.
8. Эко Умберто. Шесть прогулок в литературных лесах [Текст] / Умберто Эко ; пер. с англ. – СПб., 2003. – 285 с.

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ: ПЕРЕХІДНІ ЗОНИ

Етнічні території багатьох країн Європи поділяються на внутрішні етнографічні зони, групи, регіони тощо. Ці поділи виникли в ході історичного формування природно-географічних і кліматичних умов, господарських занять, залишків племінних поділів, способу життя, міжетнічних взаємовпливів. Такою регіональною багатоманітністю відзначається й Україна, про що ми дізнаємося з літописів праць європейських картографів XVII ст. та інших джерел.

Території регіонів на тих картах не відзначаються точною, й це не дивно, адже картографи користувалися випадковими свідченнями. Проте вони донесли до нас назви регіонів, які збереглися до сьогодні (Поділля, Покуття, Волинь тощо). Територіальні межі окремих регіонів сучасної України ще й до цього часу точно не визначено. Причиною такої невизначеності, як зазначав А.Пономарьов, є дедалі менша чіткість культурно-побутових ознак і те, що цією проблемою, крім етнологів, почали займатися економісти, демографи, історики, антропологи й навіть письменники [6, 131].

Серед областей України Івано-Франківщина чи не найбільше зберегла локальні культурно-побутові особливості. Територіально вони групуються в етнографічні групи й історико-етнографічні регіони. До етнографічних груп належать гуцули й бойки та переселені в 1945 році в Україну зі своїх етнічних земель на території Польщі лемки. Івано-франківські лемки живуть у п'яти селах і дисперсно розселені в містах і селах області. Мешканці цих сіл частково зберегли свою традиційну культуру, а розпорошені лемки майже повністю втратили свої етнографічні особливості, хіба що усвідомлюють своє походження. До історико-етнографічних регіонів області належать Опілля й Покуття.

Ураховуючи культурно-побутові особливості цих груп і регіонів, варто хоч би частково торкнутися проблем перехідних зон, які знаходяться між територіями етнографічних груп та історико-етнографічних регіонів. Для детальнішого висвітлення цієї теми необхідно визначити такі поняття, як “етнографічна група”, “етнографічний регіон”, “історико-географічний регіон”, “субетнос”, “перехідна зона”. Усі вони, крім останньої, знайшли своє тлумачення в етнологічній літературі.

Намагаючись подолати монодисциплінарні підходи різних галузей наук із цієї проблеми, українські етологи ще в 50-ті роки XX ст. в основу районування поклали аналіз етнографічної інформації за такими показниками: господарські знаряддя праці й окремі підрозділи матеріальної та духовної культури. Однак багато дослідників майже до середини XX ст. окреслювали межі регіону лише за одним-двома показниками, внаслідок чого визначилися не історико-етнографічні регіони, а скоріше території поширення окремих явищ традиційної культури [6, 132]. У 90-ті роки XX ст. появились визначення цих етнографічних ареалів. На нашу думку, найбільш точні визначення етнографічної групи й історико-етнографічного регіону подані в “Українському народознавстві” [9, 600–601].

Етнографічна група – це локально-територіальна частина етносу, яка вирізняється особливостями традиційної матеріальної та духовної культури, побуту, зазвичай діалектом. Такими групами в Україні є гуцули, бойки, лемки, поліщуки [9, 600]. А.Пономарьов долучає до них і литвинів [6, 146, 152], науковці Інституту народознавства НАН України – подолян і волинян [9, 600], хоча двоє останніх науковою літературою не підтверджені. Ми вважаємо,

що Волинь скоріше є історико-географічним регіоном, на території якого знаходиться етнографічна група поліщуки. Р.Кирчів відносить Волинь і Поділля до історико-етнографічних регіонів [9, 62]. Якщо відносно Поділля з ним можна погодитися, то Волинь не є історико-географічним регіоном. Із посібника Б.Савчука й В.Кафарського можна долучити до визначення етнографічної групи такий показник, як “усвідомлення відмінності від іншого суспільного оточення” [7, 94].

Історико-етнографічний регіон – це територія, що вирізняється комплексом етнокультурних прикмет (народною архітектурою, одягом, господарськими заняттями тощо) і сформувалась унаслідок ландшафтно-кліматичних, історичних особливостей та ін. [9, 601]. До вже названих етнокультурних прикмет даного визначення, на нашу думку, замість загального “тощо” потрібно додати “фольклором і діалектом (говором)” і доповнити частиною визначення А.Пономарьова (“котре за історичною долею та етнічним обличчям його населення є самобутнім, що зафіксовано в історичних документах”) [6, 132]. На Прикарпатті знаходяться історико-етнографічні регіони Покуття й Опілля. У Р.Кирчіва ці два регіони віднесені до історико-географічних районів [9, 64–65], напевно, внаслідок його недостатньої поінформованості про особливості їхньої традиційної культури. У переліку історико-етнографічних регіонів А.Пономарьова немає Опілля, зате окремі території України він відносить до історико-етнографічних, наприклад, Північну Буковину, Підкарпатську Русь, тобто Закарпаття, хоч вони мають усі ознаки історико-географічних районів [6, 138, 140].

Такі неточності є і в інших дослідників, що спричиняє в нашій етнологічній літературі плутанину в етнографічному подолі України. Основною причиною визначення такої регіональної різноманітності є недостатнє джерельне підтвердження. Тому потрібні цілеспрямовані польові дослідження на всій території України взагалі й на Прикарпатті зокрема. Нині досить активно відбуваються нівеляційні й асиміляційні процеси в усіх етнографічних регіонах нашої країни. На основі зібраних польових матеріалів необхідно провести наукові узагальнення, диспути, симпозиуми, започаткувати загальноукраїнську дискусію, використавши здобутки зарубіжної етнологічної науки. Адже в країнах Центральної та Західної Європи такі нівеляційні процеси почалися раніше й темпи цих процесів там ще більше пришвидшені. На основі цих наукових заходів потрібно підготувати “Етнологічну енциклопедію України”. А поки що кожен дослідник висвітлює проблеми етнографічного районування по своєму, інколи навіть не володіючи необхідними джерельними матеріалами.

Наступний макрорівень представлений субетносом. Його визначення знаходимо в “Українській етнології” Б.Савчука, “Українському народознавстві”, інших виданнях. В “Українській етнології” субетнос визначається як проміжна ланка між етнографічною групою й етносом, до якої, наприклад, віднесено афроамериканців США та донських козаків у Росії. В Україні субетносів немає [9, 603]. Зокрема, Б.Савчук зазначає, що “одну частину субетносів можна пов'язати зі спільнотами, які поступово втратили свою етнічну монолітність, другу – із самобутніми соціокультурними групами. Внаслідок цього багато субетнічних груп поступово перетворились на реліктові форми головних етнічних суспільностей, як, наприклад, українські козаки та ін.” [8, 42]. Звідки взяв він таку етнічну спільноту в Україні, невідомо. До таких груп автор зараховує також поморів і старообрядців Росії [8, 42]. Б.Савчук зазначає, що “субетноси, зберігаючи свою належність до етносу, вони можуть вирізнятися особливостями культури і побуту, поведінкою, а нерідко і протиставляючи себе головному етнічному оточенню” [8, 42].

У часи незалежності України окремі українофобські політики, псевдонауковці, свої і сусідніх держав, зазіхаючи на окремі українські етнічні території, а то й на приєднання частини України, наприклад до Росії, та заперечуючи існування українців як етносу, намагаються реанімувати козацтво й етнографічну групу гуцулів як субетноси, так само як і етнос "русинів". Однією з таких спроб був Всеукраїнський перепис населення України 2001 року, коли такі організації й товариства намагалися виділити гуцулів і "русинів" як окремі етнічні та субетнічні спільноти. Отже, проблема субетносу набула політичного забарвлення й означає спробу роздрібнення України.

Досить часто в етнологічних розвідках згадуються історико-географічні райони, хоч точного визначення цього поняття та окреслення їхніх границь в етнологічній літературі немає [6, 127–128, 130; 9, 64–65]. Вважаємо, що історико-географічним районом слід вважати таку територію, яка в силу природно-географічних умов, історичної долі або виділення її як окремої адміністративної одиниці виділилася в окрему географічну одиницю і містить у собі частини територій етнографічних груп, історико-етнографічних регіонів. До складу історико-географічних районів можна віднести Буковину, Закарпаття, Волинь, Прикарпаття тощо. На території Буковини знаходяться гуцули, подоляни, невелика частина Покуття, етнічні меншини молдаван, угорців, румунів, російських старообрядців та ін. На території Закарпаття знаходяться гуцули, бойки, лемки, етнічні меншини угорців, румунів, чехів, словаків, ромів та ін.

Між етнічними групами, історико-етнографічними регіонами обов'язковими є зони з перехідними особливостями цих сусідніх культур. Їх ще називають контактними, дифузно-трансформаційними зонами. Величина такої перехідної території залежить від ступеня взаємо-

впливу цих сусідніх культур. Там, де економічні, природні, історичні умови сприяли активним контактам населення сусідніх регіонів, перехідні зони поступово розширюються за їхній рахунок, розмиваючи їхні регіональні особливості (наприклад, Опілля й Бойківщина, Опілля й Покуття). Там, де економічні, культурні, побутові контакти послаблені через природні, політичні, психологічні чинники, водночас і кількість населених пунктів між ними є меншою (Покуття й Гуцульщина). Віддаленість між селами завжди сприяла послабленню контактів (Гуцульщина та Бойківщина).

Інколи такі перехідні зони займають досить велику територію. У них утворюються свої культурно-побутові особливості (наприклад, північна частина Богородчанського, Калуський та південна частина Тисменицького районів). Лише в нашій області до такої категорії належить значна частина населення і території. Так, у межах Івано-Франківщини, територія якої становить 13,9 тис. кв. км із населенням 1 млн. 409,8 тис. осіб, територія Бойківщини становить 2851 кв. км, населення – біля 166 тис. осіб, Гуцульщини, відповідно, 3291 кв. км, населення – 161 тис. осіб, Опілля – 1256 кв. км, населення – 96,4 тис. осіб, Покуття – 3042 кв. км, населення – 292,2 тис. осіб. Не будемо брати до уваги більші міста з їхньою нівельованою культурою: Івано-Франківськ – близько 50 кв. км, населення – 233,4 тис. осіб, Калуш – 70 кв. км, населення – 67,9 тис. осіб, Коломия – біля 50 кв. км, населення – 62 тис. осіб¹. Разом територія вищеназваних регіонів і більших міст займає біля 10,6 тис. кв. км із населенням – 1069,5 тис. осіб. Таким чином, на перехідні зони припадає 3300 кв. км із населенням 330,3 тис. осіб. Тобто населення перехідних зон

¹ Про кількість та склад населення Івано-Франківської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Західний кур'єр. – 2003. – 6 лютого.

наближається до кількості одного історико-етнографічного регіону.

З'ясування культурних особливостей перехідних зон ми розпочнемо з території, що знаходиться між Покуттям і Гуцульщиною. Її ширина від 30 до 50 км². Ще в 70–80-ті роки ХХ ст. забудова сіл, що знаходилися на посейній трасі між Снятином і Кутами, можна було вважати наочним посібником переходу покутської садибної архітектури до гуцульської. Починаючи із с. Княжого в напрямку до Кут спостерігалось поступове входження в покутські садиби гуцульських будівель та елементів їхнього художнього оздоблення. Найчастіше цей перехід починався із заміни покутських будівель для зберігання соломи й сіна (стодол, шіпок) на гуцульські. Збільшувалася кількість забудов, покритих гонтою, та хат зрубного типу. У наступних селах поступово паркані (огорожа найбільш характерна для Покуття, особливо на Снятинщині) витіснялися гуцульським воринням і зростали віддалі між садибами на окраїнах сіл. А вже за Кутами – повне панування гуцульської архітектури. Аналогічна перехідна забудова спостерігалася від Джурова, Тростянця, Хімчина в бік Косова, щоб потім за межами цього міста також перейти в гуцульську. До речі, використання покутських коршниць, в яких покутяни зберігали кукурудзу, наблизилося до лінії Яблунів–Печеніжин–Ланчин.

У крайньому селі перехідної зони від Гуцульщини Добротіві будували дво- й трикамерні хати під соломою, обмазані глиною, близькі до загальноукраїнського типу [10, 90, 106], тоді як хати із сусідніх сіл, що знаходилися за Делятином, були зрубними, покритими гонтами, з відповідними галереями та іншими елементами гуцульської архітектури [3, 366–370]. Разом із тим в одязі Добротова й сіл біля Делятина

² Івано-Франківська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1997 року. – Івано-Франківськ, 1997.

зустрічаємо багато паралелей: кептарі однакового покрою з подібною орнаментациєю, чоловічі гачі з домашнього сукна, взуття, тобівки, жіночі зачіски тощо. Проте добротівчанки ще на початку ХХ ст. відійшли від носіння двох запасок, замінивши їх характерними лише для цього села довгими майже до кісточок спідницями з яскравими квітами та короткими білими або зі світлої тканини фартухами, тканих чоловічих і жіночих поясів, чоловічих зачісок загальноєвропейського типу (еміграційні та армійські впливи), загальнопокутських намист, замість гуцульських металевих, переважно носіння чобіт і черевиків замість постолів та іншого взуттєвого гуцульського спорядження.

Узагалі перехідна зона у сфері традиційної матеріальної культури відзначалася поступовістю переходу від Покуття до Гуцульщини й охопленням нею ширшої території в архітектурі, елементах одягу, поступовим скороченням землеробства й розширенням домашнього тваринництва. Із цих сіл до 50-х рр. ХХ ст. більш заможні господарі, а потім колгоспи випасали худобу на гірських полонинах, і прийом ведення тваринницького господарства в них наближаються до гірських. В іншій особливості господарювання цієї зони відповідають покутським. Зростання частки тваринництва вплинуло на особливості харчування (використання й урізноманітнення рецептури молочної їжі) та ширше використання сукняного одягу.

Немалий вплив мала наявність у перехідній зоні лісів. У міру їх збільшення архітектура цієї зони наближалася до гуцульської. Частіше використовувався дерев'яний посуд. Ліси сприяли розвиткові деревообробних ремесел: теслярства, столярства, бондарства тощо, а в харчуванні – використанню продуктів збиральництва.

У духовній культурі, з одного боку, спостерігається звуження перехідної зони, з іншого боку, – домінування еле-

ментів одного з регіонів на всій перехідній території. Підтвердженням таких протилежностей є календарні обряди. В окремих із них повністю відсутні контактні території. Так, у селі Ланчин, яке відноситься до дифузної зони, майже не знаходимо елементів гуцульської різдвяної обрядовості (покутські колядні обряди, наявність вертепів, постатеві та вікові формування колядницьких груп, колядницький репертуар тощо). Зате в сусідньому селі Білі Ослави, яке належить до Гуцульщини, збереглися колядницькі звичаї, притаманні цьому регіонові: колядують лише чоловічі гурти, які сформовані з різновікових учасників, використовують гуцульську колядницьку театралізацію під час колядування, виконують гуцульські колядки, дотримуються традиційних правил і етикету вгощення, характерних для Гуцульщини, порядку обходження села тощо. Проте в останні часи в Білих Ославах з'явилися новації, характерні для Покуття, – колядування збірних парубоцьких і дівочих гуртів, у репертуарі яких є загальноукраїнські колядки. Отже, в даному випадку покутські (у контактній зоні) та гуцульські колядницькі обряди є сусідніми й не мають перехідної території.

Щодо родинних відносин, то й тут переважали та переважають покутські, а не більш демократичні гуцульські й бойківські. І навпаки, гуцульські вірування й врожіння ввійшли в села перехідної зони й навіть окремі з них розповсюдились на Покуття. Аналогічний стан у народній медицині: переважають гуцульські лікувальні прийоми та рецептура, де традиції карпатської народної медицини виявилися стійкішими й краще збереглися. Головними причинами домінування гуцульської народної медицини є: багатший вибір лікарських трав у горах, гірше медичне обслуговування в розкиданих по горах оселях, і тому мешканці змушені звертатися до народних методів лікування частіше, що й зберегло цю галузь знань краще. Усе це

сприяло не лише збереженню прийомів народної медицини в гірській місцевості, але й масовому розповсюдженню її серед населення перехідної зони.

Фольклорні особливості. Коломийки вважаємо витвором населення всього Прикарпаття. Лише на Гуцульщині, де інші пісенні жанри були обмежені, вони переважають. На Покутті, Опіллі й Бойківщині та в перехідних між ними зонах постійно відчувалися загальноукраїнські впливи, які урізноманітнили пісенний мелос. Коломийки стали невеликою, причому найчастіше гостьово-розважальною частиною пісенної творчості зазначених територій. Аналогічне становище в танцювальному народному мистецтві, де коломийки та гуцулки домінують у південно-східних Українських Карпатах, а в передгірній та степовій частинах Прикарпаття займають невелику частку репертуару й знову ж таки найперше як гостьова розвага.

Таким чином, між Покуттям і Гуцульщиною, з одного боку, спостерігаємо звуження території перехідної зони в духовній культурі, а в окремих її галузях вони навіть відсутні. Відсутня тут більшість галузей гуцульського декоративно-прикладного мистецтва (різьба, випалювання, мосяжництво, гончарство, килимарство, ліжникарство). Отже, духовна культура цієї перехідної зони більше тяжіє до Покуття. Так само переважає серед населення цієї зони покутсько-буковинський діалект.

З іншого боку, в господарській діяльності (зайнятість землеробством і домашнім тваринництвом, широке побутування деревообробних ремесел і обробки продуктів тваринництва) перехідна зона між цими регіонами розширюється. Аналогічне становище у сфері матеріальної культури, хоч нині більшість елементів матеріальної культури поступово втрачає свої регіональні особливості. Наприклад, в індивідуальному будівництві частіше застосовуються цегла, бетон, шифер, бляха. З них будують 4–6-камерні житла, літні кухні,

гаражі, стайні, стодоли тощо. При цьому кожний господар сам визначає архітектуру будівель, планує їхнє садибне розміщення, особливості огорожі.

В останні 20–25 років населення всіх перехідних зон та історико-етнографічних регіонів майже повністю перейшло на загальноєвропейський тип одягу. Дехто залишив окремі елементи загальноукраїнського костюма: вишиванки, короткі кошушки, характерні для Прикарпаття жіночі прикраси, намиста, коралі, квітчасті хустки тощо. У народній їжі поєднуються поряд із традиційними польські, інші загальноєвропейські, кавказькі, російські, азійські страви.

Декілька перехідних зон об'єднує територія, що групується навколо Тисмениці й Івано-Франківська. Тисмениця знаходиться в центрі Івано-Франківської області. Південно-східна та східна частини району по річку Ворона, що межує з Тлумацьким і Коломийським районами, відносяться до Покуття. Решта цієї території є перехідними зонами між Гуцульщиною й Бойківщиною, Бойківщиною й Опіллям, Опіллям і Покуттям. Околиця Івано-Франківська – зона нівеляційної української культури з регіональними прикарпатськими елементами.

З етнографічної точки зору цей район є унікальним. Він знаходиться на перехресті перехідних зон усіх чотирьох етнографічних культур, що наявні на Івано-Франківщині. Найбільше тут виявляються характерні риси покутської та опілянської культур, а саме: в особливостях господарського заняття, діалекті, в одязі домінують покутсько-опілянські елементи, в народній архітектурі переважає тип загальноукраїнської забудови, їжі. Покутсько-опілянські елементи так само домінують у духовній культурі, зокрема в календарних і родинних звичаях та обрядах і в громадських відносинах. Виникнувши в глибоку давнину, вони ввібрали в себе нашірвання родинно-побутових відносин

різних епох з їхнім розумінням святості родини, родинної честі, внутріродинних зв'язків. Різноманітні економічні умови, зокрема, натуральний характер землеробства, недостатня взаємодія між населеними пунктами, навіть між сусідніми селами, політична відірваність від більшої території України, етнокультурні зв'язки з представниками інонаціональних меншин у різні історичні періоди (поляками, молдаванами, німцями, вірменами, росіянами та ін.), вплив носіїв усіх чотирьох етнографічних регіонів і переселених сюди лемків – усе це наклало на традиційну культуру цих зон своєрідний відбиток, свої особливості й відмінності. Найбільше вони віддзеркалилися у весільному обряді. Весільні обряди більшості сіл нашого краю виокремлюються своїми неповторними особливостями, жанровою побудовою, окремими ритуальними діями, рольовою участю гостей, одягом і т. д. До речі, це стосується не лише висвітлюваних нами перехідних зон, але й наявних етнографічних груп, історико-етнографічних регіонів. При відповідній організації збору польових матеріалів можна видати 400–500 сценаріїв прикарпатських весіль [4].

У традиційній культурі центрально-прикарпатських контактних зон найбільше проявляють себе покутська й опілянська культури, менше бойківська й ще менше гуцульська. До цього треба ще додати вплив тисменицької міщанської культури. На відміну від прикарпатських містечок кінця XIX – початку XX ст., в яких переважало польське та єврейське населення з їхньою містечковою культурою, тисменицькі міщани не лише краще зберегли українські риси міської культури, але й залишили свій вплив на навколишні села. Переплетення цих різноманітних культур створило цікаву для дослідників локальну культурну зону. У свою чергу, й у цій зоні виділяються мікротериторії зі своїми характерними для кожної з них елементами матеріальної культури. До них

належать: населені пункти, що грунуються по лінії Підпечари – Єзупіль; населені пункти, що знаходяться вздовж нижньої течії обох Бистриць; населені пункти від Лисця до Старуні – Назавинова – Горохолина; група сіл навколо Гаврилівки – Парища – Середнього Майдану.

Малодослідженим є побут тисменицьких ремісників і тисменицьких землеробів у сфері господарського заняття, матеріальної культури, громадських і родинних відносин. Таке дослідження пролило б значно більше світла на формування й особливості традиційної культури цих груп населених пунктів. Їх можна віднести до підрайонів зі своїми культурно-побутовими особливостями в одязі, народній архітектурі, інколи в їжі, родинних і календарних обрядах, фольклорі тощо.

Перехідна зона, що знаходиться між Гуцульщиною й Бойківщиною, займає західну частину Богородчанського району з населеними пунктами Раковець, Солотвин, Дзвиняч, Розсільна тощо. Ця невелика територія більше тяжіє до бойківської традиційної культури. Гуцульських елементів тут небагато. До речі, до середини 80-х років деякі довідниково-енциклопедичні видання відносили чомусь Богородчанщину до Покуття, хоч покутських традицій тут не спостерігається. Лише з появою нашої розвідки “Покуття” з’ясована приналежність Богородчанщини до перехідної зони [4, 100–105].

Калуський район згідно з регіональним поділом львівськими етнографами (кінець 70 – початок 80 рр. ХХ ст.) віднесено до перехідної зони між Бойківщиною й Опіллям [3, 25–26]. Чи так? Дослідники першої половини ХІХ ст. (Ігнаці Любеч-Червінський “Задністрянська околиця між Стриєм і Лімницею” (1811 рік), Іван Вагилевич “Бойки, люди руськослов’янські в Галичині” (1841 рік), Вінценз Поль “Погляд ока на північні схили Карпат” (1851 рік) та ін. [3, 9–11; 4, 15–22]) вважали східною

межею Бойківщини Лімницю. До речі, уродженця бойківського села Ясеня Івана Вагилевича ми вважаємо одним із кращих знавців культури й побуту населення Бойківщини. Звичайно за майже 150-річний період східні межі цього регіону розмилися під дією культурних впливів Калуща, Опілля, загальноукраїнської культури. На нашу думку, для уточнення границь східної Бойківщини потрібно організувати додаткові наукові експедиції. При цьому враховувати, що самі мешканці Калуського району визнають себе бойками й не схвалюють визначення їх як мешканців перехідної зони. Відсутні ґрунтовні дослідження говорів та антропологічних особливостей цієї мікротериторії. Лише після детальних польових досліджень можна визначити східну границю Бойківщини й дати ґрунтовну характеристику цієї контактної території між Бойківщиною й Опіллям.

Крім м. Тисмениця, на території перехідних зон знаходяться міста Івано-Франківськ, Калущ, Надвірна. Нині це відомі промислові центри в Україні. Етнокультурні процеси відбуваються в них досить своєрідно. За часів Австро-Угорщини й Польщі ці міста населяли поляки, євреї та українці (останні становили найменшу кількість). Тогочасна урбаністична культура скоріше відповідала традиціям поляків і євреїв. Панувала тут і польська розмовна мова. І лише незначна частина міщан намагалася зберегти українськість. Друга світова війна кардинально змінила демографічну ситуацію цих міст. Німецькі окупанти по-звірячому винищили єврейське населення. Більшість поляків після війни була виселена до Польщі. Традиційна культура поляків і євреїв збереглася лише у формі окремих запозичень серед місцевого автохтонного населення. Сучасне населення Івано-Франківська, Калуща, Надвірної поповнювалося біля 50 років за рахунок прибулих сюди східних українців, росіян і вихідців із галицьких сіл. Починаючи з 90-х років

ХХ ст., традиційна культура цих трьох міст продовжує утверджуватися за рахунок попередніх традицій, вироблених упродовж останніх 50-ти років, місцевої сільської культури та проникнення через ЗМІ іноземних маскультур: російської, американської, англійської та ін.

Таким чином, процес творення традиційної культури перехідних зон, що знаходяться на Прикарпатті між етнографічними групами й історико-етнографічними регіонами, є неперервним. Його джерелами були:

– культурні взаємовпливи сусідніх етнографічних регіонів. Сфери впливу матеріальної культури етнографічних регіонів залежали від природних і господарських особливостей перехідної зони, економічних контактів її населення із сусідами, рівня розвитку традиційних ремесел тощо. Духовна культура була більш відрубною, й перехідні зони були не широкими. Носіями духовних взаємовпливів були також нечисленні шлюби між селами, сезонні робітники, ремісники, представники інтелігенції та ін.;

– культурні впливи міст і містечок у різні історичні періоди;

– загальноукраїнські впливи після Другої світової війни через інтелігенцію, яка була направлена зі Східної України в прикарпатські села й міста, сезонні виїзди на заробітки місцевого населення, шлюби між молоддю різних областей, одиничні переселення сімей з інших регіонів;

– впливи представників етнічних меншин, що тут проживали. Найуспішнішими були їхні впливи в мові, харчуванні, одязі, весільних обрядах і звичаях, знаряддях праці, обробітку ґрунту, тваринництві, ремеслі;

– певний вплив мали служба молоді в армії, сезонні виїзди на заробітки;

– торгові відносини між населенням перехідних зон і країнами Заходу та Сходу;

– засоби масової інформації, які сприяють глобалізації культури.

Яке майбутнє таких перехідних зон? Посилення міжрегіональних контактів, інформативності, зростання сезонної міграції може привести, з одного боку, до розширення таких перехідних зон за рахунок етнографічних груп та історико-етнографічних регіонів, а з іншого, – до поступової нівеляції етнографічних культур у напрямі до загальнонаціональної культури. Чи є перспектива збереження етнографічних груп та історико-етнографічних регіонів? Це покаже віддалене майбутнє. У європейських країнах поки що вони існують, хоч в останні десять років багато говориться й пишеться про розширення в них загальнонаціональної культури.

1. Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження [Текст]. – К., 1983.
2. Кирчів Р.Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини [Текст] / Р.Ф.Кирчів. – К., 1978.
3. Клапчук В.М. Делятинщина : історико-географічне дослідження [Текст] / В.М.Клапчук. М.М.Клапчук. – Делятин, 2007.
4. Паньків М.І. Весілля у селі Вербівцях на Городенківщині [Текст] / М.І.Паньків. – Івано-Франківськ, 2000.
5. Паньків М.І. Покуття [Текст] / М.І.Паньків // Жовтень. – 1987. – №2. – С.100–105.
6. Пономарьов А. Українська етнографія [Текст] / А.Пономарьов. – К., 1994.
7. Савчук Б. Вступ до етнології [Текст] / Б.Савчук, В.Кафарський. – Івано-Франківськ, 2003.
8. Савчук Б. Українська етнологія [Текст] / Б.Савчук. – Івано-Франківськ, 2004.
9. Українське народознавство [Текст] / за заг. ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів, 1987.
10. Янко І. Добротів. Історія села [Текст] / І.Янко. – Івано-Франківськ, 2004.

Рецензії

“НЕВДЯЧНИЙ” ОЛЕСЬ ГОНЧАР...

Володимир Пащенко. Гончарова правда про духовність і церкву. – Полтава: АСМІ, 2006. – 360 с.

Дві цитати на початку моєї розмови про Олесь Гончара. Перша зі статті А.Погрібного “Олесь Гончар: Початок пожиттєвого випробування” (ЛУ, 26 березня 1998 року), яку наводить Володимир Пащенко: “Премії і звання були одним із способів **“приручити** письменника системою, котрій, звичайно ж, не хотілося, щоб поміж відданих їй літераторів були лише бездарні кон’юнктурники. Знаємо, що з **приручування** нічого не вийшло, оскільки стосовно комуністичної системи Гончар виявився достоту **невдячним** письменником”. Власне, ця цитата пояснює назву, яку я виніс до розмови. Друга цитата із щоденника Гончара від 8 березня 1995 року, яку теж наводить автор книги: “Існував вибір: чи замовкнути, іти в ГУЛАГ, чи таки творчістю своєю якось ще жити дух знесиленої нації. Ось правда того часу.

Так я не рвався на гулагівські нари. До того ж за мною вже були гітлерівські концтабори (в Білгородці й Харкові влітку 1942-го)...”.

Знаю я також і ту крилату фразу, з якої розпочав свій виступ на листопадовому пленумі СПУ 1992 року поет-авангардист Володимир Цибулько: “Товариші інваліди літературної творчості...”. У книзі Володимира Пащенка згадується цей пленум і виступ Цибулька без будь-якого цитування.

А тепер по суті. Олесь Гончар завжди привертатиме до себе увагу української громадськості. Одні захищатимуть і всіляко підтримуватимуть Гончара – і матимуть рацію (до останніх належить Володимир Пащенко зі своєю книгою), інші – критикуватимуть і не

сприйматимуть Гончара – і теж матимуть по-своєму рацію. Аби далеко не ходити, назву один із власних прикладів, не вдаючись у перелік “гонителів” Гончара доби “Собору” й початку 90-х (зокрема, Григорія Штоня, виступ якого на пленумі так щедро цитує Володимир Пащенко, переконаний у “замовності” Штоневої критики). Черкаський літератор Михайло Іванченко, якому вже пішов 86-й рік, у листі до мене згадував про Олесь Терентійовича періоду його армійської служби у 1945-му. Дозволю собі уривок листа зачитувати: *“З Олесем Гончарем познайомився весною 1945 р. біля оз. Балатон. За землянками нашого учбату і мінометної роти містилися диктові будиночки офіцерів та редакція газ. “Советский богатирь”. Там публікувалися українські вірші Олександра Гончара з “!” замість “і”. Пафосний потік совєцької свідомості. Якось я підійшов до гурту сержантів. Привітався. Серед них був і О.Гончар. Згадували бої коло Секешфервара. Ми, учбатівці з репатріантів, там хоронили вже опісля танкістів. Цікаво було послухати ст. сержанта Гончара. Проте його комісарська зверхність насторожувала. В офіцерській уніформі він вивищувався серед нас, озутих в черевики з обмотками. Був експедитором котрогось складу, довго не з’являвся з відряджень. Числився в мінометній роті лейтенанта Гарбуза. Про літературу я розмовляв з Гончарем обережно, щоби не проявити своє радикальне українство. У сумці він носив розпочатий рукопис про війну. Дружив із жовчним редактором Дубовським, високим білобрисим поетом, рядовим Єгором Ісаєвим та добродушним капітаном Михайлом Алексєєвим (автором “Вишньового омота”). Той, на відміну*

від Гончара, який не шукав серед нас земляків, цікавився нашим остарбайтерством, Україною, адже мав “бабушку-хохлушку”. Десь у 1970-х р. вже після заполярних зон я, зацькований місцевими божками, звернувся до О.Гончара за моральною підтримкою. Не відповів. За мене заступився лиш М.Стельмах. Після 1991 р. ми з Гончаром обмінялися кількома поштівками. Проходними. Адже у “Вітчизні” він опублікував своє оповідання про інтернаціональне кохання совєцького солдата з мадярочкою. І ні словом не обмовився, як три сержанти з нашої дивізії згвалтували біля річки мадярку і застрелили її захисника-сінокоса. Ворошилов з Будапешта наказав розстріляти одного з них, що й зробили перед очима всієї дивізії” (лист від 28 листопада 2007 року).

Усе це я веду до того, що про Олесь Гончара завжди говоритимуть неоднозначно. Щодо власної позиції, яка теж у мене змінювалася й була контрастною, то я є прихильником визнати Олесь Гончара як явище унікальне в історії української культури другої половини ХХ століття. Гончар ширший за рамки літературних розмов. Гончар – це складова української історії другої половини ХХ століття. Тому про нього писатимуть і постійно повертатимуться до його творчості.

Володимир Пащенко написав добру книжку. Добру в сенсі виховному й фаховому. Така книжка повинна мати більший тираж, аніж заявлених 500 примірників. Вона повинна бути в кожній шкільній бібліотеці, аби наше вчительство хоч щось мало зібране під однією обкладинкою, де говориться про суспільно-політичне значення постаті й творчості Олесь Гончара. Так, це була суперечлива постать. Контрастна й талановита. Так, він потрапив в оточення влітку 1942-го й зазнав поневірянь радянського полоненого в гітлерівських концтаборах. Його визволила рідня на Полтавщині вже тоді, коли полонених

перевели на польові роботи. Період концтабору став для Гончара добрим поштовхом до переосмислення світоглядного. Саме пам’ять про концтабір наклала відбиток на негативне ставлення Гончара до свого вчителя Юрія Шевельова/Шереха (Гончар пише в щоденнику про те, як перекидав записку для Шереха і як на початку 90-х вони зустрілися й Гончар запитав Шереха, чи той отримував записку від нього, а Шерех знітився, почервонів і відповів, що не отримував. Гончар зрозумів, що Шерех не захотів визволити його з концтабору). Не знаю, можливо, пізніше Гончар якось мусив спокутувати перед радянською системою своє перебування в полоні, можливо, навіть якоюсь співпрацею, принаймні в період війни. Але яким буде здивування сучасного читача, коли він дізнається, що, наприклад, у 30-ті роки минулого століття співпрацювали з органами влади не тільки українські радянські письменники, але й письменники Західної України (є документальні підтвердження співпраці з польською контррозвідкою Богдана Лепкого, Євгена Маланюка, Івана Кедрина-Рудницького, Романа Смаль-Стоцького), при тому, що це були справжні українські патріоти, які використали цю вимушену співпрацю на користь української справи. Гадаю, цей факт допоможе багатьом зрозуміти, що вимушена співпраця ще не була зрадою національної справи.

Книга Володимира Пащенко добре структурована. Вона має дев’ять розділів (“Олесь Гончар і компартійна номенклатура”; «До джерел “Собору”»; “Собори людських душ” і влада: від козаччини до сьогодення”; “Битви без правил, або Юшкоїди проти вічних істин”; “Роки з “Собором” і без нього”; «Вірні друзі й зяті недруги автора “Собору”»; «Вірність духові “Собору”»; “Він навечно залишиться людиною громадянською, суспільною і гордою”; “Незабутній Олесь Гончар у боротьбі за українську Україну”). Самі назви розділів є більше публіцистичними, аніж

науковими, але хіби в цьому не бачу. Так само добре, що Володимир Пащенко дає можливість говорити документами: він щедро цитує щоденники Гончара, різноманітні публіцистичні виступи, партійні та спілчанські рішення. Одним словом, дає можливість фактам самим говорити за себе.

Я підтримую таку подачу матеріалу й погоджуюся з автором цього науково-популярного нариса в тому, що в такий спосіб найкраще пізнається “Гончарова Правда”. Так, Гончар був людиною публічною. Так склалося, що на нього випала ця ноша. Вона не була легкою. Інколи можна й втратити голову, забути від тієї надмірної уваги – читацької та офіційної – до його постаті. Можливо, тоді ми зрозуміємо реакцію Гончара на телевізійний виступ Юрія Мушкетика з приводу 75-річчя автора “Прапороносців”. Тоді в прямому ефірі Мушкетик дозволив собі сказати, що не варто творити кумирів із письменників. А ввечері був телефонний дзвінок до Мушкетика, в слухавці голос Олесь Терентійовича й фраза без “добрий вечір” і “до побачення”: “Вам ніколи не стати кумиром”. Цю історію пізніше розповів молодим літераторам сам Юрій Мушкетик.

Гончар був свідомий своєї місії. Якщо він і йшов на компроміси, то він їх і спокутував. Зрештою, його щоденникові міркування з приводу “гулагу” я процитував на початку розмови. І його громадянська позиція є набагато чеснішою, аніж позиція сучасних “доморощених” героїв (до речі, сам Гончар називає ці прізвиська у своєму щоденнику).

Олесь Гончар – українець, християнин. Він умів бути великим. Не так, він був великим: у поведінці, в думках, у писаннях. Те, що писав красиво, такою вишуканою мовою, за що дорікав, до речі, йому Шерех в одній зі своїх статей, що з’явилася за місяць до смерті Гончара, було свідомим переконанням письменника, який виховувався на традиції романтичної літератури. Довжен-

ко, Яновський, Стельмах, Гончар – це велика традиція, якщо розуміти велич їхньої мети. А вона була в них, ця мета: в часи тоталітарної бездуховності ці письменники творили власний ідеал краси, який не суперечив, а впливав із біблійного ідеалу. У своїй основі ці письменники, Гончар зокрема, захищали вічні цінності, що суголосні християнським цінностям. І якщо їхні герої говорили по-бароковому красиво, це не значить, що письменники не знали реалій. Але вони хотіли, й це виправдано, бачити людину світлою й чистою. Такий гуманізм літератури ніколи не буде вторинним і ніколи не буде зайвим. І повірте, що сьогодні набагато краще читати про любовне признание Шури Ясногорської і Юрія Брянського, аніж “замашуватися” читаннями Ірени Карпи чи Любка Дереша.

Я думаю, добре, що ця книжка Володимира Пащенко з’явилася саме в Полтаві. Інакше й не могло бути. Полтавець за духом, Олесь Гончар був людиною, перефразую ще раз його із щоденників, великою. І сьогодні нам треба пізнати й прийняти саме такого Олесь Гончара. Цій благородній меті служить і книга Володимира Пащенко.

НА ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРЕХРЕСТЯХ

Степан Хороб. На літературних теренах: Дослідження, статті, рецензії. – Івано-Франківськ, 2006. – 410 с.

Власне, саме така назва зібраних в один том наукових праць професора Степана Хороба, як на мене, більше й глибше, сказати б, точніше визначала б загальну сутність і пафос літературознавчих спрямувань, аніж означене ним же найменування книги “На літературних теренах”. Адже укладені в окреме видання, написані ним у різні роки, з різних нагод теоретико-літературні, історико-літературні, критичні дослідження й статті наче перехреснюються, образно висловлюючись, на українській науковій ниві – й у часових, і в проблемно-тематичних, і в персональних вимірах. Автор, ніби передбачаючи таке зауваження, відповідно згрупував свої розвідки в окремі розділи, приміром, про самодостатність функціонування модерністських типів художньої творчості в українській літературі кінця XIX – початку XX ст., про контактну-генетичні й історико-типологічні зв’язки національного й зарубіжного письменства, про християнськість як засадничне підложжя літературно-художньої творчості, про внутрішню й зовнішню організацію драматургічного тексту, про штрихи до творчих портретів поетів, прозаїків, драматургів, учених, зрештою, рецензії на цілком відмінні видання.

І все ж “На літературних теренах” Степана Хороба – не збірка довільних публікацій, а цілісна теоретико-методологічна й історико-літературна праця про рух і розмаїття українського письменства протягом тривалого часу, про різnorodові й різножанрові форми його розвитку, нарешті, про його виходи та вписуваність до координат якщо й не загальносвітового, то принаймні європейського літературно-мистецького про-

цесу як у минулому, так і тепер. Вочевидь, це й не дивно, адже автор рецензованої книги далі розвиває свої пошуки в річищі попередніх монографій “Українська модерна драма кінця XIX – початку XX століття (неоромантизм, символізм, експресіонізм)” та “Українська релігійна драма кінця XIX – початку XX століття: проблематика, жанрово-стильова своєрідність”, а також таких видань, як “Українська драматургія: кризь виміри часу (теоретичні та історико-літературні аспекти драми)” й “Слово-образ-форма: у пошуках художності”, а водночас виходить і на нові обрії пізнання творчого процесу. Звертаючись до читача книжки в публіцистичній післямові “Замість коментарів”, він акцентує на потребі інтенсивності пошуків художнього слова, жанру, стилю в найширшому обсязі – на проблемному, формотворчому й ідейно-естетичному рівнях авторської свідомості.

Залучаючи до розмови широкий матеріал (у тому числі зарубіжний), не оминаючи, здається, жодної більш-менш помітної дискусії як зламу минулих століть, так і всього XX ст. і нинішніх днів, різноманітних явищ і процесів минулого й зовсім близького часу, опираючись на філософські, естетичні, міфологічні постулати, С.Хороб зумів дати досить цікаву панораму розвитку, скажімо, раннього українського модернізму, який щодо європейських модерних напрямів і стилів ніс у собі не так “відставання” чи “випередження” (на цьому, впадаючи нерідко в крайнощі, часто акцентують увагу вітчизняні дослідники), як “змагальність” із новітніми західними літературно-мистецькими течіями, де зримо проступають і досягнення в українському письменстві (наприклад, творчість Лесі Українки, Володимира Винниченка, Миколи Куліша,

Олександра Олеся), й художні невдачі в ньому. Мабуть, звідси і його положення та висновки про самодостатність і самоцінність таких модерністських типів художнього мислення раннього періоду їх розвитку, як неоромантизм, символізм та експресіонізм в українській драматургії й театрі.

Звичайно, художні пошуки в національному письменстві відбувалися не лише в аспекті оновлення ідейно-естетичної авторської свідомості, але й у жанрово-стильовому, поетикальному, зрештою, у виявленні свіжих змістових і формотворчих засобів. Та головне все ж, мабуть, полягає в тому, на чому наголошує сам дослідник, щоб злободенне й вічне, новаторське й традиційне бачити не в антагоністичному протиставленні, а як закономірний розвиток певної тенденції в загальноукраїнському літературному процесі, органічність і зумовленість тих чи інших художніх явищ, що появляються в ньому як мистецьки необхідна даність. Лише кризь таку призму можна об’єктивно визначити міру інтенсивності письменницьких шукань і вміння поета, прозаїка, драматурга чи критика конструктивно підходити до аналізу й осмислення життєвих і художніх з’яв зі своїми знову ж таки узаконеннями.

Так, С.Хороб приходить до висновку, вивчаючи “стрілецьку” чи “релігійно-християнську драму”, про доконечну потребу їх появи в національно-мистецькому процесі й об’єктивну зумовленість їх існування передовсім у культурному просторі Галичини 20–30-х років минулого століття; про те, що сама природа літературно-художньої творчості прагне об’єктивності й справедливості критичних суджень про неї. Подібні положення характерні й для аналітико-синтезованої праці літературознавця про сьогодення письменників Прикарпаття, прозові, поетичні, драматичні й публіцистичні твори яких він осмислює не тільки в річищі художніх шукань, а завжди вписує їх до нинішніх

координат загальноукраїнського літературного процесу, науково аргументуючи будь-яке явище або факт “місцевого” значення, пояснюючи як творчі достоїнства, так й ідейно-естетичні прорахунки у світлі сучасного розвитку нашого національного письменства. Можливо, не з усіма закидами у висвітленні окремих граней літературно-художнього процесу як часів минулих, так і днів теперішніх, можна погодитися із С.Хоробом, але зацікавленість дослідника в з’ясуванні особливостей та інтенсивності художніх пошуків різнопокоління майстрів слова, активність його позиції в цьому – незаперечні.

Ерудовано й достатньо фахово веде мову С.Хороб про міжлітературні взаємозв’язки творів національного та зарубіжного письменства (вочевидь, тут позначилися його ґрунтовні знання як теоретико-методологічних, так й історико-літературних засад сучасної української компаративістики), про християнськість як основу літературної творчості (певно, до цього його підштовхнули вперше після тривалих років замовчувань ним же підготовлені й видані поетичні та драматургічні твори колишніх представників Львівського літературного угруповання “Логос” Григора Лужницького, Василя Мельника (Лімниченка), а також збірник лірики “Серця живе джерело...”, мотиви й образи якого наскрізно зв’язані з трагічною постаттю Владики Йосипа Сліпого).

Літературознавець слушно наголошує на особливо актуальній сьогодні в нашій науці необхідності якомога частіше й ширше вводити явища української літератури до орбіти західноєвропейського культурно-художнього простору (в історико-типологічному й порівняльному аналізі яскравіше проступає письменницька постать чи літературний твір того або іншого періодів розвитку національно-духовного процесу), а також виявляти онтологічні засади творчості, однією з яких є до недавнього часу табуована в нас християнськість

чи й релігійність загалом. Водночас С.Хороб відзначає й потребу прискіпливого підходу до осмислення рівня художності такого типу літератури, її ідейно-естетичної вартості. Адже за актуальністю нерідко може бути прихована схема, тінь, поверховість як у змістовному, так і формотворчому наповненні творів письменників.

Окреслені проблеми внутрішньої і зовнішньої організації художнього тексту дослідник з'ясовує на матеріалі драматургії Івана Франка, Володимира Винниченка, Лесі Українки, Миколи Куліша, Олександра Олеся, Івана Кочерги, з одного боку, й типологічно близьких їм західноєвропейських творців сценічної літератури – Генріка Ібсена, Гергарта Гауптмана, Станіслава Пшибишевського, Августа Стріндберга, Франка Ведекінда, Антона Чехова, Бернарда Шоу. Причому робить це з акцентацією передовсім на маловивчених питаннях, на перший погляд, і не таких вузлових, як конфлікт, драматизм, дія, сюжет, характер, сценічність, однак таких, без яких драма як рід літератури й вид мистецтва не може існувати.

Ідеться про пізнання й дослідження змін функціональності ремарки, реплік, діалогу, монологу, полілогів, епізації й ліризації драматичного дійства, надто в модерністській п'єсі українських письменників-драматургів. С.Хороб має рацію, коли зауважує, що ці компоненти внутрішньої й зовнішньої організації художнього тексту драми ще й сьогодні залишаються своєрідною “терра інкогніта” для більшості дослідників теорії та історії української національної драматургії. І не тільки означеного часу, як зазначає літературознавець. Адже вони звикли найчастіше оперувати поняттями змістового наповнення твору чи принаймні його сюжетно-конфліктних складових, полишаючи здебільшого на маргінесі аналізу як “не надто помітні” названі компоненти п'єси.

Ще раз наголошуючи на цих моментах (ширше про них мовилося в по-

передньо виданих працях “Українська драматургія: кризь виміри часу (теоретичні й історико-літературні аспекти драми)” й “Українська модерна драма кінця XIX – початку XX століття (неоромантизм, символізм, експресіонізм)”), виходячи вже з досвіду літератури XX ст. й актуальних завдань нинішньої літературознавчої науки, С.Хороб робить висновок, що інтенсивні процеси у сфері розвитку драматургічної поетики, започатковані на зламі минулих сторіч, впливали не лише на її власну своєрідність, а й на загальну (внутрішню й зовнішню) структуру драми, її жанрові та стильові особливості, зокрема у 20–30-ті роки.

Загалом розділи “Внутрішня і зовнішня організація драматургічного твору” й “Ранній український модернізм: шляхи і типи естетичної свідомості” з боку їх теоретико-методологічного та історико-літературного спрямування виписані дослідником чи не найгрунтовніше й, сказати б, чи не найохопніше. Хоч, звісно, мають новаторський характер і його спроби визначити генезу “стрілецької драматургії”, жанрово-стильові особливості “релігійно-християнської драми”, додати свіжих творчих штрихів до знаних чи маловідомих художників слова як материкового, так і діаспорного середовища (наприклад, літературознавця Володимира Державина, новеліста Василя Ткачука, драматурга Мирослави Ласовської-Крук, письменника-фольклориста Степана Пушика) або ж відгуки на недавно опубліковані видання, приміром, Василя Пачовського, Лариси Залеської-Онишкевич, Олени Бондаревої, Олександра Клековкіна, Романа Голода, Ярини Салиги. Тобто праці укладені в розділи “Штрихи до творчого портрета” й “Літературно-критичні етюди”, що завершують структуру рецензованої книги. Уміщені тут студії торкаються проблем як різнородового й різножанрового масиву української художньої літератури та літературознавчої науки як націо-

нального, так і зарубіжного письменства, як оригінальної, так і перекладної літератури.

І все ж домінують у новій праці Степана Хороба дослідження, статті, рецензії про драматургію: її теоретичні й історико-літературні аспекти, методологію її вивчення на сучасному етапі, п'єси українських і західноєвропейських авторів, драматургів давнішої й нинішньої епох тощо. Як зазвичай буває в такого типу виданнях, не позбавлене воно й деяких зауваг чи критичних застережень (скажімо, так і не зрозуміло, чому автор свідомо оминає розмови про ще одне характерне відгалуження модерністського типу художнього мислення – авангардизм, адже, зважаючи на його наукове зацікавлення, драматичних творів із такою авторською ідейно-естетичною свідомістю в українському письменстві є чимало), іноді він зараховує до характерних ознак новаторської поетики драми 20–30-х рр. такі, що притаманні були українським майстрам слова, порівняно із зарубіжними, значно раніше (приміром, прийом “ущільнення” часопростору спостерігаємо в дра-

матизованій медитації Івана Франка “Роздуми на схилі віку” (1901), що появився ще задовго до того, як його використав у своїй експресіоністській драматургії Август Стріндберг). Деякі положення й висновки рецензованого дослідження С.Хороба якщо й не викликають полемічних заперечень, то принаймні вимагають додаткових аргументацій із його боку.

Водночас, висловлюючи такі чи з іншого приводу подібні міркування щодо нової праці івано-франківського дослідника (до речі, не такі вже й часткові, як можуть видатися на перший погляд), не можна не відзначити його уважності до будь-якої творчої індивідуальності, його настійливого прагнення збагнути й осмислити поліаспектні явища нашого національного письменства в процесі їх розвитку, міру й інтенсивність їх художності. Він у кожній літературознавчій студії, поданій у книзі “На літературних теренах”, веде мову зі знанням справи, з доброю мірою принциповості й толерантності, які, на мій погляд, є справою професійної честі осмислювача літератури загалом.

СПОЛУЧНИК У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

К.Городенська. Граматичний словник української мови: Сполучник. – Київ – Херсон, 2007. – 337 с.

Коли 2004 року побачила світ академічна “Теоретична морфологія української мови” І.Вихованця й К.Городенської, серед інших по-новому осмислених проблем української граматики привернув увагу підхід до так званих слів-морфем, що їх традиційно називають службовими словами. Автор відповідного розділу К.Городенська у визначенні слів-морфем, зокрема й сполучників, дотримувалася концепції, згідно з якою ці слова наділені двома основними функціями – виражати синтаксичні зв’язки й семантико-синтаксичні відношення [1, 328–373]. Однак навіть академічне видання не давало змоги показати широкі можливості сполучників як “організаторів” речення, яким І.Вихованець надавав високого статусу “предикатів предикатів”. К.Городенська виконала таке завдання: в окремо виданому “Граматичному словникові української мови: Сполучники” розкрила сутність слів-морфем у синтаксичних зв’язках і семантичних відношеннях, у всій багатомірності їхнього функціонування в реченні, відтак і в тексті.

Словник відкривається стислим, але ґрунтовним викладом граматичних відомостей про сполучники як виразники зв’язків і відношень між частинами або членами речення із зазначенням проявів сурядності та підрядності, перехідних, модифікованих явищ, поєднання різної релятивної семантики тощо. Ця власне граматична характеристика підводить читача до висновку, що фундаментальне навантаження сполучника в українській мові настільки різнобічне, що охопити всі варіанти сполучуваності за участю цих слів – завдання складне, важко виконуване. Однак звернення до статейної частини

Словника переконує, що дослідниця зуміла виділити не лише основні семантико-синтаксичні відношення, що їх виражають сполучники, а й ті, які зустрічаються зрідка, в стилістично обмежених умовах. Відтак авторіві вдалося скласти реєстр усіх сполучників – сурядних і підрядних, сурядно-підрядних і підрядно-сурядних, неускладнених і ускладнених, гібридних тощо – в усіх можливих функціях, як виразників усього спектра відношень, продемонструвавши, в Словнику ці прояви реляційності на величезному фактичному матеріалі.

Опрацьований К.Городенською деталізований аналіз засвідчив: українська літературна мова володіє воістину невичерпним запасом слів-“скріпок”, що дають змогу передавати найтонші семантичні відношення, створювати тексти високого рівня складності, забезпечувати виклад різноманітними засобами зв’язку залежно від стилю мовлення, вподобань автора тощо. Досить звернутися до будь-яких статей Словника, щоб переконатися у фундаментальному опрацюванні функціональних характеристик сполучників.

Прикметна в цьому плані група сполучників, що передає компаративні й близькі до них відношення, які ґрунтуються на асоціативних уявленнях і поширені передовсім у текстах художнього та публіцистичного стилів. Ідеться про низку сполучників типу *як, мов, наче, неначе, начебто, мовби, мовбито, немовби, немовбито* та ін. Складність їх аналізу полягає в тому, що за своїми семантичними функціями вони наближені один до одного, більше того, нерідко взаємозамінні, синонімічні й відслідкувати доцільність того чи іншого порівняльного сполучника в конкретному тексті нелегко. Дослідники зазвичай розрізняють сполучники, що передають значення порівняння як таке, що має реальне підґрунтя

(це передовсім *як*), і сполучники, вживані на позначення нереального, гіпотетичного порівняння, причому ступінь відносності зближення порівнюваних предметів і явищ має велику амплітуду (це стосується, зокрема, таких сполучників, як *мовбито, немовби, немовбито* та ін. [2, 467–468; 3, 106–117]).

Автор Словника уважно відслідкувала особливості слововживання слів-виразників порівнювальності. Скажімо, стосовно сполучника *немовби* зазначено, що він “виразник семантико-синтаксичних відношень з відтінком непевності, сумніву щодо вірогідності чого-небудь або подібності до когось, чогось; функціональний еквівалент порівняльного сполучника *немов*” (с. 141) (таке визначення відділяє вживання цього сполучника щодо функцій не лише сполучника *як*, а й сполучника *мов*); далі простежено десять можливих позицій порівнювального сполучника в семантико-синтаксичній структурі речення; визначено численні функції цього сполучника у вираженні відношень, що виходять за межі порівнювальності. Близької кваліфікації зазнав порівнювальний сполучник *немовбито*, наголошено лише, що він функціональний еквівалент не лише сполучника *немов*, а й *немовби* (с. 145); вочевидь, якусь додаткову конотацію сполучник *немовбито* щодо *немовби, начебто* й под. передає, але встановити її можна тільки в окремо розглянутих контекстах.

Словник К.Городенської подає читачеві багатющий ілюстративний матеріал; здебільшого це зразки художньої літератури, що точно засвідчують розмаїття текстових побудов, стилістичних можливостей українського синтаксису. Велика перевага цієї праці полягає в тому, що в її фактологічну частину органічно входить також цитата із сучасних періодичних видань, журналів різного призначення – наукових, науково-публіцистичних, науково-популярних, художньо-публіцистичних, окремих наукових публікацій, підручників і посібників, довідників, збірників народної творчос-

ті тощо. Такий широкий підхід відкрив можливість продемонструвати вживання сполучників фактично в усіх стилістичних різновидах сучасної української літературної мови. Скажімо, в публікаціях окремих прихильників чистоти мови можна зустріти застереження щодо вживання сполучника *аби* як виразника цільових відношень і вимогу надавати перевагу виключно сполучникові *щоб*. Наведений у Словнику широкий матеріал, узятий не лише з художньої літератури, а й публіцистичних і науково-популярних текстів, засвідчує поширеність сполучника *аби (аби лиш)* у різностильових умовах (досить звернутися до прикладів із творів І.Котляревського, Марка Вовчка, Лесі Українки, Панаса Мирного, О.Гончара та ін.). Окремі ілюстрації до вживання сполучників складено самим автором, і варто відзначити їхню природність, невинуватість, доцільність (загалом викликають повагу зусилля, прикладені до збирання “фактажу”, передовсім із сучасних джерел).

Можна було б висловити окремі побажання, зокрема щодо обґрунтованості включення в Словник слів, схарактеризованих як сполучники. Наприклад, уживання таких “скріп”, як *зокрема, насамперед* і под. як сполучників, вимагає, як видається, додаткових теоретичних підтверджень. Визначення місця цих або так званих сполучникових слів у синтаксичній структурі мови ще потребує додаткового вивчення; книжка К.Городенської відкриває перспективи для подальшого опрацювання цих та інших складних наукових проблем. Варто було б, на наш погляд, широко використати цікавий для широкого читача матеріал цього видання при складанні нового Академічного словника української мови.

1. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. – К., 2004.
2. Вихованець І.Р. Порівняльний зворот // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.
3. Кононенко В.І. Синоніміка порівняльних конструкцій // Кононенко В.І. Мова. Культура. Стиль. – Київ – Івано-Франківськ, 2002.

ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Відп. ред. В.І.Коновенко. – Київ–Івано-Франківськ: ВДВ ЦТ, 2006. – 315 с.

Видана колективом учених Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника монографія виразно засвідчує назрілу й актуальну потребу ґрунтовного й усебічного вивчення соціально-культурних процесів у сучасній Україні на регіональних рівнях – через призму етнокультурних, етнопсихологічних особливостей кожного регіону. Адже, як це переконливо довели своїми науковими розвідками автори монографії, такий підхід – вивчення регіонального соціально-психологічного контексту, дослідження специфіки національно-культурного відродження на рівні тенденцій, що виявили себе й на рівні мови та художньої літератури, – уможливило досягнення щонайменше двох важливих перспектив: визначення рівня етнопсихологічної готовності до оволодіння сучасними методами господарювання, визначення перспектив розвитку регіону та корекції запроваджуваних економічних і соціально-культурних нововведень. Автори монографії у своїх наукових інтенціях виходять із розуміння того чинника, що період становлення молодого держави, якою на сьогоднішній день є незалежна Україна, має й певні кризові моменти (далеко не останню роль у їх виникненні відіграє й диспропорція між зростаючими вимогами часу й окремими консервативними тенденціями суспільної свідомості). Тому за таких умов “зростає вага етнічного чинника як каталізатора якісних ідейно-політичних, економічних і соціокультурних зрушень”. Окрім того, щоб успішно будувати майбутнє, слід добре осмислити традиції, звичаї, обряди, історичні тенденції бут-

тя етнічних груп, що населяють даний регіон. Саме така розгорнута характеристика звичаїв та обрядів етнографічних груп, що мешкають на Прикарпатті, міститься в розділі “Етнографічні групи: тенденції розвитку”. Однак етнографічний аспект дослідження – не самоціль: цікавий фактаж і статистичні дані дають змогу простежити, що “унікальна етнографічна ситуація” – “паралельне співіснування виразних за відмінними ознаками компактно розміщених етнографічних груп своєрідно позначилась не лише на власне етнічних процесах, а й на світосприйманні, зрештою – на збереженні закладеної у генофонді національної самосвідомості”.

Детальний аналіз мовно-літературних процесів на теренах сучасної Галичини є цікавим фрагментом “спектрального аналізу” особливостей мовленнєвої практики в різних регіонах нашої держави, виявляє загальні тенденції функціонування й розвитку мови (зокрема цікавим є висновок про сучасний вплив західноукраїнського наріччя на процеси очищення української літературної мови від впливу російської, утвердження літературних норм на ґрунті національних мовно-літературних традицій).

Досліджується в монографії й етнонаціональний модус літературно-художнього процесу, що виразно засвідчив двоєдину тенденцію: збереження яскравих, самобутніх виявів образного світовідчуття, закорінених ще в архетипних пластах, і водночас – тенденцію до досягнення загальноєвропейських, загальнокультурних параметрів творчості, долання примітивної загумінковості й етнографічності як самоцілі.

Актуальним і значимим перш за все для визначення пріоритетів економічного й соціального поступу регіону, реалізації гендерної політики є розділ

“Етнопсихологічні особливості людності: тенденції розвитку”, де розглянуто етнофункціональні передумови розвитку підприємницької діяльності на Прикарпатті, проаналізовано вольовий, ціннісно-цільовий, інструментально-технічний та творчий потенціали етнофункціональної готовності до такого виду діяльності й чинники, що перешкоджають їх реалізації. Цікаво, що діагностичні параметри дослідження включили й лексичний пласт, яким оперує населення Прикарпаття, зокрема найбільш ужиткові на території антитетичні групи прислів’їв, що “відбивають психологічний архетипний досвід етносу в протилежних його іпостасях – прогресивно-творчій і реакційно-консервативній”. Цінною є й діагностика “неврозів суспільства перехідного періоду”, здійснена на матеріалі регіональних досліджень, та запропонована “нарративна психотерапія”, що є важливою не лише в регіональному аспекті, але й для всього українського суспільства.

Оптимістична в цілому риторика монографії не приховує й тривожних тенденцій, що виявляються в житті регіону, зокрема на рівні демографічного розвитку Прикарпаття, і є наслідком тенденцій недбалості політики попереднього уряду: “...на Прикарпатті, у першу чергу внаслідок суттєвих суспільно-економічних деформацій, значно погіршились основні характеристики природного руху населення, поглиблюється депопуляція, особливо у сільській місцевості, є серйозні проблеми зі здоров’ям людей, скорочується середня тривалість життя”. Значною мірою порятунком із цієї несприятливої ситуації бачиться належний розвиток агропромислового комплексу Прикарпаття, що передбачає ство-

рення додаткових робочих місць для населення, розвиток інфраструктури, турботу про розвиток села, підвищення рівня життя сільського населення.

Прикметною рисою наукової глибини монографії є її синтетичний і поліаспектний характер, адже аналітичне дослідження різних аспектів життя галичан, що охоплені тут (традиційні й обрядові форми своєрідних мовних стандартів, культурні, етносоціологічні й соціально-демографічні процеси), врахування авторами своєрідності історичного шляху Галичини, складних умов формування її людності вможливили появу ґрунтовного й цілісного аналізу основних закономірностей і тенденцій сучасного розвитку регіону та прогнозування чільних перспектив на майбутнє. Справді, як слушно підкреслено у вступній статті, “у виконаних студіях зроблена спроба (*додамо – доволі успішна*) створити привабливий образ Прикарпаття як невід’ємної складової держави України, регіону, що засвідчує свою невід’ємність від українського народу, демонструючи водночас неповторність своїх етнокультурних проблем”. Заразом проаналізовані в монографії етнокультурні проблеми, запропоновані шляхи їх вирішення та прогнози перспектив розвитку можуть стати важливим складником цілісного аналізу розвитку українського суспільства, пошуків найоптимальніших шляхів національного розвитку й інтеграції в європейський економічно-культурний простір. Адже в основі генеральної стратегії такого розвитку лежить принцип цілісності – від регіональних особливостей до національної цілісності й процвітання України.

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ СТУДІЇ ПОЛІСЬКОЇ ОБРЯДОВОСТІ

Валентина Конобродська. Поліський поховальний і поминальний обряди. Етнолінгвістичні студії. — Житомир: Полісся, 2007. — Т.1. — 356 с.

У сучасній лінгвістиці помітне посилення уваги до проблем етнолінгвістики, яка вивчає мовні явища крізь призму людської свідомості, ментальності, побутової й обрядової поведінки та міфопоетичної творчості. Однак в українському мовознавстві досі наявна невелика кількість комплексних етнолінгвістичних досліджень автохтонної традиційної культури, зокрема її вербальних і невербальних компонентів. Саме цю прогалину заповнює монографія Валентини Конобродської “Поліський поховальний і поминальний обряди”, яка є своєрідною енциклопедією поліської поховально-поминальної обрядовості, зразком комплексного вивчення мовних знаків на тлі позамовної культури.

Уже у вступі наголошується постійна наукова привабливість такої архаїчної за походженням і в багатьох відношеннях унікальної етнографічної зони України, якою є Полісся, де збереглося безліч цінних фактів усної живої старовини й одночасно наявні певні інновації на всіх мовних рівнях. У цьому аспекті актуалізується проблема фіксації й наукового осмислення цінної мовної й етнокультурної спадщини, максимально повне представлення інформації про поліську традиційну культуру на загальнослов'янському тлі.

Особливе місце в комплексі традиційної народної обрядовості займають обряди родинного циклу, які є ключовими в житті людини та найкраще збереглися. Серед них найконсервативнішими та найстарішими є поховальні обряди, які, слідом за А.К.Байбурінім і Г.А.Левинтоном, дослідниця відносить “у пла-

ні змісту” до *серединних обрядів*, що “символічно позначають смерть і воскресіння” (с.10).

Основою рецензованої роботи є авторський матеріал, зібраний дослідницею в польових умовах за спеціальною етнолінгвістичною програмою, яка передбачала запис не тільки окремих слів, а й мікротекстів, фрагментів культурного явища, що значно підвищує наукову надійність висунутих у роботі гіпотез і тверджень.

Монографія має добре продуману структуру, яка зумовлюється логікою аналізу проблеми.

У першому розділі – “Традиційний поховальний обряд як об’єкт етнографічних та лінгвістичних студій” – подано досить розлогу історіографію – вивчення східнослов'янського поховального обряду, акцентується увага на діалектологічному характері окремих праць, відзначаються сильні й слабкі сторони попередніх досліджень, зазначено фундаментальні праці, узагальнювальні дослідження слов'янської поховальної обрядовості (с.17–31). Усе це засвідчує глибину й усебічну обізнаність авторки з предметом наукового пізнання.

Визначаючи поховальний обряд як об’єкт етнолінгвістичних студій, дослідниця справедливо вказує на певну умовність такого окреслення, оскільки важко визначити момент його завершення (с.24), звертає увагу на те, що в основі етнолінгвістичного підходу до вивчення явищ традиційної народної духовної культури є розгляд обряду як *цілісного тексту* (с.26).

Відродно, що авторка монографії піднімає проблеми етнолінгвістики, окреслює термінологічний апарат цієї науки, які, на жаль, в україністиці ще недостатньо опрацьовані.

Цінними є спостереження дослідниці над історією виникнення, становлення та трансформацією слов'янських, поліських ритуальних актів.

Особливо відзначимо вдалу спробу встановити інвентар чинників і тенденцій, які формують поховальний обряд, де виокремлено дві групи таких чинників, конкретизовано інваріантну модель поліських поховально-поминальних обрядів. Поряд із цим тут же подається класифікація системи різнопланових одиниць, що побутують у структурі обряду. Звертається увага на специфіку обрядової номінації: відзначається її лакуарність, структурна й граматична неоднорідність. Принагідно зауважимо, що розгляд проблеми з визначенням поняття *обрядового терміна* або/чи номена (с.46) доцільніше було б подати раніше, можливо, перед розглядом структури обряду.

Центральною віссю дослідження є розгляд поліського поховально-поминального обрядового комплексу як цілісного культурного тексту, якому присвячено другий розділ. Він побудований відповідно до структури об’єкта пізнання. Опис мовних елементів здійснено в загальному контексті предметно-дійового складу обряду. Тут зібрано, систематизовано й проаналізовано багатий фактичний матеріал, подано широкий опис невербальної частини обрядового тексту й інтерпретацію його символіки.

Впадає в око фаховий, високопрофесійний аналіз мовного матеріалу. У багатьох випадках авторка уточнює, а то й уперше визначає семантику окремих назв: наприклад *запаленої свічки*; *тужиків* ‘обрядові коржики’; *гарячого обіду* (*вечері*) ‘перша поминальна трапеза; *гарячої служби* ‘перша поминальна служба’ та ін.; вносить корективи у відомі досі мотиви номінації (пор.: *заложні* ‘померлі передчасно і насильницькою смертю’, *заложеніє* ‘ритуал, що виконували у випадку епідемії, мору’, *деди* ‘назва поминальних днів’ тощо).

Дуже часто в роботі проводяться історичні екскурси, прослідковується етимологія обрядових лексем, подаються цікаві етнолінгвістичні зауваги (див. назви *смерть* (с.83–84); *відвідини* (с.136–145); *приклад, прикладина, клада* (с.206–207) та ін.).

Масштабне залучення до аналізу матеріалу з усього Поліського ареалу та багатьох зон Славії дає змогу В.Конобродській іноді не погоджуватися з думками інших авторів, нерідко суперечливими, а виявляти свою точку зору, як нам видається, в основному досить переконливу. Наприклад, щодо запропонованої дослідницею реконструкції семантики *покуть* (с.132–133), гіпотези про форми давніх українських голосінь (с.149–158), семантики поховально-обрядових хлібних виробів (с.223–224), назв *предки, заложні* (с.259–261) та ін.

Надзвичайно цінним є поданий у роботі фраземний матеріал, якого досі в такому обсязі ніде не було зареєстровано. Фразеологія супроводжує кожен ритуал поліського поховального обряду. Значення багатьох лексем і фразем часто ілюструється унікальним фольклорним матеріалом, що, в певній мірі, дає можливість авторці виділяти загальнослов'янські тенденції номінацій та одночасно виокремити українські й, зокрема, власне поліські.

З життєдайного джерела Полісся записано ряд голосінь, які демонструють просторові образи-вияви *дороги, шляху, подорожжі, межі, потойбічного життя*, сигналізують про пережитки та рудименти ритуальних оргій біля покійника.

У третьому розділі монографії аналізуються міфологічні мотиви постання різнопланових невербальних одиниць та обрядових номінацій. Багатий фактичний матеріал дає дослідниці підстави для більш повного, ніж вважалося досі, виокремлення тем і мотивів формування предметно-дійового складу обряду й постання обрядової номінації. Таких основних тем виділено чотири, які пред-

ставлені в обряді набором конкретних мотивів. Запропонована схема демонструє спільність міфологічних мотивів формування обрядової реальності та номінації, ще раз підкреслює думку про те, що “обрядова мова” становить чітку систему одиниць, між якими існують різноманітні відношення: парадигматичні (між однорівневими одиницями) й ієрархічні (між різнорівневими одиницями). Відзначається також те, що обрядовий текст формують різнопланові знакові одиниці за законами обрядового синтаксису.

Результати дослідження узагальнені в аргументованих і досить розлогих висновках, які відбивають основні поло-

ження про складну структуру предметно-дійового складу поховально-поминального обрядового комплексу, куди входять елементи реалемного, акціоного, агентивного, темпорального, локативного, абстрактного та ін. планів, а також мовні засоби номінації й вербалізації, які перебувають у найрізноманітніших відношеннях і становлять чітку систему; висвітлюють шляхи обрядової термінологізації, мотивацію та походження невідомих раніше назв. Загальне поєднання традиційного діалектного описового методу з етнолінгвістичним підходом набуває в цій праці нових форм. Поява монографії є помітною подією в українському мовознавстві.

АНТРОПОНІМІЯ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МОВИ

В.О.Горпинич. Антропонімія давньогрецької мови. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2006. – 333 с.

Увага людини до власного імені, до імен інших людей, до імені взагалі – очевидна. Ім'я – це те, що супроводжує людину все її життя. Імена людей – це частка історії кожного народу. У них відображаються побут, вірування, сподівання, художня творчість народу, його історичні й культурні зв'язки. Світ ономастики є великим і цікавим. Кожний, хто до нього торкнеться, чи то вчений-філолог, історик, географ, чи то краєзнавець, уже не може пройти осторонь. Про імена написано багато праць. Діапазон їх проблематики широкий: ономасти прагнули пізнати сутність власних імен, їх життя в суспільстві, історію, етимологію, долю й, нарешті, оповиту містикою загадку тисячолітнього зв'язку імені та людини. Вагомим внеском до вивчення семантики, структури, функцій і дериваційних можливостей давньогрецької антропонімії є монографічне дослідження В.О.Горпинича “Антропонімія давньогрецької мови”. У вітчизняному мовознавстві є окремі розвідки, присвячені давньогрецькій ономастиці, проте ґрунтовних досліджень, у яких був би зібраний повний корпус антропонімів з аналізом їх етимологічної, фонологічної, семантичної, морфемної та словотвірної структур, немає. Тому появу такого видання слід тільки вітати. У монографії автор намагається крізь призму мови еллінів дослідити методом діахронічного зіставлення семантику, структуру, дериваційні можливості праслов'янської антропонімії, виявити хронологію окремих мовних процесів сучасних слов'янських мов, визначити їх відношення до індоєвропейської мови, встановити час виникнення мовних явищ, які активно функціонують в окремих слов'янських мовах. Саме давньогрецька мова надає матеріал для по-

рівняльних досліджень, оскільки її історія сягає глибокої давнини, а низка особливостей індоєвропейської мовної структури збереглася в ній чіткіше, ніж у давніх пам'ятках інших мов. Наближеність давньогрецьких мовних фактів до індоєвропейських, а також і до праслов'янських дає змогу використовувати давньогрецьку антропонімію для порівняльного вивчення з праслов'янською. Джерельною базою монографічного дослідження В.О.Горпинич обрав “Древнегреческо-русский словарь” Й.Х.Дворецького та “Греческо-русский словарь по Бензелеру”, які відображають систему власних назв давньогрецької мови до запровадження християнства. На нашу думку, з метою ґрунтовнішого дослідження корпусу давньогрецької антропонімії варто було б залучити й дані такого авторитетного видання в класичній філології, як *Slownik grecko-polski pod redakcja Zofii Abramowiczowny. – Warszawa, 1958–1965.*

За структурою монографія скомпонована дослідником доволі вдало. Спочатку автор знайомить читача з історією розвитку давньогрецької мови, подає загальну характеристику антропонімічної системи давніх греків. В.О.Горпинич ретельно проаналізував понад 1100 чоловічих і близько 250 жіночих імен, серед яких власні імена, гіпокористичні, зооніми, патроніми та матроніми, андроніми й андроніми, прізвиська, охарактеризував дериваційні можливості власних імен. Автор слушно зазначає, що в давніх греків було три основних мотиви називання – магічний, естетичний і меморіальний. Домінуючим виявився магічний мотив, оскільки давні елліни вірили в магічну силу імені, вважали, що воно визначає долю людини, особисті якості, характер. Тому й не дивно, що для імен вони добирали аплетиви 'Αγαθόν – “добрий”, 'Αλέανδρος – “захисник людей”. Не забували давні

греки й про естетику, поширеними були імена на честь богів, героїв, відомих людей, предків. Неабиякою науковою цінністю є те, що В.О.Горпинич через ретроспективу давньогрецької антропонімії намагається дослідити відносну хронологію відповідних явищ у праслов'янській антропонімії, виявити історичні структурно-семантичні зв'язки в давньогрецькій і праслов'янській ономастиці, реконструювати за допомогою давньогрецького антропонімікону генеалогію праслов'янського ономастикону, оцінити закономірності слов'янської антропонімії з погляду історії. Саме давньогрецька антропонімічна система є важливим джерелом при дослідженні історичної антропонімії слов'янських мов, адже мова давніх еллінів перебувала в тісних контактах із праслов'янською, а Греція стала колыскою всієї європейської цивілізації й культури. Численні писемні пам'ятки давньогрецької мови, спільність окремих мовних явищ роблять давньогрецьку мову привабливою в порівняльно-історичних дослідженнях. Принагідно зауважимо, що слов'янський фактичний матеріал узято з праць відомих вітчизняних і чеських мовознавців, а саме: П.П.Чучки, Р.І.Осташа, Д.Молданової, М.Кнаппової.

Окремі розділи монографії присвячені чоловічим і жіночим іменам. Імена давніх еллінів аналізуються не ізольовано. У роботі простежується відповідна структура антропонімів, яка включає такі складові: загальну характеристику, фонетичні варіанти, діалектні варіанти, етимологію, особливості творення, паралельні форми в сучасних слов'янських мовах. Крім того, вказуються імена авторів, у чиїх творах найчастіше зустрічається аналізований антропонім. Аналіз чоловічих, жіночих імен, патронімів, а також прізвищ супроводжується історико-філологічним коментарем. Це, на нашу думку, корисно для пересічного читача, котрий не завжди знайомий із міфологічними пер-

сонажами, історичними постатями давніх греків. Ґрунтовний аналіз антропонімічної системи давніх греків підвів до висновку про те, що поширеним явищем у давньогрецькій і слов'янських мовах був процес творення патронімів, оскільки в більшості народів родові атрибути успадковувалися по батьківській лінії. Цікавими є розділи, присвячені аналізу семантичної бази давньогрецької антропонімії. Автор слушно зазначає, що чоловічі та жіночі імена давніх греків відрізнялися не тільки граматично, а й у семантичному плані. Так, наприклад, в основі семантики жіночих імен були апелютиви, які позначають риси, характерні для осіб жіночої статі, сферу їх занять, зовнішність: 'Αγλαία (Аглая) від субстантива ἀγλαία – краса, Πανδώρα (Пандора) від ад'єктива πανδώρας – обдарований. Семантичною базою давньогрецьких антропонімів були групи лексики зі значеннями “внутрішні риси людини”, “зовнішні риси людини”, “абстрактні поняття”, “колір”, “географічні об'єкти”, “природні явища”. Така традиція існувала й у східних слов'ян у дохристиянський період. При цьому В.О.Горпинич зауважує, що немає принципової відмінності також у способах творення особових імен. Як у давніх греків, так і в східнослов'янських народів найпродуктивнішим був спосіб антропонімізації апелютивів з особовим конкретно-предметним і абстрактно-поняттєвим значенням, тобто перехід апелютивів в антропоніми шляхом зміни функції, яка викликала й відповідні зміни в семантиці. Поширеною була й антропонімізація композитних апелютивів. Існувало таке явище й у праслов'янській мові, що дало можливість авторові зробити висновок про індоєвропейське джерело композитного способу творення слів. Особливістю репрезентованої книги є те, що, хоч кожен розділ має свій предмет аналізу, проте чітко прослідковується бажання автора показати, що в давньогрецькій і слов'янській антропонімії

спільними були мотиви іменування й вибір імені, склад антропоніміконів (імена, патроніми, матроніми, прізвиська), регулярний характер прізвищ, ономасіологічна основа антропонімії, її лексико-граматична база, способи творення антропонімів.

Відзначаючи наукову та практичну цінність дослідження, слід підкреслити, що в ілюстративному матеріалі давньогрецькою мовою допущені окремі помилки. Зокрема, відсутні знаки придишу, не завжди правильно поставлені знаки наголосу, зустрічаються недогляди в

написанні давньогрецьких імен. Однак ці зауваження в жодному разі не перекреслюють найголовнішого – монографія В.О.Горпинича “Антропонімія давньогрецької мови” є вагомим внеском до зростаючої кількості досліджень з ономастики. Аналіз корпусу давньогрецьких антропонімів, здійснений автором, є вдячним матеріалом не тільки для науковців, а й для широкого кола читачів. У монографії можна знайти багато ідей, які стимулюватимуть нові дослідження в галузі антропонімії.

ЗМІСТ
ЕТНОС І СУСПІЛЬСТВО

<i>Степан Павлюк.</i> Теорія етнології: науковий апарат.....	5
<i>Віталій Кононенко.</i> Стильове розмаїття: творчість сучасних західноукраїнських письменників.....	15
<i>Володимир Великочий.</i> Акт злуки УНР і ЗУНР: здобутки і перспективи української історіографії.....	24
<i>Святослав Кияк.</i> Джерела української релігійності: духовно-культурний аспект.....	33

ІВАН ФРАНКО І КУЛЬТУРА

<i>Роман Голод.</i> “Раса”, “середовище” та “момент” у системі позитивістської методології мислення Івана Франка.....	45
<i>Віктор Давидюк.</i> Фольклористичні методи Івана Франка.....	51

МИСТЕЦТВО І НАРОДНА КУЛЬТУРА

<i>Микола Лесюк.</i> Гуцульський діалект у друкованих джерелах.....	63
<i>Іван Хланта.</i> Оскар Кольберг і фольклор Карпат.....	73
<i>Василь Откович.</i> Народна течія в живописі.....	83
<i>Ярослава Павлюк.</i> Фольклор періоду національно-визвольних змагань: витоки, регіональні особливості, народна символіка.....	86

МОВА І ЕТНОС

<i>Михайло Бігусяк.</i> Лексика та фразеологія родильного обряду в говірках Івано-Франківщини.....	93
<i>Микола Лесюк, Надія Ткач.</i> Фонетичні та граматичні риси говірки с. Сваричів на Івано-Франківщині.....	100
<i>Валентина Грещук.</i> Гуцульський говір в оповіданні Данила Харов'юка “Полагна”.....	106
<i>Тарас Лужний.</i> Сучасне мовлення мешканців смт. Войнилів на Івано-Франківщині: фонетичний склад.....	110
<i>Наталія Дорогович.</i> Сучасний молодіжний сленг на Прикарпатті: функціонально-семантичний аспект.....	120

ПСИХОЛОГІЯ І ЕТНОС

<i>Зіновія Карпенко.</i> Феномен зради в етнічній психології.....	129
<i>Віра Фатурова.</i> Інтернет і етнопсихологічний аспект.....	133

ПОШУКИ, ВІДКРИТТЯ, ГІПОТЕЗИ

<i>Ігор Гоян, Ігор Коваль.</i> Феномен одного наукового відкриття, або нове осмислення події, яка “випростувала хребет нації”.....	141
<i>Степан Хороб.</i> Національне та інонаціональне буття літературно-художнього твору: перекладацька концепція Володимира Державина.....	150
<i>Наталія Мафтин.</i> На березі вічності: модель художнього світу прози Богдана-Ігоря Антоновича.....	156
<i>Михайло Паньків.</i> Етнографічний територіальний поділ Івано-Франківщини: перехідні зони.....	162

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Євген Баран.</i> “Невдячний” Олесь Гончар.....	173
<i>Інна Іваненко.</i> На літературних перехрестях.....	176
<i>Віталій Кононенко.</i> Сполучник у системі української мови.....	180
<i>Наталія Мафтин.</i> Через призму регіонального розвитку.....	182
<i>Михайло Бігусяк.</i> Етнолінгвістичні студії поліської обрядовості.....	184
<i>Марта Петришин.</i> Антропонімія давньогрецької мови.....	187

ББК 63.5 (0)
Е 88

Збірник науково-теоретичних статей

ЕТНОС І КУЛЬТУРА. Часопис Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника : Збірник науково-теоретичних статей. Гуманітарні науки / Головний редактор **В.І.Кононенко.** – Івано-Франківськ : Видавництво “Плай” ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – № 4-5. – 192 с.

Адреса редакції: 76000, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Засновник – Прикарпатський університет імені Василя Стефаника
Видавець – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Міністерство освіти і науки України

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації,
Міністерство інформації України*

Тел. для довідок: (03422) – 2-21-40, 59-60-74

Головний редактор – Василь ГОЛОВЧАК
Літературна редакція – Зоряна ЗАЙЦЕВА, Олександра ЛЕНІВ
Комп'ютерна правка – Оксана КЛИМЕНКО
Комп'ютерна верстка і правка – Віра ЯРЕМКО
Коректура – Віта ТИМКІВ, Надія ГРИЦІВ

Підписано до друку 9.12.2008 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Умов. друк. арк. 23.
Наклад 100 примірників. Зам. 122.

Адреса видавництва “Плай” ЦІТ: 76000, м. Івано-Франківськ,
вул. С.Бандери,1,

тел.: (03422) 71-56-22
Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру
від 12.12.2006 серія ДК 2718